ԴՈՒՐԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ, ԹԻՒ 19

ԱՄԲՈՂՋ ԵՐԿԵՐ

Տ. ԹՈՐԳՈՄ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ԳՈՒՇԱԿԵԱՆԻ

Ե.

ՔԱՐՈԶՆԵՐ

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ
ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ
1940

19 JUN 2009

ՔԱՐՈԶՆԵՐ

ԴՈՒՐԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ, ԹԻՒ 19

Ծ81
Գ-81

ԱՄԲՈՂՋ ԵՐԿԵՐ

Տ. ԹՈՐԳՈՄ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ԳՈՒՇԱԿԵԱՆԻ

Ե.

ՔԱՐՈԶՆԵՐ

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ
ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ
1940

22 APR 2013

15350

ՅԵՏ ՄԱՀՈՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

4069-83

ՑԱՆԿ

	Էջ
Յառաջաբան	11
Նայուածքին հրաշքը (Գլխադրի տօնին. Սիոն, 1935, Ապրիլ)	17
Բաժակին խորհուրդը. — «Զբաժակ փրկութեան ընկալայց եւ զանուն Տեառն կարդացից» (Գլխադրի տօնին. Սիոն, 1937, Փետրուար)	27
Մայրենի Եկեղեցին. — «Երանի ազգի՝ որոյ Տէր Աստուած Յակոբայ օգնական է նմա» ՍՂՄ. ձխե. 4 (Գլխադրի տօնին. Սիոն, 1936, Փետրուար)	39
Իր լոյսին մէջ (Դ. Գշ. Երեկոյեան Քառասնորդաց. Սիոն, 1937, Մայիս)	54
Խաչին ճամբան (Սիոն, 1936, Մարտ)	67
«Գող եղէ մեղաց, գտող կորստեան, գուբ ինձ փորեցի». — *Շնորհալի* (Դ. Գշ. Երեկոյեան Քառասնորդաց. Սիոն, 1936, Ապրիլ)	72
Թափուած իւղը (Սիոն, 1938, Մարտ)	83
Մեծագոյն պակասը. «Մի ինչ պակասէ ի քեն» ՄՐԿ. Ժ. 21 (Սիոն, 1938, Դեկտեմբեր)	93
Յիսուսի ծնունդը (Սիոն, 1939, Յունուար)	104
Սրբոց Թարգմանչաց Տօնը Աւետարանի լոյսին տակ նկատուած (Սիոն, 1935, Դեկտեմբեր)	116

Կոչումին գիտակցութիւնն է որ կը կատարելագործէ մարդը. — «Եւ արք երկու խօսէին ընդ նմա (Մովսէս եւ Եղիա)... եւ ասէին զելիցն զոր կատարելոցն էր յԵրուսաղէմ» ՂԿՍ. Թ. 30
(Այլակերպութեան տօնին առթիւ խոկումներ. Սիոն, 1933, Օգոստոս) 127

«Առաջին Լուսաւորչաց Կիրակին»
(Սիոն, 1932, Յունուար) 131

Կրօնական իտէալն է ազգի մը կեանքին բարգաւաճումին մեծագոյն ազդակը. — «Ո՜ տացէ ի Սիոնէ զփրկութիւն Իսրայէլի, ի դարձուցանել Տեառն զգերութիւն ժողովրդեան իւրոյ» ՍՂՄ. ԺԳ. 11
(Գլխադրի տօնին. Սիոն, 1939, Փետրուար) 135

Հաւատքին գիտակցութիւնը. — «Ոչ գիտէք զի՛նչ խնդրէք» ՄՐԿ. Ժ. 38
(Գլխադրի տօնին. Ձեռագիր) 145

Անոր տեղը. — «Եւ ծնաւ զորդին... եւ եդ զնա ի մսուր, զի ոչ գոյր նոցա տեղի յիջեւանին» ՂԿՍ. Բ. 7
(Ծննդեան տօնին. Ձեռագիր) 154

Զարիքէն ելած բարիքը. — «Դուք խորհեցարուք յինէն ի չարութիւն, այլ Աստուած խորհեցաւ վասն իմ ի բարութիւն» ԾՆՆ. Ծ. 20
(Մեծ Պահոց Ս. Շաբթուն. Ձեռագիր) 158

Լոյսին յաղթանակը. — «Ել արտաքս վաղվաղակի, եւ էր գիշեր» ՅՎՀ. ԺԳ. 30
(Խաւարման գիշերին. Ձեռագիր) 165

Այլոց համար. — «Զայլս ապրեցոյց» ՄՏԹ. ԻԷ. 42
(Խաւարման գիշերին. Ձեռագիր) 168

Հոգին Աստուծմէ՝ Աստուծոյ. — «Հայր ի ձեռս քո աւանդեմ զհոգի իմ» ՂԿՍ. ԻԳ. 46
(Խաւարման գիշերին. Ձեռագիր) 174

Փոքրիկ զոհողութիւններու մեծ արժէքը. — «Լուացելոյն չէ ինչ պիտոյ, բայց զի եւ զոտսն լուանայցէ» ՅՎՀ. ԺԳ. 10
(Ոտնլուային. Ձեռագիր) 182

Երջանկութեան գաղտնիքը. — «Երանի՛ աղքատաց հոգւով, զի նոցա է արքայութիւն երկնից» ՄՏԹ. Ե. 3
(Ձեռագիր) 188

Աղքատութիւն. — «Երանի աղքատաց» ՄՏԹ. Ե. 3
(Ձեռագիր) 197

Հոգիին լոյսը՝ կեանքին ուղղիչ. — «Զհոգին մի՛ շիջուցանէք» Ա. ԹՍՂ. Ե. 19
(Հոգեգալստեան. Ձեռագիր) 209

Ս. Հոգիին ազդումները. — «Ի գործո՞ց օրինաց զհոգին ընկալարուք՝ եթէ ի լրոյ հաւատոց» ԳՂՏ. Գ. 2
(Հոգեգալստեան. Ձեռագիր) 218

Մանկութեան անդրադարձը. — «Մինչ տղայն էի՝ իբրեւ զտղայ խօսէի, իբրեւ զտղայ... այլ յորժամ եղէ այր, զտղայութեանն ի բաց խափանեցի» Ա. ԿՐՆ. ԺԳ. 11
(Վերափոխման Բարեկենդանի Կիրակի. Ձեռագիր) 223

Ընկերային համագործակցութիւն. — «Իւրաքանչիւր միմեանց անդամք եմք» ՀՌՄ. ԺԲ. 5
(Ծաղկազարդին. Ձեռագիր) 226

Ճշմարտութիւնը՝ սիրով. — «Ասէ ցնա Պիղատոս, զի՞նչ է ճշմարտութիւն» ՅՎՀ. ԺԸ. 38
(Խաւարման գիշերին. Ձեռագիր) 229

Ճշմարիտ բարիին գնահատանքը. — «Տեառն Աստուծոյ քում երկիրպագցես եւ զնա միայն պաշտեսցես» ՄՏԹ. Դ. 10
(Ձեռագիր) 238

Ս. Հոգիին զօրութիւնը. — «Ե՛կ, շունչ, ի չորից հողմոց, եւ շնչեա՛ ի մեռեալս յայսոսիկ եւ կեցցեն» ԵԶԿ. ԼԷ. 9
(Ձեռագիր) 249

«Գլուխն ոտից խոնարհեցաւ, զի զպատուիրան քո մոռացաւ». — *Շնորհալի*
(Բ. Գտ. Երեկոյեան Քառասնորդաց, 1936. Ձեռագիր) 253

«Գանձիդ ծածկելոյ գտող զիս արա». — *Շնորհալի*
(Գ. Գտ. Երեկոյեան Քառասնորդաց, 1936. Ձեռագիր) 257

«Քեզ միտս մերձ ծանիր, քուն մահու եկեալ, քննող դատաւոր». — *Շնորհալի*
(Ե. Գտ. Երեկոյեան Քառասնորդաց. 1936. Ձեռագիր) 268

Շնորհալիի անձը. —
(Զ. Գտ. Երեկոյեան Քառասնորդաց, 1936. Ձեռագիր) 271

Խոկումներ՝ Վարդանանց տօնին առթիւ. — «Ոչ եթէ մարմնական համարէին զկռիւն, այլ հոգեւոր առաքինութիւն» ԵՂԻՇԷ Ե. էջ 188
(Սիոն, 1931, Մարտ) 273

Տօն ազգային. յիշատակ նահատակաց մերոց. —
(Ձեռագիր) 277

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Տ. Թորգոմ Պատրիարքի «Ամբողջ Երկեր»ուն այս հինգերորդ շարքով, հանրութեան գնահատանքին ու հետաքրքրութեան կը յանձնենք, Հոգեւոյս Սրբազանին «Քարոզներ»ը:

Այդ քարոզներէն ոմանք հրատարակուած են «Սիոն»ի զանազան թիւերուն մէջ, 1931–1939 տարիներուն, բնագրային ամբողջութեամբ). եւ կամ, իբրեւ համառօտագրումներ՝ հրատարակութեան տրուած՝ Եկեղեցւոյ բեմէն խօսուելէ յետոյ: Մեծ չէ թիւը այս խումբին քարոզներուն: Աւելի ստուար է խմբակը մնացեալ մասին՝ ընտրուած՝ Հանգուց. Սրբազանի օրագիր տետրակներէն՝ ուր, մանրատառ ձեռագրութեամբ, գրի առնուած են, Սեբաստիոյ շրջանի եւ Եգիպտոսի Թեմի Առաջնորդութեան պաշտօններէն մինչեւ Պատրիարքութեան վերջին տարիները խօսուած բազմաթիւ քա-*

*) Պէտք է գիտնալ թէ Ընծայարանի դասընթացքին Գ. Տարին, «Քարոզխօսութիւն» անունի տակ, Աւագ Սարկաւագները վարժութիւններ կ'ընեն «քարոզներ» գրելու: Եւ Հանգ. Սրբազանը, յանձնարարուած նիւթը ինք եւս կ'ընդլայնէր յաճախ, տեսակ մը օրինակ եւ ուղղութիւն տուած ըլլալու համար նորավարժներուն: Նման առիթներէ կուգան «Թափուած իւղը», «Մեծագոյն պակասը» խորագրուած կտորները:

ռոզներ*)։ Ստոյգ է որ, նուազագոյն քառասուն տարիներու գործօն կեանք մը, անոր տուած, յաճախ, առիթներ, սըր-բազան որքան աշխարհիկ բեմերէ, իրագործելու խօսքի մեծ յաջողութիւններ, որոնք, դժբախտաբար չեն արձանագրուած։

Այդ առիթներուն, ըստ ականջալուր եւ արժանահաւատ անձերու վկայութեանց, Թորգոմ Սրբազանին խօսքը, յաճախ հասած է իր նիւթերուն բարձրութեան, ճակատա-գրականօրէն բախտորոշ պահերուն՝ իր ժողովուրդին համայ-նական ու սրբազան զգացումներուն մէջէն՝ ու գտած սար-սուռը. ինչպէս նաեւ բեկորեալ ոսկերոտիքներու կոտտանք-ներուն վերեւ՝ ուր պիտի ծաւալէր սփոփանքը իր ձայնին ու շեշտին։ Երբեմն այդ խօսքին մէջ կը զգացուէր հին մարգարէի մը շունչը, բեմին, պահին, տագնապին ամբողջ պաշտամու-թեամբը, անոր անձին դարձնելով ինքզինքը մոռցող եւ իր

*) Այս հատորէն դուրս կը մնայ որոշ թիւ մը այդ ձեռագիր-ներէն որոնք ծրագիրներ են քարոզներու՝ անաւարտ, կամ չափազանց խիտ, այնքան որ միայն Սրբազանը պիտի կարենար կառոյցներու բար-ձրանալ այդ տարրերով: Ուստի, չբռնաբարելու համար հատորը, յարմար նկատուեցաւ անոնց զեղչումը: Անոնցմէ մէկ-երկուքը միայն առնուեցան ցանկէն ներս, որոնք ամբողջ են, եւ առաւելութիւնը ունին թէ՛ գաղա-փարներու դասաւորութեան, եւ թէ՛ նիւթի ընդլայնումին՝ արտայայ-տութեան վայելչութեան մը շնորհով: Ասոնցմէ են. «Լոյսին յաղթա-նակը» (էջ 165), «Մանկութեան անդրադարձը» (էջ 223), «Ընկերային համագործակցութիւն» (էջ 226) վերտառութեամբ գլուխները: Առան-ձին խումբ մը կը կազմեն 253-272 էջերը լեցնող չորս գլուխները, որոնք, ինչպէս ծանօթագրուած է նախապէս, (էջ 72), Ներսէս Շնոր-հալիի մտածումները ընդլայնող քարոզներու շարք մը եղան, 1936-ի Մեծ պահոց Գշ. երեկոներուն: Իսկ ուրիշ մաս մը՝ Սրբազան հեղի-նակին ձեռքով իսկ կատարուած վերհպումներով, զանազան գլուխները կազմած ըլլալով «Աւետարանի Ճամբէն» եւ «Առաքելոց Շաւիղով» հատորներուն, աննկատ թողուեցան:

հօտին նուիրուող Պետի հոգեբանութիւն մը։ Ուրիշ անգամ, փորձ, կեանքէ յօրինուած իմաստունի մը անդրատեսու-թեամբ, ապագայի երջանկութեան պիտի բանար իր բարե-զգած զգացումները։ Աւելի յաճախ, իր պարտականութեան գիտակից խնամքը՝ հոգը, կ'ընէր իր խօսքը ծանր հեղինա-կութիւն մը, որ տագնապները լուծելու դեր մը ունէր կար-ծես, գաղթաշխարհի այնքան ծփանուտ, հոսանուտ մեր խռովքներուն մէջ։ Աւելորդ չըլլայ թերեւս մէջ բերել հոս, քանի մը տողերը իր դամբանականին. «Այդ խօսքը (Թոր-գոմ Սրբազանի) երբեմն աղօթք եղաւ, Զարխափանի կա-մարներուն ներքեւ, եղաւ երբեմն ներբող՝ հայ ցեղի եւ հո-գիի արժէքներուն, Սեբաստիոյ Ս. Նշանի տաճարին մէջ, մեր պատմութեան յուշերով զեղուն. եւ եղաւ լաց ու բո-ղոք մեր թշուառութիւններուն դիմաց, եղաւ առաքելական պատգամ երբ լռեցաւ Սիոնի բարձունքէն» (Սիոն, 1939, Մարտ–Ապրիլ, էջ 152 թ. սիւնակ)։

Ու Սրբազանին խօսքը, իր արտայայտութեան շքեղանքը կը հագնէր այն առիթներուն մանաւանդ, երբ երջանիկ հո-գը կը ստանձնէր ճշդելու տարողութիւնը կրօնական եւ ազ-գային երեւոյթներու եւ արժէքներու, մեր ժողովուրդին պատմական կեանքին մէջ։ Ճշդում՝ որ սակայն չունենար մտահոգութիւնը իրարընդդէմ երկու ճակատներէն մէկուն կամ միւսին աւագումին կամ անաւագումին։ — Կրօնքն ու ազգը, Եկեղեցին ու ժողովուրդը, հաւատքն ու հայրե-նիքն էին ատոնք. ու Սրբազանին մտածումին եւ կեանքին մէջ, անոնք երբեք չեն ըմբռնուած ու չեն զգացուած ան-ջատօրէն։ Ի՛րն է բացատրութիւնը, եւ Իրենն են տողերը. «Մին թեզանն է, միւսը՝ առէջը. երկուքին իրարմէ ան-

ջատումը կ'ոչնչացնէ երկուքն ալ... «Ազգային Եկեղեցի» է մերինը. որովհետեւ իր աստուածային առաքելութեան առաջին պտուղը եղաւ իր ազգի՛ն ծնունդը ի հաւատս Քրիստոնէութեան. որովհետեւ իր կրօնական գործունէութեան ամենէն հարազատ ու մշտական ճիգը եղաւ իր ժողովուրդին կեանքին սեւեռումը քրիստոնէական բարոյականութեան մէջ. որովհետեւ, վերջապէս, իր ազգը իրե՛ն կը պարտի այն բոլոր բնորոշիչ առաւելութիւնները, որոնցմով կազմուած է իր ինքնութիւնը... Հայ Եկեղեցին Հայ Ազգին խղճմտանքն է։ Ազգ եւ Եկեղեցի. երկուքն ալ պէտք է ապրին՝ զօրացնելով զիրար. ասոր մէջ է միայն Հայութեան ճշմարիտ եւ իրական շահը» (տես Ներկայ հատորը, էջ 47, 48, 50)։ Այս էր Իր համոզումը, եւ այս պէտք է մնայ Իր պատգամը...։

Ամբողջովին կրօնաշունչ նկարագիր ունեցող Իր քարոզներուն մէջ, յստակօրէն կը գծագրուի պատկերը հոգեւորականին՝ սրտի, մտքի եւ հոգիի բիւրեղացած ակունքներ Իր մէջէն աղբերացնող մարդուն։ Կը խօսէր ամէնուն. այսինքն Իր խօսքը ամէնուն էր՝ ուսեալին եւ անուսին, արուեստագէտին եւ արհեստաւորին, մանկիկին ու երիտասարդին։ Մէկուն ուշքը անոր «իմաստութեան փարոս»ին կը սեւեռուէր, ուրիշին սիրտը անոր հոգւոյն թրթռումներովը կ'ալիքուէր. մէկը անոր նայուածքին խորութիւնը, ուրիշ մը անոր շեշտին քաղցրութիւնը, երրորդ մը անոր հասակին պարթեւ առուգութիւնը «ոսկի շղթայ» ըրած, կը բարձրանար, կը սուզուէր այդ խօսքին մէջ, որ մաքուր բղխումն էր Իր հոգիին։

Նուազ չէր շեշտին ջերմութիւնը՝ ազգային տօնական օրերուն առիթով՝ Իր խօսքին մէջ. մանաւանդ երբ օրուան խորհուրդին, վայրկեանին ներշնչումին թափովը, կը յանձ-

նէր ինքզինքը իր մտածումներուն եւ զգացումներուն զեղումին։ Ու տարօրինակ պիտի չթուի ասիկա, երբ նկատի առնուի այն կեանքը, որուն կրակներուն մէջ թրծուեցաւ անձը Սրբազանին։ Որքան կրօնաշունչ նոյնքան ազգային նկարագրով Իր քարոզներուն մէջ, զինքը մտիկ ընողները, նոյն անձն էր որ կը զգային։ Դժբախտութիւն է սակայն, աննշան բաժին մը միայն «գիրին կապուած» գտնել, այս սեռէն քարոզներու*)։

* * *

Առանց յաւակնութիւնը ունենալու լրիւ եւ որեւէ թերութիւնէ զերծ գործի մը հրատարակութեան, չենք վարանիր սակայն հատորի վերածելէ այս էջերը, խորհելով որ անոնք պիտի կարենան, նուազագոյն չափով մը գէթ, հարազատ արտայայտութիւնը ըլլալ Սրբազան Քարոզիչին հոգւոյն եւ խօսքին։ Խօսքին՝ որուն ձայնը, մինչեւ հեռաւոր ափունքները ծովերուն, մինչեւ ծայրամասերը զոյգ աշխարհներու, երբեք չգիտցաւ յոգնիլ, ըլլալու համար արտոյտին աւետաբեր թռիչքը, իր ժողովուրդին երջանկութեան

---

*) Ի մտի ունենալով եւ յուսալով որ, այս հատորը, եկեղեցական դասուն մօտ առաւելապէս պիտի գտնէ իր արժանաւոր ընդունելութիւնը, պրպտումի ծանծրոյթը խնայելու համար միտքերուն, ցանկին մէջ, վերտառութիւններու կողքին, Սրբազան Քարոզիչին կողմէ իբրեւ բնաբան գործածուած Աւետարանական, Ս. Գրական, եւ կամ, Սրբազան Հայրերէն առնուած խօսքերը աւելցուցինք, իրենց բնագրական էջերով: Իսկ ասոնց ներքեւ, **Սիոնի** մէջ հրատարակուածները նշանակեցինք իրենց տարիներով եւ ամսաթիւերով: Մնացեալը՝ Ձեռագիր:

րոպեներուն, եւ կամ, հաւատաւոր սրտի սփոփարար վըշ-տակրութիւնը, անոր տառապանքի օրերուն։

Ապահովաբար այնքան պիտի չխանդավառուէր Սրբազան Հեղինակը, իր խօսքին արձագանգները երկարաձգել փորձող այս էջերուն այսպէս հատոր կազմելով։ Իր գրիչով վերհսկում մը, բոլորովին պիտի փոխէր արժանիքն ու նկարագիրը այս գիրքին։ Հակառակ այս վերապահումներուն սակայն, կը հաւատանք թէ, իր յիշատակին արժանի փունջ մըն է ասիկա, հաւաքուած՝ ծաղիկներէն իր քարոզչական ասպարէզին զանազան բեմերուն, որ կը բերէ ու կը փոխանցէ յուզումը նոյն ոգիին, նոյն իմացականութեան, ու նոյն սրտին՝ որ Իրենը եղաւ, վճիտ ակերէ բղխող։

Ու այս հատորը՝ որպէսզի չնուաղի շեշտը՝ այնքան թրթռուն, այնքան խանդավառ, ու այնքան սրբազան հոգիի մը խօսքին ու ձայնին....։

10 Յուլիս 1940, Երուսաղէմ

ՆԱՅՈՒԱԾՔԻՆ ՀՐԱՇՔԸ

Անոր տօնին(*) տարեդարձը նորէն կը խմբէ զմեզ այսօր իր յիշատակին առջև, որուն խորանն է մեր ամէնօրեայ երկիւղած յարգանքին առարկայ այս գերեզմանը։

Սրտառուչ է այդ բառն իսկ — գերեզման — որ խորհիլ կուտայ շիջած կեանքի մը նշխարներուն վրայ նախ, և յետոյ այն հոգիին վրայ՝ որ նշուլած էր երբեմն այդ բեկորներուն մէջ, ինչպէս բոցին լոյսը՝ կանթեղի մը խեցիին մէջ։ Ըստ այսմ, մեր զգացումն ու մտածողութիւնը, աւելի ուղիղ պիտի լինէր թերեւս ըսել՝ մեր հաւատքն ու սէրը այս պահուս մեր երեւակայութեան և պաշտելութեան առջև կը կանգնեն դէմքն ու հոգին, այսինքն պատկերն ու խորհուրդը անոր, որ, մեր Փրկչին մտերիմ սիրեցեալներէն մին նախապէս, երկոտասաններէն առաջին նահատակը եղաւ յետոյ, և, իբր այն՝ քրիստոնէական բարոյականի մեծագոյն արժէքներէն եւ Եկեղեցւոյ գլխաւոր անկիւնաքարերէն մին։

Ու այսչափ միայն. եթէ մէկ կողմ դնենք տեղեկութեանց այն մէկ քանի փշրանքները, զորս Աւետարանները Զեբեդէոսի և Սաղոմէի զոյգ որդւոց մասին կը պարունակեն հաւասարապէս, չունինք գրեթէ ուրիշ որ և է ծանօթութիւն Յակոբոս Գլխադրի նկատմամբ, բացի Գործք Առաքելոցի այն տողէն, ուր կ՚ըսուի պարզապէս թէ «Հերովդէս սուրով սպաննեց Յովհաննէսի եղբայրը Յակոբոս»։

(*) Առաջին չորս քարոզները խօսուած են Ս. Գլխադրի տօնին։

Քրիստոնէական վկայաբանութիւնը, գրեթէ միշտ հարուստ, և երբեմն չռայլ նոյն իսկ՝ սուրբերու կեանքին և մահուան վերաբերութեամբ տեղեկատուութեանց համար, իսպառ ժլատ պիտի գտնուած ըլլար Յակոբոսի նկատմամբ, եթէ Գործք Առաքելոցի այդ տողը սիրուն և այլապէս սրտառուչ գրուագով մը շարունակուած չըլլար այլուր, եկեղեցական մատենագրութեան մէջ։

Այսպէս, Բ. դարուն վերջերը, Կղեմէս Աղեքսանդրացիէն գրի առնուած հատուած մը, զոր բարեբախտաբար պահած է Եւսեբիոս, կը պատմէ թէ երբ Առաքեալը հարցաքննիչ ատեանին առջև իր հաւատքին ջատագովութիւնը կ՚ընէր, այն անձը որ Սինետրիոնի հրահանգով զինքը դատարան առաջնորդեր էր, այնքան զգածուեցաւ անոր խօսքերէն, անոր պարզած գաղափարներուն վսեմութիւնը այնպէս ազդեց իր սրտին, որ այդ վայրկեանէն հրապարակաւ խոստովանեցաւ թէ ինքն ալ կ՚ընդունի անոր հաւատքը. ու երկուքն ի միասին զրկուեցան իսկոյն գլխատումի մահապատիժին, որ դատակնիքն էր, այդ միջոցին, հաւատքի խնդրով յանցաւոր նկատուածներուն։ — Ճամբան, մինչ անոնք կ՚երթային դէպի մարտիրոսութեան պսակը, նորադարձը մօտեցաւ իր վարդապետին և թողութիւն խնդրեց անկէ։ Առաքեալը, կ՚ըսէ գրուած այդ աւանդութիւնը, դարձաւ, վայրկեան մը անքթիթ նայեցաւ անոր. «խաղաղութիւն ընդ քեզ» ըսաւ. ու համբուրեց զայն։ Քիչ վերջը, երկուքն ի միասին, իրենց արիւնովը վճարեցին իրենց փրկութեան գինը։

Ինծի համար, այդ կարճ պարբերութիւնը, իր բովանդակած պատկերին սխրալի գեղեցկութեամբը

ա՛յնքան իմաստալից, ինքնին կը լեցնէ ընդարձակ վկայաբանութեան մը ամբողջ թերթին. վասնզի մեզի կը ներկայացնէ բուն հաւատքի և նկարագրի մարդը, իր գիտողութեանը մէջ խորազնին, իր հոգւոյն հաղորդականութեանը մէջ՝ սիրազեղ, ու իր բարքին քաղցրութեամբը գրաւիչ։

— «Ներէ՛ ինծի, ըսել ուզեր էր ան իրեն, որ կերպով մը գործիքն ու միջոցը գտնուած եղայ քու դատաստանիդ և դատապարտութեանդ». ու ինքը իր հոգիին բովանդակ պատրաստակամութեամբը, իրմէ խընդրուած այդ ներումը կ՚աւանդէր անոր, համբոյրով մը կնքուած նայուածքի մը և մաղթանքի մը միջոցաւ։

Նայեցաւ, խաղաղութի՛ւն քեզի, ըսաւ, և ողջագուրեց զայն։

Քիչ անգամ պատահած է որ մարդս, մահուան սեմին վրայ, կարողացած ըլլայ ցոյց տալ հոգիի այնքան հոյակապ ազնուականութիւն մը։ Գիտնալ թէ քայլ մը անդին դահիճն է որ կ՚սպասէ իրեն, և, առանց վրդովուելու, առանց տատամսումի որ և է նշան ցուցնելու, կարենալ դեռ բառ մը գտնել՝ կարենալ խաղաղեցնելու համար տագնապուած հոգի մը. կարենալ, կեանքի վերջին րոպէին, ներսէն հանուած՝ վերաբերուած լոյս մը վառել նայուածքին մէջ, քընելու և խորաչափելու համար դիմացինին սիրտը, նշան է հոգւոյ մեծութեան միայն, այսինքն բարոյական այնպիսի վիճակի մը, զոր կարելի չէ բացատրել մի միայն մարդկային տեսութիւններով։

Ըսուած է թէ երբեմն նայուածքներ կան, որոնք հատու սուրի մը պէս կը կտրեն։ Մեծ մարդոց, անշուշտ այդ բառին հոգեկան իմաստովը, նայուածքներն են անոնք, որոնց մէջ անդիմադրելիօրէն թափանցող ոյժ մը կայ։

Մարգարէանալու, այսինքն ապագային գաղտնիքը կամ ճշմարտութեան խորհուրդը կարդալու համար՝ զգացումին զօրութիւնը պէտք է միանայ դատողութեան լոյսին։ Ու այդ ամէնը, սրտի այդ ոյժը, միտքի այդ պայծառութիւնը, այդ հաւատքը, նըկարագրի այդ մեծութիւնը անտարակոյս չէին պակսիր անոր, որ՝ հոգեւորապէս գէթ՝ երկուորեակն էր եղած «Սիրոյ առաքեալ»ին։ Անո՛ր համար է որ անիկա ակնարկով մը լոկ կրցաւ մտնել իրեն պսակակից լինելու համար իրեն հետ ընթացող ընկերոջ էութեան մէջ, վարանքով, երկիւղով, գուցէ և տարակոյսի կոծմունքներով փոթորկուող անոր սրտին մէջ Աստուծոյ խաղաղութիւնը իջեցնելու համար։

Նայուածքին հրա՜շքը... անոր պատմութեամբը լեցուն է Ս. Գիրքը և մեր Փրկչին կեանքը։ «Նայիլ»՝ աստուածաշնչական հասկցողութեամբ՝ յաճախ կը նըշանակէ քաղցրութիւն խառնել հոգիին արտայայտութեան, գութի, կարեկցութեան և հաճութեան ըզգացումներով։ «Աստուած Աբելի նայեցաւ», «Իսրայէլի բանակին նայեցաւ», «Զոհերուն նայեցաւ», «Պատերազմի նեղութիւններուն նայեցաւ», «Իմ խոնարհութեանս նայեցաւ», «Իմ աղքատութեանս նայեցաւ», «Իմ խորհուրդներուս նայեցաւ»։ Ասոր համար է որ Սաղմոսերգուն իր սրտին խորութենէն կ'աղաղակէ. «Ո՛վ տէր, նայէ՛ ինծի երկինքի բարձրութենէն, եւ գթա՛ ինծի». «Նայէ՛ քու ծառայիդ, և փրկէ զայն». «Նայէ՛ մեզի և ողորմէ՛ մեզի»։ Ատոր համար է որ Եզեկիէլ, երբ կ'ուզէ հասկցնել թէ Աստուած այլ եւս ուզած է լքել իր ժողովուրդը՝ իր գործած անօրէնութիւններուն համար, կ'ըսէ պարզապէս. «Այլ եւս Աստուած չի նայիր մեզի»։ Չէ՞ որ ժողովրդական

լեզուի մէջ ալ՝ «աչքէ իյնալ» և «նայուածքէ հեռու պահուիլ» կը նշանակէ պարզապէս համակրութիւնը կորսնցնել։

«Նայիլ»՝ Ս. Գիրքին մէջ կը նշանակէ նաև բարի աչքով քննել, ճանչնալու և հասկնալու համար ներքին մարդը։ Հարուստ երիտասարդին նայեցաւ Յիսուս, կ'ըսէ Աւետարանը, սիրեց անիկա իր պարզսրտութեանը համար, ու ըսաւ անոր. «Մէկ բան մը միայն կը պակսի քեզի»։ Ուրիշ տեղ մը կ'ըսուի. «Պետրոսի նայեցաւ». լռելեայն պէտք է աւելցնել. ճանչցաւ անմիջապէս անոր մէջ նկարագրի ոյժն ու բարձրութիւնը, և ըսաւ. «Դուն որ Յովնանեան Սիմոնն ես, այսուհետև պիտի կոչուիս Կեփաս, որ կը նշանակէ Վէմ»։ Ճանչցաւ հարուստը, ինչպէս Պետրոսը. ճանչցաւ զանոնք, որովհետև սիրով նայեցաւ անոնց։ Ըմբռնելու համար բան մը, պէտք է սէր զգալ անոր մասին. ճանչնալու համար անձ մը, պէտք է սիրով նայիլ անոր, և ոչ թէ կանխակալ ատելութեամբ. սէրը՝ նոյն իսկ կանխակալ սէրը՝ լոյս է. իսկ ատելութիւնը՝ միշտ խաւար։ Կը սիրես բարեկամդ. վասնզի սրտիդ սէրը միշտ լոյսի մէջ կը ցուցնէ զայն քեզի. ու շատ անգամ ներողամտութեան կամ լայնախոհութեան լոյսին մէջ, որ կը ցուցնէ անոր առաւելութիւնները միայն, աննկատելի թողլով թերի կողմերը. ու ատելութեամբ կը լեցուիս թշնամիիդ հանդէպ, որովհետև սրտիդ խաւարը թոյլ չի տար որ կարենաս տեսնել անոր ընտիր կողմերն ալ, որոնցմէ ամենէն ընտիր մարդն ալ կրնայ զերծ եղած չըլլալ։ Ճանչնալու համար, պէտք է նայիլ. բայց նայիլ սիրով։ Ի՜նչ աղուոր է ոգին, զոր այս տեսակէտով երևան կը բերէ հայերէն լեզուն. խաղաղ ոգւով եւ

լուրջ հոգւով կատարուած քննութեան համար յօրինելով բառ մը՝ «ուսումնասիրութիւն» որուն մէջ սիրոյ գաղափարը կայ նոյն ատեն։ Այո, առողջ և ուղիղ բանին համեմատ կատարուած քննութիւնը սիրով միայն կրնայ ի գլուխ հանուիլ։

Բայց «Նայիլ»՝ կը նշանակէ մանաւանդ ազդեցութիւն ընել, ներգործել ուրիշին վրայ։ Եթէ այս չըլլայ իսկ անոր բառական կամ բառարանական նշանակութիւնը, ա՛յս է սակայն անոր հոգեբանական հետեւանքը։ Նայուածքներ կան արդարև, որոնք կ'ազդեն անվրէպ. ու, պէ՞տք է արդեօք ըսել, գթութեան եւ սիրոյ քաղցրութեան մէջէն դիտող նայուածքներն են անոնք. Նայուածքներ՝ որոնք կա՛մ արգահատանքին ժպիտը ունին իրենց մէջ, կամ յանդիմանութեան մը լուռ սաստը, և կամ խրատին ողոքիչ խտղտանքը. այդպէս է հօր մը կամ մօր մը, բարեկամի մը կամ սիրելիի մը նայուածքը՝ զաւկի մը կամ մտերիմի մը ուղղուած, անոր վրիպանքի կամ անուշադիր ընթացքի մէկ պահուն։ Ինչե՞ր կ'ըսէ այդ միջոցին յուզմունքէն փայլող ակնարկին բոցը՝ հասկցող սիրտի մը. Ի՜նչպէս կը մխուի անիկա ներս, ինչպէս նշդրակ մը չարաւոտ վէրքի մը խորը, կամ լոյսի ճաճանչ մը՝ թանձր մթութեան մը ծոցը։

Ընդունի՛նք. ամենէն հրաշալի զգայարանն է աչքը. որ ակնթարթի մը մէջ արտաքին աշխարհը կ'ընդգրկէ դէպի ներս, ու կրնայ ներքին աշխարհ մը արտափայլել դէպի դուրս։ Ինչպէս միտքը, երբեմն՝ բառի մը, նոյնպէս աչքը ակնարկի մը մէջ կրնայ բովանդակել ամբողջ պատմութիւն մը կամ ճշմարտութիւն մը։ Ա՛չքը. հոգիին ամենէն արտայայտիչ գործարանն է ան։ Իր ցոլքը մերթ յուզում մըն է, մերթ

խոկում մը, և յաճախ՝ կամքի կտրուկ վճիռ մը կամ հրաման մը, որ երբեմն երգի մը, երբեմն աղերսանքի մը, երբեմն պատգամի մը կերպով կ'արտայայտուի, որ կարծես ոչ միայն կը տեսնէ, այլ նաև կը խօսի, ու կը լսէ անգամ և նոյն իսկ անոյշ բուրումի մը ըզգայութիւնը կուտայ դիմացինին. ու այս ամէնը կ'ըլլայ կամ կ'ընէ ան՝ աչքը, երբ սիրտէն է որ կը պատգամաւորուի, իբրև հաւատքին կենդանարար զօրութիւնը։

Բայց ինչո՞ւ այսպէս յածիլ բառերու և բացատրութեանց մէջ. միակ օրինակ մը Աւետարանէն՝ այդ ամէնը պիտի կարենար աւելի ազդուապէս ըմբռնել տալ մեզի։ Յիշեցէք երրորդ Աւետարանի վերջին գլուխներէն մէկուն մէջ դրուած փոքրիկ այն գիծը, որուն մէջ հոգեբանական մեծ պատկեր մը կը խըտանայ. «Դարձաւ Տէր, և հայեցաւ ի Պետրոս» (Պետրոսին կողմը դարձաւ Յիսուս, և անոր նայեցաւ)։ Ի՜նչ կրակ, ի՜նչ շառաչիւն, ի՜նչ պակուցիչ և նոյն ատեն վերականգնող բան մը կար Յիսուսի արշալոյսէն աւելի անուշ և խաղաղ նայուածքին մէջ, որ կամքի և համարձակութեան անօրինակ տիպար արդարև մեծ առաքեալին հոգւոյն մէջ յանկարծ ահեղ թափահարումով կործանեցաւ կարծես ուրացումին դևը, տեղ տալու համար զղջումի և խոստովանութեան ոգիին։ Ի՜նչ փոխանցուեցաւ մէկ հոգիէն միւսին որ, ինչպէս փոթորիկին անձրևայորդ տեղատարափը, նոյնպէս Պետրոսի հոգկեան տագնապին յանկարծ յաջորդեց դառն լաց մը։

Երբ հոգեկան տագնապներուն մասին է հարցը, հաւատքը միայն կրնայ տալ գաղտնիքներուն բանալին։ Յիսուսի նայուածքը կրցաւ ազդել և ներգործել, որովհետև կենդանի զօրութիւն մըն էր ան՝ հաւատքի

աղբիւրէն բղխած. ու Պետրոս զգածուեցաւ անկէ՝ այդ նայուածքէն, վասնզի, շնորհիւ իր մէջ դեռ ապրող հաւատքին, չէր գոցուած երբեք աչքէն սիրտը տանող ճամբան, ուսկից Փրկչին սրբագործող նայուածքը իջեր էր ուղղակի անոր հոգիին խորը։

Կը հաւատամ թէ նոյնպիսի նայուածք մըն էր որ Տէրը ուղղեց երկու հարազատներուն, Որդւոց Որոտման՝ աչքերուն, սիրոյ և գթութեան ուժգին և ներգործիչ կրակէ նայուածք մը, երբ անոնց և իրենց մօրը այն աղերսանքին՝ որով կ'ուզէին իր երկու կողմը նստիլ երկնից Թագաւորութեան մէջ, պատասխանեց՝ հարցնելով թէ պիտի կարենայի՞ն սակայն ըմպել իր ըմպելիք բաժակէն։ Նոյն այդ նայուածքէն հոգեպէս լուսաւորուած, երկու եղբայրները այնուհետև սրտի ի՜նչ սևեռումով նայեցան նախ իրենց Վարդապետին և յետոյ անոր այն գործին, զոր մինչև իրենց վերջին շունչը նկատեցին իբրև յայտնութիւն յաւիտենական կեանքի մը։ Այդ զգացումին չէ՞ արդեօք որ կ'ակնարկէ Յովհաննէս, երբ, իր Ա. Կաթ. Թղթին սկիզբը Յիսուսի համար ըսելէ վերջ թէ «Զորմէ լուաք, որում ականատես եղեաք», կ'ըսէ տակաւին. «Ընդ որ հայեցաք»։

Անոնք որ կրնան Աստուծոյ նայիլ, ու անոր խորհուրդին լոյսովը ներքնապէս պայծառանալ, անոնք միայն կրնան իրենց նայուածքին սրբութեամբը մաքրել և պայծառակերպել ուրիշներուն հոգիները։ Ատոր մէջ է գաղտնիքը, պիտի ըսէի հրաշքը՝ նայուածքին մարգարէներուն և առաքեալներուն, որոնք իրապէս և իրաւապէս կոչուեցան տեսանողներ, և որոնք երբեմն իրենց աչքովը թերևս՝ քան խօսքովն ու գործերովը՝ աւետարանեցին Աստուծոյ ճշմարտութիւնը,

հոգիներէն ներս թափանցելով, իրենց նայուածքին ներգործութեամբը, անոր լոյսը։

Ինչ որ Կղեմէս Աղեքսանդրացի կը պատմէ Յակոբոսի մասին՝ յանուն մինչև իր ժամանակը ապրող աւանդութեան մը, ստուգութիւն է ապահովաբար։ Անիկա, իր նահատակութենէն վայրկեան մը առաջ, նայեցաւ իրեն պատժակից, ճշմարտութիւնը պիտի ըսէր՝ փառակից ընկերոջը աչքին մէջ, կարդաց անոր հոգիին խորքը, ճանչցաւ զղջումին անկեղծութենէն սրբուած սիրտի մը բարոյական դրութիւնը, և իրաւունք զգաց իրեն՝ ըսել անոր. «խաղաղութիւն ընդ քեզ»։ Իր կեանքը, որ Քրիստոսի հետ անցուցած ամբողջ տևողութեանը միջոցին և յետոյ, մինչև իր վերջին ժամը, հայեցողութիւնն էր եղած փրկութեան գաղափարին, ամենայետին վայրկեանին՝ փրկարար հայեցուածով մը՝ պսակումը եղաւ անոր։

Երբ դահիճին սուրը արեան փողփողումներուն մէջէն ձգեց անոր գլուխը մարգարէները կոտորողներու քաղաքին մէջ՝ այն կէտին վրայ զոր աւանդութիւնը կը ցուցնէ քիչ մը միայն հեռու այս սրբարանէն, կը փափաքիմ մտածել թէ իր աչքը կը նայէր տակաւին անոր՝ որ պիտի հետևէր ընդհուպ իրեն, Աւետարանի Թագաւորութեան ճամբուն վրայ։

Հո՛ս է թաղուած այդ գլուխը, այս խորանին ներքև, որ դիրը՝ գերեզմանն է անոր. թաղուած է գլուխը, բայց ոչ նայուածքը, որ կը նշուլէ դեռ հոն, իբրև լուսաւոր հոգիի մը ճառագայթը՝ որ չի թաղուիր։

Յակոբոս Գլխադիր, ինչպէս այնքան անուշ բերումով մը կը կոչէ զայն ժողովրդային զգացումը, առաքելական խումբին առաջին մարտիրոսը հանդի-

սացաւ. կարճ եղաւ իր կեանքը, բայց ոչ աննշան։ Ոչինչ ունինք իրմէ իբրև գրուածք կամ մատենագրութիւն, որովհետև անոնց համար ժամանակն ու պատեհութիւնը պակսեցան իրեն. բայց ունինք այդ ամենուն համար կեանքի և զօրութեան խորք կազմող գերազանց բան մը, որ լոյսն է իր հոգւոյն նայուածքին. լոյս՝ որ կը ցուցնէ մեզի մեր ճամբան՝ դէպի մեր կոչումին ասպարէզը։ Կը նայի անիկա մեզի այս յարկին սրբութեանը մէջէն, ու մեր միջոցաւը ազգի մը՝ որ շատ անգամ շուարեր է իր ճակատագրի ճամբուն վրայ։ Կը նայի ամենուս, ինչպէս իրեն հետեւող ընկերոջը. կը կարդայ անշուշտ մեր հոգին։ Չենք գիտեր թէ ինչե՞ր կը գտնէ հոն. բայց պարտինք լսել ձայնը, այդ լոյսին մէջէն եկած մեզի, «Խաղաղութի՜ւն ընդ ձեզ»։

Խաղաղութի՜ւն քեզի՝ Ուխտ Յակոբեանց, խաղաղութի՜ւն քեզի՝ Ազգ Հայոց, խաղաղութի՜ւն քեզի, Եկեղեցի Հայաստանեայց. ոչ այն խաղաղութիւնը՝ զոր կուտայ աշխարհ, այլ ա՛յն՝ միայն զոր կարելի է գտնել սրբուած խղճմտանքին մէջ. ա՛յն զոր կը պարգևէ միայն հաւատքը, զոր կը գեղեցկացնէ միշտ յոյսը, և զոր կը պտղաբերէ սէրը։

Եղբարք իմ, միաբանակիցք ի Քրիստոս, և դու ժողովուրդ Հայոց, որ գին ենք անապական արեան Որդւոյն Աստուծոյ, ընդունինք այդ խաղաղութիւնը՝ իբրև աստուածային վեհագոյն աւանդ մը՝ մեր քրիստոնէական կեանքին, պահպանենք և արդիւնագործենք զայն իբրև աղբիւր ամենայն բարեաց, Աստուծոյ փառքին և մեր նմաններու օգտին համար. ամէն։

ԲԱԺԱԿԻՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

«Զբաժակ փրկութեան ընկալայց
եւ զանուն Տեառն կարդացից»:
ՍԱՂՄՈՍ

Այսօր, տօն երկու հարազատներուն, որոնք բաժակի մը խորհուրդովը իրենց կեանքը միացուցին իրենց Վարդապետին հոգւոյն հետ, պատշաճ է, կը կարծեմ, որ Սաղմոսին այս տողը առիթ ըլլայ մեզի յիշելու նշանակութիւնը՝ զոր այդ խորհուրդը ունեցաւ, և այն դերը՝ զոր անիկա կատարեց հաւատքի իրականութեան մէջ, թէ՛ Հին Տնտեսութեան և թէ՛ Նորին, այսինքն մեր քրիստոնէական կեանքին մէջ։

Զարմանալի չի կրնար ըլլալ անշուշտ որ կեանքի ամենէն սովորական՝ թէև նոյն ատեն շատ նուիրական՝ մէկ տեսարանէն, սեղանէն, առնուած իրի մը այդ անունը — բաժակ — ա՛յնքան սրտառուչ իմաստ մը կազմած ըլլայ մարդկային հասկցողութեան մէջ, բարոյական և նոյնիսկ հոգեւոր տեսակէտով։ Բաժակը այն առարկան է նախ, կամ ըսե՛նք, այն գործիքը, որով կը չափուի մեր գոյութեան համար օգտակար նկատուած պէտքի մը բաժինը, այսինքն մեզի սեպհական իրաւունքի մը մասը. և յետոյ, այն ընդունարանը՝ որ իր պարունակութեան մտածումովը նոյն իսկ մեզի խորհիլ կուտայ ոգեւորիչ զօրութեան մը վրայ։ — Այդ կրկնակ իմաստներով, և այդ իմաստներուն բարձրագոյն կամ գաղափարական առումովն է որ արդարև գործածուած է ան յաճախ Հին և Նոր Կտակարաններուն մէջ։

Այսպէս, երբ Սաղմոսերգուն ուրիշ գուբղայի մը

մէջ կ՚ըսէ. «Տեղացէ Տէր ի վերայ մեղաւորաց որոգայթ, հուր և ծծումբ. այս մրրիկ՝ բաժին բաժակի նոցա». և կամ «Տէր՝ բաժին ժառանգութեան իմոյ և բաժակի». կամ երբ Եսայի կը կշտամբէ Երուսաղէմը իր գլխուն եկած պատիժներուն համար, ըսելով. «Զարթի՛ր, Երուսաղէմ, որ արբեր ի ձեռանէ Տեառն զբաժակն բարկութեան նորա, զբաժակն կործանման և սրտմտութեան». կամ երբ Ամբակում կը պոռայ Բաբելոնի երեսին, ըսելով. «Ա՛րբ և դու, պաշարեաց զքեզ բաժակ աջոյ Տեառն», կամ երբ նոյն մարգարէն կ՚ըսէ այդ քաղաքին համար թէ «անիկա ոսկի այն բաժակն է, որմէ Աստուած կը խմցնէ բոլոր ժողովուրդներուն, երբ կ՚ուզէ ցնցել զանոնք». կամ երբ մեր Փրկիչը Որոտման Որդւոց կը հարցնէր թէ «Կարէ՞ք ըմպել զբաժակն զոր ես ըմպելոց եմ», կամ վերջին գիշերը, Գեթսեմանիի ահաքրտնութեան պահուն երբ կ՚ըսէր. «Անցցէ՛ բաժակս այս յինէն». այս բոլոր խօսքերուն մէջ այդ բառը — բաժակ — կը նշանակէր բաժին ճակատագրի, հատուցում՝ զոր ի վարձ կամ ի պատիժ՝ յաւիտենական արդարութիւնը պիտի սահմանէր մարդու մը կամ մարդոց, իրենց գործերուն համար. ուրիշ բացատրութեամբ՝ վիճակ կամ կոչում, զոր Աստուած կը տնօրինէ մենէ իւրաքանչիւրին, մեր արժանեաց համեմատ:

Բայց Ս. Գրոց ուրիշ համարներուն մէջ, երբ զոր օրինակ Սաղմոսերգուն կ՚ըսէ. «Բաժակ քո անապակ արբեցոյց զիս», յիշատակաւ օրհնութեան այն բաժակին՝ զոր Իսրայելացիք կ՚ըմպէին զատկական սեղանին վրայ, կամ երբ Երեմիա կ՚ըսէ. «Մի՛ արբուսցեն բաժակ մխիթարութեան ի վերայ հօր և մօր», ակնարկելով սգաւորներու մատուցուած գինիին, որով կ՚ուզէին կազդուրել զանոնք իրենց վիշտին մէջ. կամ

երբ Առաքեալը կ՚ըսէ. «Ոչ կարէք ըմպել զբաժակ Աստուծոյ և բաժակ դիւաց», ակնարկելով քրիստոնէական սիրոյ և հեթանոսական խնճոյքի սեղաններու գինւոյն, այս բոլոր խօսքերուն մէջ բաժակ կը նշանակէ իր պարունակութեան զօրացուցիչ ներգործութիւնը, և, փոխաբերաբար, ներշնչութիւն, երկնային բարձրութիւններէ իջած խրախոյսի ներքին ազդեցութիւնը, որ կ՚ոգևորէ մարդը՝ աւելի պայծառ հայեցողութեամբ ըմբռնելու համար իր կոչումը, ըստ այնմ, աւելի խանդավառ յարումով նուիրուելու համար անոր:

Իսկ այս մեր բնաբանին մէջ, երկու իմաստները գիտելի է որ կը միանան՝ կը խառնուին իրարու հետ. ո՛չ թէ որովհետև ոմանք այս և ոմանք այն իմաստով կը հասկնան բառը՝ ըստ իր տեղւոյն, այլ անոր համար մանաւանդ որ խօսքը իր ընդհանուր առումին մէջ կը մատնանշէ ա՛յնպիսի ոգի մը, որ երկու իմաստներուն ներդաշնակումո՛վը միայն կրնայ բացատրուիլ:

Այսպէս, «Զբաժակ փրկութեան ընկալայց, և զանուն Տեառն կարդացից» կը նշանակէ. Համակերպած եմ ինծի իբրև կեանքի վիճակ սահմանուած ճակատագրի բաժինիս, ուրախութեամբ կը բարձրացնեմ փրկութեան բաժակը, ու սիրով կը նուիրուիմ Աստուծոյ անունը կարդալու, այսինքն հաւատքի ծառայութեան գործին . . .

Հո՛ս ենք. այս տաճարին մէջ ենք, ուր բաժակ մը ամէն օր իր նուիրական կայքէն իրեն կը տանի մեր ուշադրութիւնը: Ու հո՛ս ենք, այսօր մասնաւորաբար, առ դրան այս գերեզմանին, զարդարուած այդ խորհրդանշական պատկերովը, որուն մէջ կը

տեսնենք թէ երկու հարազատները հոգիի ի՛նչ խաղաղութեամբ կ'ընդունին բաժակը, և ի՛նչպիսի բերկրանքով կը բարձրացնեն զայն։ — Այդ պատկերը, այդ տեսարանը, պատմութիւն մըն է, պատմութիւնը հոգիներու. ու ազդարարութիւն մը, ազդարարութիւն մը՝ ուղղուած հոգիներու։ Նկարիչի մը երևակայութիւնը, երազական քմայքը չէ ան, այլ ներկայացումը իրողութեան մը՝ որ տեղի ունեցած է օր մը, մեր հաւատքի կեանքին նախագոյն տարիներուն մէջ, եւ որ տեղի կ'ունենայ ահա քսան դարերէ ի վեր, ամէն անգամ որ հոգևոր շնորհաց բաշխում մը կ'իրականանայ եկեղեցական ասպարէզի մը սեմին վրայ, ամէն անգամ որ բաժակ մը կը մատուցուի ձեռքէ մը և կ'ընդունուի սիրտէ մը, երբ ուխտ մը կը կատարուի. «կրնա՞ս» — «կրնամ» հարցում–պատասխանի մը արտասանութեամբը կամ ստորագրութեամբը։

Ստոյգ է թէ այդ ուխտը գրեթէ ընդհանուր է, քրիստոնէական պարտականութեանց յանձնառութեան տեսակէտով. վասնզի ո՛վ որ իր կեանքը կը կապէ Աւետարանի գաղափարին հետ, նովին իսկ կը նուիրուի Աստուծոյ ծառայութեան գործին. բայց անուրանալի է նաև թէ այդ յանձնառութիւնը և անկէ ծագած յօժարութիւնները առաւելապէս կը խօսին ու պէտք է խօսին անոնց մանաւանդ, որոնք բովանդակապէս նուիրուած են աստուածային ծառայութեան գործին։ Այնպէս որ կը խորհիմ, և իրաւունք կ'զգամ ինծի ըսելու թէ բաժակի տօնին այս օրը մե՛ր օրն է մանաւանդ, օրը հայ եկեղեցականութեան, անո՛նց որ Աստուծոյ ծառայութեան տաճարին սեմին վրայ, կամ գաւիթին մէջ, անոր նուիրական կաթուղիկէին տակ կամ սրբարաններէն ներս կը գտնուին. ու այդ բաժակին առջև արտասանուած հարցումը՝ «Կրնա՞ս ըմ-

պել», կոչումն է ինքնին՝ մեզի ուղղուած, իսկ պատասխանը՝ «Կրնամ ըմպել», մեր ուխտը, համոզումով և գիտակցութեամբ կատարուած։ — Երկուքն ալ կատարուած և իրականացած ամենուս համար. և ատո՛ր համար նոյնիսկ, անոնց մասին անդրադարձումը՝ հոգւով և կեանքով նորոգումի տեսակէտով, կարելի չէ նկատել անկարևոր և անօգուտ։

Երբ կ'ըսեմ «կոչում», չեմ ուզեր և չեմ կրնար անշուշտ իմանալ ընդունակութեան մը, հակամիտութեան մը, յօժարութեան մը կամ կամէցութեան մը հոգեկան այն վիճակը կամ տրամադրութիւնը, զոր գիտենք թէ ամէն մարդ իր տղայ հասակէն նոյն իսկ փոքր ի շատէ կ'ունենայ դէպի կեանքի այս կամ այն ասպարէզը, և որ ո և է արտաքին ազդեցութեան մը, կենցաղական ստիպումի մը կամ առ առաւելն ստացուած դաստիարակութեան հետևանքն է աւելի կամ նուազ աստիճանով, այլ այն ներքին լոյսը զոր մարդ յանկարծ կը տեսնէ օր մը կամ տարիներու ընթացքին, կամ ներքին այն ձայնը՝ զոր կը լսէ իր մէջ՝ տեսլական յեղաշրջումի մը միջոցաւ, իբրև գերագոյն ներգործութիւն, իբրև հրաշալի կերպով կատարուած ազդարարութիւն, որ իրեն կը մատնանշէ իտէալ մը, ու իրեն կարդալ տալով իր ներքին ճակատագիրը՝ կը հասկցնէ իրեն թէ ի՛նչ բարձր նպատակի համար ստեղծուած է ինքը։ Ա՛յս է բուն կոչումը, որ մարդը կը ճանչցնէ ինքզինքին, և ատով երջանիկ կ'ընէ զայն. զի ինքնաճանաչութիւնը հոգիին ամենէն ներդաշնակուած և անդորր վիճակն է, և ատո՛ր համար է որ ըսուած է թէ «թերացուած, վրիպուած կամ չլսուած կոչումը կը գունաթափէ նկարագիրը և կ'ընդարմացնէ հոգին»։ — Այդ՝ կոչումը. իսկ ո՞ւխտը.

ուխտը այն յանձնառութիւնն է, զոր բազում կոչեցեալներէն «սակաւաւոր ընտրեալներ» կ'ընեն, լսելով իրենց կոչումին, և լուծերուն ամենէն տաժանելիին ենթարկելով իրենց անձը, ուրախութեամբ, սակայն, իբրև քաղցրութեան մը. ու բեռներուն ամենէն ծանրագոյնին, իբրև փոքրոգի ու թեթև կործի մը։

Օ՜ այդ ուխտը. ի՜նչպէս գործադրուած կամ կատարուած է անիկա քրիստոնէական իրականութեան մէջ։ Չեմ մտաբերեր ակնարկել նոյն իսկ հոս՝ իրենց հոգեկան արժանապատուութեանը մէջ մթագնած ու խանգարուած այն անձերուն, որոնք օր մը յանկարծ պատռելով նետեցին կամ ոտնակոխեցին խորանի մը օրհնութեան ներքև և սրբութեան բաժակի մը առջև իրենց կնքած ուխտին մուրհակը։ Գիտենք ամէնքս ալ թէ այդպիսիներուն օրերը ի՜նչպիսի տուայտանքներու յաջորդութիւն մը եղած է իրենց համար։ Մեզի համար աւելի շահեկան և յաւէտ սրտապնդիչ է դիտել այդ ուխտին դարաւոր գործադրութիւնը հաւատքի և նուիրումի այն դաշտին մէջ, որ քրիստոնէական կեանքն է ինքնին, և զոր իր բոլոր կողմերուն վրայ ա՛յնքան հարազատօրէն կը ներկայացնէ եկեղեցւոյ պատմութիւնը։ Ո՛չ այդ կեանքը և ոչ անոր յիշատակը յաջորդաբար ապագայից աւանդող տարեգրութիւնները պիտի գոյութիւն չունենային, եթէ ինքնին գոյութիւն ունեցած չըլլար այս ուխտաւորութիւնը. հանդիսարա՜ն առաքինութեանց, որոնց մէջ մարդկային տկարութիւններ աստուածային սքանչելիքներ են գործած ի նպաստ փրկութեան դատին։

Աւելորդ է կանգ առնել թուականներու և նոյն իսկ անուններու առջև, ամենամեծ մասամբ ծանօթ ամենուս. բայց կ'արժէ և հարկ է անհրաժեշտ, բա-

ժակի խորհուրդին պանծացումը հանդիսաւորող այս առիթով դիտել կամ յիշել գէթ թէ որո՛նք էին այն մեծ սկզբունքները, որոնք, ինչպէս զսպանակները լարուած մեքենականութեան մը մէջ, կրցան տևական և կանոնաւոր շարժման մէջ դնել, Եկեղեցւոյ կեանքին մէջ, ուխտի կամ ուխտադրութեան այդ միտքն ու գործը։

«Զբաժակ փրկութեան ընկալայց և զանուն Տեառն կարդացից». Սաղմոսին այս խօսքը, այսինքն անոր խորհուրդն է որ կը ճառագայթէ Նոր Կտակարանին և ամբողջ Քրիստոնէութեան, այսինքն Եկեղեցւոյ կեանքին մէջ. Աստուծոյ բաժակն ընդունողը Աստուծո՛յ միայն պիտի ծառայէ. այդ ծառայութիւնը ո՛չ այլ ինչ է եթէ ոչ Աստուծոյ անուան քարոզութիւնը. իսկ այդ քարոզութիւնը պէտք է լինի գլխաւորաբար Քրիստոսի մահուան պատմութիւնը, ըստ առաքեալին նոյն իսկ որ կ'ըսէ. «Քանիցս անգամ . . . զբաժակս զայս ըմպիցէք, զմահ Տեառն պատմեցէք»։ Քրիստոսի մահուան պատմիչը պէտք է ըլլայ քրիստոնեայ հոգևորականը իր խօսքովը, իր գրիչովը, բայց մանաւանդ իր կեանքովը։ Այո՛, որովհետև Քրիստոսի կրօնքին ճշմարտութիւնը Քրիստոսի մահուան խորհուրդին մէջ է որ յայտնուած է առաւելապէս. ու այդպէս է ըմբռնուած անիկա թէ՛ օտարներու կարծիքին և թէ՛ քրիստոնէական խղճմտանքին մէջ։ Գործք Առաքելոցին մէջ գիծ մը կայ, որ սքանչելի կերպով կը լուսաբանէ այդ կէտը. երբ Փեստոս, Կեսարիոյ մէջ, պէտք զգաց Ագրիպպաս թագաւորի և Բերենիկէի առջև բացատրութիւն մը տալու ամբաստանուած Պօղոսի շուրջ յարուցուած խնդրոյն համար հռովմայեցիի մը, կատոնեան պաղարիւնով ըսաւ պարզապէս.

«Ամբողջ հարցը անո՛ր մէջ է որ հրեաները Մեռած է կ'ըսեն Յիսուս անունով մարդու մը համար, որուն համար Պօղոս Չէ մեռած կ'ըսէ»։

Այսօր ա՛լ այդ է արդարև խնդրոյն բովանդակ էութիւնը։ Քսան դարերէ ի վեր, Քրիստոսի հակառակորդները ըսին և կ'ըսեն թէ մեռած է անիկա. Քրիստոնէութիւնը իր քարոզութիւններովը, իր գիրքերովը և մանաւանդ ամէն օր ապրուած առանձնական և համայնական կեանքերով կ'ըսէ և կը վկայէ թէ մեռած չէ անիկա։ Քրիստոսի մահուան պատմութի՛ւնը պէտք է ընենք՝ ըսելու համար թէ չէ մեռած ան։ Քրիստոսի մահուան պատմութիւնը վէպն է քրիստոնէական անմահութեան. վէպ՝ բայց ոչ առասպել, այլ պատմութիւնը գաղափարական իրողութեան մը, որմէ ծագած լոյս մը իրենց գերազանց պայծառութեանը մէջ կը ցուցնէ յաւիտենական ճշմարտութիւններ. մահուան անունին տակ ներկայացուած անմահութեան, մահուամբ կոխուած այդ մահուան պատմութիւնը բարոյականի այն մեծ դասն է, որ մարդուն սորվեցուց թէ կարելի չէ սպաննել սէրը, խողխողել յոյսը, և թէ հաւատքը այն զօրութիւնն է որ հոգևոր կեանքի բոլոր բարձրագոյն գեղեցկութիւններով կ'ազնուականացնէ մարդը։ Պատմել Քրիստոսի մահը՝ հիմն է խաչին քարոզութեան. առանց անոր անկարելի է հասկնալ Աւետարանը. ատոր համար է որ երբ Քրիստոնէութեան տարածիչները կիսավայրենի ժողովուրդներուն մէջ Քրիստոս կը քարոզէին, ա՛յն ատեն միայն կրնային տեղ բանալ անոնց սրտին մէջ, այսինքն հաւատքի բերել զանոնք, երբ կը սկսէին անոնց խօսիլ Քրիստոսի չարչարանաց, խաչի, մահուան և թաղման էջերէն։

Բայց պատմել Քրիստոսի մահը՝ խօսքով լոկ, չէ բաւական. պէտք է պատմել զայն հոգւով ու կեանքով մանաւանդ. պէտք է այդ մահուան ներքին ըզգացումէն, անոր մեր իսկ մէջ կատարուած իրագործումի փորձառական ազդումներէն չարժին մեր շըրթունքները. պէտք է գիտնայ դիմացինդ թէ այդ մահը դո՛ւն ալ մեռած ես կամ յօժար ես ամէն վայրկեան մեռնելու՝ տպաւորուելու համար քու բառերէդ։ Քըրիստոնէութեան ճշմարիտ գործիչները կրցան ազդել և աւետարանական կեանք պտղաբերել իրենց շուրջը, որովհետև իրենց գոյութեան որ և է բախտորոշ պահուն կրցան իրենց կեանքին բովանդակ վկայութեամբը ըսել սաղմոսողին հետ. «Զնեղութիւն և զանձկութիւն գտի և զանուն Տեառն կարդացի»։ Հաւատքի, այսինքն քրիստոնէական ճշմարտութեան, աստուածային բարոյականի համար, համոզումով յանձն առնուած նեղութիւնը, տառապանքն ու վիշտը լաւագոյն և մեծագոյն կերպերն են Քրիստոսի մահը պատմելու, քրիստոնէութիւնը քարոզելու համար։

Մեռնիլ Քրիստոսի համար և քրիստոսով՝ գուցէ չէ այնքան դժուարին, երբ հոգեզմայլանքի ուժգին մէկ պահուն, բուռն խոյանքի յանկարծական թափով մը գլուխը կը դնէ մարդ նահատակութեան պսակին ներքև. ես թոյլ կուտամ ինձ սակայն ըսել թէ յաճախ այդպիսի մահէ մը շատ աւելի մեծարժէք է մահուան գաղափարէն լուսաւորուած կեանք մը. ուզել ապրիլ՝ գիտնալով հանդերձ թէ ամէն օր և ամէն վայրկեան կրնանք մեռնիլ, և չընկրկիլ գերեզմանի մտածումէն, ու չսոսկալ անոր խաւարէն։ Շատեր մահէն չէ որ կը վախնան այլ մեռնելէն. հոս է ահա խնդրոյն ամենէն սուր կէտը. պէտք չէ երկնչիլ տառապանքով երկարաձգուած՝ պիտի ըսէի ամէն օր դէպի մահ ընդ քարշ

ածուած կեանքէն, երբ բարձր ու բարի նպատակի մը համար է ան։ Գիտակցութեամբ ճաշակուած, ընդերկար և կամաւ կրուած տանջանքներուն պսակ մահը՝ գիտենք ամէնքս ալ թէ անմահութիւնն է ինքնին։ Հին միտք մըն է որ չհինցող գիրքի մը էջերէն կը պատգամէ չարունակ թէ չիմացուած մահն է միայն մահ. ու գիտակցութեամբ կը դիմենք, աստուածային նպատակի մը ուղղութեան վրայ, դէպի մահ, ամէն անգամ որ Աստուծոյ անունը կարդալու, ճշմարտութիւնը և արդարութիւնը քարոզելու համար յանձն կ'առնունք նեղութիւնը և անձկութիւնը։

Հոգևորականին կեանքը՝ արիւնի զոհ մ'ըլլալէ աւելի և առաջ՝ պէտք է լինի անարիւն պատարագ, այսինքն խօսուն պաշտօն. կենդանի զոհաբերութիւն անձին՝ իր բոլոր զօրութիւններով, ամբողջ հոգիովն ու կեանքովը, այսինքն բանաւոր ու գործնական կերպով՝ ըլլալու համար փառաբանութիւն Աստուծոյ անուան։ Պատմելով Քրիստոսի մահը լոկ խօսքով՝ յուզիչ քերթուած մը կարդալու կամ շքեղ դիւցազներգութիւն մը արտասանելու վայելքը միայն պիտի տուած ըլլայինք մենք մեզի։ Իսկ անոր խորհուրդը խառնելով մեր հոգւոյն հետ, և այդպիսի ներշնչութեամբ մը լեցուած՝ անոր մասին խօսած ատեննիս իրաւունք պիտի զգայինք մենք մեզի՝ նոյն ատեն սաղմոսերգուին հետ ըսել. «Քեզ մատուցից պատարագ և զանուն Տեառն կարդացից»։

Այսպիսի միայն եղաւ կեանքը յընթացս դարուց Եկեղեցւոյ պաշտօնէութեան ընտրելագոյն բանակները կազմած այն երջանիկ հոյլերուն, որոնց միակ իտէալն էր Աւետարանը և քրիստոնէական ծառայութիւնը, կեանք մը՝ լեցուն անձկութեամբ և տառապանքով,

բայց նոյն ատեն փառաւորուած քաջութեամբ և իմաստութեամբ. մեր բնաբանին բառովը՝ «բաժակ» մը լի դառնութեամբ, բայց քաղցրացած՝ Հոգւոյն ազդեցութեամբ։ Անո՛նց է որ քրիստոնէական կեանքը կը պարտի ամենէն աւելի իր բարգաւաճանքը, իր յաջողութիւնները և իր ճշմարիտ յառաջդիմութիւնը՝ աստուածային ծառայութեան ճամբուն վրայ. վասնզի անո՛նք է մանաւանդ որ, իրենց կոչումին հնազանդ, յօժարափոյթ սիրով խոնարհեցուցին իրենց պարանոցը սուրբ լուծին ներքև, ու կարող եղան վեր բարձրացած պահել իրենց կոչումին դրօշը, ըսելով. «Զբաժակ փրկութեան ընկալայց և զանուն Տեառն կարդացից»։

Այդ բաժա՞կը . . . ա՜հ, այդ բաժակը . . . Մահը սուրբ է, երբ սուրբ իտէալի մը ընծայուած կեանքին զոհն է, «Պատուական է առաջի Տեառն՝ մահ սրբոց». գիտեցէք, սակայն, «մահ սրբոց», սուրբերուն մահը. այսինքն մահը անոնց որոնք սրբութեամբ ապրած են իրենց կեանքը. կեանքը անոնց որոնք սուրբ խորհուրդներով ապրած են անձկութեան՝ նեղութեան եւ տառապանքի օրերուն մէջ, ինքզինքնին նոյն իսկ ընծայելով Աստուծոյ, իբրև բաժակ սրբութեան և օրհնութեան։

Բաժակի տօնին օրը, կեցած բաժակարբու հարազատներու յիշատակին առջև, դէմ յանդիման բաժակի սա խորհրդապատկերներուն, մինչ իրենց սեղանին վրայ կը նշուլէ Աստուծոյ հետ մեր միութեան խորհուրդին բաժակը, սեղանի մը վրայ, որուն ներքև կը ծածկուի, ի դիրս հանգստեան, գլուխ մը, ինքն ալ իբրև բաժակ սրբութեան, ամէնքս ալ նորոգենք մեր կոչումին ուխտը՝ Աստուծոյ անունին ծառայութեանը մէջ անցնելու մեր հոգևորական կեանքը։

Ինքն՝ Հոգին Աստուծոյ, որ աղբիւրն է շնորհաց և սրբութեան, թող ընէ՛ մեր անձերը, մեր Ս. Եկեղեցւոյ սրբազան բանաստեղծներէն մէկուն մտածած այն չքնաղ պատկերին համեմատ, «Բաժակ հոգեւորական լցեալ աստուածային ուրախութեամբ». թող մեր սիրտերուն մէջ բերկրի Աստուծոյ սէրը, լուսաւորելով մեր միտքը և պայծառացնելով մեր յոյսը և հաւատքը, և մեր կեանքն համբուն ընէ պատարագ կենդանի, ի փառս ամենասուրբ Երրորդութեան, Հօր և Որդւոյ և Սրբոյ Հոգւոյն յաւիտեանս ամէն։

ՄԱՅՐԵՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

«Երանի ազգի՝ որոյ Տէր Աստուած
Յակոբայ օգնական է նմա»:

Սաղմոսի այս խօսքին մէջ յիշուած անունը՝ անունը չէ ո՛չ անոր որուն գերեզմանին առջև խմբուած ենք դարձեալ իր յիշատակի օրուան այս առաւօտուս, ո՛չ ալ անունը միւս անուանակցին, Տեառնեղբօր, որուն աթոռն ու գերեզմանը, հինաւուրց աւանդութեան մը համեմատ, ամենէն նուիրական սրբութիւններէն են այս տաճարին։

Գիտենք ամէնքս ալ թէ Յակոբ Իսրայէլի ազգային և կրօնական պատմութեան մէջ անհամեմատ բարձրութեան վրայ կանգնած դէմքն է. մին՝ երջանիկ նահապետներէն այդ ազգին, հայրը երկոտասան նահապետներուն, նախածնողներուն՝ ընտրեալ այն ժողովուրդին, որ իր կազմաւորման առաջին տարիներէն, իր թխսումի սկզբնական շրջանէն, կը զգար կարծես թէ ի՜նչ մեծ դեր վերապահուած էր իրեն՝ մարդկային ազգի ապագայ կրօնական կեանքին մէջ։ — Անիկա, հակառակ որ Աստուածաշունչի պատկերասրահին մէջ իրմէ աւելի նախագոյններն ու մեծագոյնները եղած էին իբրև ներկայացուցիչ բարոյական զօրութեան և հաւատքի ոգեւորութեան՝ յանձինս Աբրահամու և Իսահակայ, հանգամանքներու բացառիկ դասաւորութեամբ մը, այսինքն Աստուածային տնօրինութեամբ, անուանադիր նախահայրը եղաւ օրհնուած ազգին, որ՝ իրմով՝ երբեմն «Որդիք Յակոբայ» և յետոյ ընդմիշտ «Տուն Իսրայէլի» կոչուեցաւ յա-

ջորդաբար։ Իր անունն ու յիշատակը, Փարաւոններու երկրին մէջ, քանի մը դարեր, եգիպտական դիցակրօնութեան չուայտ բարքերուն դէմ իբրև տեսակ մը սրբութեան պատուար, պահպանեց ու այդ ժողովուրդին ցեղային ու կրօնական ինքնութիւնը՝ Յովսէփի օրով, և աւելի յետոյ, մինչև այն օրը՝ երբ Ուխտին Տապանակովը, այսինքն սուրբ աւանդութիւններով հարուստ իր անցեալին հոգևոր գանձովը, և իրեն եղած անսուտ խոստումներուն յոյսովը ջահաւորուած, Մովսէսէ առաջնորդուեցաւ, և անոր յաջորդին հետ մտաւ Աւետեաց երկիրը, հոն, իբրև իր բնիկ երկրին մէջ, պաշտելու համար իր Աստուածն ու ազգային իտէալը։ — Հրեան անոր հոգւոյն մէջ տեսաւ այնուհետև Աստուծոյ մտածումը իր ազգային զգացումին միացնող ճառագայթ մը, լուսեղէն գիծ մը, որուն վրայէն, ինչպէս Բեթէլի տեսիլքին մէջ երևցած սանդուխի մը վրայէն, հրեշտակներն ու մարդիկ կ'ելևէջէին, երկինքի եւ երկրի գրկախառնումը խորհրդանշող պատկերի մը մէջ. սրտառուչ և վսեմ նախանկար, որ, իբրև սաղմի մէջ, կը ցուցնէր այդ ժողովուրդին ծոցին մէջ երկնուելիք փրկագործութեան ապագայ մեծ խորհուրդը։

Ասոր համար է որ Յակոբ իր անունը տուաւ ոչ միայն իր արիւնէն սերած այդ սխրալի ժողովուրդին, այլ նաև, կերպով մը, անոր ճակատագրին վրայ հըսկող Աստուծոյն. ու, «Յակոբի որդիներ» և «Յակոբի Աստուած», այս երկու բացատրութիւնները՝ ոչ միայն Իսրայէլի կեանքին այլ նաև ընդհանուր մարդկային ազգի կրօնական պատմութեան մէջ՝ երկու գաղափարներ են այլևս, որոնք զիրար լրացնելով կը նշանակեն ճշմարիտ կրօնքին սկզբնաւորութիւնը՝ Աստուծոյ սիրով առ մարդիկ և մարդոց պարկեշտու-

թեամբն առ Աստուած իրականացած երկրի վրայ։

Յակոբի Աստուածը. պէտք չէ սակայն տարուինք խորհելու թէ Իսրայէլ այդ բացատրութեան մէջ կը դնէր այլամերժօրէն ազգային, կամ, ուրիշ բառով, ցեղակրօնական աստուածութեան մը իմաստը։ Ոչ. Սաղմոսներու խմբագրութեան թուականին մասնաւորաբար, այսինքն մարգարէական դպրոցներու կազմութեան արշալոյսին, երբ Աստուծոյ տիեզերականութեան մտածումը «անդրագոյն կղզիներ»ու հեռապատկերովը բազմած էր այլեւս սիրտերու մէջ, այդ կապակցութիւնը առ առաւելն կրնար ցուցնել Աստուծոյ հանդէպ կաթոգին զգացումը ժողովուրդի մը՝ որ չուզեր մոռնալ անկէ ընդունած իր մեծ բարիքները, ու կը փափաքի անունի մը պատկերովը անոնց յիշատակը տպաւորել իր ապագայ սերունդներուն հոգւոյն մէջ։ — Ամէն ազգ, այսպէս, կրնայ — բաւական է որ ունենայ այդպիսի ընթացք մը արդարացնելու համար հարկաւոր տուեալները իր պատմութեան մէջ ու իր խղճմտանքին առջև — այո՛, ամէն ազգ կրնայ իր անունը կապել Աստուծոյ անուան, առանց՝ ատով՝ մի՛այն իրեն սեպհականացուցած ըլլալու զայն։ Այդպիսի վերաբերմունք մը Աստուծոյ նկատմամբ՝ պիտի նշանակէր լոկ վերանորոգել մտքին մէջ Աստուածային յիշողութիւնը այցելութեան մը, իր կեանքին տրուած, կամ յայտնութեան մը՝ իր հոգիին մէջ կատարուած. երջանի՛կ իրողութիւններ՝ որոնց հետքը կամ հետեւանքը չի կորսուիր երբեք ապագայի մը կանչուած ժողովուրդի մը գոյութեանը մէջ։

Այդ զգացումով, հոգեկան ներքին այդ բերումով չէ՞ միթէ որ մենք ևս, յիշատակովը միայն մեր ազգային քրիստոնէական պատմութեան նախկին քանի մը էջերը լուսաւորող փրկական դէպքերու, զօրս պիտի

չկարենայինք մոռնալ երբեք, Աստուծոյ անունը մեր երջանիկ նախահարց գիծով կը միացնենք մերինին, կոչելով զայն, ինչպէս Իսրայելացիք, «Աստուած Լուսաւորչի», «Աստուած Սահակայ և Մեսրոպայ», «Աստուած հարցն մերոց»։ Աստուած, որուն անունը Քրիստոնէութեան միջոցաւ աւետարանուեցաւ մեզի՝ 17 դարեր առաջ և աւելի, է նոյնինքն Յակոբայ Աստուածը, այսինքն տիեզերքի արարիչ և նախախնամող Տէրը. այն, որուն՝ օր մը՝ հոգւով և ճշմարտութեամբ երկրպագելու հարկին վրայ խօսեցաւ մեր Փրկիչը Սամարուհիին, այս սահմաններէն ոչ շատ հեռու ցուցուած Յակոբայ ջրհորին առջև, այդ կերպով անշուշտ մարգարէանալով անոր պաշտամունքին տիեզերականացումը ի սփիւռս մարդկութեան։ Այնպէս որ Սաղմոսին այդ խօսքը, «Երանի ազգի՝ որոյ Տէր Աստուած Յակոբայ օգնական է նմա», նահապետին անունովը յետ ժամանակաց կոչուած զոյգ Յակոբներու յիշատակին բարձրացող այս հայկական տաճարին մէջ հնչուած, կրնայ պարզապէս նշանակել. «Երանի՛ այն ազգին՝ որ կը հաւատայ պաշտպանութեանը այն Աստուծոյն, որ իր նախնեացը ապաւէնն ու յոյսն էր եղած», և կամ, երջանիկ է այն ազգը, որ՝ յիրս կրօնի և բարոյականութեան, անշեղ կ'ընթանայ իր նախնեաց ճանապարհէն, և թոյլ չտալով ինքզինքին՝ իր մտատիպարը բաժնել անոնց պաշտած իտէալէն, իր երակներուն մէջ հոսած անոնց արեան հարազատութիւնը կը կնքէ անոնց հաւատքին ու տեսլականին խոստովանութեամբը։

Յակոբայ Աստուածը. Թոյլ տուէ՛ ինծի ըսել թէ մտածումի այս տարազին բոլորովին համազօր է, մեզի համար, «Լուսաւորչի Աստուածը» բառը, երբ յիշենք այն հրաշքը, որով Միածինը, մեր պատմութեան հա-

մար յաւէտ անմոռանալի և մեր ազգային խղճմտանքին համար իսկապէս երջանիկ թուականի մը, ըստ տեսլեան մեր հաւատքին Հօրը, իբրև նոր իմն Մարդեղութեամբ օր մը իջաւ մեր հայրենական հին ոստանին մէջ, և ջաղխելով՝ խորտակելով սև ցնորքներու մէջ թանձրացած խաւարին ոյժը, յեղաշրջեց մեր կրօնական հին կեանքը, մեր ազգային գոյութեան համար նոյն ատեն ծրագրելով նոր ուղղութիւն և գնացք դէպի աւելի լուսաւոր և մաքուր հորիզոններ։

Խոնարհի՛նք, եղբարք իմ և սիրեցեալք, պատմականօրէն և հոգեբանապէս ճշմարտուած ստուգութեան մը առջև, և ընդունինք մտադիւր թէ Հայութիւնը իր հոգեկան ոյժն ու մխիթարութիւնը, այսինքն իր մեծ երջանկութիւնը կրնայ գտնել կրօնական կեանքի այն դրութեան մէջ՝ որ իր Եկեղեցին է. իր իմացական և բարոյական ձգտումներուն վառարանը, իր վիշտերուն և իղձերուն՝ իր յոյսերուն և յոյզերուն կենդանի վկայարանը, իր ազգային իտէալին ամբիծ ներշնչարանը, իր մշակոյթին՝ լեզուին՝ դպրութեանց, և ամէն բանի որ գեղեցիկ և ազնիւ է եղած իր մէջ՝ անկորնչական յիշատակարանը։

Հայաստանեայց Եկեղեցի . . . Թովի՛չ բառ. այդ անունը գաղտնիքն ունի յիշեցնելու բոլոր այդ արժէքները։ Տարւոյն մէջ, զանազան պատեհութիւններով, եթէ կը հանդիսաւորենք զայն, այդ անունը և անով պատկերացուած խորհուրդը, ինծի այնպէս կը թուի թէ, գէթ մեզի համար, այս օրը կրնայ լինիլ ոչ աւելորդ առիթ մը՝ անդրադառնալու անոր։ — Ու առաջին մտածումը, զոր Սրբոց Յակոբեանց այս լուսաւորչակրօն տաճարին մէջ Յակոբի և Լուսաւորչի անուններուն իրարու այսպէս մերձեցումը պիտի թելադրէր մեզի՝ այն նմանութիւնն է զոր երկուքին որդիները,

կամ աւելի սրտագին բացատրութեան մը դիմելով՝ Հին ու Նոր Իսրայէլները ունին իրարու հետ, գոյութեան ու ճակատագրի տեսակէտով։ Հինը, թէև ընդմիշտ կորսնցուցած ըստ աշխարհի պայծառ և բարգաւաճ այն դրութիւնը՝ ուր կեանքը կը խայտար երբեմն իր երակներուն մէջ, ինչպէս աւիշը՝ յուռթի ակօսներու եզերքին բարձրացած ծառերն ի վեր, զրկուած թէև ա՛լ յաւիտենական նկատած այն յիշատակարանէն՝ հաւատքի և իմաստութեան կանգնած Տաճարէն, որուն՝ իբրև ձգողական կեդրոնի մը շուրջը՝ կ'եռար իր ամբողջ կեանքը, կորսնցուցած թէև Ուխտին Տապանակն ու յոյսին սափորը, որուն մէջ կը պահուէր իր հոգևոր իշխանութիւնը խորհրդանշող ծաղկած գաւազանը, իր գոյութեան ամբողջ ընթացքին՝ աշխարհի ամենէն հզօր պետութիւններէն զգետնուելէն և Հռովմէականէն գրեթէ ի հող մահու փշրուելէն ետքն ալ, ան կ'ապրէր, ապրեցաւ, կ'ապրի ու պիտի ապրի տակաւին, վճռական կամքի գնացքով դէպի իր ճակատագիրը ճանապարհորդ ամէն օր, վասնզի թէև կորսնցուց գրեթէ ամէն ինչ որ տեսանելի կը կացուցանէր զինքը, բայց պահեց կարևորագոյնը, Տէր Աստուծոյ վրայ դրած իր յոյսը, այն որ միայն պիտի կարենար դիմադրել տալ իրեն կեանքի ամենէն աղետաւոր սաստկութիւններուն։ Ու դեռ մինչև երէկ, ժայռէ ժառ՝ փոթորիկէ փոթորիկ, յաւերժական թափառկոտութեան անհայրենիք իր թշուառութեան մէջ, անիկա ապրեցաւ հոգւով ընդ միշտ երջանիկ, վասնզի երբեք չշիջուց իր խղճին մէջ «ի Տէր Աստուած յոյս»ին ճրագը. և ամէն տեղ, աշխարհի չորս հովերուն, իր հայրերուն հաւատքովն ու աւանդութիւններովը սպառազէն, իրեն հետ միշտ՝ իր կրօնքին գիրքը, Սուրբ Գիրքը, իբրև իր փրկութեան անխորտակելի

ամրոցը, միշտ նայեցաւ իր հայրերուն Աստուծոյն, ինչպէս ալիքներուն վրայ տարուբերուող նաւորդը՝ բևեռի աստղին։

Ասիկա՝ Հին Իսրայէլի պարագան. իսկ այն որ Նոր Իսրայէլինը եղաւ, այսինքն մերինը, ո՞վ կ'անգիտանայ զայն. ո՞ր Հայը, որ փոքր ի շատէ ծանօթ է իր ազգին պատմութեան և ունի խիղճ՝ պիտի չընդունէր թէ իբրև համայնք, իբրև ժողովուրդ և իբրև ազգ, 17 դարերէ ի վեր մեր գոյութիւնը բովանդակապէս կը պարտինք նախ Քրիստոնէութեան, և անմիջապէս յետոյ, հաւատքի ու դաւանութեան կազմակերպուած այն դրութեան, որ մեր Սուրբ և Ուղղափառ Եկեղեցին է. Եկեղեցին Հայաստանեայց։ Ամենադժնդակ պայմաններու երկարաձիգ այն յաջորդութեանը մէջ՝ որ իր պատմական կեանքը եղաւ երկրի վրայ, իր վրայ խուժող անվերջ դժբախտութեանց անդադրում տարափին տակ՝ որոնք իր երկինքը մթագնեցին շարունակ սև ամպերով, ի՞նչպէս պիտի մշտնջենաւորէր այս ազգը իր գոյութիւնը, եթէ իր կրօնքը, իր նախնեաց հաւատքովը կրկնապէս սիրելի ընծայուած իրեն, իր մէջ չշինէր դիւցազնական դիմակալութեան այն ոգին, զոր հաւատքի և հայրենիքի, կրօնքի և ազգասիրութեան զգացումներով կռուած՝ կոփուած արիութիւնը միայն կրնայ տալ ժողովուրդներուն. ու ի՞նչպէս անիկա պիտի կարենար տիրանալ այդպիսի հոգեվիճակի մը, եթէ իր Եկեղեցին անոր մէջ չմշակէր չպատրաստէր ցեղային ինքնութեան՝ ազգային գիտակցութեան այն զգացումը, որ երբ կրօնական խորքի վրայ բացուած աղբիւրէ կը բղխի, քանի մը փորձութեանց բովէն անցնելէն ետքը, անառարկելի սկզբունքներու պնդութիւնը կը ստանայ։

Կարգ մը հայրենասէրներէ փայփայուած անհայ-

րենիք ինքնավարութեան (այս բառին բարոյական իմաստովը անշուշտ) երազը, որ, աշխարհի ներկայ պայմաններուն մէջ մանաւանդ, ցնորք է անշուշտ, երբ քաղաքական ճամբաներով ուզուի մօտենալ իրեն, ճշմարտութիւն է՝ Կրօնի և Եկեղեցւոյ անկիւնէն դիտուած ատեն։ Եկեղեցին է, այո՛, որ իբրև աղբիւր բարոյական զօրութեան՝ այս ժողովուրդի ազգային կեանքին մէջ՝ իրարու մօտեցուց և յաճախ միացուց անոր զանազան մասունքն ու տարրերքը, որ մեղմացուց և ի վերջոյ բոլորովին ոչնչացուց դասակարգային խտրողութիւնը, ամէնքը խմբելով նոյն իտէալին առջև․ որ կամուրջ ձգեց՝ ի հնումն և դեռ այսօր՝ քաղաքական կիրքերով իրարմէ պառակտուած հոսանքներու և աշխարհագրական հեռաւորութեամբ իրարմէ բաժնուած գաղութներու և հատուածներու միջև։ Եւ այսօր, ժողովուրդին ցիրուցանուած այն դրութեան մէջ, որ ներկայի մեր դժբախտութիւնն է, ա՛ն միայն կրնայ իրականացնել ազգային ինքնակացութեան, այսինքն ազգին կտորակեալ մասերը ի միութեան պահելու հրաշքը։ Պատմութեան փաստը և առօրեայ փորձառութեան ապացոյցը համոզիչ են այդ մասին։ Ինչ որ ըրաւ Աստուած, իբրև Յակոբի Աստուածը, Իսրայելացւոց համար, Նա ինքն՝ իբրև Լուսաւորչի Աստուածը՝ ըրած է և պիտի ընէ մեզի համար։ Աստուծոյ սէրը և իմաստութիւնը կը յայտնուին և կը հրաշագործեն ամէն ժողովուրդի կեանքին մէջ՝ մէն մի ժողովուրդին հոգւոյն ինքնայատուկ կերպովը։ Տիեզերքի նախախնամող Տէրն է որ ամէն ատեն և ամէն տեղ կը փրկէ իրեն ապաւինած անհատներն ու ազգերը։ «Երանի՜ ազգի՝ որոյ Տէր Աստուած օգնական է նմա»։

Թո՛ղ տարօրինակ չթուի բնաւ, եղբարք իմ և սի-

րեցեալք, եթէ բոլորովին կրօնական նկարագիր ունեցող այս հանդիսաւորութեան մէջ ազատութիւն կու տամ ինծի ձեր ուշադրութիւնը հրաւիրելու այնպիսի խնդրոյ մը վրայ, որ՝ տեսակէտով մը՝ ազգային, պիտի փորձուէի ըսել՝ նոյնիսկ ազգայնական բնոյթ ունի իսկապէս։ — Երբ հարցը այս երկու ժողովուրդներուն, Հին և Նոր Իսրայէլներուն, շուրջ կը դառնայ, դժուարին է արդարև իրարմէ զատել այդ երկուքը, կրօնքն ու ազգութիւնը, հաւատքն ու հայրենիքը։ Երկու ժողովուրդներուն մէջ ալ, կրօնքը ազգայնական ու ազգայնականութիւնը կրօնական զօրութիւններ կամ իրականութիւններ են։ Հին Կտակարանը՝ զինքը երկնող ժողովուրդին որքան հոգւոյն նոյնքան երկրաւոր կեանքին գիրքն է հաւասարապէս․ որքան կրօնական նոյնքան քաղաքական մատեան մը․ ու ատոր համար նոյնիսկ սրտագրաւ․ վասնզի՝ իբրև հայելիի մէջ՝ կը ցուցնէ թէ մարդկային կեանքը շաղող դէպքերը ի՛նչ Աստուածային զսպանակներէ կը շարժին։ Իսկ մեր մէջ, հակառակ ամէն ճիգի, անհնար է առանձնաւորել ազգային պատմութիւնը եկեղեցականէն․ մին թեզանն է, միւսը՝ առէջը․ երկուքին իրարմէ անջատումը կ'ոչնչացնէ երկուքն ալ։ Ասո՛ր համար է որ, թէև ընդհանրապէս բառը չունինք մեր շրթներուն վրայ կամ մեր գրչին տակ, բայց ունինք գաղափարը մեր խղճմտանքին խորը, կը զգանք ու կը խոստովանինք թէ մեր Եկեղեցւոյ ամենէն յատկանշական տիտղոսը, պատմական տեսակէտէ դիտուած, պիտի լինէր ազգային մակդիրը։ Հայաստանեայց Եկեղեցին, արդարև, իր աստուածաբանական ստորոգելիներէն անկախաբար, «Ազգային Եկեղեցի» մըն է ճշմարտապէս․ որովհետև իր Աստուածային առաքելութեան առաջին պտուղը եղաւ իր ազգի՛ն ծնունդը

ի հաւատս քրիստոնէութեան. որովհետև իր կրօնական գործունէութեան ամենէն հարազատ ու մշտական ճիգը եղաւ իր ժողովուրդին կեանքին սևեռումը քրիստոնէական բարոյականութեան մէջ. որովհետև, վերջապէս, իր ազգը իրե՛ն կը պարտի այն բոլոր բնորոշիչ առաւելութիւնները, որոնցմով կազմուած է իր ինքնութիւնը.

Այս է անշուշտ պատճառը որ մեր եկեղեցական ներքին կեանքին մէջ ամենէն գործունեայ դերը կատարողները նոյն ատեն ամենէն ականաւոր ազգային գործիչներն են. Լուսաւորիչ, Վրթանէս, Ներսէս, Սահակ, Մեսրոպ, Գիւտ, Մանդակունի, Սիւնեաց Դպրոցի նախագոյն վարդապետները, և յետոյ, Վըկայասէր, Շնորհալի, Գրիգորեանք, Տաթևացի՝ իր ամբողջ բանակովը, Էջմիածնի վերջնական վերածնութենէն ետքը եկող մեծագոյն դէմքերը, Մովսէս Տաթևացի, Յակոբ և Սիմէոն Ջուղայեցիներ, Ներսէս Աշտարակեցի, մինչև Վարժապետեան և Խրիմեան, և այլն, ամէնքն ալ որքան հաւատքի ախոյեաններ, նոյնքան ազգային մտատիպարի դրօշակիրներ են եղած, իրենց անձին վրայ բարձր աստիճանաւ պատկերացնելով Ազգին և Եկեղեցիին անբաժանելիութեան սկզբունքը Հայութեան մէջ։ — Ա՛յս է պատճառը, դարձեալ, որ մեր քաղաքական դէմքերուն մէջ — թագաւոր, իշխան, զօրավար — անո՛նք աւելի մեծ եղած և երևցած են իրենց դիրքին և կատարած դերին մէջ, որոնց աշխարհահայեացքին մէջ աննշան չէ եղած կրօնքին զգացումը և հաւատքին ջերմութիւնը։ Վերջապէս, ա՛յս է եղած պատճառը՝ որ մեր բոլոր պատմիչները, Ագաթանգեղոսէ, Զենոբէ, Փաւստոսէ, Փարպեցիէ, Եղիշէէ, Խորենացիէ մինչև ամենէն վերջինները, միաւորեալ տեսութեան այս ոգիով կը հիւ-

սեն կրօնականը քաղաքականին հետ՝ ազգին կեանքը պատմագրած ատեննին։ Ու ցաւագին սխալ մը պիտի ըլլար պարզապէս ատիկա մատենագրական արուեստակութիւն մը նկատել կամ առ նուազն համարել զայն դատելու սովորութիւն դարձած կերպ մը։ Այդպիսի վարկած մը պիտի չդիմանար որ և է քննադատութեան։ Մեր պատմիչները կեանքը նկարագրած են այնպէս ինչպէս էր անիկա։

«Երանի Ազգի՝ որոյ Տէր Աստուած Յակոբայ օգնական է նմա»։ — Ծանր դժբախտութիւն մը պիտի ըլլար, ոչ միայն ազգային՝ այլ նաև կրօնական և նոյն իսկ բարոյական տեսակէտով, եթէ մեր մէջ գըտնուէին մարդիկ, որոնք չուզէին այս կերպով գնահատել Սաղմոսին այս խօսքը։ Իր նախնեաց շաւիղէն խոտորիլը այլասերիլ է, այսինքն կորսնցնել հոգիին հարազատութիւնը. այսինքն ենթարկուիլ այնպիսի վիճակի մը, ուր ոչ միայն կ'աղօտանայ ազգային ինքնութեան զգացումը, այլ նաև կ'աղճատի կրօնական խղճմտանքը, զի կրօնի զգացումը, ամենէն ազնիւ ձգտումը հոգիին, պէտք ունի բարգաւաճելու, բնական ընթացքով կատարելու համար իր զարգացումին օրէնքը։ Իր հայրենիքին Աստուածը, այսինքն իր ազգային նուիրականութիւններն ուրացող մարդը, կ'ըսէ քրիստոնեայ մեծ մատենագիր մը, իր նախնեաց յիշատակներուն հանդէպ խանդաղատիլ չգիտցող, անոնց գերեզմանները կոխոտող սիրտ մըն է, որուն մէջ խեղդուած է հոգիին ամենէն ազնուական հրայրքներէն մին, առանց որ անոր տեղ երևան գայ ուրիշ զգացում մը։ Պէտք չունինք հեռուները թափառելու, ի հաստատութիւն այս նկատողութեան. մեր պատմութեան և առօրեայ իրականութեան մէջ են անոնց փաստերը. Ինչպէս հետախաղաղ կորսուեցան իրենց

Մայրենի Եկեղեցիէն հեռացած մեր բիւրաւոր ազգակիցները անցեալին մէջ, և ինչպէս ապազգայնացումի ճամբա՛ն կը լայնցնեն դեռ այսօր անոնք որ աւելի կամ նուազ գաղջ վերաբերմունք մը կը ցուցնեն անոր հանդէպ։

Ազգ և Եկեղեցի. երկուքն ալ պէտք է ապրին՝ զօրացնելով զիրար. ատոր մէջ է միայն Հայութեան ճշմարիտ և իրական շահը։ Երկու տեսակ հայրենիք ունին մարդիկ. մարմնական և հոգեկան. առաջինը հողը, ջուրն է, աշխարհագրական սահմանումներով շրջանակուած վայրը՝ որուն մէջ թաւալած են իրենց պատմական կեանքին իրադարձութիւնները. երկրորդը՝ իմանալի այն պարունակը, որուն մէջ կը դասաւորուին և կը համադրուին՝ ժամանակի երկար տևողութեան մը միջոցին իրենց գոյութիւնն ու լինելութիւնը պայմանաւորող օրէնքները, իր պատմութիւնը վարող սկզբունքները, իր ձգտումները զօպանակող զօրութիւնները, իր գեղագիտական բերումները, իր մէջ արուեստներու, գրականութեան, գիտութեան, ճարտարութեանց, իմաստասիրութեան հակումները ճշդող հոգեբանական երևոյթները, ու մանաւանդ այս ամէնը երբեմն իր մէջ բովանդակող այն նուիրական ըզգացումը, սէրէն ու մահէն իսկ հզօր կիրքը, որ կրօնքն է։ Արդ, ինչպէս այս ամէնը, արուեստ, գրականութիւն, գիտութիւն, իմաստասիրութիւն, ևն. հակառակ ցեղէ և տեղականացումէ գերիվերոյ և տիեզերական նկարագիր մ'ունենալուն, ամէնքն ալ՝ դարձեալ՝ ունին բնիկ գիծ մը կամ դրոշմ մը, որով իւրաքանչիւրը կը կապուի զինքը երկնող կամ մշակող ժողովուրդին հոգւոյն հետ. նոյնպէս կրօնքը, այդ զօրութիւններուն մեծագոյնը գերազանցօրէն, ունի՝ զինքը պաշտող ժողովուրդին խղճին հետ միաւորող

մանրամասնութիւններ, Աստուծոյ մտածումը և փրկութեան խորհուրդը իր մտքին հաշտ ու սրտին ընտանի դարձնող կերպեր, որոնք իր ծէսն ու պաշտամունքը, իր կարգն ու կանոնը, իր հաւատքն ու դաւանանքը. աւելի ընդհանուր և յատկաւորեալ բառով՝ իր Եկեղեցին են։ Ըստ այսմ, ինչպէս ամէն ազգ ունի իր մշակոյթը, իր գրականութիւնն ու արուեստը, կրնայ և պարտի ունենալ նաև իր Եկեղեցին, որ, բոլոր միւսներուն հետ, կը կազմէ Ընդհանրական Եկեղեցին, որուն մասերն են ամէնքն ի միասին, հիմնական վարդապետութեանց մէջ նոյն և նման իրարու։

Այսպէս էր հին դարերուն մէջ, երբ գերակշռութեան կիրքեր տակաւին չէին մղձկոտած սիրտերը. ու սիրոյ և համաձայնութեան ոգին այն ատեն աւելի պայծառ և քաղցր ներդաշնակութեան մէջ կը պահէր քրիստոնէական հաւատքի և եղբայրութեան կեանքը։ Ու, հա՛րկ իսկ չկայ աւելցնելու թէ ո՛րքան բնական բան մըն էր ասիկա։ Սէրը և ոյժը լոյսի և ազատութեան մթնոլորտի՛ մէջ է որ կը ծաղկին ու կը գործեն. ընկերութիւն մը այնքան աւելի յառաջադէմ է, որքան աւելի զարգացած են իր անդամները։ Մարդիկ ո՛րքան աւելի գիտակ ու ծանօթ լինին իրենց պարտուց և իրաւանց սահմաններուն, այնքան աւելի յարգանք կը զգան ուրիշներուն պարտուց և իրաւանց մասին։ Ու քրիստոնէական միութիւնը այնքան աւելի սերտ և խոր կ'ըլլայ, և Եկեղեցիները այնքան աւելի հաշտ և սիրալիր կ'ըլլան միմեանց հանդէպ, որքան աւելի ծիսական՝ կարգապահական և դաւանական ազատութեան մէջ պաշտեն իրենց հաւատքը. այսինքն Եկեղեցի մը որքան աւելի տէր լինի իր ինքնութեան զգացումին՝ այնքան աւելի մեծարանք կը տածէ ուրիշներուն ևս ինքնակացութեան։

Այդպիսի Եկեղեցի մըն է արդարև, եղբարք իմ և սիրեցեալք, այն՝ զոր որչափ գորովանքով նոյնչափ և արդար հպարտութեամբ պարտինք համարել և կոչել մերինը: Ան՝ որքան նախանձախնդիր է իր ինքնութեան զգացումին, նոյնքան նաև լայնախոհ և արդարամիտ է ուրիշներուն ինքնակացութեան նկատմամբ։ Պարզ՝ իր դաւանանքին մէջ, զոր չի խճողեր հնարիմաց նրբութիւններով, իր ծէսին մէջ՝ զոր չի ծանրաբեռներ ումպէտ հանդիսաւորութիւններով, ժուժկալ՝ իր կարգապահական ըմբռնումներով, որոնց մէջ տեղ չեն գտներ կաշկանդող եսականութիւնները, անըսպառ սիրով բաբախուն և անպատմելի նահատակութեամբ դիւցազնական՝ իր ժողովուրդին համար, որդեգորով մայրն է ան, որ իր որդիքը դիեցուցած է Աւետարանի կաթով։ Աստուծոյ սէրը և փրկութեան իղձը իր միջոցաւ թափանցած են և այսուհետև պիտի թափանցեն հոն, կրօնքը կեանքին հետ տարրացնելու՝ համաձուլելու համար անոր մէջ Աւետարանի քուրային վրայ։ — Անոնք որ չեն կրնար ըմբռնել այս ճըշմարտութիւնը, այսինքն չեն յարգեր զայն, կը մեղանչեն քրիստոնէական ճշմարտութեան դէմ և կը վատասեռին հոգեպէս։ Հայ Եկեղեցին Հայ Ազգին խղճմտանքն է։

«Երանի ազգի՝ որոյ Տէր Աստուած օգնական է նմա». ամբողջ Ազգին հոգևոր կեանքին և Սրբոց Յակոբեանց այս տաճարին մէջ, Սաղմոսին այս խօսքը դարերէ ի վեր այդ իմաստով է արձագանգած. ու այսօր, մեր ժողովուրդին այժմեան դրութեան մէջ, աւելի քան երբեք, այս մտածումն ու սկզբունքն է որ պէտք է առաջնորդեն այս սրբավայրին մէջ անոնց որ պարտականութիւն ըրած են իրենց՝ ուսանիլ և ուսուցանել Կրօնքին և Ազգին, Հաւատքին

ու Հայրենիքին ծառայելու լաւագոյն եղանակը։

Ա՛յս է մեր տևական ուխտը քեզի հանդէպ, յաւերժական մայր մեր, Եկեղեցի սուրբ, որովհետև, ինչպէս մեր երջանիկ նախնիքներէն, քու ամենէն հոգեշունչ վարդապետներէն մին, այնքան զգացմամբ և գիտակցօրէն գրեց եօթը դարեր առաջ, քու ուղղափառ հաւատքիդ լոյսը չնուազեցաւ երբեք, որովհետև օտարոտի ուսմանց աղտաղտուկ ջուրը բնաւ չպղտորեց քու աւանդութիւններուդ յստակ աղբիւրը, որովհետև քու ցորենիդ մաքուր սերմերուն մէջ չըխառնուեցաւ երբեք որոմը, որովհետև քու ճշմարտութեանց կենդանի հացին մէջ չզանդուեցաւ ամենէն չար հերձուածներու քացխած խմորը, որովհետև քու դաւանութեանց ամբիծ ոսկիին և բանիդ լուսատեսակ արծաթին մէջ չգտնուեցաւ իսպառ ժանգոտ պղինձը և սևաթոյր կապարը։ Պահէ՛ քու հոգւոյդ արգանդէն վերածնած ամբողջ այս Ազգը քու մայրական հովանիին տակ, և շնորհէ մեզի որ համարձակ և անտրտում սրտիւ պաշտենք քու Նուիրական այս կամարներուն ներքև մեր նախնեաց Աստուածը, «Աստուած հարցն մերոց», Լուսաւորչի և Տրդատայ, Սահակայ, Մեսրոպայ և Վռամշապհոյ Աստուածը, զԱստուած Հայրն Ամենակալ, ընդ Որդւոյն Միածնի և ընդ Հոգւոյն Սրբոյ, որում փառք, յաւիտեանս. ամէն։

ԻՐ ԼՈՅՍԻՆ ՄԷՋ

Պարտինք Աստուծոյ գաղափարը դնել մեր կեանքի հորիզոնին ամենէն մաքուր բարձրակէտին վրայ, անոր լոյսին մէջ տեսնելու համար ճանապարհը, և ճանչնալու համար ճշմարտութիւնը։

Արդ, բազմաթիւ և բազմապիսի են միջոցները և եղանակները, որոնցմով կրնանք և պարտինք ինքզինքնիս ենթարկել Աստուծոյ գաղափարին լուսաւորող ներգործութեանը. ճշմարիտ հաւատացեալին կեանքը ա՛յդ ձգտումէն միայն պէտք է ստանայ իր ուղղութիւնն ու թափը։ Եւ որովհետև երկար պիտի ըլլար մանրամասնօրէն յառաջ բերել զանոնք հոս, կ'ուզենք բաւականանալ անոնցմէ մի քանիին, երեքը միայն, ներկայացնելով հոս։ Յիշել զինքը, աղօթել իրեն, պատուել զինքը՝ իրեն ստուգապէս ենթարկեալ ճանչնալով ինքզինքնիս։

Յիշել զԱստուած. *այսինքն իրմով մտադրաւուիլ. ապրեցնել զինքը մեր մտածողութեան մէջ. թոյլ չտալ որ անոր խոկումը անցաւոր պատահականութեան մը պէս անհետանայ մեր ուշադրութենէն։ Այսինքն մեր մէջ տիրական դարձնել իր խորհուրդը. չմոռնալ թէ ի՛նքն է կեանքին պատճառն ու հեղինակը, անոր տէրն ու տնօրէնը, անոր օրէնքն ու նպատակը, և թէ տիեզերքն համօրէն՝ պարգևն է իր սիրոյն։ — Բայց, ուշադրութի՛ւն, երբ կ'ըսենք յիշել, չմոռնալ զԱստուած, ըսել չենք ուզեր երբեք թէ իր խորհուրդին տալով մեր մտածումը, պէտք է մոռնանք աշխարհն ու եր-*

կրաւոր կեանքը։ Քրիստոնեային կեանքը հոգևոր է իր ձգտումով, բայց մարմնաւոր՝ իր ընթացքով. երկնաքաղաքացի ենք իտէալով, հանդերձեալի և անմահութեան մեր հաւատքով. բայց երկրի վրայ, այս նիւթական կեանքին մէջ կ'իրականանայ մեր գոյութեան մէկ մասը. կ'անցնինք ասկէ՝ հասնելու համար հոն։ Աշխարհ ճամբայ մըն է զոր պարտինք կտրել աւարտել՝ մտնելու համար մեր բուն օթևանը, որ երկինքն է. ու այդ ճամբորդութիւնը պէտք է կատարենք՝ ակնդէտ միշտ այդ բուն օթևանին, այսինքն առանց բնաւ մոռնալու թէ հո՛ն է որ կ'երթանք։

Այնպէս որ, աւելի ճիշդ կերպով ներկայացուած կ'ըլլանք բուն հարցը, եթէ ըսենք թէ երկնաւոր կեանքը մեզի համար նպատակ է, երկրորդը միջոց։ Ա՛յս տեսակէտէն միայն պէտք է նկատի առնենք խնդիրը, երբ կ'ուզուի բացատրել թէ ի՞նչ պէտք է հասկնալ «զԱստուած յիշել» խօսքով։

Քրիստոնէական ըմբռնումով, Աստուծոյ և հոգևորին հակադրութիւնն է աշխարհ կամ նիւթը, կամ այս երկուքին անձնաւորեալ պատկերը ներկայացնող տնտեսական այն զօրութիւը, որ, ստացուածքը, հարստութիւնը կամ դրամն է, և զոր Աւետարանը անգամ մը Մամոնայ բառով կ'անուանէ, երբ կ'ըսէ. «Ո՛չ կարէք Աստուծոյ ծառայել և Մամոնայի»։ Արդ, ի՞նչ է Յիսուսի խօսքին բուն նշանակութիւնը, բացարձա՞կ իմաստ մը կայ այդ բառերուն մէջ՝ թէ յարաբերական նշանակութիւն մը. հա՞րկ է արդարև երկուքէն մէկը բոլորովին արհամարհել, միւսը սիրել կարենալու համար. կարելի չէ՞ երկուքին մատուցած ծառայութիւնները ներդաշնակել իրարու հետ՝ բարոյական տեսակէտի մը առջև, ու, մեր անկիւնէն նայելով գաղափարին վրայ, մին չմոռնալ՝ միւսը լաւագոյնս յի-

չել կարենալու համար նոյնիսկ։ Այո՛, կարելի է այդ. ու Տնտեսին առակը այդ մտածումն է որ կը պատկերազարդէ շատ գեղեցիկ կերպով։

Հարկ չկայ նիւթը կամ անոր տնտեսական ոյժը անպատճառ չարիք սեպել. ամէն ինչ որ ոյժ է, կըրնայ բարութեան գործիք կամ միջոց դառնալ՝ գերազանց բարի նպատակի մը ուղղուելով։ Ոչ թէ նիւթն է չարիքը, այլ նիւթական մտահոգութիւնը. ոչ թէ հարստանալն է մեղքը, այլ միմիայն ինքզինքին համար հարստանալը. «անձին գանձել»ը, ինքզինքին համար դրամ դիզելը. մինչդեռ «յԱստուած մեծանալ»ը, այսինքն բարի կամ աստուածային նպատակներու համար հարստութիւն շահիլը իսկապէս բարի է և բարոյական։ «ՅԱստուած մեծանալ». Աստուծմով և Աստուծոյ համար, բարի միջոցներով և բարի նպատակի համար հարստանալ. ատոր մէջ է ահա քրիստոնէական բարոյականին ամենէն թանկագին սկզբունքներէն մին, որուն մէջ Աստուած և Մամոնան՝ հաշտուած՝ ներդաշնակուած՝ կը միանան իրարու, կեանքը՝ իր ամենէն վտանգաւոր կողմին վրայ, նիւթին մէջ, բարութեան փոխարկելու համար։ «Երանի աղքատաց հոգւով», անոնց համար է այս երանութիւնը, որոնք իրենց ստացած կամ շահած հարստութեան տէրը ինքզինքնին չեն համարեր, ու Աստուծոյ կամ հոգևոր նպատակի կ'ընծայեն զանոնք. որոնք, երբ բախտը անվերջ նպաստաւորութիւններով կը հրճուեցնէ զիրենք, կը խորհին Յիսուսի հետ. «Զի՞նչ օգուտ է մարդոյ, եթէ զաշխարհ ամենայն շահեսցի և զանձն իւր տուժեսցէ, կամ զի՞նչ տացէ մարդ փրկանս ընդ անձին իւրոյ»։

Ներկայ կեանքը կ'անցնի աներևակայելի արագութեամբ. և օր մը երբ հասնինք անոր վերջին եզ-

րին, մեր արժանիքը պիտի կշռուի, Աստուծոյ և նոյնիսկ մարդոց դատաստանին մէջ, ոչ թէ մեր կուտակած հարստութեանց չափովը, այլ անոնց հանդէպ մեր կրած զրկանքներուն աստիճանովը։ Զմոռնանք երբեք թէ վայելք և զրկանք ժամանակաւոր են. միակ բանը, որ պիտի մնայ մենէ և պիտի կարենայ ընկերանալ յաւիտենականութեան մէջ՝ մեր գործերուն կրօնական ու բարոյական արժէքն է։ Անոնք են երջանիկ, որոնց համար իրենց մահէն ետքը ուրիշներ պիտի կարենան ըսել, ըստ Յայտնութեան խօսքի. «Գործք իւրեանց չոգան զհետ նոցա»։

Յիշել զԱստուած՝ նիւթին հետ, անոր առընթեր, անոր համընթացաբար, անկէ վեր. զայն ծառայեցնել Իրեն, զԱստուած չմոռնալու, անով մտագրաւուելու, անոր նուիրուելու ամենէն գեղեցիկ կերպերէն մին է։ Քրիստոնէին լաւագոյն պարտականութիւններէն մին։

Աղօթել Աստուծոյ. Աստուծոյ հանդէպ ուրիշ բայց աւելի կարևոր պարտականութիւն մըն է անշուշտ աղօթքը։ Յիշելով զԱստուած, խորհելով յաճախ իր մասին, զինքը տպաւորած՝ իր պատկերը նորոգած կ'ըլլանք մեր հոգիին մէջ։ Բայց աղօթելով, այդ պատկերը ապրեցուցած՝ իրեն հետ կենդանի յարաբերութեան մէջ մտած կ'ըլլանք. իրեն հետ խօսած ու զինքը բնակեցուցած կ'ըլլանք մեր մէջ. զի աղօթքը, «խօսք ընդ Աստուծոյ», իսկապէս խօսակցութիւնն է Աստուծոյ հետ։ Մարդս չի կրնար երկար ատեն և հարազատօրէն պահել յիշողութիւն մը, եթէ հոգածու չըլլայ իր մտածումը ամրապնդել և սևեռել յիշուելիք անձին կամ գաղափարին վրայ, որոշ անգամներ անդրադառնալով անոնց կանոնաւորապէս։ Այնպէս որ, կարենալու համար զԱստուած յիշել պատշաճ

կերպով և երկիւղածօրէն, անհրաժեշտ է, պարբերաբար, երբեմն երբեմն կամ մեր կեանքի կարևոր պահերուն, մտնել իրեն հետ յարաբերութեան մէջ, մտնելով իր ոգևորող՝ խօսուն խորհուրդին մէջ, ու ցանկալով ի սրտէ որ ինքն ևս մտնէ և բնակի մեր էութեանը մէջ:

Յիշել զինքը, ըսինք, մեր առաջին պարտականութիւնն է, բայց աղօթել՝ աւագ պարտականութիւնը: Յիշելով զինքը՝ կը պատրաստուինք՝ կերպով մը՝ աղօթելու. ու աղօթելով կը մշակենք պարզապէս իր յուշքը, իր յիշատակը և անկէ բղխած բարիքները. աղօթքը՝ սևեռումն է, ամրացումն է Աստուծոյ յիշողութեան: Աղօթելը ինքնին տեսակ մը յուշածում է, աւելի խոր՝ աւելի մանրամասնեալ պարունակի մը մէջ, արդիւնքէն պատճառ վերանալու, պատճառէն արդիւնք իջնելու սրտրացութեամբ: Իրեն ուղղուած մէն մի բառը, մանաւանդ ա՛յն աղօթքէն՝ զոր ինքը սովրեցուց իր աշակերտներուն և մարդկութեան, աղբիւր մըն է լոյսի և ներշնչութեան, որ կը պայծառացնէ միտքը և կ'ընդարձակէ՝ կը լայնցնէ սիրտը:

Այսպէս, երբ կ'ըսենք «Հայր մեր», երկինք ուղղելով մեր նայուածքը, կը յիշենք յաւիտենական այն բարիքը, որով իր զգացումին առջև կ'եղբայրանայ բովանդակ մարդկութիւնը: Երբ կ'ըսենք. «Եղիցին կամք քո», կը յիշենք թէ միակ զօրութիւն մը, իմաստութեան և բարութեան անհասանելի և միակ օրէնք մըն է որ կը վարէ կեանքն ու տիեզերքը, և որուն առջև ամէնքս խոնարհ երկրպագութիւն և համակերպութիւն կը պարտինք: Երբ կը հառաչենք. «Զհաց մեր հանապազորդ», կը լեցուի սիրտերնիս յիշատակովը անյիշաչար իր սիրոյն, որով ամէն օր

իր արևն ու ցօղը կը շնորհէ մեզի, ու կ'օրհնէ մեր քրտինքին գինը, պատուով և արդարութեամբ շահելու համար մեր առօրեայ պատիւն ու հանգիստը: Երբ կ'աղօթենք «Որպէս և մեք թողումք մերոց պարտապանաց», կը խորհինք թէ երբեմն թշնամի մը կուրծքին կարճ հևքը անգամ չունեցող մեր սիրտը որ այնքան լայն է, դատարկամիտ գոռոզութեանց հանդուրժելու և այնքան ճղճիմ հոգիներէ մեր վրայ նետուած նախատինքներուն ներելու համար, որքա՜ն աւելի անսահման էր անշուշտ իր սիրոյն և գութին շնորհը, մարդկային անօրէնութիւնները թողութեամբ քաւելու համար: «Մի՛ տանիր զմեզ ի փորձութիւն, այլ փրկեա՛ զմեզ ի չարէն». իսկ նա որ սրտանց կ'արտասանէ այս բառերը, ինք միայն կրնայ զգալ թէ կործանիչ հեշտութեանց, յիմարական հպարտութեանց հրապուրող ծուղակներուն դէմ ի՞նչպէս պատսպարուած կը գտնէ ինքզինքը, երբ խաչին նշանովը կը կնքէ նոյն ատեն իր մարմինն ու հոգին:

Աղօթքը առ Աստուած տանող ճամբուն կէսն է արդէն, կամ, ինչպէս Լամբրոնացի կ'ըսէ, շարժումն է չուանին՝ որուն ծայրը կապուած զանգը երկնից մէջ կը հնչէ: Ով որ չգիտեր աղօթել, չի կրնար ճաշակել կրօնքին մխիթարութիւնը. զի ծէսը կը հմայէ միայն, մինչ աղօթքն է որ կը սնուցանէ և կը լուսաւորէ հոգին: Աղօթքի խորհուրդին վրայ կը կանգնի Եկեղեցին: Ի՞նչ պիտի արժէին այս մեծակառոյց սիւներն ու կամարները, եթէ անոնց կրած գմբէթին տակ չըլսուէր աղօթքին ձայնը, ի՞նչ պիտի արժէին այս շքեղանքը, այս բազմութիւնը, խաւարը խոցոտող այդ լոյսերը, եթէ ամէն առաւօտ չլսուէր սարկաւագին ձայնը. «Համբարձցուք զձեռս մեր ի սրբութիւն առանց բարկութեան եւ երկմտութեան», եթէ տղաքը Ս. Գլխա–

դիրին այս բանաւոր գառները չերգէին. «Որ աղբիւրդ ես ծարաւեաց... արբո՛ մեզ զբաժակ քո քաղցրութեան յանսպառ աղբերէդ», եթէ ամէնքս միասին չձայնէինք. «Խորհուրդք չարին, խաբեն զհոգիս, խորասոյզ առնեն. Տէր անուն Յիսուս, սիրով քով ձմլեա, սիրտ իմ քարեղէն». եթէ քահանան չ'աղօթէր. «Տէր զօրութեանց, խաղաղացո՛ զանձինս մեր յամենայն սատանայական խռովութեանց եւ յաշխարհական զբօսանաց». «Հայեա՛ յերկրպագութիւնս մեր, եւ ուսո՛ մեզ առնել զարդարութիւն ճշմարտութեան»: Ի՜նչ անփոխարինելի հարստութեամբ օժտուած է մեր հոգևոր կեանքը, մեր Սուրբ Եկեղեցին այն չքնաղ աղօթքներով, որոնք կը զարդարեն մեր ամենօրեայ պաշտամունքը. ի՜նչ ազնուական գեղեցկութիւն կայ «Սուրբ ես Տէր Աստուած մեր, հզօր եւ փառաւորեալ, որ նստիս ի կառս քերովբէականս». «Զառաւօտու աղօթս եւ զբանաւոր պաշտօնս ընկալ ի քո անապական եւ յերկնային խորանսդ...», «Հայր գթած», «Յոյս կենաց», «Շնորհատու բարեաց», «Ի մերձենալ երեկոյիս համբառնամք զձեռս մեր...» աղօթքներուն մէջ. ի՜նչ խորազգած քաղցրութեան վրայ կը ծաւալի առաւօտեան հրեշտակային երգը՝ «Փառք ի բարձունս», ի՜նչ վսեմ թռիչքի մը կը լծէ մեր հոգին՝ երեկոյեան «Լոյս զուարթ»ը, անդնդային արհաւիրքներու վրայ լոյսի ի՜նչ ճաճանչագեղ սահանքներ կ'իջեցնէ Նարեկացին, երբ, ա՜յս մութին, ամէնուս սիրտերուն մէջէն, իբրև իրերահաղորդ երգէոններու կշռոյթի մը խորքէն, կ'երգէ իր իսկ հոգիովը, «Բա՛րձ յինէն, ողորմած, զանբերելի ծանրութիւնս. անջրպետեա՛, հնարաւոր, զմահացու կրքութիւնս. աւարեա՛, միշտ յաղթող, զխաբողին հաճութիւնս, բացատրեա՛, վերնային, զմոլելոյն մառախուղ. կնքեա՛, կեցուցիչ, զկորուսչին ընթացմունս». Իսկ Շնորհալւոյ 24 տուները, որոնցմով, իբրև օրուան երկիցս երկոտասնեակ ժամերուն խորհուրդովը մեր հոգիին յառաջխաղացքը կ'ուզենք կատարել աստուածպաշտութեան ճամբուն վրայ, ո՜հ, այս ամէնը ի՜նչ կազդոյր կը պարգևեն մեր սիրտերուն և ի՜նչ խաղաղութիւն միտքին, եթէ զգացուին և արտասանուին, եթէ մտածուին և արտաբերուին արդարև հոգւով և ճշմարտութեամբ։

Աղօթքը կը սրբէ անձը, որովհետև յարաբերութեան մէջ կը դնէ զմեզ սրբութեան աղբիւրին հետ. իր սրտին խորքէն Աստուծոյ հետ խօսիլ գիտցողը միայն կը զգայ թէ կեանքի ի՜նչ մաքուր և յորդ ույժ կը փոխանցուի իրեն, երբ կարենայ իր ամբողջ խիղճը դնել Շնորհալւոյ սա բառերուն մէջ. «Ամենախնամ Տէր, թո՛ղ քու սուրբ երկիւղդ ոստիկան ըլլայ աչքերուս որ այլևս ցանկական զգացումով չնային որևէ գեղեցկութեան, ականջներուս՝ որ չախորժին չար խօսքեր լսել. ձեռքերուս՝ որ անիրաւութիւն չգործեն, ոտքերուս՝ որ անօրէնութեան ճամբաներ չերթան, չէ՞ որ քու ձեռքիդ մէջն են հոգևոր և մարմնաւոր կեանքին շարժիչ թելերը, այնպէս մը ուղղէ՛ զանոնք որ ամէն կերպով քու պատուէրներուդ համեմատ շարժին անոնք»։

Գիտնա՛նք աղօթել, գոհացում տալու համար հոգիին ամենէն ազնուագոյն և բարձրագոյն պահանջին։ Աղօթենք, երբ աչքերնիս կը բանանք օրուան լոյսին, իբրև Աստուծմէ մարդուն ընծայուած ամենէն քաղցր պարգևին. աղօթենք՝ երբ կը ձեռնարկենք գործի մը, իբրև Աստուծմէ մեզի ցուցուած աշխատութեան մը, պատուով շահելու համար ապրուստը. աղօթենք՝ երբ կը ճաշակենք կամ կը վայելենք մեր հացն ու հանգիստը, իբրև Աստուծմէ մեզի շնորհուած

արդար բարիքներ. աղօթենք՝ երբ գիշերը կը կոխէ մեր արտեւանունքներուն վրայ, մահահանգոյն խաղաղութեան մէջ մեզի բերելու համար նոր կազդոյր և նորոգուած ոյժի առաւելութիւններ. և ցանկանք որ կեանքի տէրը և կենդանութեան բաշխողը մեզի շնորհէ իր լոյսին հետ պայծառութիւն մտքի, հացին և հանգիստին հետ առողջութիւն հոգւոյ և մարմնոյ, աշխատութեան հետ՝ գիտակցութիւն պարկեշտ գործունէութեան և պատուոյ, ու գիշերուան հանգիստին հետ՝ անխղճահար անդորրանքը հոգեկան երջանկութեան։ Աղօթեցէք ամէնքդ ալ մանկական բարեմտութեամբ, ինչպէս ահա այս փոքրիկները, որոնք մէկ ձեռքերնին ժամագիրք մը, միւս ձեռքերնին լուցուած մոմ մը՝ երբ կ'երգեն կամ կ'աղօթեն մեզի հետ, ու երբ կը նային խաչեալ Փրկչին պատկերին, փոքրիկ բանաւոր խորաններ են կարծես, սուրբ և անուշակ։ Պահեցէք այդ խորանները անեղծ և ամբիծ՝ ձեր ընտանեկան յարկերուն մէջ. և որպէսզի կարենաք զանոնք այդպէս պահել արդարև, աղօթեցէք լրենց հետ և վարժեցուցէք զիրենք աղօթել միշտ ձեզ հետ, ձեր տան սեղանին առջև, իրենց անկողնին կշտին, առաւօտուն և երեկոյին, իրենց զարթումի և քունի պահերուն։ Աղօթքը, անհատապէս՝ ընտանիքով և հաւաքաբար կատարուած աղօթքը քրիստոնէին առ Աստուած պարտականութեանց ամէնէն անհրաժեշտներէն մին է։

Ենթարկուիլ Աստուծոյ. երրորդ և գերագոյն պարտականութիւնը Քրիստոնէին՝ նկատմամբ Աստուծոյ, անոր ենթարկուիլ գիտնալն է։ Ի զուր է յիշել զԱստուած, ի զուր է աղօթել Աստուծոյ, եթէ չենք կրնար, եթէ չենք ուզեր ենթարկուիլ իրեն՝ իբրև գե-

րագոյն իշխանութեան, որ անհակառակելի իրաւունք ունի մեր անձին ու բովանդակ կեանքին վրայ։ «Ո՛չ թէ անոնք որ ինծի «Տէր, Տէր» կ'ըսեն, այլ անոնք որ իմ կամքս կը կատարեն, իմ ճշմարիտ հետևողներս են»։

Ո՛չ խօսք, այլ գործ. ո՛չ վարդապետութիւն, այլ բարոյական. ո՛չ զոհ, այլ ողորմութիւն։ Քրիստոնէութիւնը միայն հաւատք չէ, միայն հաւատք և յոյս չէ, այլ հաւատք, յոյս և սէր միանգամայն, ու ամէնէն աւելի սէր, որ մաքուր մտքով և ազնիւ սիրտով կատարուած գործն է, որ իսկապէս աստուածօրէն ապրուած կեանքն է։ «Աստուածդ սիրես, ընկերդ սիրես, ամբողջ օրէնքն ու կրօնքը այս երկու պատուիրաններուն մէջ կ'ամփոփուի»։ Այդ է Աւետարանի օրէնքը, ա՛յդ է Աստուծոյ կամքը, որուն երբ կը համակերպինք, հնազանդած, ենթարկուած կ'ըլլանք Աստուծոյ. Սէր Աստուծոյ, արտայայտուած և իրագործուած՝ ընկերին սիրովը։

Քրիստոնեան՝ քրիստոնեայ պէտք է ըլլայ և երևի, քրիստոնեայ երևի և ըլլայ իր հոգիին բոլոր կողմերուն, իր կեանքին բոլոր ուղղութիւններուն վրայ. իր զգացումներուն և մտածումներուն, իր ձըգտումներուն և ճաշակներուն, իր սկզբունքներուն և համոզումներուն, իր դաստիարակութեան և կենցաղին, իր հետապնդած նպատակներուն և գործադրած միջոցներուն, իր յարաբերութիւններուն, այսինքն իր բարեկամութիւններուն և նոյնիսկ թշնամութիւններուն մէջ. այս վերջին բառը անշուշտ հասկնալով Աւետարանի մատնանշած իմաստով։

Ասո՛ր համար է որ ճշմարիտ քրիստոնեաները, ի՛նչ ազգի և երկրի ալ պատկանին, բարձրօրէն զգալի նմանութիւն մ'ունին իրարու հետ, աւելի թերևս քան

մինոյն ցեղին կամ հայրենիքին բայց ո՛չ նոյն կրօնքի մը պատկանողները, նմանութիւն հոգւոյ և իտէալի, որ անհունապէս աւելի հզօր է անշուշտ քան մարմնական և այլ ֆիզիքական նմանութիւնները. զի «հոգի առաւել է քան զմարմին»։ Արդ, քրիստոնէական այդ հոգեկցութեան գաղտնիքը՝ քրիստոնեաներուն Աստուծոյ հանդէպ ենթարկումի իրենց գաղափարին բոլորովին մասնաւոր բնութեան մէջն է։ Անշուշտ ամէն կրօնք կը պատուիրէ Աստուծոյ հնազանդիլ. ու ինչպէս քրիստոնէութեան, այնպէս բոլոր կրօնքներուն մէջ հաւատացեալներուն մեծագոյն պարտականութիւնն է այդ հնազանդութիւնը։ Բայց անկարելի է չնկատել տարբերութիւնը որ կայ այդ հնազանդութիւնը ըմբռնելու քրիստոնէական և ոչ քրիստոնէական կերպերուն մէջ։ Միւսներունը շատ անգամ կոյր համակերպութիւն մը, ստրկային բան մըն է, մինչ մերինը՝ որքան հաւատքի՝ նոյնքան համոզումի լոյսէն ծնած գիտակցական ենթարկում մը։ Բան մը որ ինքնին ծնունդն է այն ըմբռնումին՝ զոր անոնք ու մենք ունինք Աստուծոյ՝ մարդկութեան ունեցած դիրքին նկատմամբ։ Աստուած անոնց համար Տէր մըն է, գերագանց ինքնակալ մը, որ անողոք վեհապետի մը սաստկութեամբ կ'իշխէ իրենց խղճմտանքին վրայ, իսկ մեզի համար գերագոյն հայր մը, որ սիրալիր քաղցրութեամբ կը նախախնամէ մարդկութիւնը։ Եհովայի և ուրիշ աստուածներու օրէնքը՝ հրաման է միշտ և պատգամ, Յիսուսինը՝ շնորհ և սէր։ Պատարագիչ քահանան, Ս. Խորհուրդի նուիրագործութեան ամենէն նուիրական վայրկեանին, լռելեայն աղօթած ատեն կ'ըսէ. «Աստուած ճշմարտութեան և Հայր ողորմութեան, գոհանամք զքէն։ Որ ի վեր քան զերանելի նահապետացն՝ զմեր պարտաւորելոցս

առաւել մեծարեցեր զբնութիւն, վասնզի նոցա Աստուած կոչեցար, իսկ մեզ՝ Հայր հաճեցար անուանիլ գթալով։ Եւ այժմ Տէր՝ աղաչեմք զքեզ, զայսպիսի առ ի քէն զնորոգ և զպատուական անուանադրութեանս շնորհ, որ ըստ օրէ պայծառացուցեալ ծաղկեցո՛ ի մէջ Եկեղեցւոյ քոյ սրբոյ»։

Կանգ առնենք այս գաղափարին առջև, որ մեզի կը ճշդէ Աստուծոյ հանդէպ մեր երրորդ պարտականութեան էութիւնն ու եղանակը։ Ըսինք թէ պարտինք յիշել զԱստուած, պարտինք աղօթել իրեն, և պարտինք ենթարկուիլ իրեն։ Պիտի ենթարկուինք իր սիրոյն՝ սիրով. սէր է իր օրէնքը, սէր պիտի լինի նաև մեր հնազանդութիւնը. պիտի չհնազանդինք իբրև շղթաներու զարնուած գերիներ, այլ ազատութեամբը մեր մտքին և խղճմտանքին։ Հաւատքով լուսաւորուած մեր միտքը, և յոյսով քաղցրացած խիղճը ամենէն մաքուր և ամբիծ գիտակցութիւնը պիտի դնեն մեր կամքին մէջ, ու մենք Աստուծոյ պիտի երթանք մեր սիրոյն լոյսովը պայծառացած ճամբու մը վրայէն։ Այդ ճամբան կրնայ շատ անգամ լինել քարուտ, վտանգաւոր և փշալից, բայց սիրելի է ան՝ քանի որ կը տեսնուի իր բոլոր կողմերուն վրայ։ Քրիստոնեան քրիստոնեայ պիտի ըլլայ, կ'ըսէի, իր կեանքի բոլոր կողմերուն վրայ. կարելի չէ երեւակայել միտքովը հեթանոս և սիրտովը միայն քրիստոնեայ հաւատացեալ մը, կամ հակադարձաբար իր զգացումներով միայն և ոչ նաև համոզումներովն ալ՝ քրիստոնեայ. Հոգիին զանազան կարողութիւնները կամ երեսները, իբրև միմեանց մասեր, իրարմով կազմուած՝ իրարմով բռնուած, իբրև ամէնքն ալ նոյն ոգիով սնած և նոյն աւիւնով գոյացած, պէտք է նոյն զարկով տրոփեն, ինչպէս սիրտին չորս խորշերը,

որոնք արիւնի նոյն շարժումով կենդանացած, նոյն բաբախիւնով կը զարնեն։ Պէտք է սիրենք, դատենք, խորհինք, յուզուինք, զարգանանք, շահինք, գործենք, ապրինք, ընտանեկան, անհատական, հասարակական, ազգային կեանքի և այլ ամէն գործառնութեանց մէջ մեր պարտականութիւնները կատարենք եւ մեր իրաւունքներուն տիրանանք, իբրեւ հնազանդելով միշտ Աստուծոյ կամքին, Անոր ենթարկելով ինքզինքնիս անբռնազբօս յօժարութեամբ, մտադիւր սիրով և աննենգ վստահութեամբ։ Ա՛յս է քրիստոնէական ենթարկումը Աստուծոյ կամքին, որ անշուշտ բարոյապէս աւելի բարձր արժէք կը ներկայացնէ իբրև մեր սիրոյն ընկլուզումը Աստուծոյ սիրոյն մէջ, մեր կամքին խառնումը անոր կամքին և մեր համոզումին վերածումը անոր հաւատքին։

Յիշենք միշտ զԱստուած, մեր մտքին հանապազօրեայ խոկումը թող լինի Իր անունը։ Աղօթենք միշտ Իրեն. մեր հոգիին խորանին օրհնութեան խունկը թող լինի յաւէտ Իր խորհուրդը. ու Իր սուրբ կամքը՝ օրէնքը մեր կեանքին, որպէսզի կարող լինինք ճշմարիտ սիրով եւ անկեղծ նուիրումով փառաւորել զԱմենասուրբ զԵրրորդութիւն, զՀայր եւ զՈրդի եւ զՍուրբ Հոգին։

ԽԱՉԻՆ ՃԱՄԲԱՆ

Մենք չունինք անոր ծէսը, կաթոլիկներու պաշտամունքային այն կարգը՝ զոր կը գործադրեն անոնք Եկեղեցւոյ մէջ, խաչելութեան պատկերաշարքի մը առջեւէն թափօրական անցք կատարելով աղօթքով, երգով, Ս. Գրական ընթերցուածներով ու ծնրադրութեամբ, և զոր աւելի հանդիսաւոր եղանակաւ կը կատարեն անոնք հոս մանաւանդ, Ս. Քաղաքին մէջ, ուխտաւորներու տողանցութեամբ այն ճամբաներէն՝ ուսկից կ'աւանդուի թէ անցաւ դատապարտուած Փրկիչը, երբ զինուորներ զԱյն դէպի Գողգոթա կ'առաջնորդէին՝ խաչը ուսին՝ չարերու հայհոյչներուն և զգայուն հոգիներու լացին մէջէն։

Բայց ունինք անոր խորհուրդը. զա՛յն կը պաշտենք ո՛չ միայն խաչի տօներուն, երբ «Խաչի քո Քրիստոս» երգն ի բերան համերամ ժողովուրդով կ'երկրպագենք խաչին պատկերին և անով խորհրդանշուած Վիշտի և Քաջութեան մտածումին առջև. ո՛չ միայն Աւագ շաբթուան ընթացքին, երբ Խաչի Ճառին արեամբ լուսաւորուած էջերը կը բացուին մեր հաւատքին առջև, եղերականօրէն տխուր և աստուածայնօրէն վսեմ իրադարձութիւններու յաջորդականութեան մը մէջէն, այլ մասնաւորաբար Յարութեան Մեծ Տօնը կանխող ապաշխարութեան օրերու Քառասնորդական շրջանին, որ Մեծ Պահքն է։

Խաչին ճամբան, մեզի համար, պիտի ըսէի նոյն իսկ՝ մեր Եկեղեցւոյ ըմբռնումովը, Մեծ Պահքն է միայն։ Ան է որ, իր պարտադրած մտամփոփումի ժամերովը, կրնայ մարդուն սիրտն ու միտքը տանիլ

չմեռնող Յոյսին ու ապրեցնող Սիրոյ այն խորհուրդին՝ որ խաչին ճշմարտութիւնն է ինքնին։ Ատոր է որ կ'առաջնորդէ անհա մեզ Եկեղեցին, հանգրուան առ հանգրուան, եօթը եօթնեակներուն ապաշխարութեան ուղիէն։

Ապաշխարութիւն. բայց այս բառը՝ սուգի, հրաժարումի կամ պահեցողութեան հասարակ առումներէն շատ աւելի բարձր իմաստ մը ունի քրիստոնէական հաւատքին համար։ Ու Եկեղեցին ա՛յդ բանն է որ կը հասկցնէ մեզի պաշտամունքի այն կարգաւորութեամբը, որուն մէջ աստուածային խօսքը, նուիրական խորհուրդը և սրբազան երգը, այսինքն Ս. Գիրքը, Ծիսարանը և Շարակնոցը իրենց ամենէն հարուստ մասերը կը հիւսեն, հոգիի կեանքը նորոգելու համար մեր մէջ։

Այդ բառը կը նշանակէ արդարև ինքզինքը ի վիճակի դնել անկեղծօրէն քննելու իր ներքինը, կանգառնելու տեղի ունեցած վրիպումներուն առջև, տրտմելու և զղջալու համար անոնց պատճառած աւերին վրայ, և, առանց ընկճուելու պատահած անկումներու պատճառած սոսկումէն, Աստուծոյ սիրոյն զգացումովը զօրացած, բաղձալ և հաւատալ բարոյական վերականգնումի կարելիութեան։

Խորհիլ, զգալ և կամենալ ուրեմն. այսինքն հոգեկան կեանքը շարժման մէջ դնել ամբողջովին. սայթաքած, նուաղած և շուարած անձը վերահաստատելու համար «Աստուծոյ պատկեր»ի իր դիրքին մէջ. ու այս ամէնը՝ հոգևոր լրջութեան և կրօնական երկիւղածութեան այնպիսի մթնոլորտ մը կազմելով իր շուրջը, ուր չկարենայ թափանցել աշխարհի ազդեցութիւնը։

Բայց Եկեղեցին չի բաւականանար լոկ հրաւիրելով զմեզ մտածական և զգացական ապրումներու. անիկա կերպով մը մեզի տուն կուտայ նաև այն կէտերը, որոնք առարկայ պէտք է լինին ապաշխարութեան ընթացքին կատարելի անդրադարձութեանց։ — Եօթը Կիրակիներու աւետարանական պատկերներուն շարքը դասաւորուած է պարզապէս այդ թելադրութիւններուն. խօսուն նկարներ՝ որոնք հաւատացեալին կը բացատրեն թէ, ո՛ւսկից կը սկսի, ի՛նչ դարձակէտերէ կ'անցնի, և ո՛ւր վերջապէս կը յանգի խաչին ճամբան։

Հետևինք վայրկեան մը իրեն. — Ան կը սկսի մարդուն ստեղծումէ՛ն նոյնիսկ. առաջին երջանկութեան այն վիճակէն, որո՛ւն սահմանած էր Տէրը իր բանաւոր արարածը, օժտելով զայն իմացական և բարոյական ձիրքերու պարգևներով, ու մանաւանդ գերբնականին հասողութեան ձգտումովը։

Լուսաւոր բարձունքէ մը սկսած այդ ճամբան սակայն կը մոլորի յանկարծ դէպի մթաստուեր վայրէջքներ, երբ մարդ՝ սխալ կիրարկելով իր ազատութեան կարողութիւնը, կը կորսնցնէ Աստուծմէ իրեն շնորհուած երջանկութիւնը։

Վիշտի կեանքը. աշխատութեան, տառապանքի և փորձութեանց կեանքն է որ կը բացուի այն ատեն. ինկած հրեշտակ մըն է մարդը՝ ցաւոց այդ հովիտին մէջ՝ որ երկինքը կ'երազէ։ Միակ կազդոյրը զոր կ'ունենայ ան հոն, իրեն կուգայ իր հոգեկան արժէքին զգացումէն և ա՛յն մտածութենէն մանաւանդ թէ անհուն բարութիւնը, աստուածային սէրը, որ գաղտնիքն է տիեզերական կեանքին, չի կրնար իր կորուստը ուզել։ Այդ ինքնածին վստահութիւնը, փրկութեան յոյսին շողը՝ չարչարանքի ճամբուն վրայ ցաթած, անհուն խրախոյսի ազդակ մըն է իրեն համար։

Վիշտին զգացումը, զոր մեղքին գիտակցութիւնը միշտ աւելի խորունկցուցած էր իր մէջ, փոխուած է հիմակ չարին դէմ մաքառումի ոգիի մը. Վայոց ձորին յաջորդած է կռուադաշտը։ Զղջումը՝ համբերութեան և քաջութեան մէջ է որ կը պտղաբերուի. բաւական չէ տխրիլ գործուած սխալին համար. անհրաժեշտ է բարոյական ոյժ հաւաքել՝ չկրկնելու համար անցեալը։ Իսկ ատոր համար հարկաւոր է գիտնալ տնտեսել հոգեկան կեանքը. այսինքն ընել որ չխանգարուի հոգեկան կարողութիւններուն ներդաշնակութիւնը իրարու հետ, որ մարմինին և հոգիին իրաւունքները չխառնուին իրարու հետ, միջոցը չմոռցնէ նպատակը, և հակադարձաբար։

Բայց ներքին այդ տնտեսութիւնը, հոգիին ինքն իր մէջ ու ինքն իրեն հետ ներդաշնակուելու այդ արարքը մեծ արժէք մը պիտի չներկայացնէր ինքնին, եթէ անիկա մնար ինքն իր վրայ փակուած, առանց արտաքնանալու։ Մարդս կրօնական և ընկերական էակ է ի բնէ. այդ պատճառաւ բարոյական անհրաժեշտութիւն է որ տնտեսութեան այդ սկզբունքը իրականանայ նաև իր անձէն դէպի դուրս և դէպի վեր՝ առ ընկերն և առ Աստուած յարաբերութեան մէջ։ Պէտք է որ ընկերական կեանքը իրականանայ պարտուց և իրաւանց հաւասարակշռուած չափի մը վրայ, արդարութեան զգացումը ամենէն կենդանի ձգտումն ընելով խիղճին. իսկ ինքզինքը Աստուծոյ կամքին ենթարկելու՝ անոր թագաւորութիւնը իր վրայ հրաւիրելու տենչը պէտք է լինի մշտական բերումը սիրտին։

Երբ հաւատացեալը կը ջանայ և կը յաջողի այսպիսի խոկումներով, այսպիսի ներշնչումներով, այսպիսի յօժարութիւններով եւ յանձնառութիւններով մշակել իր մէջ ներքին կեանքը, պիտի զգայ ընդհուպ

ազդումը իր մէջ հոգեկան զօրութեան մը, որ գալուստն է իր մէջ աստուածային ճշմարտութեան, և որուն ի տես՝ կը բերկրի միայն հոգին, ինչպէս պիտի բերկրէին — եթէ կարենային զգալ ու խորհիլ — անտառին ծառերը, տեսնելով՝ գարնանասկիզբին՝ թէ կտրիչ ի ձեռին կուգայ իրենց տէրը, յօտելու և մաքրելու համար իրենց գօս և վիրաւոր մասերը։

Այսպէս է ահա խաչին ճշմարիտ և գաղափարական ճամբան. լի՝ տաժանքներով, զի կռիւներուն ամենէն դժուարինն է այն՝ զոր մարդ մղել կը պարտաւորուի իր բնութեան այլևս մաս դարձած կիրքերուն դէմ. բայց նոյն ատեն նաև երանաւէտ՝ երբ գիտակից սիրով և յօժարութեամբ անձնամատոյց կը լինինք անոր։ Կորսուած երջանկութիւնը, զայն վերագտնելու համար թափուելիք ջանքը, անոր ստացումը ապահովելու համար ի գործ դրուած հոգեկան տնտեսութիւնը՝ ընկերական առաքինութիւններով և ի խորոց սրտի հաղորդակցութեամբ Աստուծոյ հետ. ահա այդ ճամբուն հանգրուանները, որոնցմէ անցած է միշտ հաւատքի մարդը. ու զայդ մեզի մատնանիշ կ'ընէ դարձեալ ահա Մեծ Պահքը, իր ծիսական կարգաւորութեան խորհրդաւոր և պատկերալից սարուածքով։

«ԳՈՂ ԵՂԻ ՄԵՂԱՑ, ԳՏՈՂ ԿՈՐԸՍՏԵԱՆ, ԳՈՒԲ ԻՆՁ ՓՈՐԵՑԻ»(*)

Այս երեք կարճ տողերուն մէջ կը խտացնէ Շնորհալի՝ մեղաւորին հոգիին պատկերը, այնպէս՝ ինչպէս ինք մեղաւորն իսկ կը տեսնէ զայն։ — Երեւակայեցէ՛ք մարդ մը, որ աւերակի մը առջև կեցած, տըրտում, խելակորոյս կը նայի անոր։ Ծիծաղկոտ բլուրի մը կողին վրայ, լայն տեսարանի մը առջև, այրած՝ ինքն իր վրայ կործանած շէնքի մը բեկորներուն կոյտն է ան։ Իր շուրջը, ուր ծուխի հոտ մը կը զգացուի տակաւին, և բաւական անդին, ուր թռած մարած խանձողներ կ'երեւին ճզմուած կանանչներու վրայ, տխրութիւն մը կախուած է. բայց աւելի անդին, աւելի հեռաւոր սահմաններու վրայ, ուր գարնան աղուորութիւններուն մէջ, կարծես պար բռնած են ծաղիկներով զարդարուած ծառերը, խայտանքի մէջ է բնութիւնը։

Իրն էր այդ շէնքը, որուն փլատակներուն տեսարանը հիմակ այնքան ընկճեր է զինքը. իր ջանքերովն ու աշխատութեամբը, իր խնայողութիւններուն արդիւնքովը կառուցած էր զայն՝ գրեթէ ոչինչէն, վասնզի ոչ մէկ ժառանգութիւն կանխաւ չէր տիրացուցած զինքը ոչ մէկ բախտի, և ինչ որ ունեցած էր՝ ունեցած էր իր զուտ անձնական ճիգովը միայն։ Ու տոկացած էր ան այդքան տառապանքի և յոգնութեանց, ապագայի մը նախահոգութեամբ։ Այդ

(*) 1936-ի Մեծ Պահոց Գչ. երեկոներու Երջանկայիշատակ Ս. Հեղինակը իր քարոզները՝ Ս. Ներսէս Շնորհալւոյ մտածութեանց ընդլայնումներու շարք մը ըրաւ։ Այստեղ կը դրուի Մարտ 17-ի Գչ. երեկոյեան խօսուածը։

տունը իր բոյնը պիտի ըլլար. հոն պիտի բնակէր վաղը դեռ նոր կազմելիք իր ընտանիքը. այդ բանին համար տեսած էր ամէն պատրաստութիւն. և ահա, երկար տարիներէ ի վեր երազուած երջանկութեան մը նախօրեակին, յիմարական և չխոստովանուելիք անխոհեմութեան մը զոհ կ'երթար իր ամբողջ մտածմունքին, եռանդին և զոհողութիւններուն պտուղը. Շէնքի մը աւերակէն աւելի՝ երազի մը փլատակին առջև կանգնած էր ան։ Կրնար խորհիլ թէ նիւթականը անկարելի պիտի չըլլար թերեւս նորէն ունենալ, քանի որ երիտասարդ էր դեռ. ու բարոյականի հարցն էր մանաւանդ որ կը տանջէր զինքը. իր պատիւը, իր պատիւը. ա՛յս էր իր ամենամեծ մտահոգութիւնը. ի՞նչ պիտի ըսէին, ի՞նչ պիտի խորհէին հիմակ իրեն համար ուրիշները։ «Ի՞նչ ըրի, ի՞նչ պէտք էր ընէի, ի՞նչ դրութեան մէջ ձգեցի այսպէս ես ինքզինքս, ի՞նչ պէտք է ընեմ հիմակ»։

Դիտեցէ՛ք որ այս տրտում դէմքին վրայ գիծ մը կայ, որ սիրելի կ'ընծայէ զայն. ուրիշներ այդ դրութեան առջև թերեւս աղէտաւոր միջոցներու դիմէին. ինք չի կորսնցներ ինքզինքը, ու կը մտածէ վիշտին առջև. քա՛ջ և ազնիւ մարդն է ան։

Ճիշդ այս է՝ իր ըրածին հետեւանքին առջև շուարած մեղաւորին վիճակը։ Իմ խօսքը հոս այնպիսիներուն համար չէ, զորս մեղքը իր ամէն մէկ հարուածին տակ աւելի կը թմրեցնէ՝ կ'անզգայացնէ, որոնք անկումէ անկում կը գլորին ամէն վայրկեան, տիղմին մէջ ինկածին նման ամէն շարժումի աւելի խըրուելով դէպի խորը գայռին. անոնք, Ս. Հոգիին դէմ հայհոյողներն են, որոնց համար փրկութեան ամէն յոյս անցած գացած է այլեւս. որոնք անշնչացած՝

քարացած են այլեւս, անընդունակ որ և է վերականգնութեան, և որոնց միակ ծառայութիւնը ուրիշներու համար զգաստացուցիչ օրինակ լինելը պիտի ըլլայ այլեւս։ Կորսուած դրամը գտնուեցաւ աղքատ կնոջը աւլտուքին մէջ, որովհետև արքայական պատկերին գիծը բոլորովին սրբուած չէր պղնձին վրայէն. կորսուած ոչխարը կարելի եղաւ նորէն գտնել, որովհետև հովուական սրինգին անուշութիւնը իսպառ չէր ջնջուած իր յիշողութեանը մէջ, ու թէև լեռներու անելին մէջ մոլորած՝ յաճախ ետ կը դառնար ու կը մայէր դէպի իր փարախը. ու անառակը կրցաւ նորէն գտնել հայրենի տան ճամբան, որովհետև միտքն էր միշտ հօրը արցունքէն չողացող նայուածքը։

Իմ խօսքը ա՛յն մեղաւորներուն համար է, որոնք թէև գայթած և ինկած, և սակայն չեն խորտակուած իսպառ, և կրնան և կ'ուզեն ոյժ զգալ և ժողվել իրենց մէջ նորէն ոտքի կանգնելու. որոնց սիրտն ու մտածումը բոլորովին չեն խաւարած, և գիտեն թէ թանձրօրէն ամպամած և անձրևայոյզ երկնքին ետև միշտ կայ կապոյտ երկինքը։ Ու այդպիսիի՛ մըն է որ կ'ակնարկէ Շնորհալի, երբ անոր բերանը կը դնէ այդ ողբը. «Գող եղէ մեղաց, գտող կորստեան, գուբ ինձ փորեցի»։

«Գող եղէ մեղաց».

Ի՞նչ կենդանի և հզօր բացատրութիւն. մեղքը գողցա՞յ. կը գողցուին ընդհանրապէս արժէքաւոր եղած կամ այդպէս նկատուած բաները. բայց կը գողնան անոնք միայն որ ծուռ բան մը ունին իրենց բարքին կամ բնաւորութեան մէջ. որոնք կորսնցուցած են իրաւունքին պայծառատեսութիւնը, և որոնց մէջ երբեմն այնքան կուրացած կ'ըլլայ պարկեշտութեան զգացումը, որ ատէպ յանձնառու կ'ըլլան անիրաւութեան մը, պարտականութիւն մը կատարելու համոզումով նոյնիսկ։

Գող եղէ. «ես էի գողցողը». այս խօսքին մէջ, խոստովանութենէ առաջ և աւելի՝ հոգեբանական ճշմարտութեան մը յայտարարութիւնը կայ։ Սուտ և առնուազն սխալ բերումի ծնունդ և ինքնարդարացումի զուր ճիգ է կարծելը և ըսելը թէ անդիմադրելի է հրապոյրը՝ զոր չարը կամ մեղքը իր բոլոր ձևերով ունի և ի գործ կը դնէ մարդկային բնութեան վրայ. եթէ այդպէս լինէր արդարեւ, բոլոր մարդիկ չարունակ մին քան զմիւսն ահաւոր մեղքերու մէջ պիտի թաւալէին, ու աշխարհ սկիզբէն ի վեր երբեք հանդիսատես եղած պիտի չըլլար որ և է բարի և արդար արարքի մը։ Զարիքը, ու այդպէս ըսելով պէտք է հասկնալ բարոյական չարը միայն, գործն է միշտ եսին։ Մենք է որ միշտ կ'երթանք դէպի մեղքը, դէպի բարոյական չարը, և ոչ թէ ան է որ կը քաշէ զմեզ իրեն։ Զգայութիւններ կրնան ազդել մեր Փիզիգական կազմին, մեր մարմինին վրայ. բայց մարդը մարդ է ո՛չ թէ իր մարմինին այլ հոգիին մէջ։ Հոգին է որ կը բռնէ և կ'ուղղէ մարմինը իր ամբողջ գործարանաւորութեանը մէջ։ Ու կը գործենք մեղք, զոհ կ'երթանք բարոյական չարին՝ ա՛յն ատեն միայն, երբ հոգին ինքնին տկարացած է իր մէջ, երբ բարիին զգայարանը՝ խիղճը՝ չի գործեր բնականոն կերպով, երբ դատողութիւնը մթագնած է և չէ կարող ընտրանք ընելու լաւին և յոռիին միջև, երբ կամքը ստրուկ գերին է դարձած ոչ թէ ուղիղ բանին՝ այլ թիւր մտումներու, կիրքին և հաճոյքին միայն, երբ, ի մի բան, մեր ազատութիւնը սխալ ուղղութեան վրայ է լարուած. ու մեղքը Աստուծմէ մեզի տրուած ազատութեան կարողութիւնը ի չարն ու չարաչար գործածելու բերումին արդիւնքն է միայն։

«Գող եղէ մեղաց», այս խօսքը, ինչպէս ակնար-

կեցի, խոստովանութիւն մըն է նաև։ Գողցայ մեղքը, թանկագին բան մը կարծեցի բարի արժէքները չքացնող այդ չար զօրութիւնը. երջանկութիւն համարեցի ինծի, յիմարութեան նոպայի մը մէջ, ինչ որ դըժբախտութեան և քայքայումի սկիզբ և աղբիւր է ինքնին. ոտնակոխեցի աստուածային օրէնքն ու պատուիրանը, անձնատուր ըլլալու համար՝ մոլորեցնող սկզբունքներու. արհամարհեցի սրբութիւնը, արդարութիւնը և ճշմարտութիւնը, անձիս վրայ անպատուեցի Աստուծոյ նմանութեան պատկերը, հոգիս մարմինիս ծախեցի, դիակնացնելու համար մէջս ինչ որ ունէի բարձր, ազնիւ ու վսեմ. լոյսը խաւարին, աստղը տիղմին հետ փոխեցի. վա՜յ, երիցս վայ ինծի։

Մտադիր ինքնաքննութեան յաջորդող աղիողորմ լացի այս ճիչն է որ կը խտանայ Շնորհալիի այդ սեղմ բառին մէջ. «Գող եղէ մեղաց»։ Ցաւագի՜ն աղաղակ, որուն մէջ սակայն բոլորովին չմեռած, չփճացած, ընդհակառակն վերականգնելու և իր կոչումին վերադառնալու կեանքի մը շունչը, հեւքը կը զգացուի։ «Գողութիւն ըրի». այս խօսքը, գողութիւն ընողին շրթունքին վրայ, ցեխին մէջէն փոփորափայլող լոյսին բոցն է, որ նախ անոր մէջը ինկողին կը ցուցնէ իր շուրջը ձեւացած ճահիճին գարշ տեսարանը. նայուածքն է ան՝ դէպի վեր, դէպի հեռուն՝ դէպի այդ ճահիճը շրջանակող առօյգ դալարիքը ուղղուած. յոյսին ողբը՝ զոր իր ներսը դեռ չշիջած հաւատքին ըղգացումը կ'երգէ։

Ոչ միայն սրտառուչ, այլ նաև վսեմ և արիական բան մը ունի այդ ողբը. ինքնաճանաչութեամբ լուսաւորուած հոգիին խոստովանութիւնն է անիկա և ատով նոյնիսկ խոնարհած հոգիի մը խիզախ քայլը՝ դէպի զղջում։ «Մեղքը գողցայ», թէեւ բոլորովին

անհատական արտայայտութիւն՝ բայց համազօր է «Աստուծոյ առջեւ մեղք գործեցի» (= Մեղայ Աստուծոյ) կրօնական այն միւս արտայայտութեան։ Գիտէ թէ ինքն է իր գործած յանցանքէն վնասուողը, զի Աստուած, իր իսկութեանը մէջ այնքան բարձր և իր զօրութեանը մէջ այնքան անմատչելի, չի վնասուիր մեր ոչ մէկ արարքէն. բայց գիտէ նաև թէ Աստուած վ արհամարհուողը, զի անոր օրէնքն ու պատուէրն է որ ոտնակոխուած են։ Այս պատճառաւ, ինքնաքննութենէն ինքնաճանաչութեան անցած արդէն, ինքնաճանաչութենէն կուգայ ինքնադատութեան, իր արարքին ծանրութիւնը ճշդելէ և զայն ըստ այնմ որակելէ վերջ՝ կը կշռէ նաեւ անոր հետեւանքին իրեն պատճառած թշուառութիւնը, երբ կ'ըսէ. «գտող կորստեան». մեղքը գողցայ՝ բայց կորուստը գտայ. ի՜նչ ընել կ'ուզէի, և ի՞նչ եղայ. կը խորհէի աւելի մեծ, աւելի շքեղ և հզօր դիրքի տիրանալ, ու ամենէն նուաստ՝ ամենէն տխուր դրութեան ենթարկուեցայ. ի՜նչ երազ և ի՜նչպիսի անկում։

Աւաղանքին ձայնն է, ափսոսանքին ճիչը՝ որ կ'ելլէ ճըլացող սիրտին խորէն. ու ասիկա նոր և աւելի վճռական քայլ մըն է դէպի զղջում և ապաշխարութիւն. սիրտէն աւելի միտքն է որ կը գործէ հիմակ։ Նախ զգաց մեղքը, վասնզի ամէն հոգեկան վիճակ, վիշտ կամ ուրախութիւն, դժգոհութիւն կամ սէր, զգացումով է որ կը սկսի. բայց դատումն է որ իր բուն սահմաններուն մէջ կը դնէ զայն. ու հիմա այդ կ'ըսէ, խորհելով և ըմբռնելով անոր իրեն պատճառած աղէտքին ահաւորութիւնը, որ անդոհալից զարհուրանքի մը մէջէն հառաչել կուտայ իրեն. «կը կորսուիմ, կորսուեցայ, պիտի կորսուիմ». մնացածը դժուարին չէ իմանալ. կ'ուզէ ըսել, չկա՞յ մէկը որ

ազնէ ինծի։ Իր ակնարկը դէպի երկինք կը շողայ․ յոյսն է որ կը լուսաւորէ իր նայուածքը։ Ամենաբարի զօրութեան մը հաւատքը, որ նորէն անթնցած է իր էութեանը մէջ, կը տաքցընէ իր սէրը, կամ տաքութեամբ կը լեցնէ իր սիրտը գերիվերոյ բարութեան մը նկատմամբ։ Բայց խիղճը, անկաշառ դատաւոր, կը հսկէ իր մէջ, կորուստի երկիւղէն սասանած անոր սիրտը անգամ մըն ալ կ'արիւնէ՝ ցոյց տալով իրեն թէ ինքը՝ միայն ինքը եղած է պատճառը զինքը սոսկացնող այդ կորուստին․ ա՛ն՝ ներքին այդ դատախազն է որ ըսել կուտայ իրեն, աստիճան մը աւելի եւս խորացնելով իր զգացումն ու դատումը իր մէջն ու շուրջը ստեղծուած աւերին խորհուրդին մէջ․ «Գուբ լինձ փորեցի»․ իմ պեղած անդունդին մէջն է որ գլորուեցայ․ ես փորեցի անդունդ իմ քայլերուս առջեւ․ ե՛ս ինքզինքս ձգեցի անոր մէջ։

Պատասխանատուութիւնն է որ կը կեղեքէ իր հոգին․ առիւծի թաթ՝ որ ամէն վայրկեան կը պատառէ իր խիղճը։ Արիւններուն մէջ կը թաւալի գիտակցութիւնը։ Մէն մի շարժումին, անգամ մը եւս և աւելի կսկծագին տառապանքի ենթարկելով զինքը այդ տեսակէտով։

Նոյն հառաչանքն է որ, յանկերգի մը պէս, աւելի կամ նուազ տարբեր ձեւով դուրս կուգայ իր կուրծքէն։ «Աշխարհ ամենայն»ի ամբողջ ողբը կը հոլովուի ինքնադատութեան, ինքզինքը պատասխանատուութեան զգացումին տակ կոչկոճող այդ աղեկիզիչ զգացումին շուրջը։ «Դաւեցի զանձն իմ, դաւաճանեցի, դարան գործեցի» (Ես էի որ դաւաճանօրէն դաւադրութիւն նիւթեցի իմ հոգիիս դէմ)․ «Ընտրեցի զչարն․ ընկալայ կամաւ զհոյլս մեղաց» (Ես իմ կամքովս ընտրեցի չարը և ընդունեցի մեղքերուն

բազմահոյլ բազմութիւնը)․ «Հուր մեղաց կիզող հըրգեհեաց որ յիս հոգեւոր բարիս» (Մեղքին՝ որուն զոհը եղայ ես՝ մեղքին կիզիչ կրակն էր որ այրեց վառեց իմ մէջս եղած հոգեւոր բարիքները)․ «Ճաշակմամբ մեղաց ճաշեցի զմահ, ճոխս աղքատացայ» (Մեղքէն զգացած համս՝ ախորժս էր որ ինծի հացի պէս ուտել տուաւ մահը․ ես եմ իմ ունեցած հարստութիւնս կորսնցնելուս, աղքատանալուս պատճառը)․ «Կամաւ կորացայ կարկամելոյս անձամբ, կանգնիլ ոչ կարեմ» (Չեմ կրնար ոտքի ելնել, որովհետեւ հոգիս անդամալուծեցի և կամաւ կործանեցի ինքզինքս)․ «Ջանամ զղջանալ, ջեռանիմ դարձեալ, ջեռնում հրով մեղաց» (Հազիւ թէ փափաք կը զգամ, ջանք մը կ'ընեմ զըղջալու, բայց չարութեան կրակը ներսս կ'իյնայ, նորէն կ'այրիմ, կը տապանամ մեղքին կրակովը)։ Ո՜վ պիտի ազատէ զիս․ «Թաթաւիմ տղմով, թաւալիմ ի մեղս, թօթափել չկարեմ» (Այնքան թաթաւուած եմ տիղմով, որ քանի շարժիմ, այնքան կը թաւալիմ մեղքերուն մէջ․ չեմ կրնար զանոնք թօթափել իմ անձէս)։

Ի՜նչ կենդանի եւ հարազատ պատկեր՝ ներքին տառապանքէն պատըռտըւող և փրկութեան տենչովը տոչորուող սիրտին։ Մարդերուն ամենէն արդարներէն և սուրբերէն մին, որ Շնորհալին եղաւ, ի՜նչպիսի ճշգրտութեամբ կը ներկայացնէ զայն։ Մի՛ ըսէք թէ ի՛նչ փորձառութենէ կը քաղէ կը հանէ անիկա այդ ամէնքը․ անոնք որ մաքուր են հոգիով և խիղճով՝ շատ աւելի յստակօրէն կը կարդան կեղտոտած խըղճմտանքի մը գալարումները, քան նոյնինքն այդ խըղճմտանքին տէր անձը։ Պատկերը լոյսով կը տեսնուի միշտ, լոյսով մը՝ որմէ շատ աւելի ունի անպատճառ արդար հոգին։ Այդ լոյսին տկար բայց հետզհետէ

բռնկող նշոյլներումն է նաեւ որ մեղաւորը հետզհետէ կը տեսնէ ու կը ճանչնայ հուսկ ուրեմն ինքզինքը, իր հոգին լեցնող խաւարէն ինքզինքը դուրս նետող քաջութիւն մը շինելով ի վերջոյ։

Այդ գիծն է, պիտի ուզէի ըսել՝ այդ ճառագայթն է որ կը փայլատակէ նաև Շնորհալւոյ գծած պատկերին մէջ։ Խարխափանքներէ, կոծկոծանքներէ, ըղգայռումներէ, յուսահատ և սրտակեղեք տախտապարումներէ, ինքնադատապարտ խղճահարութիւններէ չարչարուած հոգին իր երկինքը ծածկող թխպահոծ ամպերուն մէկ ծայրին վրայ կը գտնէ վերջապէս պատռուածք մը, ուսկից կապոյտը կ'երևի արևազեղ և զուարթ, ու իրեն կը թուի լսել ձայն մը, որ կ'ըսէ իրեն. «Ինծի տուր ձեռքդ»։ Արթնցուցած իր մէջը իր նախկին հաւատքը, անով ոգևորուած իր սրտէն կը փրթի ցնծագին երգ մը. «Փութացիր, անձն իմ, փախչիլ ի չարեաց, փափաքիլ բարեաց» (Հոգի իմ, օ՛ն, ե՛լ, դուրս թռիր չարիքին տիղմէն, ձգտէ՛, վազէ՛ դէպի բարին, որ միշտ կը սպասէ քեզի, ինչպէս իր զաւկին կարօտովը մաշող հայրը, որ արցունքին ծիածանին մէջէն կը տեսնէ ի վերջոյ կորսուած սրտահատորին դարձը)։

«Փութացիր անձն իմ, փախչիլ ի չարեաց». դուրս ելած է կորուստի վիհէն, իր ձեռքովը փորած գուբէն։ Հրճուանքի մէջ է երկինք՝ փրկուած մեղաւորին համար. դժոխքի դուռները, որոնք լայն բացեր էին իրենց երախը, ներս խորասուզելու համար այդ մէկն ալ, կը գոցուին ուժգին՝ դռնչելով իրենց ծխնիներուն վրայ։

Բայց ամենէն աւելի գոհ է մանաւանդ ինքը. ի՞նչպէս ուրախ կ'ըլլայ ալեկոծութեան մատնուած ճամբորդը, երբ հորիզոնին վրայ կը նշմարէ փարոսին

բոցը. ի՞նչպէս կը կայտռէ իր մէջ իր սիրտը, երբ կը տեսնէ ափունքը, ու որքա՜ն երջանիկ կը զգայ ինքզինքը՝ երբ քիչ վերջը կեցած է ցամաքին վրայ։ Ի՜նչ հրճուանք կ'երանաւէտէ սիրտդ, երբ, մահացու ախտէ մը հրաշքով ճողոպրած, նորէն կը բանաս աչքերդ արևին լոյսին. ես ունեցած եմ այդ փորձառութիւնը իմ անձիս մէջ, հեռաւոր ճամբորդութեան մը ընթացքին, անուելի տանջանքներէ վերջ՝ երբ տատու մը կոտրեր էր տենդին թափը և սրտիս զարկը գտեր էր իր կշիռը, ու կ'արթննայի մահաքուն թմբիրէ մը. ի՜նչ անոյշ զգացում կը լեցնէր ամբողջ էութիւնս. «այսպէ՞ս արդեօք, կ'ըսէի ես ինծի, պիտի զգար նորածիլ ծաղիկին կոկոնը, եթէ կարենար զգալ և խորհիլ, երբ առաջին անգամ արևին շողիացուցած ցօղին ներքև իր աչքը կը բանար կեանքին»։ Ու կը մտածեմ, և պարտինք մտածել ամէնքս ալ, ունենալով ամէնքս ալ հոգեկան ներքին փորձառութիւն այդ մասին, ո՜րքան, ո՜րքան աւելի պէտք է բերկրանքը, մեր էութիւնը լուսաւորող, երբ զգանք թէ մեր հոգիին մէջ ծագած է փրկութեան լոյսը։

Շնորհալւոյ այս ողբը, հաւատացեալ ժողովուրդ, որ լացն է մեղաց անդունդը գլորած հոգիին, իր խորքին մէջ երգն է նոյն ատեն յոյսին, հաւատքին և սիրոյ։ Պահենք մեր սրտին մէջ, և միշտ աւելի մշակենք անոր մեզի պարգևած քաղցրութիւնը, ոչ միայն իբրև մեր եկեղեցական պաշտամունքին ամենէն սրտագրաւ կտորներէն մէկուն մեզի ազդած հոգևոր դասը, այլ նաև ու մանաւանդ ամբողջ մեր ազգին ու ժողովուրդին պատուականագոյն հայրերէն, վարդապետներէն և հայրապետներէն միոյն, ազնուական և մաքուր հոգիի մը մեզի աւանդած խրատն ու պատուէրը. մարդը կը մեղանչէ, վասնզի մարդ է, հողա-

զանգուած էակ, որ յաճախ չի կրնար պահել իր ազատութեան կշիռը, ու կ'իյնայ պատրանքի ծուղակին մէջ։ Բայց մեղքին ճահիճը, որուն մէջ կը բռնէ զինքը այդ թակարդը, չի կրնար իսպառ խեղդել իր մէջ հոգին, եթէ մարդ կրնայ անոր խորը անշէջ պահել Աստուծոյ զգացումը, ճրագ՝ որ միայն պիտի կարենայ ցուցնել ճամբան, ելնելու համար կորուստի վիհէն։ Ըսել՝ որ առատ և մաքուր մնայ հաւատքին իւղը մեր սրտի սափորին մէջ, որպէսզի փորձութեան պահուն՝ որուն ընդունակ ենք ամէնքս ալ իբր մահկանացու և տկար արարած, այդ ճրագին պատրոյգը չմնայ անսնունդ, որպէսզի չշիջանի անոր բոցը, և կարենայ ցոյց տալ մեզի փրկութեան շաւիղը, զղջումի, ապաշխարութեան և վերականգնումի շնորհներով զօրացնելով և զարդարելով զմեզ։ Զայդ մաղթենք ամէնքս միմեանց համար, հաւատացեալ ժողովուրդ, և այդ հոգւով օրհնեմք զանուն ամենասուրբ երրորդութեան՝ Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ. Ամէն։

ԹԱՓՈՒԱԾ ԻՒՂԸ

Նիւթս կ'առնեմ կնոջ մը ձեռքով Յիսուսի վրայ կատարուած օծումի այն գործողութենէն, որուն մէջ կը խորհիմ թէ դաս մը կայ մեր կրօնական և բարոյական կեանքին համար։

Դէպքը, որուն կ'ուզեմ ակնարկել, կը պատմեն առաջին, երկրորդ և չորրորդ աւետարանիչները, իրենց ընդհանուր գիծերուն մէջ իրարու բոլորովին նման և միշտ ժուժկալ նկարագրութեամբ։ Նոյնպիսի պատմուածք մը գիտենք թէ կայ երրորդ աւետարանին մէջ ևս, ուր սակայն, ապահովաբար, տարբեր իրողութեան մը մասին է որ կը խօսուի։ Այն՝ որուն կ'երթայ այս պահուս իմ ուշադրութիւնս, տեղի ունեցած է Բեթանիոյ մէջ, մեր Փրկչին վերջին Զատիկէն վեց օր, աւելի ճիշդ՝ անոր Երուսաղէմ հանդիսական մուտքէն օր մը առաջ։

Յիսուս մէկէ աւելի անգամներ գացած էր այդ գիւղը, ուր բարեկամ ընտանիք մը ունէր, իրեն անձնուէր, որուն հիւր կ'երթար յաճախ։ Այս անգամ ամբողջ գիւղն է որ կարծես իրեն հիւրընկալ է եղած. Ղազարու յարութեան հրաշքը, ոչ շատ առաջ կատարուած հոն, ամենուն պաշտամունքին առարկայ ըրած էր զայն. ու Սիմոն Բորոտ, գիւղապետը հաւանաբար, հասարակաց այդ զգացումին է որ թարգման կ'ըլլայ, կոչունքի սեղան մը տալով Յիսուսի, իր տան մէջ։

Հոն է Ղազար, իբրև հրաւիրուած գլխաւոր անձ մը, օրուան մեծ դէմքը այլևս, ուրիշ հրաւիրեալներու հետ անշուշտ. հոն են իր երկու քոյրերը, որոնք,

հիմակ մանաւանդ, պիտի չկարենային ըլլալ հոն՝ ուր էր իրենց այնքան սիրելի Վարդապետը. անոնք շուարած են կարծես անոր վերաբերմամբ իրենց երախտագիտութիւնը յայտնելու իրենց վարմունքին մէջ. Մարթա, հոս ալ, իր բարքէն տարուած, կը սպասարկէ սեղանին. Իսկ միւսը, Մարիամ, որ իրենց տանը մէջ յաճախ՝ ծնրադիր անոր առջև՝ անհուն ըղձայլանքով ըմպած էր անոր խօսքերուն երկնային քաղցրութենէն, իր անչափելի սիրոյն և հիացումին տուրքը կը կարծէ հատուցանել, ճաշին յարմար մէկ րոպէին, անոր ոտքերուն վրայ յանկարծ թափելով Նարդոսի թանկարժէք շիշ մը իւղ, զոր յետոյ իր գլխուն մազերովը կը սրբէ մեծ յարգանքով։

Երեք պատմիչներէն տրուած նիշերը իրար բերելով, ա՛յս է ահա ամփոփ պատկերը աւետարանական այս իրողութեան։

Եթէ հոգւոյ նայուածքով դիտենք զայն, անոր մէջ պիտի տեսնենք սա գլխաւոր գիծերը։ — Բարիքը չմոռցող կին մը, երախտապարտ հոգի, չի փախցներ առիթը իր բարերարին նուիրելու ինչ որ եղած բաներուն մէջ ամենէն մաքուրը և մեծարժէքը կը թուի իրեն. այդ բանը թանկագին սրուակ մըն է, պատուական իւղով լեցուն, զոր ջերմ սիրով կը կոտրէ և կը թափէ անոր ոտքերուն վրայ, անուշահոտութեամբ լեցնելով տունը, ուր եղած էր ճաշի այդ հաւաքոյթը։

Մէկ կողմ դնենք պատկերը, որ սրտագրաւ տեսարան մըն է անշուշտ, և մտածենք խորհուրդին վրայ զոր կ'արտայայտէ ան, ինչպէս Աւետարանի ամէն մէկ պատմուածքը, և ջանանք հասկնալ այն պատգամը, զոր ան ունի մեզի համար։

1. Սրուակը թանկագին, մեծարժէք էր, թէ՛ իբրև իր կամ ընդունարան, և թէ՛ իբրև պարունակութիւն. և, ատոր համար նոյնիսկ, Մարիամ ուրախութեամբ կը նուիրէր զայն Յիսուսի։ — Պարտինք մեր անձին, մեր էութեան ամենէն մեծարժէք, ամենէն մաքուր եւ ազնիւ մասը նուիրել Քրիստոսի, իբրեւ մեր վեհագոյն բարերարին և Աստուծոյն, այսինքն իր գաղափարին և գործին. ու պարտինք նուիրել զայն՝ լաւագոյն բան մը ըրած ըլլալու գիտակցութեամբ, և այն գոհունակութեամբ զոր կը զգայ խղճամիտ և բարի որ և է անձ, երբ չի կորսնցներ պատեհութիւնը, կամ երբ ի վիճակի կ'ըլլայ կատարելու իր ամենէն նուիրական մէկ պարտականութիւնը։

Երբ Մարիամ սրուակը իր արցունքներուն հետ կը թափէր Յիսուսի ոտքերուն վրայ, իր հոգեզմայլանքին մէջ անտարակոյս այնպէս կը խորհէր թէ իր սիրտն է որ կը պարպէր։ Եւ արդարև սիրտն է ամենէն արժէքաւոր ընծայաբերութիւնը, որով կրնանք և պարտինք յայտնել մեր անհուն սէրը Յիսուսի, որուն անունով և որուն շնորհիւ է որ ամէն ինչ տրուած է մեզի Աստուծմէ։ Ինչպէս իբրև գործարան ֆիզիգական կեանքի, նոյնպէս իբրև կեդրոն և աղբիւր հոգեկան կարողութեանց, սիրտը ամենէն մեծ արժէքն է մարդուն մարմնական և բարոյական գոյութեան մէջ։ Ան վարիչ ոյժն է մարմինին մեքենային, որ ամենէն առաջ կը շարժի և ամենէն վերջը կը դադրի անոր մէջ. անկէ է որ կը ստանան անոր բոլոր միւս մասերը իրենց շարժումին զարկը ու կշռոյթը, իրենց գնացքն ու կենդանութիւնը։ Իսկ իբրև հոգեկան կարողութիւն, իբրև կեդրոն զգացողութեան, ան է վառարանը բոլոր հրայրքներուն. առանց իրեն՝ ո՛չ միտքը և ո՛չ կամքը պիտի չկարենային արդիւ-

նուիրուելու իրենց զօրութեան մէջ, վասնզի սէրն է ան, որ կ'ոգեւորէ իմացական և բարոյական կեանքը, իր բոլոր ձեւերուն մէջ, շունչ և շնորհ, խանդ և աշխոյժ երեւան բերելով ամէն տեղ։ Սիրտը սէրն է, ու սէրը՝ կեանքը։ Սրտին նուէրը անձին ամբողջական և ամենաընտիր նուէրն է, զոր կրնանք ընել որ և է բարձրագոյն և սիրելի նպատակի, ու անոր՝ որուն անուան մէջ կը զգանք բոլոր գերազանց բարութիւններուն լրումը, մեր Փրկչին, այսինքն մեր Աստուծոյն։ Յիսուս, գիտենք Աւետարանէն, ամէն բանէ առաջ սիրտը, այսինքն սէրը կը փնտռէ մարդուն մէջ. կը դիտէ ոչ թէ գործը, այլ զայն յառաջ բերող հոգիին ներքինը, ո՛չ թէ տուրքը, այլ զայն ծնող և տուող ըզգացումը։ Ատոր համար չէ՞ր միթէ որ բոլոր տուողներուն մէջ ամենէն աւելի այրի կնոջ լուման կը գնահատէր։

2. Սրուակը մեծարժէք էր, ոչ միայն իբրև գեղեցկութիւն՝ իբրև արուեստի գործ, և ոչ միայն իր պարունակութեան յատկութեամբը, այլ նաև որովհետև լեցուն էր ան։ Ատոր է որ կ'ակնարկէ կարծես Յովհաննէս, երբ, փոխանակ «շիշ մի» ըսելու, ինչպէս կ'ըսեն երկու առաջին Աւետարանիչները, կ'ըսէ «լիտր մի», ինչ որ կը նշանակէ անոր առատ՝ այսինքն լեցուն քանակը։

Սիրտը, որպէսզի իր նուիրումը իսկապէս մեծարժէք ըլլայ, պէտք է լեցուն, այսինքն անթերի ըլլայ. ու լեցուն ըլլայ սուրբ բուրումներով, այսինքն մաքուր և անխառն զգացումներով։ Թերի կ'ըլլայ սիրտը, այսինքն պակաս կ'ըլլայ անոր պարունակութիւնը քան ինչ որ արժան է, երբ լեցուած է ան ոչ թէ բովանդակապէս Աստուծոյ սիրովը, այլ նաև սի-

րովը աշխարհի և ուրիշ զօրութիւններու։ Երբ կ'ըսենք «Աստուծոյ սէր», կը հասկնանք անշուշտ այն բոլոր սէրերը, որոնք իբրև զգացում, իբրև ձգտում և իբրև հոգեկան վիճակ վերջապէս, աստուածային են իրենց խորքին մէջ, այսինքն աստուածային շնորհաց օծութեամբը սրբագործուած են և սուրբ հրայրքներու ոգեւորութիւնը կուտան մեզի. այսպէս, աստուածային է ճշմարտութեան, բարութեան, մաքուր գիտութեան, եղբայրութեան, առաքինութեան սէրը, պարկեշտ կեանքի, խաղաղութեան, գաղափարական և բարձր ներշնչումներու սէրը, կրօնի, ազնիւ դաստիարակութեան, բարոյացուցիչ գրականութեան եւ արուեստի սէրը, եւ վերջապէս սէրը այն բոլոր ազնիւ պարապումներուն, որոնց վախճանն է օրէ օր աւելի կատարելագործել մարդը։

Սիրտը պէտք է ընդունարան ըլլայ ո՛ւղղակի Աստուծո՛յ սիրոյն, ու, անկէ ծնած՝ իրենց կենդանութիւնը անկէ առած սուրբ կիրքերու։ Աստուծոյ և աշխարհի սէրերը չեն կրնար բնակակից ըլլալ անոր մէջ իրարու. իրենց բնութեամբ և կազմութեամբ, իրենց ծագումովը ու վախճանովը իրարու ներհակ զգացումներ պէտք չէ միասին ըլլան սրտին մէջ, որպէսզի ան կարենայ ըլլալ և մնալ օթեւան սուրբ ոգեւորութեան մէջ գոյացած հոգեկան խաղաղութեան մը, որ երջանկութիւնն է ինքնին։ — Այդպիսի բովանդակութեամբ լեցուած, ամբողջովին լեցուած սիրտ մը միայն պարտինք ընծայել, նուիրել Աստուծոյ։ Ու նուիրել ոչ միայն ամբողջովին՝ այլ նաև ընդ միշտ. ո՛չ թէ տալ՝ յետոյ վերստանալու համար, այսինքն առժամաբար, այլ տալ՝ ողջակէզ մշտնջենական։ Աստուծոյ նուիրուելու կեանքի ամբողջ ընթացքին և ամէն բանի մէջ, իբրև միտք, իբրև կամք, իբրև խիղճ, իբրև գործու-

նէութիւն. ապարէցին բոլոր մարդերուն, ամէն ուղղութեան վրայ։ Մաքուր բուրումներով, եթէ կ'ուզէք ըսեմ՝ բերումներով լի և բովանդակապէս լեցուն սրտի մը անպայման և անվերապահ նուիրումը. ահա՛ ինչ որ իբր մարդ, և իբր քրիստոնեայ, կը պարտինք Աստուծոյ։

3. Բայց սրուակը դեռ խօսքեր ունի մեզի ըսելիք. դէպքը դեռ լեցուն է թելադրութիւններով։ Պատմիչը, իր զուսպ արտայայտութեանը մէջ ալ, խնամքը ունեցած է չմոռնալու տեսարանին ամենէն կարեւոր մէկ գիծը. Մարկոս կ'ըսէ յատկապէս. «բեկեալ զշիշն» (= կոտրելով շիշը)։ Եթէ ուզենք քիչ մը այլաբանական ոգի դնել Ս. Գրքի մեր հասկացողութեանը մէջ, ինչպէս կ'ընէին հին մեկնիչները, ինչ որ — չեմ վարանիր ըսել — արդար է թերեւս՝ հոգւով միայն գրուած այդ էջերը ըմբռնելու համար, սիրով պիտի գիտել տայի թէ աւետարանիչը կը գործածէ այդ բացատրութիւնը՝ մատնանիշ ընելու համար մեզի թէ շիշը պատահմամբ, դուն ըսէ՝ արկածով չէր որ կոտրեցաւ այնտեղ կնոջը ձեռքին մէջ. ինք՝ կինը, նախամտածումով, յատուկ փափաքով, այսինքն սիրոյ յօժարութեամբ էր որ կոտրեց զայն, անոր պարունակութիւնը թափելու համար Յիսուսի գլխուն վրայ, ինչպէս կ'ըսէին երկու առաջինները, կամ ոտքերուն վրայ՝ ըստ չորրորդին, այսինքն թերեւս թէ՛ գլխուն և թէ՛ յետոյ նաև ոտքերուն վրայ։ — Ինքը կոտրեց, գիտնալով և ուզելով ուրեմն. շատ պարզ է այս կէտը։

Պէտք է նուիրուինք Աստուծոյ, պարտինք տալ մեր սիրտը իրեն, ո՛չ թէ դիպուածով, այսինքն պատահաբար, եթէ կ'ուզէք՝ նոյնիսկ՝ ո՛չ թէ յանկարծական խոյանքի մը թափէն տարուած, այլ գիտակ-

ցօրէն, կանխամտածութեամբ, հանդարտօրէն կշռելէ վերջ ինքզինքնիս, մեր յօժարութիւններուն և իղձերուն, մեր նուիրումին անկեղծութեանը և արժէքին կատարելապէս վերահասու ըլլալէ ետքը։ Պէտք է նուիրուինք՝ ինքզինքնիս ճանչնալէ, մեր անձին առաւելութիւններուն կամ գէթ ընդունակութիւններուն մասին համոզուելէ վերջ։ Պէտք է կոտրենք սրուակը՝ վստահ ըլլալէ ետքը թէ ազնիւ, մաքուր և անուշահոտ իւղ մըն է անոր մէջ եղածը։ Գիտակցութիւնը չէ՞ միթէ որ բարձր աստիճանի մը վրայ կը դնէ կոչումը։ Ի՞նչ արժէք ունի ճնշումի տակ, հարկադրեալ ստիպումի ներքեւ, կեանքի արկածներէ, դժպատեհ պարագաներէ մղուած նուիրումը։ Ո՛չ. Աստուծոյ նուիրումը պէտք է կատարուի բնական և նոյն ատեն բանական պայմաններու ամբողջական գործադրութեամբ. մանկական անմեղ և բարի ազդումներէ շարժած, լուսաւոր և ազնիւ դաստիարակութեամբ ճամբայ ինկած, անկաշկանդ մտածողութեամբ յառաջացած, սուրբ բայց երբեք մթին խանդավառութիւններով թռիչք առած գնացք մը պէտք է ըլլայ Աստուծոյ նուիրումին գործը. կամովին և գիտակցական, զուարթ և գոհ հոգւով ընծայաբերում մը Աստուծոյ, այսինքն ինքնիրմով ոգեւորուած այն սուրբ իտէալին, որ կրօնքին, ազնիւ գիտութեան, սուրբ հայրենասիրութեան, ազգին և մարդկութեան օգտին ու բարւոյն ծառայող սուրբ մտատիպարներու ամբողջութիւնն է։ Գեղեցիկ է հին վկայաբանութեան մը պատկերը, ուր կը ցուցուի թէ եղջերուի հասած ձագ մը, պլպլուն աչքերով եղնորդ մը, ամէն տարի ինքնամատոյց կ'երթար սուրբին դամբարանին վրայ կառուցուած մատուռի մը դուռը, զոհուելու համար։ Սիրտին սրուակը պէտք է կոտրել յօժար և գիտակից սիրով. պէտք է կոտրել՝

ոչնչացնել սրուակը, իւղը թափելու համար. պէտք է պատրաստ ըլլալ ի հարկին զոհելու մարմինին կեանքը, արժեցնելու համար հոգին։

4. Նկարին ամենէն վսեմ գիծը պատմուածքին վերջին տողին մէջ է սակայն. «Եւ տունն լի եղեւ ի հոտոյ իւղոյն» (= տունը լեցուեցաւ իւղին բուրումովը)։ Ներկաներէն շատերը, գուցէ և ամէնքը, երբ կոտրած շիշին պարունակութեան ի՛նչ թանկ արժէք ունենալն զգացին անոր հոտէն, պահ մը տարուեցան նիւթական մտահոգութիւններէ. հաշւելին և խտէալին կռիւն էր որ րոպէ մը խլրտեցաւ ամենուն խիղճին մէջ։ Բայց հոդ չէ որ պիտի ուզէի կանգ առնել ես. նիւթին զգացումը ե՞րբ է որ չէ պղտորած ամենէն բարձր ու ազնուական մտածումը։ Ես պիտի փափաքէի մատնանշել աւելի կարևոր կէտ մը. ամէնքը զգացին, և խօսքով կամ լռելեայն խոստովանեցան թէ արդարև որքան պատուական, որքան ընտիր հեղուկ մըն էր թափուած այդ իւղը։ Ամենուն զգայութիւններէն ներս թափանցեց բնութեան ամենէն թարմ և մաքուր զօրութիւններէն եկած առողջ, նորոգող և կազդուրիչ տպաւորութեան մը զգացումը. կոտրած սրուակին և անոր պարունակած իւղին բուն գնահատութիւնը։

Պատկերին բարոյականը, այսինքն անկէ մեզի գալիք բուն դասը հո՛ս է մանաւանդ։ Անօգուտ է մեր սիրտին, այսինքն մեր անձին ու կեանքին նուիրումը, եթէ այդ նուիրումը խաղաղութեան, մխիթարութեան և նորոգուած կեանքի ազդեցութիւն մը պիտի չկարենայ սփռել իր շուրջը։ Երբ կ'ըսենք նուիրուիլ Աստուծոյ, պէտք է հասկնալ նուիրուիլ ընկերին՝ մարդկութեան բարւոյն։ Որքան ալ մեծ և բարձր լինի

կեանքի մը արժէքը, զայն նուիրելով Աստուծոյ, բան մը աւելցուցած չենք ըլլար անոր անկարօտական մեծութեան և սրբութեան վրայ։ Աստուծոյ կամքը և քրիստոնէական կրօնի և բարոյականին պահանջն այն է որ մենք նուիրուինք, Աստուծոյ ճամբով՝ Աստուծոյ սիրով, ընկերին բարւոյն։ Այդ բարիին մէջ է Աստուծոյ փառքը։ Աստուծոյ տիեզերական հայրութիւնը կը փառաւորուի համամարդկային եղբայրութեան իրականութեան մէջ։

Տունը լեցուեցաւ իւղին անոյշ հոտէն. աշխարհ է տունը, որ պէտք է լեցուի Աստուծոյ նուիրուած կեանքին բարի ազդեցութիւնովը. ու մենք գիտենք թէ քանի՛ քանի անգամներ և ի՛նչպէս այդօրինակ սրբարար ազդեցութիւններով համակուեցաւ և այժմ իսկ համակուած է ամբողջ աշխարհ և մարդկութիւնը. Յիսուսի խորանին պատուանդանին առջև ինկած կեանքեր, անգին սրուակներ՝ լի անհուն անուշահոտութեամբ, ի՛նչպէս համագրաւեցին ամբողջ մարդկութիւնը՝ իրենց ազդած զմայլանքովը. ո՞վ չէ զգացած ու չգիտեր, Ստեփանոսներու, Պօղոսներու, Լուսաւորիչի, Սահակի և Մեսրոպի, Հերոնիմոսի, Օգոստինոսներու մաքուր եւ առաքինագործ կեանքերուն, համբաւին եւ յիշատակին յառաջացուցած բարի արդիւնքները մարդոց հոգեկան երջանկութեան եւ ընկերային խաղաղութեան դաշտին մէջ. ու հոգեւոր զարգացումի եւ շինութեան, բարոյական վերականգնումի եւ հաստատութեան ամէն մէկ քայլափոխը զոր մարդկութիւնը, ի՛նչ որ ալ ըլլայ, կ'առնէ վերջապէս ամէն օր քիչ մը, ամէնքն ալ արդիւնքը չե՞ն միթէ սուրբ, մեծարժէք, լեցուն, ինքնակամօրէն նուիրուած, յաճախ անանուն կամ անծանօթ կեանքերու

առթած ներշնչումներուն, այսինքն հոգեկան բուրումներուն, որոնցմով լի է ահա միշտ կեանքի բարոյական մթնոլորտը։

Անձն իմ, կոտրէ՛ մարմինիդ սրուակը իր ոտքերուն վրայ, եթէ հոգիդ, որ անոր մէջ է տաղաւարուած, վստահ ես թէ չինիչ ազդեցութիւն մը պիտի կարենայ ունենալ ամենուն վրայ. թո՛ղ ամէնքը ըսեն քեզի համար. «Իւղ թափեալ է անուն քո». դուն ընդունէ այդ բարի վկայութիւնը ո՛չ թէ իբրև փառքի փաստ մը քեզի, այլ իբրև Աստուծոյ եղած արժանի ընծայաբերութեան մը յայտնութիւնը։

Եթէ ամէն քրիստոնեայ այսպէս խորհի ինքզինքին համար, և կարենայ այդպէս խօսիլ իր անձին, հաւատացեալ եղբայրներ և քոյրեր, Աստուծոյ Հօր և Որդւոյ և Ս. Հոգւոյն անունը ամենէն օրհնուած փառաբանութիւնը ընդունած կ'ըլլայ Ս. Երրորդութեան երկրպագուներէն. ու Աւետարանի ճշմարտութիւնը արդարև իրականացած կ'ըլլայ երկրի վրայ, յաւերժական արդարութեան ի պատիւ. Ամէն։

ՄԵԾԱԳՈՅՆ ՊԱԿԱՍԸ

«Մի ինչ պակասէ ի քէն».
(ՄԱՐԿ. Ժ. 21)

Անակնկալի չեկաւ բնաւ Յիսուս, երբ օր մը հարուստ երիտասարդ մը յանկարծ այցելեց իրեն, եւ սրտագին բառերով սկսաւ խօսիլ իրեն հետ։ Ո՞վ կըրնայ ըսել թէ այնպիսիներուն մէջ ալ երբեմն երբեմն չի ծագիր ճշմարտութեան լոյսը. եթէ այդպէս լինէր՝ ի՞նչ մեծ բարեգործութիւններէ զրկուած պիտի մնար մարդկութիւնը։

Ընդունեց զանիկա համակրանքով. լսեց անոր, հաճութեամբ նոյնիսկ։ Աւետարանիչն է որ կ'ըսէ. «Անոր նայեցաւ», «սիրեց զայն». ու երբ բոլոր իր հարցումներն ու խոստովանութիւնները վերջացուցան, և պէտք չեղաւ որ ինքն ալ իր խօսքը ընէ անոր, ըսաւ պարզապէս. «Մէկ պակաս մը միայն ունիս դուն՝ կատարեալ ըլլալու համար»։

✡

Բայց թողունք պահ մը պատմուածքին միւս կէտերը, և խորհինք Յիսուսի կողմէ անոր եղած այդ նկատողութեան վրայ. «Բան մը կը պակսի քեզի. կամ, պակաս բան մը ունիս դուն»։ Անոնք՝ որ հոն էին այդ միջոցին, իր գրկած և սիրած մանուկներուն ծնողքները, զոր օրինակ, որոնք թերևս չէին հեռացած տակաւին, բայց իր աշակերտները մանաւանդ, որո՛նց ամենէն աւելի կրնար զարմանք ազդած ըլլալ հարուստի մը այդ այցելութիւնը, կը մտածեմ թէ

տարօրինակ պէտք է գտած ըլլան Յիսուսի այդ դիտողութիւնը։ Ի՞նչ կրնար պակսիլ այդպիսի անձի մը վրայ, որ՝ երիտասարդ՝ յոյսի և քաջութեան այն հասակին մէջ էր, ուր մարդս, երբ մանաւանդ չի ճանչնար տառապանքին դառնութիւնները, կրնայ ամէն շնորհաց ընդունակ և ընդունարան ընել ինքզինքը․ և որ, վերջապէս, դիրքի տէր, ինչպէս կ՚ըլլային հին ատեն մանաւանդ ու Արեւելքի գաւառական քաղաքներուն մէջ, հարուստը, պատկառանք կ՚ազդէր իր չորս դին, ու կը վայելէր ամէնուն յարգանքը։

Միջակ մտայնութեան տէր հոգիներու համար, ինչպէս էին անտարակոյս այդ շինականները, ու նաև — ներուի մեզի ըսել — տակաւին աշակերտներն ալ, որոնք դեռ ժամանակի և աւելի լոյսերու պէտք ունէին ճանչնալու համար Յիսուսի մէջ Աստուծոյ ճշմարիտ յայտնութիւնը, այո՛, այս ամենուն համար, կատարելութենէն հեռու չէր կրնար ըլլալ այդ առաւելութիւններ ունեցողին բարոյականը․ և ատո՛ր համար է որ Յիսուսի այդ խօսքը անհասկնալի կը մնար գուցէ իրենց։

✡

Բայց եթէ անոնք այդպէս կը խորհէին, վասնզի ա՛յդչափ միայն կրնային խորհիլ արդարև, ի՞նչ էր բուն իսկ Յիսուսի ըսել ուզածը․ իր ամենատես աչքերը, որոնք կրնային կարդալ երիկամունքներու գաղտնիքը մարդուն մէջ, ի՞նչ բան էր որ պակաս կը գտնէին արդեօք անոր վրայ․

ա. Օրէնքին բարոյականութի՞ւնը արդեօք ․ ․ ․ բայց չէ՞ որ այդ մտօք անոր ուղղած իր հարցումին ի պատասխան անիկա ըսեր էր խաղաղ խղճմտանքով

թէ պահած է օրէնքը, ապրելով տասնաբանեայ պատուիրաններու լիուլի գործադրութեան կեանք մը․ իր մանկութենէն՝ վարժուած էր պատուելու իր ծնողքը, ու ընտանեկան մաքուր դաստիարակութեան մը ազդեցութեան տակ նողկանք զգացած էր միշտ այն բոլոր մոլութիւններէն, որոնք կ՚ապականեն մարդկային հոգին, սրբելով ջնջելով անոր վրայէն Աստուծոյ պատկերին կնիքը։

բ. Մի՞թէ կրօնական զգացումը․․․ բայց առանց ատոր, որ հիմն է բարոյականին, ի՞նչպէս պիտի կարենար անիկա ունենալ բարի վարքի և պարկեշտ բարքի շնորհները, որոնցմէ յայտնի է թէ զուրկ չէր ինքը։ Իսրայէլացւոց մէջ, Յիսուսի ժամանակ ալ տակաւին, ընտանեկան կեանքի հոգին էր ան, կրօնական զգացումը․ յատուկ ուշադրութիւն կը դարձուէր անոր մշակումին․ Ժողովրդանոցները, որոնցմէ կային ամենէն հասարակ գիւղերուն մէջ անգամ, պաշտամունքի վայր ըլլալէ աւելի հոգևոր վարժոցներ էին, ուր ռաբբիներէն զատ խօսելու փոքր ի շատ շնորհք ունեցող անձեր կը քարոզէին միշտ։ Ինչ որ անոնց մէջ կը սովրեցնէին՝ ուսուցումի աւելի նպատակայարմար մեթոտներով կ՚աւանդուէր մատաղ սերունդին, դպրատանց մէջ, որոնք այդ աղօթարաններու կշտին գոյութիւն ունէին ամէն տեղ։ Մանկութիւնը այս յարկերուն մէջ էր որ կը պատրաստուէր վաղուան ունկնդիրները ըլլալու՝ սինակոկներու մէջ անխափան կատարուող քարոզութեանց․ Նոյն բանն էր որ իրեն յատուկ ձևով մը տեղի կ՚ունենար նաև տունին կեանքին մէջ, ծնողաց խնամքով և ռաբբիներու ցուցմունքին համեմատ։ Աղօթքը, Ս․ Գիրքի ընթերցումը, հոգևոր երգերը սնունդն էին հաւատացեալի կեանքին։ Անաստուածութենէն սոսկումը ընդհանրացած վիճակ

մըն էր ամենուն համար։ Եթէ հասարակ ժողովուրդը կ'ընէր այս ամէնը իբրև բարեպաշտական պարտականութիւն, պէտք է ըսել թէ բարեկեցիկ և բարձր դասու պատկանող ընտանիքները զայն կը կատարէին նաև իբրև պատշաճութեան պահանջ և անհրաժեշտութիւն։ Հարուստ երիտասարդը այդ տեսակէտով թերութիւն մը չէր կրնար զգացուցած ըլլալ իր անձին վրայ։

գ. Ոչ ալ ներելի պիտի ըլլար մտածել թէ Յիսուս իր այդ գիտողութեամբը կ'ուզէր մատնանշել անոր մէջ կրօնական անկեղծութեան պակաս մը, անոր բարեպաշտութիւնը նկատելով ձևականութիւն լոկ։ — Աւետարանի պատմուածքին ո՛չ կերպը և ո՛չ իմաստը չեն արտօներ այդպիսի մտածում մը։ Երիտասարդին աճապարանքը՝ հասնելու Յիսուսի, որ իր խումբովը շարժեր էր արդէն մեկնելու համար անկէ, ծնրադիր անոր առջև իյնալը, խօսելու եղանակը, սրտագին շեշտը հարցումին, որով կ'ուզէ իմանալ թէ ինչ պէտք է ընէր որպէսզի կարող ըլլար ժառանգել յաւիտենական կեանքը, և յետոյ երբ Յիսուս իրեն կը զգացընէ թէ օրէնքը պէտք էր գործադրել, իր պատասխանին ոգին՝ որով կարծես անոր անբաւականութիւնը հասկցած ըլլալը կ'ուզէ ըսել, և հուսկ ապա վերջին հարցումը. «Ի՞նչ բան արդեօք կը պակսի դեռ իրեն», որ կը նշանակէ թէ ինքն ալ կը կասկածի արդէն թէ թերի բան մը կայ դեռ իր մէջ, ասոնք ամէնը կը ցուցնեն միայն հոգեկան կարիքի մը իր պայծառ գիտակցութիւնը, ճշմարտութեան համար իր անվերապահ սէրը և Յիսուսի նկատմամբ իր յարգալից ըզգացումը։

Յիսուս ոչ միայն մտիկ կ'ընէ անոր խօսքերուն, այլ նաև իր ամենատես նայուածքովը, կը զննէ զայն,

ու վերահասու՝ հոգևոր կեանքի և փրկութեան համար անոր զգացած տենչանքին, գոհ կը մնայ անոր սիրտէն և արտայայտութենէն. «հայեցեալ ի նա, սիրեաց զնա». և կ'ըսէ անոր թէ ի՞նչ է ունեցած պակասը և թէ ինչ պէտք է լրացնելու համար զայն. «Մի ինչ պակասէ ի քէն. եթէ կամիս կատարեալ լինել, ե՛րթ, զոր ինչ ունիս վաճառեա՛ և տուր աղքատաց»։ Այսինքն «Քու հարստութիւնդ է քու պակասութիւնդ»։

✡

Հարցը լուսաբանուած էր այլեւս՝ թէ՛ ներկաներուն և թէ՛ աշակերտներուն համար՝ Յիսուսի այս շատ պարզ խօսքերէն ետքը։ Ու երիտասարդը, զոր իր հարցումին անակնկալ այս պատասխանը յանկարծակիի էր բերած, յուսախաբ և դժգոհ, Աւետարանի բառերով «խոժոռեալ» և «տրտում», թողեր և իսկոյն հեռացեր էր անկէ։ «Երկինքի մէջ պիտի ունենաս դուն գանձ, այսինքն հոն ճշմարիտ հարստութեան պիտի տիրանաս դուն, եթէ այս երկրի վրայ ունեցածդ, որ սուտ է և անցաւոր, ծախես և աղքատներուն բաշխես»։ Պիտի շահիս եթէ կորսնցնես։ Այդ եթէն շուարեցուցեր էր զինք. չէր կրցած, վասն զի չէր ուզած հասկնալ իրեն ըսուածը։ Ինչ. իբրև պակասութի՛ւն ցոյց տալ իրեն այն՝ զոր ինքը սակայն իր մեծագոյն առաւելութիւնը համարեր էր միշտ. տկարութի՛ւն անուանել ինչ որ ինքը իր զօրութիւնը կարծեր էր մինչև այդ վայրկեանը...

Չկայ աւելի ողորմելի ունայնմտութիւն քան այն՝ որով ստացուածքին մտածումը կը լեցնէ մարդկային հոգին։ Ամենէն առաջ արդարութեան զգացումն է որ կը մեռնի այդպիսի հոգիէ մը վարուած անձին մէջ.

ան չի կրնար խորհիլ թէ ինչ որ տրուած է իրեն իբրև հարստութիւն՝ կա՛մ կոյր բախտէն, կա՛մ ժառանգութենէն, այսինքն արիւնի՛ն միայն շինած յաճախ կեղակարծ իրաւունքներէն, և կա՛մ՝ նոյնիսկ՝ անձնական ջանքերով հնարաւորուած միջոցներէն, որոնք անկարելի չէ որ ծուռ ճամբաներէ անցած անցուցած ըլլան զինքը, այո՛, հարստութիւնը մաքուր արժանիքի մը վարձքը չէ անպատճառ. չի կրնար մտածել այնպիսին թէ ատո՛ր համար նոյնիսկ խղճի և բարոյականութեան պարտք է որ մարդ իր ձեռքովը դարմանէ դիպուածին կամ պարագաներուն գործած անիրաւութիւնը, թոյլ տալով որ սէրը ուղղէ օրէնքին և սովորութեանց սխալը:

Նա՛ միայն ինքզինքը հոգեկան այդպիսի բարձրութեան մը վրայ կրնայ հանել և բռնել որ կատարեալին ձգտումն ունի իր մէջ. իսկ անոնք որ զուրկ են այդ շնորհքէն, թերի են հոգւով. պակաս բան մը կայ իրենց մէջ. ու հարստութիւնը, սիրտը անզգայ և խիղճը ընդարմ դարձնող այդ վիճակն է որ շատ անգամ կը շինէ այդ պակասութիւնը:

Երկրորդ թերութիւնը զոր կ'ունենայ հարստութեան կիրքէն մոլորած հոգին՝ ինքնամոռացումն է. ինքնամոռացում, այս բառին յոռի առումովը սակայն, և կամ, բոլորովին հակառակ իմաստով բացատրութիւն մը գործածելով, ինքզինքով չափազանց լեցուած ըլլալու տկարութիւնը: Ինչքերու ծայրայեղ սիրով լեցուած մարդը կը մոռնայ թէ ինքը, իբրև բանական էակ, բարոյական անձնաւորութիւն մըն է, որ պէտք է ձգտի ամենէն աւելի հոգեկան նպատակներու. ու չգիտեր անիկա թէ այդ բնութեամբ նպատակները տեսնուելու և զգացուելու համար պէտք է որ նայուածքը սրբուած ըլլայ նիւթէն եկած կեղտե-

րէն, և սիրտը՝ պղտոր հոգիէ: Այդ ինքնամոռացումը անձնուրացութիւն չէ բնաւ, որ՝ ընդհակառակն՝ առաքինութիւն է, այլ խղճին՝ իր անձէն պարպուելովը հոգիին մէջ գոյացած դատարկութիւնը, զոր շուտով կը լեցնէ սակայն աշխարհի ոգին. այնպէս որ աշխարհով լեցուած հոգին ինքզինքէն պարպուած՝ իր կոչումը մոռցած մարդն է ինքնին:

Հին իմաստութիւնը անձին ծանօթութիւնը կը նկատէր բարոյականին հիմը. նորը, Աւետարանը, սրբագրելով այդ սկզբունքը, բարոյականը դրաւ անձին՝ Աստուծոյ ծանօթութեամբը լուսաւորուած գիտութեանը վրայ: Մարդս, երբ հարստութեան կուռքը կը դնէ իր սրտին մէջ, կը մոռնայ ոչ միայն ինքզինքը, այլ նաև զԱստուած. ինքզինքը՝ որովհետև դրամին պաշտամունքը ամենէն ահաւոր ձևն է արբեցութեան, ուր մարդ ամենէն առաջ իր անձին զգացումը կը կորսընցնէ. ու զԱստուած՝ որովհետև չենք կրնար, որովհետև ոչ ոք կրնայ Աստուծոյ ծառայել և մամոնայի միևնոյն ատեն: Հարստութեան կիրքը, արծաթսիրութիւնը՝ դասական քրիստոնէութեան բառով, մայրն է բոլոր չարիքներուն. չար է ան նոյնիսկ անձին համար, ոչ թէ որովհետև ան կրնայ իսկոյն միջոց և գործիք դառնալ ապականիչ վայելքներու, այլ որովհետև՝ երբ ագահութեան կը հասնի՝ զրկանքի բռնութիւն մը կը դառնայ ոչ միայն այլոց այլ նաև յաճախ իր անձին համար. բուն ագահը՝ իրե՛ն ալ կը խնայէ յաճախ ինչ որ չի կամենար բնաւ ուրիշներուն: Եւ ասիկա՝ թէ՛ բարոյապէս և թէ՛ նիւթապէս: Այնպիսիներ կը ճանչնայ մարդկային փորձառութիւնը, որոնք իրենց ոսկիներուն վրայ մեռած են սովամահ:

Այն մոլութիւնն է ան որ կը փճացնէ բոլոր միւս առաքինութիւնները. երբ անգամ մը իրեն բոյն կ'ընէ

ան սիրտը, ալ տեղ չունի հոն սէրը. ո՛չ ընկերին, ո՛չ ընտանիքին, ո՛չ ազգին, ո՛չ Աստուծոյ և ո՛չ իսկ անձին — այս վերջինը իր լաւագոյն իմաստովը անշուշտ — այո՛, ո՛չ իսկ անձին սէրը։ Կրնանք զարդարուած ըլլալ շատ մը բարեմասնութիւններով, բարի կենցաղավարութեան և նոյնիսկ բարեպաշտութեան շնորհներով, բայց եթէ անոնց հետ կայ, եթէ անոնց ներքև ծածկուած է դրամին կամ ստացուածքին մոլութիւնը, ան կը նսեմացնէ՝ անտեսանելի կը դարձնէ այն ամէնը, ու կ'երևի ինքը, իբրև չբուժուող ախտ մը, չնուաճուող թերութիւն մը, հոգիին ամբողջ գեղեցկութիւնը աղարտող մեծ պակասութիւն մը։ Ի զուր չէ որ հառաչած է հնութեան ամենէն մեծ բանաստեղծներէն մին. «Ցոր ինչ եղեռն ոչ հրապուրես ըզսիրտս մահացուած, ո՛վ ժանտաժուտ քաղց ոսկւոյ». զարշելի արծաթսիրութիւն, ի՜նչ ահաւոր ոճիրներու կ'առաջնորդես դուն յաճախ մարդկային սիրտը։

Երիտասարդը իր հարցումին պատասխանը ստանալէն ետքը, տխրած, թերևս զայրացած ալ, — ա՛յդ կը նշանակէ գէթ «խոժոռած» բառը — հեռացաւ Յիսուսի քովէն։ Կեղծիք չէր յաւիտենական կեանքի պայմաններուն մասին իր հարցասիրութիւնը, ըսինք արդէն. իր մակերեսային կատարելութիւններէն շլացած՝ աւելիին ևս տենչը ունէր դեռ ան. միայն թէ չէր սպասեր այդպիսի պատասխանի մը. չէր կրնար մտածել թէ ինչ որ իրեն թանկագին բան մը թուեր էր՝ իբրև ամենէն անարգ վիճակը պիտի ցուցուէր իրեն. չէր ըմբռնած իր պակասը, որովհետև երկրաւոր և նիւթական արժէքներու մէջ միշտ մտասոյզ, չէր կրցեր կշռել թէ իսկապէս ի՞նչ կարժէր ինքը։

Ու աս է դրամին սիրոյն ամենէն դաժան հետևանքներէն մին, անդէտ դարձնել մարդը իր բուն

արժէքին. ու, ատոր համար նոյնիսկ, արժանիքին անոնց՝ որոնք իր դասակարգէն չեն. այսինքն չքաւոր են ըստ աշխարհի, թէև հարուստ ուրիշ և լաւագոյն առաւելութիւններով. ո՞վ չի ճանչնար անմիտ հարուստին արհամարհական կեցուածքը...

✡

Բայց թոյլ չտանք որ այս խորհրդածութիւնները դէպի ծանրագոյն սխալ մը տանին մեր մտածողութիւնը։

Գիտենք Աւետարանի ուրիշ էջերէն թէ Յիսուս կը դատապարտէ ոչ թէ հարուստը, այլ ագահը. ո՛չ թէ հարստութիւնը ինքնին, այլ անիրաւութեամբ շահուած ու անարդարութեամբ գործածուած հարստութիւնը։ Ապա թէ ոչ՝ Աւետարանի բարոյականին համար ողորմածութիւնը երանական վիճակ մը պիտի չըլլար բնաւ, և, ըստ Առաքեալին՝ Յիսուս պիտի չըսէր թէ «Երանելի է տալն քան առնուլն»։ Կարենալ ողորմելու կամ տալու համար, պէտք է ունենալ իր պէտքէն աւելին. ու բարեգործութիւնը, ընդարձակ սահմանի մը մէջ կատարելու համար այդ աւելին, պէտք է լինի առատ. ինչ որ ըսել է թէ հարստութիւնը օրհնութիւն է, երբ հարուստը ինքզինքը կը համարի իր ունեցածին ոչ թէ տէրը այլ վերակացուն զոր պարտի տնտեսել կամ մատակարարել սիրոյ օրէնքով։ Այդ սկզբունքին է որ ծառայած է քրիստոնէութիւնը իր դարաւոր կեանքին մէջ. ու քրիստոնէական կեանքը ամենէն ճշմարիտ մեկնութիւնն է Աւետարանին։

Ոչ մէկ կրօն, մարդկութեան մէջ, այնքան ծառայած է այս գաղափարին, սիրոյ այս մտատիպարին, որքան քրիստոնէութիւնը։ Բարեգործութիւնը գերազանցապէս քրիստոնէական իրականութիւն մըն

է։ Ոչ մէկ հաւատք կրցած է աղքատութեան և հարստութեան մտածումները ներդաշնակել՝ հաշտեցնել իրարու հետ այնքան արդարօրէն, որքան Աւետարանի հաւատքը։ «Երանի՜ աղքատաց»․ բայց երանական է ոչ թէ չքաւորութիւնը ինքնին, որ կրնայ նաև լինել հետևանք ծուլութեան, անմտութեան և մոլութեանց, այլ այն՝ որ գիտակցօրէն և մարդասիրական զգացմամբ կը ստացուի․ երանելի է նա որ կրնայ և կը յօժարի ու կը ցանկայ աղքատանալ՝ մխիթարելու և երջանկացնելու համար ճակատագրէն հարուածուած, բախտէն և պարագայից տհաճութեննէն անժառանգուած թշուառները․ կամաւոր աղքատութիւնը։ Ո՛չ թէ տուրքն է արժանիքին կշիռը, այլ այն զգացումը որ կը դրդէ սիրտը՝ տալու․ աղքատը որ կուտայ ինչ որ ունի, ու հարուստը որ իրենը չի նկատեր իր ամբողջ ունեցածը, Աւետարանի գանձանակին առջև հաւասար են իրարու։ Թէև ա՛լ հասարակ տեղիք մը թերևս՝ բայց յաւերժական ճշմարտութիւն մըն է այս վճիռը․ «հարստութիւնը ոյժ մըն է, զոր պէտք է կարենալ գործածել բարի վախճանի մը։ Ամէն ոյժ չարիք է երբ անսանձ է և անուղղայ․ ու բարիք է, երբ կարելի կ՚ըլլայ ծառայեցնել մարդկօգուտ և աստուածային նպատակներու»։

«Քու պակասութիւնդ քու հարստութիւնդ է», ակնարկեց Յիսուս երիտասարդին․ բայց ասիկա ճշմարտագանցութեան իր ձևն էր միայն․ յաջորդ բառերովը կ՚ամբողջացնէր անիկա իր միտքը, երբ կ՚ըսէր․ «Ծախէ ունեցածդ և աղքատներուն բաժնէ»․ իր պատգամն էր․ «Քու հարստութիւնդ թերութիւն մըն է քեզի համար, եթէ դուն չկարենաս զայն բարի նպատակի գործածել»։ Զկրցաւ ըմբռնել իրեն եղած թելադրութիւնը․ ու ա՛յդ էր մանաւանդ բուն պակասութիւնը իր վրայ։

✡

Ոչ ոք, որ մարդ է հողեղէն և ճակատագրուած մահուան, կրնայ անծանօթ մնացած ըլլալ հարստանալու փորձութեան։ Ստացուածքին իղձը՝ ի հնումն, ու դրամին սէրը՝ ներկայիս, ամենէն ընդածին բնազդներէն մին է եղած և է քաղաքակրթուած մարդուն սրտին։ Ու ոչինչ կայ արտակարգ կամ անբնականոն այդ զգացման մէջ։ Որքան կ՚աճին կեանքին պէտքերը, այնքան ևս կը մեծնայ անոնց գոհացում տալու իղձը։ Ճիշդ հոդ է սակայն որ քրիստոնեան պէտք է ի գործ դնէ իր կրօնքէն իրեն ուսուցուած բարոյականին արդարութիւնը․ պէտք է կարենայ զատորոշել հոգիին պէտքերը և մարմինին պէտքերը, ու վերջիններուն տալով ա՛յնքան միայն գոհացում, որքան հարկ է առողջ ապրելու համար, առաջիններուն դարձնէ իր ամբողջ ուշը, իրագործելու համար Աւետարանով ճանչցած իր իտէալը։ Աշխարհի մտայնութեամբ կաղապարուած մարդուն համար դիւրին չէ այս․ բայց պէտք չէ որ ոտնակոխուի հոգիին մեր կեանքին մէջ տիրական ըլլալու իրաւունքն ու ձգտումը։ Քայլ մը միայն բաւական է ատոր համար․ հարկ է միայն ճաշակը առնուլ․ մնացեալը ինքնին կը կատարուի․ բաւական է որ ճանչնանք հոգեկան երանութիւնը․ ա՛լ պիտի չուզենք բաժնուիլ անկէ։ Ու ատոր համար անհրաժեշտ բանն է իր չափին մէջ պահել դրամին համար զգացուած սէրը։ Առանց սանձի՝ գազան մըն է ան, բռնաւոր մը, որ կը խորտակէ ամէն ինչ որ գեղեցիկ է հոգւոյն մէջ։ Պէտք է գիտնալ զգետնել մարդը Աստուծոյ դէմ պատերազմի մղող այդ բռնաւորը։

Ի՜նչ երանական բերկրանք անո՛ր համար որ կըրնայ ընել այդ բանը։

ՅԻՍՈՒՍԻ ԾՆՈՒՆԴԸ

Բազում օրերու և մեծ տաժանքով կատարուած ճամբորդութիւն պէտք է եղած ըլլայ այն զոր Մարիամ և Յովսէփ, Աստուծոյ Որդւոյն երկրաւոր ծնողք ըլլալնէն ոչ շատ առաջ, ըրին Նազարէթէն մինչեւ Բեթղեհէմ, ուր կայսերական հրովարտակը կը կանչէր զիրենք, իբրև Դաւիթի ցեղականներ, Դաւիթի քաղաքին մէջ արձանագրուելու համար հռովմէական մեծ մարդահամարին մէջ։

Ի՞նչպէս մեկնեցան անոնք առտու մը Նազարէթէն, որուն անծանօթ անունը ա՛յդ օրէն այլեւս պատմութեան կը յանձնէր Նախախնամութիւնը. ի՜նչ պայմաններու մէջ կտրեցին անցան արդեօք անոնք հիւսիսէն դէպի հարաւ, աւելի քան հարիւր մղոններու այդ ճանապարհը. Կոյսը, որ իր մերձաւոր մայրութեան խորհուրդովը մտագրաւուած էր արդէն այն օրէն ուր մարդկային ազգի փրկագործութեան ժամը հնչեր էր իրենց ընտանեկան խոնարհ յարկին վրայ Գաբրիէլի աւետումովը, ի՜նչ հոգեվիճակներ պարզեց արդեօք «հասարակ մահկանացու»ներու համեստ միջոցներովը անշուշտ տեղի ունեցած այդ ուղեւորութեան ընթացքին. Յեզրայէլի մեծ դաշտէն անցած ատեննին կուշտ մը նայեցա՞ւ արդեօք անիկա Թաբորի սիրուն սարին, զոր արևը հոն ամէն օր իր յորդ ճառագայթներովը կը պայծառակերպէ. և յետոյ, Անէծքի և Օրհնութեան, Գեբաղ և Գարիզին լեռներու վերջին ծայրերուն կազմած կիրճին առջև, որ մուտքն

է Սամարիոյ երկրամասին, դարաւոր Սիւքէմի հանդրուանին մէջ հոգեկան նախազգացութեամբ մը չը նստա՞ւ արդեօք Յակոբի ջրհորին մօտիկը. Յովսէփ, վերջապէս, որ հրեշտակէն՝ տեսիլքի միջոցին՝ իրեն եղած ազդարարութեան վրայ այնքան այլայլած էր արտակարգ յուզումներով, խաղաղած հոգի՞վ կատարեց արդեօք այդ ճամբորդութիւնը...։ Աւետարանը, որ յաճախ շատ ժուժկալ է երկրաւոր իրերու նկարագրութեանց վերաբերմամբ, ոչ մէկ բառ ունի այդ մասին. չ՚ըսեր նոյնիսկ թէ, սուրբ ամոլը իր ճանապարհագծին վերջաւորութեանը մօտ հանդիպեցա՞ն Երուսաղէմ, ուր պիտի ելևէջէին, օր մը, այդ ուղեւորութեամբ սկսած աստուածախառն տրամին վերջին վարագոյրները. ու, գրեթէ միակ տողի մը մէջ, յիշելով լոկ անոնց Նազարէթէն ելլելը, ու, իբր թէ օրուան մը մէջ, Բեթղեհէմ հասնիլը, կը լռէ մինչև անգամ անոնց մարդահամարի գործողութեան մասին, ու կը պատմէ անմիջապէս — վասնզի ա՛յդ էր արդէն իր բուն դիտումը — թէ երբ անոնք հոն հասան, երկունքի օրերուն շրջանը աւարտած ըլլալով, Մարիամ ծնաւ իր զաւակը, զոր խանձարուրքով պատեց և դրաւ մսուրին մէջ. որովհետև պանդոկներուն մէջ տեղ չէր մնացած անոնց։

* * *

Բայց այդ վերջին բառերուն մէջ ծրար մը կայ ծածկուած գանձերու, որոնք փրկագործութեան մեծ խորհուրդը մեր տկար միտքերուն մատչելի ընող յայտնութեան առաջին նշոյլներն են. չենք կրնար ներել մեզի անտարբեր անցնիլ անոնց առջեւէն. Ներշնչուած պատմիչը այդ երկու տողերուն մէջ կը խտացնէ կա-

րեւոր ծանօթութիւններ, աւելի ճիշդ՝ բարձրագոյն ճշմարտութիւններ։

Աշխարհագիրին հրովարտակը Բեթղեհէմ հաւաքած էր Դաւիթի ցեղին պատկանող բոլոր Հրեաները։ Այնքան մեծ էր կարեւորութիւնը՝ զոր մեսիական հաւատքին ազդեցութեամբ այս ժողովուրդը կ'ընծայէր Դաւիթի ցեղականութեան զգացումին որ, իրենք զիրենք արքայական այդ տոհմէն կարծողները, Պաղեստին լինէին թէ արտասահման, մեծ զգուշութեամբ և խնամով կը պահէին, ինչպէս կը վկայէ Յովսեպոս, իրենց ընտանեկան ազգաբանութեան վաւերագիր ցուցակները։ Այնպէս որ անտեղի պիտի չըլլար մտածել թէ իրենք զիրենք Դաւիթի շառաւիղ նկատող բոլոր Իսրայելացիները, Հրէաստանէն և Հռովմէական Սփիւռքէն Բեթղեհէմ եկած հաւաքուած էին օրերէ ի վեր հասկնալի նախանձախնդրութեամբ։ Քաղաքը լեցուած էր անհաշուելի բազմութեամբ. ամենէն փարթամ պանդոկներէն սկսեալ մինչև ամենէն հասարակ իջեւանները՝ գրաւուած բռնուած էին բոլոր սենեակներն ու խցիկները. ա՛յս կը նշանակէ անշուշտ Ղուկասի այդ բառը. «Զի ոչ գոյր նոցա տեղի յիջեւանին»։

Երբ աղքատիկ զոյգը հասաւ իր նախահայրերուն քաղաքը, իրմէ առաջ ուրիշներ, հարուստներն ու հզօրները, խուժած խռնուած էին հոն ամէն կողմ, իրենց համար բաց անկիւն մը չթողելու աստիճան. ու երբ բաղխեցին անոնք խրախճանքի և ցնծատօներու հանդէսներով ոգևորուած այդ յարկերէն մէկին կամ միւսներուն դուռները, ո՛չ իրենց ցեղական տիտղոսը և ո՛չ իսկ վերահաս որդեծնութեան մը գերագոյն պատճառը չզօրեցին որ իրենց առջև բացուին պահ մը գէթ դուռներն ու սիրտերը։

Պատմութիւն մըն է որ կ'աւանդուի մեզի Աւետարանի այդ էջին վրայ, բայց նոյն ատեն կրօնական խորհուրդի և բարոյականի պատկեր մը։ Անոր մէջ մենք կը կարդանք և կը տեսնենք թէ մարդիկ ի՜նչպէս պիտի վերաբերուէին՝ ապագային՝ քրիստոնէական ճշմարտութեան հանդէպ, և թէ մարդկային սիրտը, ընդհանուր առմամբ միշտ լայն՝ ամէն տեսակ հրայրքներու համար, որոնք յաճախ ամենէն գարշ խտղանքներով կ'ողողեն զինքը, ի՜նչպէս առհասարակ կը խրտչի կրօնքէն ու բարոյականէն իրեն մատուցուած ամէն բանէ, դառն ու դաժան գտնելով զանոնք։ — Ահա՛ այն մեծ և յաւիտենական դասը, զոր Աւետարանը կուտայ մեզի իր առաջին գլուխին մէջ։

Այս պատճառաւ, կը շարունակէ սրբազան պատմիչը, վշտահար բայց ոչ յուսահատ, անոնք գացին կանգ առնել անասուններով լեցուած գոմի մը առջև, որ հին ատեն ևս, Պաղեստինի մէջ մանաւանդ, բնակութեանց անմիջական մօտակայքի ժայռերուն մէջ փորուած այր մըն էր։ Հոն, անոր գրան սեմին վրայ է հիմակ Կոյսը, իր աստուածակիր ծոցին ծանրութեամբը, մարմնով նուաղկոտ թերևս բայց հոգեպէս արի. մինչ Յովսէփ, ներս մտած, տեղ կը պատրաստէ մսուրքին մէջ, քակելով և քիչ մը անդին կապելով հոն գտնուած անասունները։

Այս վերջինները, բազմամբոխ քաղաքին հիւրերուն սայլերուն և կառքերուն անդրուվարները, աւելի գթոտ քան իրենց տէրերը, սիրով տեղ կուտան, և ինչպէս քրիստոնէական արուեստը ա՛յնքան տպաւորիչ կերպով կ'արտայայտէ Յիսուսի ծնունդը ներկայացնող նկարներուն մէջ, իրենց անոյշ նայուածքովը և ջերմ շունչովը բարի ասպնջականութեան տեսարան մը կը յօրինեն այդ մութ նկուղին մէջ։

Աշխարհ կրնայ անընդունող ըլլալ Յաւիտենականին ծրագիրներուն. բայց նա, որուն համար ըսուած է թէ «Ոչ տկարանայ առ յԱստուծոյ ամենայն բան», հարուստ է միջոցներով, իրագործելու անկեալ մարդկութեան համար նախասահմանած իր սէրը. երբ բանականութիւնը կ'ըմբոստանայ իր դէմ, անիկա անկարներէն, անբաններէն նոյնիսկ կրնայ հանել գործիքները իր կամքին, ամչցնելով զանոնք։ — Ահա՛ ծնունդի նախերգանքին երկրորդ դասը։

Քիչ ետքը, ներսը, գոմին մէջ է Մարիամ եւս. ընկողմնած յարդի խուրձերուն վրայ՝ իր իսկ հանդերձներէն պատրաստած խանձարուրք մը, մտքովը փոխադրուած է Նազարէթ. այն օրը դեռ տարակուսով կ'ընդունէր իր մօտ հնչած երկնային ձայնը, երբ «խորհէր ընդ միտս թէ որպիսի՞ ինչ իցէ ողջոյնս այս»։ Հիմա կը յիշէ և հաւատքով միայն կ'ունկնդրէ նոյն ձայնին որ ըսեր էր իրեն. «Ծնցիս որդի. նա եղիցի մեծ և որդի Բարձրելոյ կոչեսցի». և յետոյ, «Հոգին Սուրբ եկեսցէ ի քեզ և զօրութիւն Բարձրելոյն հովանի եղիցի ի վերայ քո»։

Ո՜հ, կոյս ամբիծ, զոր ահա ցայսօր կ'երանեն ու մինչև յաւիտեան պիտի երանեն երկրի բոլոր ազգերը...

Ու մինչ անդին, քաղաքին լայն փողոցներուն եզրին և ջահաւորուած հրապարակներուն մէջ յղփանքն ու ցոփութիւնը իրենց կայթատոնները կը սարքեն, մինչ շքեղ օթեւաններու սրահներուն մէջ և պատշգամներու վրայ Դաւիթի ժառանգութեան իրաւունքովը արբեցած հոգեկան խեղճութիւնները, սրինգի և տաւիղի նուագներուն մէջէն կ'երգեն. «Եւ դու

Բեթղեհէմ, երկիր Յուդայ, ի քէն ելցէ ինձ իշխան որ հովուեսցէ զժողովուրդ իմ զԻսրայէլ», մինչ ուրիշներ սաղմոսարաններու վրայ կը հնչեցնեն. «Տէր ասաց ցիս որդի իմ ես դու, և ես այսօր ծնայ զքեզ», անդին, գոմին խաղաղիկ սրբութեանը մէջ, հեռու շուայտ կուրծքերէ դուրս եկած կանչիւններու այդ ժխորէն, տեղի ունեցած է արդէն մարդկային ազգի պատմութեան մեծագոյն դէպքը, Մարդեղութեան խորհուրդին կատարումովը. մօր մը կուրծքին վրայ, մանկան մը ժպիտին մէջէն Աստուծոյ մարմնացած սէրը այցելած է մարդոց...

Գոմը վեհավայրի մը փոխուած է հիմա. անոր վերև կը լսուին երկնային երգեր. աստղի մը լոյսին մէջէն անոր վրայ ծագած է Աստուծոյ փառքը. Յովսէփ, անոր պայծառութեամբը իսպառ խաղաղեցուցած իր միտքն ու հոգին, առաջին երկրպագողն է աստուածային մանկան. իրեն կը հետևին հրեշտակէն աւետարանուած հովիւները, որոնք սիրտերու անմեղութիւնը և անով ծնած հաւատքը կը մատուցանեն, ու մոգեր՝ որոնք իմաստութեան, գիտութեան և զօրութեան տուրքը կ'ընծայաբերեն անոր։ — Հիւրամերժ պանդոկները փակուած են Աստուծոյ սիրոյն առջև. անոր առջև բացուած են խոնարհներուն յարկերը. արդարութիւնը, ճշմարտութիւնը, սրբութիւնը բարի հովիւներուն ժառանգութիւնն են. անոնց միջոցաւ և անոնց հետ պիտի իրականանայ փրկութիւնը երկրի վրայ։

Ահա՛ երրորդ դասը, զոր Աւետարանը կ'աւանդէ մեզի Յիսուսի ծննդեան պատմուածքովը։

* * *

Իրաւամբ է որ Հայ Եկեղեցին փրկագործութեան այս հրաշալի իրողութեան առջեւ կ'երգէ. «Խորհուրդ մեծ և սքանչելի, որ յայսմ աւուր յայտնեցաւ»:

Այդ խորհուրդն է զոր կը տօնենք այսօր և մենք, նոյն Ս. Եկեղեցւոյ որդեգրեալներս: Այն օրէն ուր այդ խորհուրդը յայտնուեցաւ մարդոց, Բեթղեհէմ, այդ քաղաքը աշխարհիկ ըմբռնումներու, վերածուեցաւ ուխտավայրի մը, որուն վրայ Աւետարանի հաւատքը շուտով բարձրացուց հոգեւոր կեանքի և բարոյական սկզբունքներու քաղաքամայրը: Անգթութեան և մերժումի պանդոկները ոչ ևս են հոն. իրենց ներսէն փակուած՝ ճշմարտութեան և արդարութեան առջեւ, ճշմարտօրէն և արդարապէս կործանած են անոնք իրենք իրենց վրայ: Բայց կը մնայ գոմը, այրը, որուն մէջ ծնաւ մեր Փրկիչը: Անոր խոնարհ և անշուք պարզութեան վրայ Հաւատքը կանգնած և դարերու երկիւղածութիւնը պահպանած են նուիրական այն տաճարը, որուն մէջ իբր քսան դարերէ ի վեր կը պաշտուի Աստուածային Մարդեղութեան խորհուրդը: Ու ինչ որ կայ այսօր այդ քաղաքին մէջ գեղեցիկ և շինիչ հոգեպէս, իբրև հաստատութիւն և իբրև յիշատակարան, անոնք են ամբողջ զորս երբեմնի այդ խոնարհ վայրը կը լուսաւորէ իր արտափայլած խորհուրդովը: Բեթղեհէմ, այսօր, երկրի գերազանցապէս քրիստոնէական քաղաքն է. անիկա, յաւէտ պարպուած քաղաքական մեծխայութեան աշխարհիկ մտածումներէն, հոգեւոր թագաւորութեան մը ոստանն է, ուր կուգան երկրպագել երկրի ժողովուրդներէն բոլոր անոնք որոնք ինքզինքնին հոգւով նուիրուած կը դաւանին Աւետարանի կրօնին:

Ու ատոր մէջ է անոր գեղեցկութեան և սիրտերու վրայ ազդուութեան գաղտնիքը. մարգարէներն ու առաքեալները մահացնող մեծ քաղաքին հանդէպ իր զուարթ ազնուութեանը մէջ կանգնած այդ փոքրիկ քաղաքը յաւիտենական այն բեմն է, ուսկից Աստուծոյ ձայնը մարդոց կը քարոզէ խոնարհութեան, աղքատութեան, հնազանդութեան և բարեպաշտութեան նուիրականութիւնը:

Անոնք որ երկիւղած հոգւով կուգան ի համբոյր Անոր սրբութեանց, հոն պիտի սորվին թէ արդարև Աստուածային ի՛նչպիսի առաքինութիւն մըն է խոնարհութիւնը, Աստուծոյ առ մեղաւոր մարդը խոնարհած ըլլալու իրողութեամբը հաստատուած. պիտի սորվին թէ բարձր ու բարի նպատակներու համար ինքզինքը զրկանքներու ենթարկած, կամաւորապէս աղքատացած, և սին փառքերու պատանքներէն սիրով մերկացած մարդոց սրտին մէջ ի՛նչ գանձարան կայ անկշռելի հարստութեան. պիտի սորվին թէ ի՛նչ քաջութիւն և նկարագրի բարձրութիւն կայ համոզումով, սրտանց և խղճիւ յանձն առնուած հնազանդութեան մէջ, և թէ ի՛նչ մեծ բարիք կը ծնի ընտանեկան, ընկերային, ազգային և հանրական խաղաղութեան և կարգին համար այդպիսի յանձնառութենէ մը, երբ կը կատարուի անիկա օրէնքի և պատշաճութեան սահմանին մէջ. պիտի սորվին վերջապէս թէ ի՛նչ անփոխանակելի քաղցրութիւն կայ կրօնքի զգացումէն ծնած մաքուր բարեպաշտութեան մէջ, որ Աստուծոյ մտածումին սևեռումովը հոգիին կուտայ այն խաղաղութիւնը, որ ամենէն ամուր պատսպարանն է սրտին, և որ աշխարհի ամէնօրեայ հոգերէն սասանած և կեանքի կնճռոտութիւններէն շուարած խղճմտանքին մէջ անշէջ կը պահէ յոյսը:

Իսկապէս կրօնական նիւթի մը շուրջը եղած այս ընդլայնումին իբրև հաստատուն յառաջ բերուած այս խորհրդածութիւնները պէտք չէ նկատուին անտեղի։

Ստոյգ է թէ այդ չորս առաքինութիւններէն առաջին երեքը մանաւանդ, խոնարհութիւնը, աղքատութիւնը և հնազանդութիւնը սկզբունքներ են, զորս աշխարհիկ բարոյականի գիտութիւնն ալ կը յանձնարարէ յաճախ իբրև կանոն կեանքի։ Հարկ է սակայն գիտել թէ մինչ այդ գիտութիւնը կը յանձնարարէ զանոնք իբրեւ տարերք ուսուցումի մը, որ միայն մտքին կը խօսի, և կը ներկայացնէ զանոնք իբրեւ պայմաններ կեանքի կանոնաւորութեան, կրօնքը կ'աւանդէ զանոնք իբրեւ հիմունք ոչ միայն կենցաղական կանոնաւորութեան, որ շատ անգամ պայմանադրականութիւններով կը բացատրուի, այլ մանաւանդ հոգեկան կատարելութեան, և որոնք, այդ իսկ պատճառաւ, հոգիին կ'ուղղեն իրենց շեշտը։

Ուրիշ է հարկին առջեւ խոնարհիլը՝ ինչպէս կը պահանջէ աշխարհի բարոյականը, և ուրիշ՝ սիրոյ համար ցոյց տրուած խոնարհութիւնը, զոր կրօնքը կը թելադրէ. այլ է հանգամանքներու հետևանքով կրուած աղքատութիւնը, և այլ՝ անձնուիրութեան ոգւով կրուածը. այսպէս նաև հնազանդութիւնը. ու կրօնքը, կամ կրօնքի ներշնչումով խօսող բարոյականն է որ այդ սկզբունքները կը մատնանշէ և կը յանձնարարէ իբրև մասունք հոգւոյ, իբրև միջոցներ, որոնցմով հոգւոյն կատարելագործումը կ'իրականանայ։

Աստուած ինքնին խոնարհեցաւ մարդուն փրկութեան համար։

Աղքատիկ կեանքի մը թշուառութեան մէջ հաճեցաւ Աստուած յայտնել ինքզինքը։

Թէպէտև Որդի է, բայց հնազանդութիւն սորվե-

ցաւ, կ'ըսէ Առաքեալը մեր Փրկչին համար, չարչարանքներէն, որոնց առաջինը եղաւ իրեն համար աղքատութեան և մսուրին միջավայրը։

Այսինքն Աստուածային են այդ առաքինութիւնները։

Ու Ծնունդի պատկերը, Բեթղեհէմի այրին իրականութիւնը, զայդ կը քարոզեն մանաւանդ։

* * *

Խոնարհութեան, հնազանդութեան, աղքատութեան և բարեպաշտութեան այդ անլուռ քարոզը, այրէն և մսուրքէն արտասանուած, փոխադարձուեցաւ փառաբանութեամբ մը, զոր հրեշտակները հնչեցուցին երկնային բարձրութեանց մէջ արձագանգող անհուն երգով մը, և զոր հովիւները արտայայտեցին երկրպագութեամբ, իրենց հոգիներուն բովանդակ երկիւղածութեան մէջ։ Բնութեան ծոցին մէջ իրենց ամբողջ կեանքը բարութեան և խաղաղութեան ազդումներովը քաղցրացուցած այդ լռակաց էակները, որոնց խօսքը իրենց սրինգներուն երգը միայն եղած էր երկնքի եւ երկրի գեղեցկութիւններուն առջեւ, այդ օրը զարմացուցին բոլոր զիրենք լսողները, ինչպէս աւետարանիչը կ'աւանդէ, հաւատքի եւ սիրոյ այնպիսի խօսքերով, որոնք անտարակոյս գերագոյն ներշնչումէ մը կը թելադրուէին իրենց։

Դաս մը կայ հոս եւ. չկա՛յ աւելի բարձր մեծարանք՝ ճշմարտութեան մատուցուած՝ քան ա՛յն՝ զոր կրնանք ընել զայն հաղորդելով այլոց։ Աստուածային յայտնութիւնը, բուն իսկ ճշմարտութիւնը, իրաւունքն է ամբողջ մարդկութեան. և ով որ զայն տարածելու

համար կը լինի ջանադիր, արդարութեան պարտք մը կը կատարէ գերազանցապէս։

Նոյն բնութեամբ փառաբանութիւն մըն էր անշուշտ նաև այն զոր կը կատարէին Մանկան մայրն ու հայրը, առաջինը իր մտքին մէջ պահելով այդ խօսքերը և սրտին մէջ խորունկցնելով, այսինքն բարոյականի փոխարկելով յաւէտ անոնց իմաստը, իսկ երկրորդը այդ բոլորին հանդէպ պահելով անայլայլ պատկառանքի մը սրբութիւնը։ Այդ տպաւորութիւնները, այդ խօսքերուն խելամտութիւնը և այդ տեսարաններուն մտապատկերումը սուրբ ծնողքին կողմէ, պիտի ըլլային քրիստոնէական պատմութեան առաջին աղբիւրները, որոնցմէ ապագան պիտի քաղէր իր հաւատքին ոյժն ու կենդանութիւնը. սքանչացումի՝ դուք ըսէք փառաբանութեան՝ ի՞նչ անկըշռելի տուրք, որով Մարիամ և Յովսէփ առաջին իսկ վայրկեանէն կ'ընդառաջէին իրենց զաւկին միջոցաւ իրենց եղած Աստուածային յայտնութիւնը։

Անոնք, հրեշտակները, հովիւները և Աստուածային ծնողքը կատարեցին փառաբանութեան իրենց այդ պարտականութիւնը, իւրաքանչիւրը իր բնութեան և հոգեկան կազմութեան յատուկ կերպերով։ Այդ մեծ և ճշմարտապէս սքանչելի Խորհուրդին առջև ի՞նչ պիտի ըլլայ մերինը. ի՞նչպէս պիտի փառաբանենք մեր Փրկչին ծնունդովը մեզի յայտնուած մեծ ճշմարտութիւնը։ Ամէն քրիստոնեայ, որ տարւոյն մէջ անգամ մը գէթ հաղորդութեան մէջ կը դնէ իր հոգին այս տօնին իմաստին հետ, ա՛յդ հարցումը պէտք է ընէ ինքզինքին։

Անոնք չդեդեւեցան բնաւ Անոր հանդէպ իրենց փառաբանութեան, այսինքն պաշտելութեան պարտա-

կանութեան մէջ, հակառակ որ Անոր ծագումը միայն տեսեր էին տակաւին. իսկ մենք որ քսան դարերու իրականութեան մը վրայ այդ մեծ Խորհուրդէն բղխած արտահոսած ամբողջ կեանքի մը հրաշալի ճառագայթումը ունինք մեր աչքին առջև, ի՞նչ կրնանք կամ պարտինք ընել իբրև փառաբանութիւն. — ո՛հ, ո՛չ այս հանդէսները, ո՛չ այդ երգերը, ո՛չ պաշտամունքի այդ սարքուածքը լոկ, այլ այդ ամենէն աւելի մաքուր և ամբիծ իղձը որ մեր մէջ ևս, իբրև խոնարհութեան, աղքատութեան, հնազանդութեան եւ բարեպաշտութեան իրական նուիրումի մը խորանին մէջ, մեր սիրտերուն մէջ եւս ամէն տարի ծնի եւ մարմնանայ Աստուծոյ յայտնութիւնը։

Հաւատացեալին համար չկայ փառաբանութեան աւելի մեծ գործ մը քան ցանկալ իր մէջ ունենալ Աստուածային կեանքը, ցանկալ մօտենալու Աստուծոյ, միանալու իրեն հետ, և ծնելու իր մէջ, այսինքն սրբագործել միշտ անձն ու կեանքը Անոր սիրովն ու հաւատքովը, և արժանապէս, սրտի խորերէն հնչեցուած ձայնով մը երգել. «Տէր ասաց ցիս, որդի իմ ես դու, եւ ես այսօր ծնայ զՔեզ»։

ՍՐԲՈՑ ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՑ ՏՕՆԸ՝

ԱՒԵՏԱՐԱՆԻ ԼՈՅՍԻՆ ՏԱԿ ՆԿԱՏՈՒԱԾ

Դիտելի է որ Սրբոց Թարգմանչաց երեք տօներուն ևս, որոնք կը կատարուին տարուան ընթացքին, եկեղեցւոյ մէջ իբրև ճաշու ընթերցուած կը կարդացուին Աւետարանէն կամ առաքելական թուղթերէն այնպիսի հատուածներ, որոնց և այդ օրերու խորհուրդին միջև ներքին աղերս մը կայ կարծես։ Սոսկ դիպուածակա՞ն բան մըն է այդ՝ թէ կանխամտածուած կարգադրութեան մը արդիւնք. այդ չէ՛ աւելի որ պիտի հետաքրքրէր զիս, զի կը կարծեմ թէ երկու պարագային ալ պիտի չդադրէր անիկա խորհրդաւոր լինելէ։

Այսպէս, այդ երեք տօներէն առաջինին, որ նուիրուած է Ս. Սահակի յիշատակին միայն, օրուան Աւետարանի ընթերցուածն է Յովհաննու Ժ. 11–16ը. «Ես եմ հովիւն քաջ. հովիւ քաջ զանձն իւր դնէ ի վերայ ոչխարաց։ Իսկ վարձկանն որ ոչ է հովիւ, որոյ ոչ իւր են ոչխարքն, իբրև տեսանէ զգայլն զի գայ, թողու զոչխարսն և փախչի. և գայլն յափշտակէ զնոսա և ցրուէ. քանզի վարձկան է, և չէ փոյթ նմա վասն ոչխարացն։ Ես եմ հովիւն քաջ և ճանաչեմ զիմսն և ճանաչիմ յիմոցն»։ Իսկ առաքելականը՝ Եբրայեցւոց ԺԳ. 17ը. «Ունկնդիր լերուք առաջնորդաց ձերոց... զի նոքա տքնին վասն ոգւոց ձերոց, որպէս թէ համարս տալոց իցեն ընդ ձեր. զի խնդութեամբ արասցեն զայն և մի՛ յոգւոց հանելով»։ Ինչպէ՞ս չտեսնել աստուածային այդ բառերուն մէջ շողացող շատ որոշ ակնարկութիւնը՝ հոգեկան այն տաժանքներուն, որոնց

մէջէն հարկադրուած է յաճախ անցնիլ հոգևին իր կոչումին պարտականութիւններուն նուիրուած հովիւը, առանց ատոնց համար կորսնցնելու սակայն իր գիտակցութիւնը իր գործին սրբութեան և իր սիրոյն անկեղծութեան մասին։ Տօնացոյցին կարգադրողը, այդ կերպով, իր եկեղեցիին պատմութիւնը չէ՞ր միթէ որ կը կարդար Աւետարանին մէջ. ու երբ «քաջ հովիւ»ին մէջ կը տեսնէր յիսնամեայ բարի և արթուն հովուապետութեամբ իր «փոքրիկ հօտ»ը «առ ջուրս հանգստեան» առաջնորդող Պարթև հայրապետին պատկերը, կամ գայլերու «վարձկան»ին մէջ՝ Սուրմակներու, Բրքիշոներու և Շմուէլներու ժանգոտած դէմքերը, ու «հնազանդ եղէ՛ք ձեր առաջնորդներուն, թո՛ղ անոնք հառաչելով չկատարեն ձեզ հանդէպ ունեցած իրենց պարտականութիւնները» խօսքին առջև՝ երբ կը մտածէր այն խեռ եւ անարդար կեցուածքին վրայ, որով հայ նախարարներէն շատերը ճմլած էին երբեմն անոր սիրտը՝ ամբաստանելով զայն մինչև Տիզբոնի իշխանութեանց առջև, քրիստոնէական ճշմարտութիւնը հաստատած չէ՞ր ըլլար արդեօք։

Աւետարանով պատմութիւնը լուսաւորելու այդ ձգտումը սակայն աւելի չնշուած աստիճանով մը կը տեսնուի Թարգմանչաց յուլիսեան այն տօնին մէջ, ուր երկու վեհագոյն սուրբերուն, Սահակի եւ Մեսրոպի յիշատակները միասին կը փառաւորենք։ Չմոռնանք ըսել հոս որ եթէ առաջին տօնը Սահակի հայրապետութեան և ազգին համար այնքան օրհնեալ այդ օրերուն մէջ յղացուած գաղափարի՛ն տօնն է, այս երկրորդը տօնն է իսկապէս այդ գաղափարին արդիւնաւորումովը սիրտերուն մէջ բազմած մխիթարութեան։ Երկու հանճարներուն գործակցութեամբը

գիրը գտնուելէն ու Գիրքը Թարգմանուելէն ետքը, չափ չունէր ուրախութիւնը որ կը խանդավառէր ամէնքը՝ բայց մանաւանդ զիրենք, գործին մեծ վաստակաւորները։ Անոնց խիղճերուն վրայէն վերցուած էր այլ ևս ճնշող ծանրութիւնը. ա՛լ վստահ էին անոնք թէ իրենց ժողովուրդին քաղաքականապէս խաւարած բաղդը լուսաւորուած էր նոր և փրկարար զօրութեան մը երաշխիքովը։ Կը հաւատամ, կը հաւատամ թէ այդ խորհրդածութիւնն էր որ կը հոլովուէր Տօնացոյցը կարգադրողին մտքին մէջ, երբ այդ օրուան իբրև ընթերցուած կը սահմանէր Ղուկասու այն հատուածը, ուր Փրկչին սա՛ խօսքը կայ. «Մի՛ երկնչիր հօտ փոքրիկ, զի հաճեցաւ Հայր ձեր տալ ձեզ զարքայութիւն...»։ Եկեղեցին հաւատքին յօրինուածքը, անոր շօշափելի արտայայտութիւնն է, պատկերը որուն մէջ կը կարդացուի հոգեորը կամ իմանալին։ Եկեղեցիին պատմութեամբը Աւետարանը մեկնելու հնարքը սին խաղ մը չէ հետևաբար. ընդհակառակն կարելի է զայն յաճախ նկատել ճշմարտութեան տանող ապահովագոյն ճամբան։ Ակներև է տօնին առարկան եղած սկզբունքին և Աւետարանի այդ հատուածին մէջ եղած աղերսը։ Երկրաւոր և վաղանցուկ զօրութենէն անդին կան երկնաւոր և տևական ոյժեր, որո՛նց աւելի պէտք է վստահին մարդիկ և ազգերը. վասնզի «հոգի առաւել է քան զմարմին», այսինքն բարոյականը աւելի՛ հզօր է քան ֆիզիքականը. համոզում, կամ հաւատք մանաւանդ, որով լեցուեցան սերունդները իրարու ետևէ այն ազգին մէջ, որուն զաւակները, այսինքն նոյն այդ հաւատքին ծնունդն ենք ամէնքս ալ։

Բայց Աւետարանը Եկեղեցիին պատմութեամբը

լուսաբանելու այդ մտածումը Սրբոց Թարգմանչաց երրորդ և վերջին տօնին առթիւ է մանաւանդ որ ի յայտ կուգայ։ Տեսէք, բուն տօնին օրը, շաբաթ, իբր առաքելական ընթերցուած կը կարդացուի Ս. Կորնթացւոց թուղթին այն մասը (ԺԲ. 4–11) ուր Հոգւոյն շնորհներուն պէսպիսութիւնը կը նկարագրուի. «Թէպէտ և բաժինք շնորհաց են, այլ Հոգի նոյն է։ Եթէ բաժինք պաշտամանց են, այլ Տէր նոյն է... ումեմն ի Հոգւոյն տուեալ է բան իմաստութեան. այլում՝ բան գիտութեան ըստ նմին Հոգւոյ... այլում՝ յաջողութիւնք զօրութեանց, այլում՝ մարգարէութիւն, թարգմանութիւն լեզուաց...»։ Յայտնի է թէ այդ վերջին տօնով կը պանծացնենք Աստուածաշունչի թարգմանութեամբ մեր մէջ հիմնաւորուած գործին ճիւղաւորումը և ճառագայթումը ազգային դարերու մէջէն, կազմութեամբը գրական զանազան սեռերու, որոնց իւրաքանչիւրը իր ուրոյն առանձնաւորումին մէջ կը ցուցնէ միևնոյն հոգիի մը՝ կրօնաշունչ հայրենասիրութեան նոյն ոգիին՝ արգասաւորիչ ոյժը։ Ու Տօնացոյցը օրուան յիշատակին հանդիպադրելով առաքելական թուղթին այդ պատկերը, կ'ուզէ ըսել ապահովաբար թէ ինչպէս մարմինին մէջ կազմուած այլազան գործարանները ամէնքն ալ նոյն արիւնէն է որ կ'ընդունին իրենց սնունդն ու զօրութիւնը, նոյնպէս Աստուածաշունչէն բեղնաւորուած գրականութեան բոլոր ճիւղերը մէկ փրկարար և աստուածային զօրութենէ մը կը ստանան իրենց կենդանութիւնը։ Ո՜րքան տպաւորիչ նմանութիւն, և ո՜րքան ճիշդ դատում մանաւանդ։

Ասիկա՝ շաբաթի, այսինքն բուն տօնին համար։ Բայց այսօրուան համար ալ, որ «Թարգմանչաց կիրակի»ն է՝ հասարակաց զգացումին առջև, թէև առանց

այդպէս կոչուելու, այլապէս սրտագրաւ է ընթերցուածին կարգադրութիւնը։ Քիչ առաջ ամէնքդ ալ լսեցիք այդ կտորը։ Մարկոսի ԺԲ. 35–44 համարները։ Երեք գաղափարներ կը շօշափուին անոր մէջ, երեքն ալ աւելի կամ նուազ աստիճանով տեսանելի, բայց իրապէս ներքին յարաբերութեամբ մը՝ տօնին գաղափարին հետ։ Առաջինով՝ Յիսուս կը բացատրէ իրեն այնքան սիրելի սա մտածումը թէ ժողովուրդները քաղաքական կեանքէն առաջ և աւելի՝ պէտք է բարոյական կեանքի ձգտին. այս վերջինն է որ կը շինէ առաջինը. հակադարձը ճիշդ չէ բնաւ. «Որդի Դաւթի»ին մէջ Դաւիթի քաղաքական գահուն յաջորդ մը փնտռելէ աւելի՝ պէտք է ջանալ տեսնել մանաւանդ անոր երգած և կանխատեսած հոգևոր թագաւորութեան ներկայացուցիչը. Իսրայէլի ժողովուրդը իր իսկ ճակատագրին բարերարած կ՚ըլլայ՝ երբ այդ առումով հասկնայ Մեսիան, և այդպիսի վեհապետի մը մանաւանդ կարենայ ցանկալ։

Երկրորդով՝ անցողաբար թէև, բայց խստիւ կը պախարակէ արտաքնայարդար ձևապաշտութիւնը, որ ընկերային կենցաղի և կրօնական կեանքի մէջ հաւասարապէս արգելք կը դառնայ անկեղծութեան, երևոյթներու տակ խեղդելով յաճախ բարոյականը և պարկեշտութիւնը. պէտք է, ըսել կ՚ուզէ, մտադիր լինիլ աւելի հոգևորին՝ որ, թէ՛ անհատներուն և թէ համայնքներուն ներքին կեանքին մէջ կը բարգաւաճի առաւելապէս, երրորդով։

Երրորդով՝ իրեններուն խղճին մէջ կ՚ուզէ տպաւորել այն տեսութիւնը թէ հոգևոր նուիրումը ամբողջական պէտք է լինի և ոչ մասնական. ընդունելի չէ Աստուծոյ՝ միայն մտքի, զոր օրինակ, կամ լոկ սրտի, և կամ մի միայն այս կամ այն կարողութեան

կամ ինչ ինչ յօժարութիւններու ընծայաբերութիւնը. պատարագը պէտք է բոլորանուէր ըլլայ՝ սուրբ լինելու համար. մարդս պէտք է քաջութիւնը ունենայ ողջակիզուելու իր պաշտած իտէալին սեղանին վրայ. և ասիկա ճշմարիտ է որքան անհատի մը՝ նոյնքան ազգի մը համար։ Ոչ թէ իր քիչ կամ շատ ունեցածէն մաս մը միայն, այլ ամբողջ ունեցածը տայ մարդ բարի նպատակներու. այս է ճշմարիտ բարոյականին պահանջը։ Այս սկզբունքը Յիսուս կը պատկերացարդէ այրիին լումային տեսարանովը, առակի մը հմայիչ աղուորութիւնը ունեցող այն նկարագրութեամբը, որ պատմութիւն մըն է սակայն։

Կեցած էր անիկա գանձանակին դիմացը, տեսնելու համար թէ ժողովուրդը ի՛նչպէս դրամ կը ձգէր անոր մէջ։ Մարդս պէտք է դատել ո՛չ այնքան իր ըսածէն, որքան տուածէն. ո՛չ թէ իր ճառերէն՝ այլ իր առաքինութիւններէն։ Բայց չսխալելու համար իր դատումին մէջ, պէտք է կարենալ նայիլ տուողին ու տուրքին՝ հոգւոյ և ոչ թէ սոսկ մարմնոյ աչքով. վասն զի տրուածին ոչ թէ քանակն է որ կը շինէ անոր արժէքը, այլ ոգին՝ որ տալ կուտայ զայն, ու կերպը՝ նոյն ատեն՝ որով կը տրուի անիկա։ Արդ, նա որ ինք միայն կրնար դիտել մարդերն ու իրերը այդ կերպով ու դատել զանոնք ճշմարտապէս, տեսաւ թէ շատ մը հարուստներուն հետ, որոնք անցան անոր առջևէն՝ շատ բան ձգելով անոր մէջ, բարձր ի գլուխ, ու իրենց պղինձին զղրդոցովը լեցնելով գաւիթին սրահներն ու մուտքը, անցաւ նաև այրի կին մը, որ, ամօթխած ու գլխիկոր, երկու լումայ, նաքարակիտ մը ձգելով հոն՝ ստուերի մը պէս սահեցաւ երթալ անհետանալու համար դուրս հոսող ամբոխին մէջ։ Այն ատեն իր մօտ կանչելով իր աշակերտները, որոնք ուրիշ կողմ էին

ցրուեր իրենց ուշադրութիւնը, պատմելէ վերջ տեսածը՝ ըստ անոնց. այն այրի կինը ամենէն շատ ձգեց գանձանակին մէջ. որովհետև միւսները իրենց աւելորդը միայն դրին, ասիկա՝ ամբողջ իր ունեցածը բերաւ հոն։

Բայց իմ նպատակս չէր այրիին նկարագրութիւնը ընել կամ անոր նաքարակիտին արժէքը բացատրել ձեզի հոս։ Այդ կինը, սկիզբէն իսկ անանուն՝ Աւետարանի մէջ, քսան դարերէ ի վեր իր անկորնչական տեղն ունի քրիստոնէական բարոյականի, գրականութեան և նոյն իսկ արուեստից պատմութեան մէջ, իբրև հոյակապ դէմք մը, այլ ես խորհրդանշանի վերածուած. ու իր նուիրած գումարը, նաքարակիտը, անսպառ դրամագլուխ՝ որ անդադրում կը բազմապատկուի հոգեւոր կեանքի յաւիտենական շահաստանին մէջ, գաղտնիք մը չունի այլ ես մեզի համար, իբրև զօրութիւն, իբրև շնորհ և իբրև պտուղ սրտեռանդն սիրոյ. իմ դիտումս էր աւելի ըսել ձեզի կամ հետաքրքրել զձեզ թէ ի՞նչ է կապը որ կը միացնէ, տօնացոյցի տնօրինողի մտքին մէջ, Թարգմանչաց տօնը այրիին լումային գաղափարին հետ, ի՞նչ մտածումով է որ աղքատ կնոջ ու գանձանակին պատկերը կը կախուի այսպէս Թարգմանչաց խմբանկարին ներքև, իբր աւետարանական բացատրութիւնը անոր։

Այլաբանական ոգին, որ շատ կանուխէն, առաքելական ժամանակներէն նոյն իսկ, ջիղը եղած է Ս. Գրոց մեկնաբանական գիտութեան, առանց թէև չափազանցուած ծայրահեղութեանց, երբեմն երբեմն երևցած է նաև մեր մէջ. Ս. Գիրքը կեանքով և պատմութեամբ, ու կեանքը և պատմութիւնը Ս. Գիրքով մանաւանդ բացատրելու հրայրքը, որ Աղեքսանդրիոյ քրիստոնէական իմաստասիրութեան ամենէն յատկա-

նշական նկարագիրը եղած է, բոլորովին անծանօթ զգացում մը չէ եղած նաև մեր նախնեաց մօտ։ Մեր հին գրականութեան ինքնագիր և թարգմանածոյ մասերուն մէջ, մեր շարականներուն և ծիսական պաշտամունքի զանազան արտայայտութեանց մէջ բազմաթիւ են հետքերը այդ ոգիին։ Կը համարձակիմ մըտածել թէ նոյն այդ ոգին է որ ձգտած է մեր այսօր փառաւորել պատրաստուած Թարգմանչաց երէկուան տօնին խորհուրդը ցուցնել այրիին՝ «զոյլ չափ զկեանս իւր» գանձանակին մէջ նետող կնոջ պատկերին մէջ։

Աւետարանը գանձանակն է, որուն առջեւէն անցան աշխարհի հին քաղաքակիրթ գրեթէ բոլոր ազգերը, որոնց մէջ քարոզուեցաւ Քրիստոսի խօսքը. Հրեաները, Ասորիները, Եգիպտացիները, Յոյները, Հռովմէացիները, Պարսիկները, Հնդիկները, և այլն և այլն։ Ամէնքն ալ իրենց ունեցածէն, ամէնքն ալ, ոմանք իրենց գրականութենէն, ուրիշներ իրենց մըտաւոր կեանքէն, ուրիշներ իրենց խօսքերէն և աւանդութիւններէն, իրենց քաղաքական կամ ընկերային կեանքի ազդեցութիւններէն բան մը, անպատճառ տուին անոր։ Հրեան՝ իր կրօնքէն, հաւատքին գրքէն, իր պաշտամունքին կանոններէն և կերպերէն. Ասորին՝ իր մտաւորական այն ձգտումներէն, որոնք յետոյ իր հայրախօսական գրականութիւնը առանձնաւորեցին, Եգիպտացին՝ իր ներհայեցողական կեանքի այն միտումներէն, որոնք յետոյ քրիստոնէական վանականութիւնը կազմակերպեցին Նեղոսի անապատներուն մէջ. Յոյնը՝ իր փիլիսոփայական միտքի այն լոյսերէն՝ որոնցմով յետոյ քրիստոնէական դաւանութեանց ուղղափառութիւնը պիտի բանաձևուէր. Հռովմէացին՝ օրէնքի և վարչական դրութեան այն ըմբռնումներէն, որոնք յետոյ եկեղեցական իշխանու-

թեան և կարգապահութեան ոգին պիտի կազմակերպէին. Պարսիկն ու Հնդիկը, չափով մը և կարճ ժամանակի մը համար միայն, մին իր տօներուն խորհրդաւորութենէն, միւսն իր ճգնողական ունայնացումի կերպերէն, ամէնքն ալ տուրքի մը բաժինը, իրենց ունեցածէն մաս մը միայն բերին քրիստոնէութեան, ամենամեծ մասամբ պահելով դարձեալ իրենց նախկին ամբողջը, իրենց ցեղային ինքնութիւնը և ազգային նկարագիրը, եթէ ոչ ընդ միշտ, այլ գէթ այն ժամանակին մէջ կամ այն դարաշրջանին՝ ուր ընդունեցին Աւետարանի կրօնքը։

Բայց, ո՞վ պիտի կարենար ժխտել, ժողովուրդներու այդ տողանցութեան մէջ գտնուեցաւ մէկը, ժողովուրդ մը կամ ազգ մը, իր թիւով ու երկրաւոր կեանքի միւս պայմաններովը այդ բոլորէն աւելի փոքր ու նուաղ ժողովուրդ մը, որ, ինչպէս այրին՝ Տաճարին գանձանակին, նոյնպէս ինքը, Աւետարանին նուիրեց, ինչ որ անոր իսկ շնորհիւ ստացեր էր իբրև ազգ. «գոյիւ չափ զկեանս իւր», իր ամբողջ ունեցածը. ա՛յս է որ կ'ըսէ մեզի՝ յանուն մեր ազգային գիտակցութեան՝ Աւետարանի այս օրուան ընթերցուածը. իսկ թէ ինչե՞ր էին որ կը բաղկացնէին մեր այդ ամբողջ ունեցածը՝ երէկի տօնին պատկերն է որ կը ցուցնէ զայն մեզի. գիրը կամ գրականութիւնը, այսինքն մեր ազգային գիտակցութեան զգացումն ամբողջովին. դիւցազնութիւնը՝ այսինքն մեր գոյութեան կռուին ոյժը. պատմութիւնը՝ այսինքն յիշատակին զգացումը. փիլիսոփայութիւնը՝ այսինքն մեր մտաւոր կեանքը բովանդակ. աղօթքը՝ այսինքն աստուածայինին խորհուրդը, ու երգը՝ այսինքն արուեստին ամենէն կենդանի քնքշութիւնը։ Այդ ամէնը, մեր ազգային և հոգեկան կեանքին գուցէ սակաւամասն՝ բայց մեզի հա-

մար յաւէտ թանկ այդ հարստութիւնը, որ մեր կեանքն էր, «գոյիւ չափ» տուինք, զոհաբերեցինք Աւետարանին. որ է ըսել թէ համակ քրիստոնէական եղան մեր գրականութիւնը և զայն կազմող բոլոր առաջին տարրերը՝ դիւցազներգութիւնը, փիլիսոփայութիւնը, պատմագրութիւնը, միսթիքական ոգին և գեղարուեստը։ Ուրիշ բառով՝ քրիստոնեայ դարձանք մեր հոգւոյն ու անոր բոլոր մասերովը. մեր միտքովը, մեր սիրտովը, մեր խիղճովը, մեր բոլոր իմացական ու բարոյական ձգտումներովը, մեր սիրովը բովանդակապէս, ամէն բարի և ազնիւ հրայրք ու յօժարութիւն սրբագործելով Աւետարանի շունչով։ Հազիւ արդէն փոքր ի շատէ միայն ծանօթ մեր նախաքրիստոնէական կեանքին՝ մեզի համար մասնաւոր բերկրութիւն նկատեցինք Աւետարանի՛ ծնունդ ճանչնալ զմեզ իրօք և իրաւամբ. իւրացնելով խաչին բարոյականը ազգովին՝ նոյնացուցինք մեր ազգութիւնը քրիստոնէութեան հետ. ատոր համար գուցէ և մեր վրայ հրաւիրելով ցեղակից կամ դրացի հզօրներու հեռն ու ատելութիւնը և յետնագոյն դաժանութիւնները։ Տուինք ամէն ինչ որ ունէինք և կրնայինք ունենալ՝ իրեն, այսինքն՝ անոր որ տեսաւ թէ «այրին այն տառապեալ» ի՞նչպէս իր ունեցածն ամբողջ դրաւ գանձանակին մէջ, ու երանեց զայն հոգւոյն։

Երանե՜ց... վասնզի տեսաւ զայն. ի՜նչ երջանկութիւն արդարև իրեն՝ այդ հէք կնոջ համար, եթէ գիտցած ըլլար թէ ո՜վ էր այն որ տեսաւ զինքը, և եթէ կրցած ըլլար հասկնալ թէ ի՜նչ օրհնութիւն էր այն որ կ'իջնէր իրեն՝ անոր նայուածքէն միայն ու շունչէն։

Բայց ինչո՞ւ մութ ամպ մը կը ծածկէ յանկարծ իմ դատումը, մինչ շրթներուս վրայ կուգայ սա չարչարող հարցումը. «Տեսա՞ւ ան զմեզ ևս, երբ բոլո-

ըմպուէր անձնատուր եղանք մենք իրեն, երբ ազգովին ընծայուեցանք պատարագ ողջակէզ իր սեղանին վրայ»: — «Տեսա՞ր դուն զմեզ, Տէր, երբ, անուննիս քուկինիդ խառնուած, արհաւիրքէ արհաւիրք հալածական՝ կը վազէինք լեռնէ լեռ և մինչև ամայքներու հեռաւոր ծայրերը, ցրուած՝ չուարած հօտերուն նման, որոնց մեռցուած է հովիւը. տեսա՞ր երբեք արիւնը, որ ուղխօրէն կը հոսէր մեր անցած ճամբաներուն վրայ՝ մի միայն քու սիրոյդ համար . . .»: Բայց կրնա՞յ միթէ վրիպիլ որևէ բան Քու ամենատես նայուածքէդ, որ գիտէ թափանցել ու քննել նոյնիսկ մինչև երիկամունքներուն խորը: Օ՜հ, մեր դարաւոր հաւատքն է, յաւէտ անշէջ՝ մեր անմեռ հոգիներուն մէջ, որ կ՚ըսէ մեզի թէ դուն տեսար արդարև «գոյնի չափ» ինքզինքնիս քեզի զոհաբերելու մեր յօժարութիւնը, ու երանեցիր նոյնիսկ զմեզ, օրհնելով զմեզ՝ մեր նախնեաց հետ քու կնքած ուխտին հանդէպ մեր ցոյց տուած այս հաւատարմութեան համար: Կը հաւատանք, այո՛, թէ օրհնութեանդ այդ շնորհն է որ մեր մէջ փոխարկուեցաւ զօրութեան մը, որ, հակառակ շարունակ մեր վրայ պայթած ահաւորագոյն վտանգներուն, պահպանեց զմեզ մեր գոյութեան ամենէն մեծարժէք էութեան՝ մեր հոգևոր ու բարոյական կեանքին մէջ: Անո՛ր համար է որ հաւաքուած ահա յաւիտենական այն մատեանին առջև, որուն էջերէն հաճեցար Դուն ուղղակի խօսիլ մեզի հետ, յիշատակին առջև այն սուրբ մարդոց որոնք գիտցան այնքան իմաստութեամբ և բարութեամբ առաջնորդել զմեզ Քու ճշմարտութեանդ ճամբուն մէջ, կուգանք մեր սիրոյն, մեր յոյսին, մեր հաւատքին տուրքը մատուցանել Քու անունիդ և կամքիդ: Փա՜ռք Քեզի:

ԿՈՉՈՒՄԻՆ ԳԻՏԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆ Է ՈՐ ԿԸ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾԷ ՄԱՐԴԸ

«Եւ արք երկու խօսէին ընդ նմա (Մովսէս եւ Եղիա)... եւ ասէին զելիցն զոր կատարելոց էր յԵրուսաղէմ» (Ղկս. Թ. 30):

Աւետարանական պատկերին այս պզտիկ գիծը ներշնչող է մեծավայելուչ նկարի մը չափ. խորհրդաւոր տեսարանի մը հաղորդած տարտամ տպաւորութեանց մէկ փշրանքն է ան, որուն մէջ կը շողայ, սակայն, լոյսի յստակ ճաճանչ մը:

Որևէ մարդ, որևէ գործիչ մանաւանդ, որ գաղափարի մը հետ կապած է իր կեանքը, կամ իտէալի մը նուիրած, պէտք է յաճախ ունենայ աղօթքի չափ լուրջ և ինքնամփոփ պահեր, որոնց մէջ կարենայ անդրադառնալ իր անձին ու գործին, իր պաշտօնին ու կոչումին վրայ, լուսաւորուելու համար իր պարտականութեան զգացումովը: Հոգեկան այդպիսի կացութեան մը անձնատուր եղողը իր մէջ յառաջ կը բերէ բարոյական այնպիսի պայծառութիւն մը, ուր կրնայ բովանդակապէս տեսնել ինքզինքը, իր էութեան ամենէն մթին խորքերուն մէջ. ըմբռնել իր թերութիւնները, և գիտակցիլ իր առաւելութիւններուն և ձգտումներուն: Ինքնամտածումի այդ րոպէն հոգիին պայծառակերպութեան պահն է:

Այդ պահը ա՛յնքան աւելի հարազատ հանդիսաւորութիւնը կ՚ըլլայ հոգիին, որքան աւելի հեռաւոր հորիզոնի մը վրայ կը բացուի վարագոյրը. որքան աւելի

անձին զգացումէն վեր՝ ցեղին զգացումը, անհատին հոգիէն վեր՝ համայնքին հոգին երևին հոն։ Մեծ մարդիկը, մեծ գործիչները, իրենց ցեղին առաւելութիւններուն աւելի կամ նուազ փառաւոր խտացումներն են։ Անձի մը նկարագիրը այնքան աւելի տոկուն կ՚ըլլայ և գեղեցիկ, ո՛րքան աւելի իր ցեղին առաքինութիւններն ու գեղեցկութիւններն են անոր բաղկացուցիչ տարրերը։ Ճշմարտապէս մեծ կրնայ լինիլ ա՛յն անձը միայն, որ, իր կոչումին վրայ մտածած պահուն, կրնայ արթնցնել իր արեան մէջ նիրհող ազնուագոյն հին բնազդները. որ կրնայ իր խղճմտանքին մէջ կենդանացած զգալ իր պատմութեան փառաւորագոյն տիպարները։ — Հոգեբանական այդ օրէնքին համեմատ է որ Յիսուսի գիտակցութեան մէջ կը վերերևին և իրեն հետ կը խօսակցին Մովսէս և Եղիա։

Ահա Յիսուսի յաւիտենական օրինակը, որ Թաբորի բարձունքէն կ՚աւանդուի մեզի։

Մովսէս և Եղիա. — օրէնքն ու նախանձախնդրութիւնը. արդարութիւնը և համոզումին քաջութիւնը։ Որպէսզի գաղափարական գործիչ մը կարենայ ընթանալ դէպի իր կոչումին վախճանը, պէտք է որ ունենայ այդ երկուքէն. պէտք է որ արդարութիւնը ուղղէ իր քայլերը, և անկեղծութիւնը թռիչք տայ իր հոգւոյն։ Այդ երկուքը ունեցող անձը միայն կրնայ իր վրայ փայլեցնել մեծ նկարագիրներու շնորհքը, որ ազնուականութիւնն է սրտին եւ պայծառակերպութիւնը հոգիին. առանց անոնց, մարդկային կեանքը կը կորսնցնէ ամէն ինչ որ գաղափարական է իր մէջ, ու կը վերածուի անասնական վիճակի մը։

Վասնզի, ինչպէս ըսուած է, օրէնքը պարտականութեանց լոյսն է, և ո՛րչափ աւելի ունենանք այդ լոյսէն, ա՛յնքան աւելի ընդունակ կ՚ըլլանք ճանչնալու և կատարելու մեր պարտականութիւնները. ու օրէնք մը ա՛յնքան քաղցր է ու սրտազդեցիկ, որքան աւելի բարոյական է անիկա։ Կեանքին մէջ երկու բան կայ գեղեցիկ. աստեղազարդ երկինքը՝ մեր գլխուն վերև, ու բարոյական օրէնքը՝ մեր ներսիդին։ Արդարութեան սէրը բնատուր զգացում մըն է սրտին համար. հոգիին ջիղն է ան, եթէ հնար է այսպէս ըսել։ Բայց ինչպէս առանց մարզանքի շուտով կը խանգարուի մարդուն ջղային կազմուածքը, նոյնպէս առանց օրէնքի շուտով կը խամրի արդարութեան ըզգացումը. ան է, օրէնքն է որ կը մտրակէ, կ՚ուղղէ, մշտական կանոնաւորութեան մէջ կը պահէ արդարութեան զգացումը։ Որովհետեւ, մինչդեռ արդարութեան փափաքը անձնական զգացում մըն է, օրէնքը, ապրուած փորձառութիւններու՝ զտուած և ճշդուած նկատողութիւններու արդիւնք, հանրային սկզբունք մըն է ժամանակի և ընկերութեանց շրջաններուն մէջէն յառաջացած, և մեծ մտքերու հաւանութեամբը կնքուած։

Բայց ո՛չ արդարութեան սէրը և ո՛չ օրէնքին յարգանքը պիտի չարժէին ոչինչ, եթէ բան մը՝ բարոյական ուրիշ զօրութիւն մը չփոխարկէր զանոնք կեանքի։ Այդ զօրութիւնն է անկեղծութիւնը, համոզումին քաջութիւնը։ Սրտի անվերապահ յորդում, անիկա նախանձախնդրութիւն կը ստեղծէ հոն, ուր, առանց իրեն, մեռեալ տառ մը պիտի մնար օրէնքը. դիմադրութեան անընկճելի ոգի մը կը կազմէ հոն, ուր, առանց իրենց, լոկ բառ մը պիտի մնար արդարու-

թիւնը. ու, առաքինութեան այլազան ձեւերուն տակ, փիլիսոփայ կ'ընէ մարդը բախտին դաժանութիւններուն դէմ, անվհատ ու անվեհեր՝ կեանքի դժուարութիւններուն մէջ, ամրակուռ և աննուաճ՝ փորձութեանց մոլորեցնող սադրանքներուն առջև։

Մովսէս և Եղիա. օրէնքն ու անկեղծութիւնը, արդարութիւնն ու անձնուիրութիւնը. այդ երկուքն է որ կը խօսին Յիսուսի գիտակցութեան մէջ, յիշեցնելով իրեն Երուսաղէմը, ուր պիտի երթար, վերջին անգամն ըլլալով։ Ու անոնց լոյսովն է որ անիկա Թաբորի փառքին մէջէն կը տեսնէ լերան ստորոտը կեանքի դժնդակ դառնութեանց մէջ գալարուող մարդկութիւնը, և աւելի հեռուն՝ Գողգոթայի կախաղանը։ Իր ցեղին հոգիէն փրթած զոյգ մը ճիչերն են անոնք, որ իր կոչումին՝ իր փրկարար պաշտօնին գիտակցութեամբը կը լեցնեն իր սիրտը, իր պարտականութեանց զգացումը նորոգելով և զօրացնելով անոր մէջ։ Ու իր անձին և գործին, իր դերին և պաշտօնին վրայ աղօթասոյզ խոկումի այդ պահուն, իր աշակերտները կը տեսնեն զինքը փառաւորուած աստուածային մեծվայելչութեամբ. վասնզի չկայ մարդկային հոգին մէջ զինքը ստուգապէս բարձրացնող բան մը՝ քան պարտականութեան սէրն ու կամքը, որ իր կատարելութեան կը հասցնէ, կամ, կրօնական բացատրութեամբ, կը պայծառակերպէ մարդը։

«ԱՌԱՋԻՆ ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԱՑ ԿԻՐԱԿԻՆ»

Տպաւորիչ է Առաքելական Աթոռի մը բեմէն առաջին անգամ խօսելու պատեհութեան այսպէս Հայ Եկեղեցւոյ Առաքելական տօնին զուգադիպումը։ Եթէ աւելի ընդարձակ սահմանի մը մէջ գործադրուած ըլլար կիրակիները իրենց նախորդ օրը տօնուած սուրբերու անունով կոչելու ժողովրդական սովորութիւնը, ինչ որ կը կատարուի Ս. Լուսաւորչի, Ս. Յակոբայ և Ս. Սարգսի տօներուն վաղորդայնի կիրակիներուն համար, շատ ի դէպ պիտի ըլլար Առաջին Լուսաւորչաց Կիրակի կոչել այս օրը։

Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ առաքելականութեան հարցը կրնանք նկատի առնել զգացումի, պատմութեան և գիտութեան երրեակ տեսակէտներէն։

Ամբողջ Հայութեան համար այլեւս սրտի հարց մըն է առաջին տեսակէտը։ Ի վաղուց, և մանաւանդ այժմ, կարծես ազգային զգացումի պահանջ դարձած են առաքելականութեան փաստը և տիտղոսը։ Ժողովուրդ մը, որ առաջին քրիստոնեայ պետութիւնը ունեցած է աշխարհի վրայ, չի կրնար հաւատալ որ քրիստոնէութիւնն իր մէջ պետականացուած օրուան նախօրեակին միայն քարոզուած ու կազմակերպուած ըլլայ իր մէջ։ Լուսաւորչի աթոռը մեր պատմական խըղճմտանքին առջև նորոգեալ քահանայապետութիւն մըն է միայն։ Եթէ մեր առաջին աւետարանիչները առաքեալներ եղած չըլլային, եթէ երեք դարերու անընդհատ քարոզութեամբ բոլորովին պատրաստուած չըլլար գետինը մեր եկեղեցական կեանքին մէջ, անկարելի պիտի ըլլար որ արքունիք, բանակ և ժողովուրդ

մէկ անգամէն դառնային Աւետարանի լոյսին։ Ա՛յնքան հաստատուն է այս իրողութիւնը, որքան սերտ է և խոր՝ անոր զգացումը ազգին հոգւոյն մէջ։

Այս զգացումը սոսկ ի յառաջագունէ բերում մը չէ ազգին հոգեկան կեանքին մէջ, այլ պատմական տուիքներու վրայ կանգնուած համոզում մը։ Ազգային և օտար գրականութեանց մէջ քիչ չեն եղած այդ պարագան հաստատող կարևոր ապացոյցներ։ Տեղագրական և հնախօսական, մատենագրական և պատմաբանական փաստեր տարակոյս չեն թողուր այդ մասին։ Եւ ա՛յդ իսկ է խարիսխը ժողովրդին զգացումին, որ մինչև այսօր իր տիեզերական սփիւռքին մէջ ալ դեռ իր եկեղեցական նուիրապետութենէն անբաժան կը պահէ այդ տիտղոսը, իբրև ամենէն արտայայտիչ ստորոգելին իր հաւատքին հինաւուրց վաւերականութեանը։

Ճշմարիտ քննադատութիւնը, այսինքն այն որ գիտէ պատմական վաւերագիրներու և աւանդութեանց և զրոյցներու դասին մէջ կոտրող ոգին, չի կրնար այլ կերպ եզրակացութեան յանգիլ։

Պատմութիւնը կը մնայ անցեալին կալուածը սակայն։ Ապրող և իրենց ապագային դիմող ժողովուրդներու համար բաւական չէ պարծիլ իրենց նախնեաց փառքերով։ Ազգերն իրենց արժանիքը պէտք է ապացուցանեն ոչ թէ գերեզմանաքարերով, այլ իրենց առօրեայ կեանքէն աղբերացած բարութեան, սիրոյ և արդարութեան գործերով։ «Առաքեալ» կը նշանակէ ճշմարտութեան և սիրոյ աստուածային պատգամաւոր. առաքելութիւնը այս պատգամաւորութեան պաշտօնն է. իսկ առաքելականութիւն՝ աստուածային պատգամաւորութեան այդ պաշտօնին կազմակերպուած դրութիւնը։

Մեզի համար հիմակ խնդիր պէտք է լինի ոչ այնքան այն՝ թէ առաքելական ենք պատմականօրէն, այլ ա՛յն մանաւանդ թէ Հայաստանեայց Եկեղեցին այժմ իսկ ունի՞ կամ կը պահէ՞ առաքելականութեան դիրքին բարոյական զօրութիւնը։

Ոչ ոք կրնայ ուրանալ թէ ան, անցեալին մէջ, գլխաւորապէս իր ժողովուրդին ծոցին մէջ, և մասամբ նաև անկէ դուրս, շրջակայ ազգերու կեանքին մէջ արդիւնաւորած է իր առաքելական պաշտօնը։ Բայց ի՞նչպէս համոզել ինքզինքնիս և ուրիշները թէ նոյն այդ կենսունակութիւնը, բարերար պատգամաւորութեան մը ձգտումն ու ոգին տակաւին կայ ու կը տևէ իր մէջ . . .

Եթէ գեղադրուագ այս կառուցուածքը, որ իբրև Առաքելական Աթոռ կը բարձրանայ այս կամարներուն տակ, իր հովանիին ներքև ու շուրջը ապրող աւետարանական գործունէութեան մը խորհրդանշանը չէ այսօր ալ, եթէ առաքելական տիտղոսը սոսկ պերճանք մը կամ պիտակ անուն մը միայն կը մնայ մեր Եկեղեցիին ճակտին վրայ, ընդունայն է պարծիլ առաքելականութեան պատմական և օրինական իրաւունքներու փառքերով։

Ոչ թէ մենք մեր նախնիքներով՝ այլ անոնց առաքելական հոգին է որ պէտք է բերկրի և պարծի մեզմով, մեր Եկեղեցւոյ և անոր նուիրապետական կազմին բոլոր մարզերուն մէջ և մենէ իւրաքանչիւրին վրայ տեսնելով առաքելականութեան կոչումն ու շնորհը. առաքելութիւն՝ աշխարհի մէջ մեղքին դէմ, ընտանեկան կեանքին մէջ՝ բարոյականին ի նպաստ. առաքելութիւն՝ չարին դէմ, ինկածներուն սիրոյն, վիշտին դէմ՝ տառապողներուն մխիթարութեանը հա-

մար. առաքելութիւն՝ ի սէր մանկութեան, դաստիարակութեան ի խնդիր:

Այն ատեն է որ պիտի կարենանք պարծիլ մեր Եկեղեցիին և այս Ս. Աթոռին առաքելականութեամբ, ու երգել Բանաստեղծին հետ.

«Ըսէք ո՞ր ազգին՝ չորս առաքեալներ
Երկնից Թագաւորն է դեսպան ղրկեր»:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԻՏԷԱԼՆ Է ԱԶԳԻ ՄԸ ԿԵԱՆՔԻՆ ԲԱՐԳԱՒԱՃՈՒՄԻՆ ՄԵԾԱԳՈՅՆ ԱԶԴԱԿԸ

«Ո՜ տացէ ի Սիոնէ զփրկութիւն Իսրայէլի, ի դարձուցանել Տեառն զգերութիւն ժողովրդեան իւրոյ» (Սաղմ. ԺԳ. 11):

Սաղմոսին այս խօսքը մեկնիչներու կողմէ երկու կերպով հասկցուած է. ոմանք զայն նկատած են մէկ կտորը փառաբանական օրհներգի մը, յօրինուած՝ Դաւիթի օրով կամ իրմէ նոյնիսկ, և իր տաւիղին վրայ նուագուած, ի պատիւ իր նուիրագործած Սիոնին. իսկ ուրիշներ զայն կը համարին կարօտի հառաչանք մը՝ Բաբելոնի գերեալներէն՝ ուղղուած դէպի Երուսաղէմի Սիոնը, որ, իբրև մարմնացումը իրենց կրօնական և ազգային իտէալին, ինչպէս աստղ բևեռի՝ իրեն կը քաշէր անոնց նայուածքը, իրենց տարաշխարհիկ կեանքի ալեկոծումներուն միջոցին:

Վերջին բառերը՝ «ի դարձուցանել Տեառն զգերութիւն ժողովրդեան իւրոյ», միտքը արդարև կը տանին դէպի երկրորդ մեկնութիւնը, խորհիլ տալով ողբական այն եղերերգներուն, որոնցմով երբայեցի հագներգակները կը ջանային սփոփել նժդեհութեան մէջ աղեկիզուող իրենց ազգակիցները հայրենիքին և անոր սրբութիւններուն յուշքովը: Բայց որովհետև Սաղմոսարանին մէջ երկու անգամ գրուած է այս խօսքը պարունակող Սաղմոսը, նախ ԺԳ. և յետոյ ԾԳ. գլուխին մէջ և գրեթէ ճիշդ միևնոյն բառերով, միայն մէկուն մէջ Ելոհիմ ու միւսին մէջ Եհովա անուններով արտայայտելով Աստուծոյ գաղափարը, կա-

րելի է ընդունիլ որ իսկապէս հին բանաստեղծութիւն մը եղած լինի ան, թէ՛ ցնծութեան առիթներով երգուած՝ փառքի օրերուն, և թէ տրտմութեան ժամերու մէջ՝ առ ջուրս Բաբելոնի։

Ամէն պարագայի մէջ, սա՛ է սակայն ամենէն ճշմարիտ և այս պահու զմեզ ամենէն աւելի շահագրգռող կէտը թէ Աստուծոյ ժողովուրդին ըմբռնումին մէջ, այդ անունը՝ Սիոն՝ երկար դարերէ ի վեր հոմանիշը դարձած Աստուածային սիրոյ և զօրութեան, անոնց հաւատքին խանդավառութեանը առջև կը ներկայանար իբրև անձնաւորումը Եհովայի գորովին և խնամակալ հովանաւորութեանը՝ նկատմամբ իր ժողովուրդին։

Պաղեստինի և նոյնիսկ Երուսաղէմի շրջակայից մէջ իրենց երևոյթովը շատ աւելի աչքառու լեռներու կարգին, Սիոնը, այդ փոքրիկ բարձունքը, ընտրուած էր կարծես Աստուծմէ, ճիշդ՝ ինչպէս կը նկատէ իր խորքին մէջ կրօնազգած մատենագիր մը՝ իր փոքրկութեա՛նը համար նոյնիսկ. վասնզի Տէրը, որ ամենակալ է և ամենազօր, կը սիրէր փոքրերը և տկարները, անոնք որ խրոխտանք չեն պարզեր իրեն դէմ. չէ՞ որ ինքն իսկ ըսեր էր Եսայիի բերնով. «Յո՞ բնակեցայց, եթէ ոչ ի հեզս եւ ի խոնարհս»։

Այսպէս կամ այնպէս, երբ Վկայութեան Խորանը, Իսրայէլացւոց հաւատքին սրբութիւնները տաղաւարող այդ շարժական յարկը, և Ուխտին Տապանակը՝ որուն մէջ կը պահուէին Օրէնքին տախտակները, ծաղկած գաւազանը, մանանային սափորը և ոսկի բուրվառը, ամէնքն ի միասին՝ յոյսին մուրհակները դէպի իր կոչումին իրականացումը ընթացող ժողովրդի մը, երբ, կ'ըսեմ, այդ երկուքը՝ Խորանն ու Տապանակը՝ անապատի տաժանքներէն, Փառանի լեռնաշղթաներէն,

Սինայի կայծակներէն, Բասանի մութ կաղնեստաններէն, Յորդանանի վիմատարած ալիքներէն, Գաղգաղայի հանգիստէն, Սելովի դադարքէն, Էմմաուսի արկածներէն և Կարիաթարիմի քառասնամեայ օթևանումէն ետքը, Դաւիթի հանճարէն և քաջութենէն երկնուած ազգային վերածնութեան օրերուն, փոխադրուեցան արքունի պալատին դրացնութեանը մէջ՝ այդ բարձունքին վրայ, այն օրէն Սիոն ժողովուրդին գիտակցութեանը մէջ կը փոխարկուէր անբաղդատելի նուիրականութեամբ վեհացած սրբավայրի մը, որուն մէջ Տէրը կը բնակէր. մինչև այն ատեն անոնց տեսած բագինները ու դաբիրները մոռցնող Աստուածային տուն մը, որ այնուհետև, փառքի և վիշտի, յաջողութեանց և ձախողուածներու պատմական օրերուն ազգային խղճմտանքին առջև պիտի պատկերանար իբրև որչափ ազգային նոյնքան և կրօնական յիշատակարան մը, խորհրդանշան մը, յաւիտենական աղբիւր օրհնութեան, սրբութեան և զօրութեան։

Սաղմոսն ու մարգարէութիւնները, Իսրայէլի կրօնական հոգւոյն և ցեղային խղճմտանքին ամենէն հարազատ այդ արտայայտութիւնները, այդ զգացումն ու ըմբռնումն է որ կը ներկայացնեն զանազան եղանակներով, այդ բարձունքին վրայ ցուցնելով մերթ Աստուածային զօրութեան, փրկութեան և հովանաւորութեան սրբարան մը («Հաճեցաւ Տէր ընդ Սիոն», «Ո տացէ ի Սիոնէ զփրկութիւն», «Առաքեսցէ քեզ Տէր օգնութիւն ի Սիոնէ»), մերթ օրէնքի և արդարութեան պատգամատեղի մը («Լցաւ Սիոն իրաւամբք և արդարութեամբ», «Մերժեցան ի Սիոնէ անօրէնք», «Օրէնք ի Սիոնէ ելցեն»), մերթ խաղաղութեան և սուրբ կեանքի ապաստանավայր մը («Ի Սիոն դիմեալ

ապրեսցուք», «Փախիցուք ի Սիոն», «Եկեսցուք ի Սիոն առ Տէր Աստուած Իսրայելի», «Երանի՜ որ ունիցի զաւակ ի Սիոն»). Սիոն՝ հաւատքի անառիկ ամրոց, որուն պատմական և գաղափարական նուիրականութեան մասին որ և է ուրացում ի սպառ անհանդուրժելի պիտի գտնէր հանրային գիտակցութիւնը. («Վասն Սիոնի ոչ լռեցից»)։

Նոյն այդ զգացումն ու ըմբռնումը չէ՞ միթէ որ մինչև ցայսօր տակաւին կ'ոգևորէ այդ ժողովուրդը, այդ միակ բառին՝ այդ պզտիկ անունին մէջ խտացնելով իր ամբողջ սիրտն ու միտքը, իր գերագոյն իտէալը, իր անցեալին յուշքը և ապագային ձգտումը բովանդակապէս։

Ինչ որ հինն Իսրայէլ այդքան սրտաթունդ խանդավառութեամբ կը զգար ու կը զգայ տակաւին նկատմամբ իր կրօնական և ազգային մտատիպարին, կարելի է ըսել թէ ամէն ժողովուրդ, եթէ ոչ արտաքին նոյն ձևականութիւններով բոլորովին՝ բայց ներքնապէս և համանման խորքով մը կը զգայ և զգացած է յաճախ իր գոյութեան ամենէն բախտորոշ վայրկեաններուն մանաւանդ՝ վերաբերմամբ նոյնպիսի իտէալի մը։

Քրիստոնէութիւնը, որ, հակառակ իր քարոզած համամարդկային բարոյականութեան սկզբունքներուն, իւրաքանչիւր ազգի մէջ աւելի պայծառացուցած է իր ազգային ինքնութեան գիտակցութիւնը, միւս կողմէ աւելի խորացուցած ու մշակած է այդպիսի մտատիպարի մը սէրը ժողովուրդներու մէջ։ Եւ սակայն Աւետարանի հաւատքը պաշտող ազգերուն համար թէև էապէս ուրոյն զգացումներ են կրօնքը և ազգութիւնը, բայց իրականին մէջ այնքան հաշտ են անոնք միմեանց հետ և այնքան դաշն միմեանց նկատ-

մամբ որ գոգցես կը միանան իրարու հետ իբրև միաւորեալ միութեան մը մէջ։

Եթէ այս տեսութիւնը ինչ ինչ կողմերով դեռ տարակուսելի թուի շատերու և նոյն իսկ մեզի, անիկա անվիճելի է սակայն այն ազգին, այն ժողովուրդին, այն ցեղային միութեան համար որ մենք ենք։

Ի զուր չէ արդարև որ Հայը շատ կանուխ ժամանակներէ, քրիստոնէական գրականութեան լոյսին տակ իր ազգային գիտակցութիւնը կազմուելէն ի վեր, և հետզհետէ աւելի ևս, ինքզինքը կոչած է Նոր Իսրայէլ. այսինքն խորհած է թէ այն հոգեկան և ցեղային առանձնաշնորհութիւնները զորս ան սովոր էր ինքզինքին վերագրել՝ իրենն ալ եղած են մեծ չափով, ու ինքն ալ իրաւունք զգացած է ինքզինքը իր կարգին համարելու ժողովուրդ մը արժանի երկնային բացառիկ հոգածութեան, ժողովուրդ մը որ՝ սկիզբէն տէր իր կոչումին՝ իր մէջ ոյժը կը զգայ եւ կը չինէ՝ իրագործելու այդ կոչումը, ի գին ամենէն անհեղ դժուարութեանց տիրանալու համար իր ճակատագրին, որուն բարութեան մասին միշտ ալ բարձր եղած է իր համոզումը։ Ասոր համար է որ Հին Կտակարանի պատմագրական էջերէն շատերուն մէջ կարդած է ան յաճախ իր կեանքը կարդալ, մարգարէական պատգամներուն մէջ իր ապագային նախազգեցութիւնները լսել, ու բարոյական և իմաստասիրական գիրքերուն մէջ կանգ առած է յաճախ սկըզբունքներու առջև, որոնք կարծես ուղղակի իր հոգիին կը խօսին։ Իսկ Սաղմոսը, եբրայական ազգի այդ աստուածախառն գուսանրգութիւնը, իրենն է զգացած նոյն ատեն։

Փորձուեր եմ անգամ մը ըսելու, ու չեմ քաշուիր կրկնելէ զայն հիմակ հոս. «Սաղմոսը, ցաւին

գիրքն է ան, որ մեր Տառապանքին աղեխարշ պատմութիւնը կ'աւանդէ մեզի, բայց նոյն ատեն Ցոյսին մատեանը, որ մեր երազներուն երգը կ'եղանակէ հոգետալից խորհրդաւորութեան մը սրտառուչ տրտմութեամբ»։ Ատոր համար է որ Սաղմոսին այն տողերը կամ համարները, որոնց մէջ ազգային մտատիպարի մը խորհուրդը կայ, մասնաւոր ձգողականութիւն մը ունին մեր սիրտերուն համար. իսկ այդպիսիներուն ապահովաբար գլխաւորագոյններէն մին է այն զոր յիշեցի խօսքերուս սկիզբը. «Ո տացէ ի Սիոնէ զփրկութիւն Իսրայէլի, ի դարձուցանել Տեառն զգերութիւն ժողովրդեան իւրոյ» (Ա՜խ, երանի թէ Սիոնէն գար Իսրայէլի փրկութիւնը, ու Տէրը այս ժողովուրդը դարձնէր իր գերութենէն)։

Այո՛, Սաղմոսին այս տունը իրաւունք ունինք մերինը և նկատելու, որովհետև մենք ալ ունեցած ենք և ունինք, ի գաղափարի մանաւանդ, մեր Սիոնը։ Տեղը չէ անշուշտ հոս, իր տեղւոյն վրայ նոյն իսկ թէև, ըսելու թէ այդ մտասևեռումը ի՜նչ չափով պատճառ եղած կրնայ ըլլալ որ մենք յատկապէս շատ կանուխէն այս սուրբ բարձունքին վրայ ունեցած ըլլանք, իբրև տեսակ մը հոգեկան անառիկ ժառանգութիւն, մեր տեղը. բայց ինչ որ չենք կրնար չըսել, կամ ինչ որ բարձրաղաղակ պարտինք յայտարարել միշտ՝ սա՛ է թէ Հայը սկիզբէն ունեցած է իր կրօնա–ազգային իտէալը, որուն վրայ կանգնած է իր ազգային գոյութեան և ազգայնական ինքնութեան շինուածքը, և որմէ ակնկալած է, իր կեանքին ամենէն ճգնաժամային շրջաններուն մէջ մանաւանդ, իր քաջութեան՝ յոյսին և հաւատքին ներշնչումը։

Բայց դառնանք ոսկեղէն համարին. «Ո՜ տացէ

ի Սիոնէ զփրկութիւն Իսրայէլի, ի դարձուցանել Տեառն զգերութիւն ժողովրդեան իւրոյ» (Իցի՜ւ Սիոնէն գար Իսրայէլի փրկութիւնը, ու Տէրը դարձնէր իր գերեալ ժողովուրդը)։ Արդարև մեզի համար մանաւանդ ըսուած խօսք մըն է այս, մեր կուրծքերէն ելած դարաւոր հառաչանք մը. Սիոնը մեր կրօնա–ազգային մտատիպարն է, կամ, զայն խորհրդանշող հաստատութիւնը, Հայաստանեայց հաւատքը, ուր, ինչպէս երբեմն ի Հինն Սիոն, կը պահարանուին մեր յոյսին մուրհակը, մեր պատմութիւնը իր մէջ կրող տապանակը, մեր Եկեղեցին, ծաղկած գաւազանը, խօսքին կենդանարար ոյժը և ազդուութիւնը, ոսկի բուրվառը՝ բարեպաշտութեան կնդրուկը, կտակարանները՝ օրէնքին և արդարութեան պատգամատու մատեանները, «զփրկութիւն Իսրայէլի»՝ զմեզ կեղեքող անիրաւութեանց բռնութենէն մեր ազատագրումը, «դարձուցանել զգերութիւն»՝ հաղմակոծեալ ցրուածութեան մէջ տառապակոծ վիճակի մը վախճանը։ Կէտ առ կէտ, բառ առ բառ մեր ազգային դրութիւնն է որ կը պատկերանայ այդ տողերուն մէջ։

Հարկ չկայ սակայն կառչիլ անպատճառ բառերու նիւթական նշանակութեան. այդ խօսքը բարձրօրէն իմաստալից է իր հոգևոր և բարոյական նշանակութեամբը մանաւանդ, որ է սա. կրօնական իտէալն է ազգի մը կեանքին բարգաւաճումին ամենէն կարևոր ազդակը. ու այս սկզբունքն է որ գերազանցապէս ու բարացուցօրէն կը լուսաբանէ մեր ազգային հոգեբանութեան ամենէն կարևոր մէկ երևոյթը։ Անհայրենիք ժողովուրդ մը կրնայ ապրիլ իբրև ազգ, երբ իր մէջ առողջ է կրօնական կեանքը և անկեց ծնած բարոյականը. կրօնական մտատիպարէ զուրկ՝ անհա-

ւատ ազգերն է որ չեն ապրիր։ Այս տեսակէտով ինչ որ ճիշդ է անհատին համար՝ առաւելապէս ճշմարիտ է հաւաքականութեանց համար։

Մէկ կողմ կը դնեմ այս մասին ուրիշ ազգերէ օրինակներ և ապացոյցներ յառաջ բերելու հոգը, ու կը փափաքիմ բաւականանալ մի միայն մեր փաստով։ Մեր պատմութեան ամենէն անապահով, ամենէն կասկածելի ու վտանգաւոր այն շրջանին, Ե. դարու առաջին կիսուն մէջերը, պիտի փշրուէինք, պիտի կորսուէինք իբրև ժողովուրդ և իբրև ազգ, մեր ամբողջ անցեալովը, եթէ բարձրագոյն իմաստութեամբ և անհամեմատ սիրով լուսաւորուած մեծ հոգիներ մեր գոյութեան նաւը կապել յաջողած չըլլային հաւատքին, այն ապառաժին, փրկութեան այն վէմին, որ մեր Եկեղեցին, մեր Սիոնը եղաւ։ Անկէ եկաւ այն ժամանակին մէջ մեր փրկութիւնը. ան եղաւ այնուհետև ընդ միշտ մեր ազգային գոյութիւնը իր մայրական գգուանքներուն ներքև պատսպարող և հովանաւորող զօրութիւնը։ Ա՛ն իր ծոցին մէջ թխսեց ընդ միշտ մեր ապագային յոյսը, ա՛ն զօրացուց և մեծցուց մեր հաւատքը Աստուծոյ, ճշմարտութեան, արդարութեան, բարութեան, սիրոյ և այն բոլոր առաքինութեանց մասին, որոնք մարդերը և ժողովուրդները ազնիւ, քաջ և դիւցազնական կ՚ընեն. ա՛ն դաստիարակեց զմեզ քրիստոնէական սուրբ բարոյականով, սովրեցուց մեզի դիմադրել աշխարհի չարին, մերթ բուռն ոգորումի սաստկութեամբ և մերթ լուռ համակերպութեան կրաւորականութեան մէջ չեզոքացնել մեր վրայ խուժած արհաւիրքներուն ծանրութիւնը։

Դիտելի է և արժանի նկատողութեան որ մեր մէջ քաղաքական կեանքի դրութիւնը իր ամենէն յաջող և ամենէն նուաղ օրերուն միշտ անբաժան մնաց կը-

րօնական իշխանութենէն. Հայրապետական Աթոռը, Հայ Սիոնին ամենէն սրտագրաւ նշանը, կը փոխադրուէր հոն ուր կը կազմուէր պետական ոստանը. ու նոյն իսկ կը բազմապատկուէր այնքան՝ որքան, հանգամանքներու համեմատ, կը շատնային քաղաքական կեդրոնները։ Այդ երևոյթը բաւական չէ բացատրել մի միայն կառավարական–վարչական շարժառիթներով. անոր բուն պատճառը պէտք է փնտռել այն կրօնական և գաղափարական ոգիին մէջ, որ սկիզբէն ի վեր տարրացած այս ժողովուրդի նկարագրին մէջ, քրիստոնէական թուականէն ասդին աւելի տիրական ներգործութիւն մը դարձած է անոր հոգւոյն մէջ։ Կրօնական խտէալը յարագրուած քաղաքական յոյսերու մտատիպարով մը, մեր գոյութեան խարիսխը և զօրութիւնը եղած է միանգամ ընդ միշտ. մեր երկու կեանքերուն՝ կրօնականին և քաղաքականին՝ պատմութիւնները, առնչուած ու թեղանուած իրարմով, համաձուլուած են այլևս այնպիսի հիւսուածքով մը, որ վերացումներու մէջ միայն պիտի կարելի ըլլար բաժնել զանոնք իրարմէ, իրականին մէջ այնքան միախառնուած, շաղկապուած այդ կեանքի վիճակները։

Այդ այդպէս է, վասնզի իր խոր հաւատքն է թէ կրօնական խտէալէ զուրկ ժողովուրդ մը զրկուած է կեանքի բարգաւաճման ամենէն կարևոր ազդակէն։ Մենք մեր Սիոնին, մեր հաւատքին՝ մեր Եկեղեցիին ուղղուած ենք միշտ, անկէ ակնկալելով մեր փրկութիւնը, անկէ յուսալով բարոյական և նոյն իսկ երկրաւոր ազատագրումը։

Ու պատմութիւնը միթէ ահա ինքզինքը չէ՞ որ կը կրկնէ այսօր. Հայութեան ամենէն տխուր, չուարած ճակատագրի այս չարափաստիկ օրերուն դէպի ո՞ւր ուղղուած են նորէն իր աչքերը. ո՞չ ապաքէն իր Սիոնին,

այսինքն իր հաւատքին, իր Եկեղեցիին. ո՛չ ապաքէն իր կրօնական իտէալին։ Բնազդակա՞ն թէ գիտակցական է այս կեցուածքը կամ վերաբերումը ազգին... երկու պարագային ալ կը հաստատուի մատնանշուած ճշմարտութիւնը։

Պէ՛տք կայ զօրացնելու դժբախտութենէ դժբախտութիւն քաշկռտուող այս ժողովուրդին յարումը այդ սուրբ մտատիպարին. անիկա՝ որ խորհուրդն է Անոր որ ոչինչէն ինչը ստեղծագործեց, կրնայ նորոգել եւ վերականգնել դէպի անկում մղուող ժողովուրդները։ Ոչինչ այնքան հզօր է և փրկարար՝ որքան ինչ որ հոգևոր է և բարոյական։

Որդի՛ք Սիոնի, Ուխտ Եկեղեցւոյ թոյլ չի տանք որ դէպի այդ մտատիպարը ուղղուած նայուածքները մթագնին պատրանքներով։ Սիոնի այս նուիրական բարձունքին վրայ, ուր մեր նախնիք աւելի քան տասնըեօթը դարերէ ի վեր երկրպագած և ինքզինքնին նուիրած են այդ գաղափարին, այս սուրբ կամարներուն ներքև, ուր Գլուխ մը և Աթոռի մը յիշատակը, այսինքն մտածումի մը և իշխանութեան մը խորհուրդը մեր առջև կը լուսաւորեն մեր գործունէութեան դաշտը, ամրացնենք սիրոյ և նուիրումի մեր ուխտը այն ժողովուրդին համար, որուն արեան և հաւատքին ժառանգութեան զաւակներն ենք ամէնքս, և առաւելագոյն եռանդով և գիտակցութեամբ պատրաստուինք այն ծառայութեան, որ բաժինն է մեր բաժակին, և զայն ընդունիլ ի մխիթարութիւն մեր սիրելի ազգին, ի շինութիւն մեր Սուրբ Եկեղեցւոյն, Եկեղեցւոյն Հայաստանեայց, ի պարծանս առաքելական այս Սուրբ Աթոռին, և ի փառս Աստուծոյ Հօր և Որդւոյն Միածնի և Սուրբ Հոգւոյն, Ամենասուրբ Երրորդութեան, որ է օրհնեալ յաւիտեանս ամէն։

ՀԱՒԱՏՔԻՆ ԳԻՏԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

«Ոչ գիտէք զի՛նչ խնդրէք». (Մրկ. Ժ. 38)

Այն բոլոր մեծավայելուչ շքեղութեանց մէջէն, որոնցմով ծէսը իր բովանդակ շողշողանքը կը խոնէ այսօր տօնախմբուած յիշատակներուն շուրջը, տեսարանին խորը ստուերածուած դէմք մըն է որ ամենէն աւելի կը գրաւէ իմ ուշադրութիւնը, ու այն ամէն սրտագին արտայայտութեանց մէջէն, որոնք, իբր խօսք կամ իբր երգ, կը խորհրդաւորեն այս հանդէսները և կը խանդավառեն զմեզ, բառ մըն է մանաւանդ որ ամենէն աւելի իրեն կը քաշէ իմ մտածումս։ Դէմքը՝ դէմքն է բարի և սիրտբաց կնոջ մը, որ մայր մըն է, մին այն մայրերէն՝ որոնք չեն վարանիր առնելէ որ և է յանդուգն քայլ, երբ իրենց զաւակներուն օգուտն է որ կը պահանջէ զայն, իսկ բառը՝ խօսքն է մեր Փրկչին, հատու վճիռ մը, որուն մէջ անիկա կը դնէ սիրտը փրթած և սիրով շեշտուած պատուէր մը և կշտամբանք մը միանգամայն. «Ոչ գիտէք զի՛նչ խնդրէք» (Մրկ. Ժ. 38)։

Այդ կինը ոչինչ ունէր անշուշտ մեղադրելի իր հասկցողութեանը համար իր աղաչանքին մէջ, եթէ իբրև իսրայէլուհի մը, նման իր ժամանակի բոլոր իրեն ազգակիցներուն՝ մտածեր էր թէ երկրաւոր և քաղաքական դիրքի և զօրութեա՛նց մարդը պիտի ըլլար Մեսիան, որ յանկարծ և դղրդալից յաղթանակներով պիտի փախցնէր Հռովմայեցւոց լեգէոնները Պաղեստինէն, հոն իր նախկին փառքովը վերահաստատելու համար նորէն Դաւիթի գահը։ Ցամենայն

դէպի յարգանքի միշտ արժանի է մայր մը, որ իր զաւակաց բարւոյն և յառաջդիմութեան կը ցանկայ, նոյնիսկ եթէ այդ բարին և յառաջդիմութիւնը իր մտածողութեան չափով կշռուած առաւելութիւններ են միայն: Իսկ Սաղոմէ մասնաւորապէս արժանի է լաւագոյն գնահատման և սիրոյ, վասնզի այն կինն է նա՝ որ Յիսուսի անձին ու գործին վերաբերմամբ իր ունեցած բոլորովին նիւթական երազին ցրուելէն և փարատելէն ետքը, այսինքն համոզուելէն յետոյ թէ անոր հետապնդած իտէալը բոլորովին բարոյական՝ և անհամեմատ տաժանքներով լեցուն բարոյական գաղափար մըն է միայն, ոչ միայն ինքը դարձեալ չթողուց զայն, այլ նաև անշուշտ ինքն էր որ պարտաւորեց իր զաւակները չհեռանալ բնաւ անկէ: Իր դէմքն է որ համոզումի պայծառութեամբ լուսափայլ կ'երևի երջանիկ խումբին մէջ այն բազմաթիւ կիներուն՝ որոնք Յիսուսի հետ կը շրջէին և կը սպասաւորէին անոր, երբ Գալիլիա էր ան, և զորս յետոյ տխուր նախազգացում մը ընկերացուց անոր մինչև Երուսաղէմ. ու մինչ անոնք ուրիշ օր մը, ո՜ր սոսկումի և անձկութեան, կային ի հեռաստանէ և հայէին, երբ կը նայէին անոնք սիրոյ և քաւութեան մեծ զոհին՝ որ տեղի կ'ունենար Գողգոթայի կատարին վրայ, ինք որ մին էր անոնցմէ իր աղեկտուր մորմոքումին մէջ ի՜նչպիսի ներքին սփոփանք մը կը զգար խաչին ոտքը տեսնելով մին իր երկու զաւակներէն, որոնց համար խնդրեր էր որ Տէրը իր թագաւորութեանը մէջ իր գահուն երկու կողմերը բազմեցնէ:

«Ոչ գիտէք զի՛նչ խնդրէք». այդ խօսքը, մօրը դիմումին առիթով զրուցուած, բայց անոր գլուխին վրայէն, ինչպէս պէտք պիտի ըլլար ըսել, իր զաւակներուն ուղղուած, այն հատու վճիռն էր որ մէկ ան-

գամէն պիտի ցրուէր փարատէր անոնց տեսութիւնը պղտորող մշուշը, այնուհետև ընդ միշտ աւելի յըստակօրէն և ճշգիւ ըմբռնելու համար իրենց կոչումը, և ապագան այն գործին՝ որուն նուիրուեր էին իրենք: Այդ պահէն է որ իրենց համար կը սկսի նոր կեանքի մը արշալոյսը՝ որ նուիրումի գործունէութեան արիւնոտ տեսարանն է պարզապէս. ու երբ Տէրը, օրինակի մը խորհուրդովը պատկերազարդելու համար իր մտածումը, կը հարցնէ իրենց թէ «Պիտի կարենա՞ն ըմպել բաժակը, զոր ինքը պիտի ըմպէ», «այո՛»ն՝ որ ուղղակի սիրտէն բարձրացող ջինջ հնչիւնի մը պէս դուրս կը թռի երկու եղբայրներուն շրթներէն՝ մօրը գլխու նշանացի շարժումին հետ, ուխտի այն կնիքն է զոր կ'ընդունի անոնց կոչումին զգացումը այդ վայրկեանէն Գալիլիայի խեղճ կնոջ մը մէջ պատրաստելու՝ կերտելու համար իւղաբեր կիներէն, այսինքն գերեզմանի դիւցազնուհիներէն մին, և անոր երկու զաւակներուն որոտումի պէս թնդուն սիրտերէն մէկուն մէջ առաջին առաքեալ մարտիրոսը, ու միւսին մէջ՝ սիրոյ հոգիացած աւետարանիչը:

«Ոչ գիտէք զի՛նչ խնդրէք». խորունկ միտք մը կայ արդարև այդ կարճ նախադասութեան մէջ, որուն պարզագոյն ձևն է այս. պէտք է գիտնաք թէ ի՛նչ է սպասածնիդ, պէտք է ամէն ոք գիտնայ իր յանձնառութեան, իր առաջադրութեան ոգին, մէկ բառով՝ իր կեանքին նպատակը. անմտադիր՝ կուրօրէն խիզախ, առանց պայծառամիտ ըմբռնողութեան կատարուած ձեռնարկները անօգուտ և ամուլ կը մնան միշտ, և աղիտալիօրէն վտանգաւոր կը դառնան յաճախ. ճշմարիտ է այս՝ որքան անհատական, նոյնքան հաւաքական և ընկերային կեանքի մէջ: Ի՜նչ անձնական մեծ արժանիքներ կամ կարողութիւններ ի վերջոյ

փշրուած և ոչնչացած են անակնկալի ժայռերուն վրայ՝ մի միայն որովհետև միտքին լոյսը չէ որ առաջնորդած է սիրտի ըղձանքներուն. ու ժողովուրդներու կեանքին մէջ — մե՛նք ամենէն աւելի պէտք է յիշենք զայդ — ի՜նչ պատեհութիւններ, ի՜նչ հնարաւորութիւններ և ի՜նչ իտէալներ նոյնիսկ խրած են յաճախ անդնդասոյզ, կամ կորսուած են հետախաղաղ, որովհետև ոչ թէ համոզումին ջերմութիւնը այլ կիրքերուն արբեցութիւնն է որ ընթացք տուած են կամքերուն, պատրանքէ պատրանք տանելով հանրային զգացումն ու հասարակաց կարծիքը։

Գիտակցութի՜ւն ամէն բանի մէջ, մտածողութիւն՝ կամքի՝ սիրոյ՝ յոյսի և հաւատքին մէջ նոյնիսկ. առանց գիտակցութեան՝ մտածումը սոսկ մեքենական ունակութիւն է. կամքը՝ յամառութիւն, սէրը՝ ջղագարութիւն, յոյսը՝ ցնորք, և հաւատքը նախապաշարում լոկ։ Բայց ամէն բանէ աւելի գիտակցութիւն՝ հաւատքին մէջ մանաւանդ։

Մարդ իրապէս գիտակից կը լինի՝ երբ քաջ կը ճանչնայ իր անձը, իր հոգեկան և բարոյական բոլոր ձգտումներուն մէջ. երբ կը ճանչնայ իր իղձերուն սեւեռակէտը, երբ գիտէ թէ ի՛նչ կ՚ուզէ իր հոգին, այսինքն ի՛նչ է իր հաւատքին առարկան։ Առանց գիտակցութեան, այսինքն կոյր հաւատքը, որ սրտին խաւարն է, անհասկնալի է Քրիստոնէութեան համար, որ լոյսն է ինքնին։ Շփոթած բարոյականի և տկար իմացականութեան գործ է կարծել թէ հաւատքն ու գիտակցութիւնը հոգեկան հակոտնեայ վիճակներ են իրարու. անոնք որ այդպէս կը խորհին, քիչ մը կը նմանին անոնց՝ որոնք կը մտածեն թէ բանաստեղծութիւնը և գիտութիւնը մահացու թշնամիներ են իրարու. առաջինը գեղեցիկին զգացումն է, իսկ երկրորդը՝

խելամտութիւնը ճշմարիտին։ Ու մեծ փորձառութեան մը պէտք չկայ ինքնին՝ համոզուելու համար թէ այդ երկուքը, ճշմարիտն ու գեղեցիկը, հաղորդական են իրարու. մարդ որքան աւելի խորանայ բնութեան գիտական ճանաչումին մէջ, այնքան աւելի կը մեծնայ իր սքանչացումը անոր յօրինուածքին գեղեցկութեանը և զայն վարող օրէնքներուն վեհութեանը մասին. որքան աւելի՝ բնական և բարոյական գիտութեանց լոյսովը մօտենայ կեանքի իրականութեան բոլոր կողմերուն, այնքան աւելի կը ճշգրտուի և կը յստակի արժէքներու և արժանիքներու գեղեցկութեան և տգեղութեան մասին. երկինք աւելի գեղեցիկ կերպով կը պատմէ մեզի Աստուծոյ փառքը այսօր՝ աստղաբաշխական մեծագոյն յառաջդիմութիւններէն ետքը, քան այն դարերուն երբ քաղդէացի միտքը աստղերուն շարժումը կը կապէր աշխարհի դէպքերուն կամ մարդոց բախտին հետ. ովկիանոսը, այսօր, գիտութեան միջոցաւ իր չափուած և կշռուած ճանաչումին մէջ շատ աւելի կը խօսի մեր զգացումներուն, քան երբ մարդիկ մոլեգնած երիւարներու բաղդը կը տեսնէին անոր զիրար հալածող ալիքներու փրփուրներուն մէջ։ Այսպէ՛ս է և աւելի ևս՝ քրիստոնէական հաւատքի կալուածին մէջ. հաւատք և գիտակցութիւն ոչ միայն չեն մերժեր զիրար, այլ ընդհակառակն իրարմով կը զօրանան և կը լուսաւորուին։ Ասո՛ր համար է որ Առաքեալը սիրով կ՚ուզէր յանձն առնուլ ամէն զրկանք և զոհողութիւն՝ մի միայն «վասն առաւել գիտութեանն Յիսուսի Քրիստոսի», ու ատոր համար է որ անիկա տեսակ մը տխուր զգացումով կը դիտէր անոնք որ «զնախանձ Աստուծոյ ունին, այլ ոչ գիտութեամբ»։ Այո, գիտակցութեամբ հաւատք, այսինքն հասկցուած հաւատքն է միայն հաւատք, այսինքն այն

որ լեռները շարժող ույժ կը շինէ հոգիին մէջ, ու սիրտին մէջ աղբիւր կը բանայ դիւցազնական առաքինութեանց շնորհներու։ Բայց զգո՛յշ. ինչ որ կը կոչենք հոս՝ Առաքեալին հետ՝ գիտութիւն, միայն կամ բոլորովին այն չէ զոր մարդկութիւնը իր մտաւոր կամ իմացական յառաջդիմութեանց ամենէն մեծ փառքը կը համարի. լոկ մարդկային գիտութիւնը՝ որուն մէջ չկայ Աստուածային իմաստութեան ոչ մէկ շող, գաղափարներու այն անկայուն և յարափոփոխ դրութիւնը՝ ուր միտքը ճշմարտութեան փաստը զգայական փորձառութենէն միայն կը ջանայ հանել, սուտ է ինքնին՝ հետևաբար և անապահով. վկայ՝ այն հակասութիւնները, որոնց մէջ կը թաւալի և կը խարխափի ան դարէ ի դար; և որոնք անոր ամբողջ ընթացքը յաճախ կը վերածեն յոռի շրջանի մը ելևէջեալ հոլովոյթներուն։ Քրիստոնէական կրօնի ըմբռնումով՝ բուն գիտութիւնը այն է, որ՝ իբրև լոյս Աստուածային յայտնութեան՝ բարի խղճմտանքին մէջ կը ծագի յանկարծ իբրև անհուն աշխարհի մը վրայ, անսահման հնարաւորութիւններու հորիզոններ բանալով աչքին առջև։ Ու գիտութիւնը, այդպէս իմացուած, հաւատքն է ինքնին. զի հաւատքը Աստուծոյ խորհուրդն է ինքնին, անձին զգացումին մէջ բացուած. ինքզինքը Աստուծմով և զԱստուած ինքզինքին միջոցաւ ճանչնալու այն վիճակը, որ հոգևոր գիտակցութիւնն է ուրիշ բառով կամ բացատրութեամբ. ու գիտութիւնը Առաքեալին լեզուին մէջ այդ միայն կը նշանակէ՝ «հոգևոր գիտակցութիւն». մարդկային գիտութիւնը այն ատեն միայն ճշմարիտ է, այն ատեն միայն անսուտ է և վստահելի, երբ այդ զգացումին վրայ է բարձրացած, երբ իր առարկան և նպատակն է աստուածայինը. մեծ գիւտերը, որոնք բարեշրջած են

կեանքը և մարդկային ընկերութիւնը, յաջողած են իրենց ջանադրութեանցը մէջ, որովհետև իրենց նպատակն է եղած ոչ թէ մարդկային պարծանքը, այլ մարդկութեան օգուտը, այսինքն բարին՝ որ կամքն է Աստուծոյ։

«Ոչ գիտէք զի՛նչ խնդրէք», կամ միւս կերպով — Գիտաջիք զինչ խնդրէք — ակնարկութիւն է գիտակից հաւատքին, և կ'ուզէ ըսել պարզապէս. գիտակցութիւնը ունեցէք ձեր ուզածին, ձեր ըսելիքին; ձեր իղձերուն և ձգտումներուն, ձեր սիրոյն և հաւատքին. ունեցէք այդ գիտակցութիւնը շնորհիւ այն ներքին լոյսին զոր Աստուած առաջին օրէն դրած է ձեր հոգւոյն խորը, շնորհիւ այն ներքին զգացումին՝ որ խղճին աչքն է, և որով միայն մարդ կրնայ ճանչնալ ճշմարիտը և բարին։

«Ոչ գիտէք զի՛նչ խնդրէք». ըսի անգամ մը, այդ խօսքը եղաւ այն կայծը՝ հոգեղէն այն լուցկին, որ առաջին րոպէէն վառեց երկնային լոյսը՝ մօրը և զաւակներուն ներքին էութեան մէջ, մէկէն՝ դուրս բերելու համար իր զաւակներուն հոգևոր մեծ արժանիքներովը բերկրած ամենէն երջանիկ կիներէն մին, իսկ միւսներէն՝ կազմելու համար յաւիտենական կեանքի անմահ մշակներ, որոնց դերը այնքան մեծ և նշանակելի եղաւ Աստուծոյ թագաւորութեան, այսինքն Քրիստոնէութեան մէջ. ինչ զօրութիւն կամ հրաշք էր այն՝ որ անոնց բուռն նկարագիրը, որուն համար կոչուեր էին Որդիք Որոտման, փոխեց յետոյ հեզութեան և քաղցրութեան ամենէն պատուական տիպարներու։ Աւետարանի պատմութիւնը այս մասին կը պահէ տպաւորիչ մանրավէպ մը, որ կրնայ բաւական լուսաբանել այդ կէտը։ Երբ անգամ մը, Յիսուս Գալիլիայէն Երուսաղէմ կ'երթար իր աշակերտներով

հանդերձ, ու կ'անցնէին Սամարիոյ մէկ գիւղէն, անոր բնակիչները տմարդի ընթացք մը ցոյց տուին Յիսուսի և իր խումբին հանդէպ. տասներկուքին մէջէն այն ատեն Սաղոմէի երկու զաւակները՝ Յակոբոս և Յովհաննէս էին որ առաջ անցան և ըսին Յիսուսի. «Տէր, պէտք չէ՞ որ երկինքէն հուր իջեցնես ու այրես ջնջես այս գարշելիները». Տէրը նայեցաւ այն ատեն անոնց՝ ազդու ակնարկով մը, և ըսաւ. «Ո՛չ գիտէք որոյ հոգւոյ էք դուք»: Կը տարուիմ մտածելու, թէ այդ խօսքը՝ միացած այն միւսին, բոլորովին յեղաշրջեց այլակերպեց անոնց հոգիները: Այս խորհրդաւոր փոփոխութեան է անշուշտ որ կ'ակնարկէ մեր Եկեղեցւոյ ամենէն ներշնչուած բանաստեղծներէն Յովհաննէս Երզնկացի, երբ Առաքելոց յիշատակին ձօնած իր զմայլելի շարականին մէջ Զեբեթեան զոյգը «Ցոլմունք հրեղէնք» կոչելէն անմիջապէս յետոյ կ'անուանէ զանոնք «Լուսափայլ աստեղք». «Ցոլմունք հրեղէնք»՝ այսինքն այրող կրակ, որոտընդոստ շանթեր էին անոնք, որ սակայն փոխակերպուեցան լուսափայլ աստղերու, ճառագայթի, որ կը պայծառացնէ, այսինքն ցոյց կուտայ ճամբան կամ ճշմարտութիւնը:

«Ո՛չ գիտէք՝ զինչ խնդրէք». «Ո՛չ գիտէք՝ որո՞յ հոգւոյ էք դուք». պէտք է գիտնանք ձեր հաւատքին առարկան՝ զԱստուած, ու պէտք է գիտնանք ձեր հաւատքին ենթական, այսինքն ձեր անձը կամ հոգին: Այո՛, Հաւատքի գիտակցութեան հոգեկան վիճակն է որ անոնցմէ մին ըրաւ, «աշակերտն զոր սիրէր Յիսուս», հեղինակ սիրոյ աւետարանին, և երբեակ թուղթերուն և մարգարէական այլաբանութեանց վսեմութեամբ գրուած մատեանի մը, և միւսը՝ նորածին Քրիստոնէութեան այն գործերը, որուն սրախողխող մահը

ուրախութիւն պատճառեց Հրէից. Ինչ որ ինքնին կը բացատրէ թէ ո՛րքան մեծ էին անունն ու ազդեցութիւնը զոր ունէր անիկա առաջին քրիստոնէից մէջ: Յակոբոս և Յովհաննէս. Ինչ որ վերջինը արդիւնաւորեց յօգուտ Աւետարանի սկզբունքին՝ իր գրիչովը, առաջինը իրագործեց իր արիւնովը՝ ի նպաստ խաչի գաղափարին, անոր առջև ըլլալով առաջին նահատակ առաքելական խումբէն: Հոս է գերեզմանը, ուր դարերը պահեցին անոր աճիւնին գանձը. Իր հողակոյտը՝ այս նուիրական խորանին ներքև, բեմ մըն է այլեւս ուսկից մեր կրօնքը կը քարոզէ մեզի հաւատքին գիտակցութիւնը: Թող չլռէ բնաւ այդ քարոզութիւնը այս վեհավայր տաճարին մէջ, ու մեր հաւատքը, պայծառացած Աստուածային գիտութեան լոյսովը, թող ըլլայ մեզի համար անվկանդ այն համոզումը, որով միայն պիտի կարենանք ծառայեցնել ճշմարտութեան, արդարութեան, սիրոյ և խաղաղութեան, և ա՛յդ կերպով ինքնին փառաւորել զանուն Հօր ամենակալին և Որդւոյ միածնին և Ս. Հոգւոյն, որ է օրհնեալ և փառաւորեալ յաւիտեանս. ամէն:

ԱՆՈՐ ՏԵՂԸ

Վայրկեանին եւ տեսարանին նկարագրութիւնը (Ղուկ. Բ. 7)։

Իր տեղը մեր համոզումներուն մէջ.

Յիսուսի հանդէպ մեր դիրքը կախում ունի մեր համոզումներէն. իջեւանին տէրը պիտի չմերժէր զայն, եթէ գիտնար թէ ո՛վ էր որ կը բաղխէր իր դուռը. մեր կրօնական կեանքը ամբողջովին կախում ունի այն համոզումէն զոր ունինք Յիսուսի անձին մասին։— Անոնք որ կը նային Յիսուսի վրայ, իբրեւ լոկ Յայտնողի (révélateur) *մը՝ ուսուցիչի մը կամ յարացոյցի մը վրայ, իրենց հոգիին մէջ երկրորդական տեղ մըն է միայն որ կու տան անոր. առաջին տեղը թողելով միշտ իրենց առաքինութիւններուն՝ իրենց բանին՝ իրենց հպարտութիւններուն միայն։ ԶՅիսուս հասկնալու համար, մարդ պարտի ունենալ նախ մեղքին զգացումը. ան է որ մեզի պիտի տայ Յիսուսի մեծութեան գիտակցութիւնը. մեր մեղանչական և մեղապարտ էութեան ըմբռնումը Աստուծոյ՝ Յիսուսի մէջ յայտնուած սիրոյն և սրբութեան հանդէպ, զմեզ պիտի մղէր վըստահութեան և զղջումի հոգեվիճակի մը, ուր Յիսուս պիտի մեզի խօսէր իբրեւ տէր որ կը ներէ և վեր կը բռնէ։ Մսուրքին մէջ ծնողը մեծ հանճար մը՝ մեծ սուրբ մը ըլլալէ աւելի,* փրկիչ *մըն է։*

Իր տեղը մեր կեանքին մէջ.

Ոմանց համար Յիսուս մէկ տեղ մը միայն ունի իրենց կեանքին երեք պահերուն մէջ. մկրտութեան, պսակի և մահուան պահուն. ոմանց համար ևս Յի-

սուս ունի դարձեալ տեղ մը միայն, տարեկան քանի մը տօներու միջոցին։ Բայց ինչ որ Յիսուս մենէ կը պահանջէ աղօթքի կամ պաշտամունքի բաժինը չէ. կրօնք մը չէ ան՝ որուն առջև բաւական ըլլար երկրպագելը միայն. այլ ներշնչող ոյժ մը, որ կ'ուզէ տիրել հոգիներուն։ Արդ, ի՞նչ ըրած ենք մենք որպէսզի իրականանայ անոր տիեզերական տիրապետութեան խորհուրդը։ «Ծառայել մարդկութեան՝ ծառայել է Աստուծոյ». այո, բայց իսկապէս ծառայա՞ծ ենք թողութեան՝ ազատումի՝ բարոյական կերպարանափոխութեանց և սփոփարար ստուգութեանց այն սկզբունքին, զոր ի Քրիստոս Յիսուս հաւատքը կը ներշնչէ մարդուն, և մարդկութեան կատարելագործումին միջոցաւ Քրիստոսի յաղթութեան լոյսին։

Որո՞նք են այն գործերը զորս մենք կը կատարենք, այդ նպատակը իրականացնելու համար։

Կեանքի այս կամ այն պարագային մէջ անձնուիրութիւն մը կամ բարեգործութիւն մը կատարելը յատկանիշ չէ քրիստոնէական հոգւոյ. անհաւատներուն կեանքին մէջ ալ կան այդպիսի բացառիկ վայրկեաններ. ինչ որ Քրիստոս կը պահանջէ մենէ, ոչ թէ որոշ ծառայութիւն մըն է, կամ մեր կեանքին մէկ մասը լոկ, այլ մեր կեանքն ամբողջ։ Կը պահանջէ մենէ ոչ թէ հոգեւորական ասպարէզի ընտրութեամբ իրեն նուիրուիլ, այլ թոյլ տալ որ մեր հոգւոյն բոլոր ուղղութիւններուն մէջ Ինք թագաւորէ լիովին։

Օ՜հ, եթէ Քրիստոս Ինքն լինէր մեր բոլոր գործերուն լծակը, ի՞նչպէս պիտի կերպարանափոխուէր՝ պայծառակերպուէր ամբողջ մարդկային գործունէութիւնը։ Մեղքը պիտի վտարուէր անկէ. մաքրութիւնը պիտի շողար մեր ոչ միայն գործերուն այլ նաև խորհուրդներուն և խօսակցութեանց և նոյնիսկ զբօսանքներուն մէջ։

Եթէ մարդոց բոլոր գործերուն ծայրը Յիսուս Քրիստոս ըլլար, մարդկային աշխատութեան ուղղութիւնն ալ պիտի պայծառակերպուէր. աշխատութեան վախճանը պիտի ըլլար ոչ թէ ապրուստը, այլ հոգեւոր կեանքը։ Ցնորք չէ այս. համոզուելու համար ասոր, բաւական ըլլայ միայն կարդալ կենսագրութիւնը մարդոց որոնք ուզած են Յիսուսի աշակերտներ ըլլալ. ու պիտի տեսնենք թէ Քրիստոսի հոգին ինչպիսի ուղղամտութիւն՝ զուարթութիւն՝ անշահախնդրութիւն եւ եղբայրութիւն դրած է մարդկային աշխատանքներուն մէջ։

Իր տեղը մեր ներքին կեանքին՝ տան մէջ.

Տրտմութեան եւ անհանգստութեան տեսարան մըն է որ Անոր ընտանեկան յարկերէն ներս ունեցած տեղին գաղափարը կը պատճառէ յաճախ քրիստոնէին։ Այն տան մէջ, ուր Աստուծոյ օրհնութիւնը հայցուեցաւ այն պահուն ուր ամուսիններ հանդիսաւոր կերպով իրենց բոյնը կը հիմնէին, հիմակ տեղ չկայ Յիսուսի համար։ — Տուներ, որոնց մէջ աշխատանքի ոգին կը երկրպագուի, տուներ՝ ուր հաճոյքը կը պաշտուի, եւ որ ի կարգին։ Բայց ոչ մէկ տեղ չկայ ընտանեկան պաշտամունքին խորանը. Քրիստոսի օրինակին եւ խօսքերուն ուշագիր խոկումին անկիւնը. Յիսուսէ փընտըռուելիք ներշնչումին պատեհութիւնը. տեղ չկայ Յիսուսի համար. տրտմութեան ժամերուն՝ մխիթարութեան, դժուարին պահերուն՝ պաշտպանութեան, եւ յաջողութեան վայրկեաններուն՝ սրբագործութեան ոգին կը պակսի. կը պակսի ներդաշնակութեան՝ խաղաղութեան եւ լոյսի պատգամը. կը պակսի Յիսուս. ու այս՝ այնքան աւելի ահաւոր է եւ ծանր, որքան աւելի տագնապալից է պահը, զոր ներկան անցընել կուտայ մեզի։ — Առտնին կեանքին մէջ Յիսուսի բա-

ցակայութիւնը ամենէն աւելի աւերիչ է ապագայ սերունդին հոգւոյն համար. մանուկը ո՞ւր պիտի տեսնէ զՅիսուս, երբ տան մէջ չտեսնէ զայն։ — Եթէ կեանքի ընկերակիցիդ հետ ունեցած սէրդ օր մը յանկարծ խզուի, եթէ մահը օր մը յանկարծ ներս մտնէ տունէդ եւ խլէ սրտէդ սիրոյ ամենէն անոյշ ծաղիկը . . . ո՞վ պիտի կապէ սրտիդ վէրքը, ո՞վ պիտի դադրեցնէ սիրոյդ արիւնը, ո՞վ պիտի հսկէ ընտանեկան կեանքիդ սրբութեանը վրայ, ո՞վ պիտի հսկէ սէրերուդ վրայ, ո՞վ պիտի ուղղութիւն տայ զաւակացդ սրտի կեանքին, եթէ չունիս անքուն պահապանը, որ ներշնչողը եւ Տէրն է բարութեան, զՅիսուս . . .։

Իր տեղը սիրտին մէջ.

Կեդրոնական հարցումն է այս, որուն մէջ կը համառօտուին բոլոր միւսները, վասնզի Յիսուս ամէն բանէ առաջ կ'ուզէ սիրուիլ. «կը հասկնանք թէ Յիսուս պէտք է առարկան ըլլայ մեր հիացումին, մեր նմանումին, մեր հաղորդութեան, բայց ինչո՞ւ նաեւ մեր սիրոյն, ինչո՞ւ պէտք է սիրենք զայն»։ այս նկատողութեան պէտք է իսկոյն պատասխանել. Յիսուս կ'ուզէ որ զինքը սիրենք, վասնզի Ինք սիրեց զմեզ. սէրը սէր միայն կ'արթնցնէ։ — Յիսուս հեռաւոր իտէալ մը՝ մարդկութեան վրայ սաւառնող գաղափարի մը պատկերը չէ, վեհագոյն սէրն է ան, Աստուծոյ սէրը, սիրող եւ ինքզինքը նուիրող մարդու մը մէջ մարմնացած Աստուծոյ սէրը։ — Բայց աւելին կայ. անիկա ոչ միայն սիրած է այլ նաեւ այժմ եւ միշտ կը սիրէ. քրիստոնէութիւնը սէրն է. սէր՝ յԱստուծոյ առ մարդն, սէր՝ ի մարդոյ առ Աստուած, սէր ի մէջ մարդկան. ցուրտ է բարոյականը որուն մէջ սէր չկայ. անծաղիկ լեռը, անաստղ երկինքն է ան։

ՉԱՐԻՔԷՆ ԵԼԱԾ ԲԱՐԻՔԸ

«Դուք խորհեցարուք զինէն ի չարութիւն, այլ Աստուած խորհեցաւ վասն իմ ի բարութիւն» (ԾՆՆԴ. Ծ. 20)

Յակոբի մահէն ետքը յԵգիպտոս, Յովսէփի եղբայրները կը կասկածին թէ անիկա, այլ ևս առ ի չգոյէ իրենց հօրը, որմէ պատկառելով էր որ զգոյշ կեցած էր իրենց հանդէպ, հիմակ վրէժ պիտի լուծէ իրենցմէ. ուստի իրեն կը դիմեն թախանձաբար որպէսզի ների իրենց։ Յովսէփ կը զգածուի անոնց կողմէ իր մասին ցուցուած այս կասկածամտութեան համար, և արտասուախառն զգացմամբ կ'ըսէ իրենց թէ, ինքը մոռցած է ամէն բան, վասնզի ինչ որ ատենօք ըրած էին իրեն իբր չարիք. Աստուած բարիքի փոխարկած է զայն։ (Պատմել Աստուածաշունչի Ծննդոց գիրքին մէջ աւանդուած այս դէպքը, քանի մը կարճ խորհրդածութիւններով՝ ի վերայ այն կէտին թէ անյիշաչարութիւնը մարդկային բնաւորութեան համար ամենէն դժուարին առաքինութիւններէն մին է, թէ հին կրօնքներու բարոյականին մէջ բանաստեղծօրէն միայն ակնարկուած է անոր, թէ Հին Կտակարանի մէջ անգամ առ հասարակ մարդիկ վրէժի պատկերն է որ կը հետապնդեն, թէ Յիսուս առաջին անգամ ճշդեց անոր դիրքը կրօնական բարոյականին մէջ, և թէ Յովսէփ այդ տեսակէտով Ս. Գրոց բացառիկ դէմքերէն մին է)։

Յովսէփ ըսաւ թէ ինք մոռցած է ամէն բան. վասնզի Աստուած արդէն իրեն համար բարիքի փոխարկած է, ինչ որ իրենք իբր չարիք ըրած էին։ —

Այս խօսքին մէջ լոյսը կայ նախ Նախախնամութեան ճամբաները ցուցնող օրէնքի մը, և յետոյ օրինակ մը, զոր հարկ է նմանագործել։ — Բայց պէտք է նախ դնել միտքերուն մէջ ստէպ անհաւատութեան մոլիր նետող սա հարցը թէ ինչո՞ւ Աստուած թոյլ կուտայ որ չարիքը գոյութիւն ունենայ... պարզ է պատասխանը. որպէսզի չջնջուի բարոյական անձնիշխանութիւնը, որպէսզի մարդս իր ուզելովը, այսինքն իր ազատութեամբը ձգտի բարիին և տիրանայ անոր. որպէսզի պայքարով և յաղթանակով ստանանք բարին, աւելի ճիշդ՝ որպէսզի Աստուած միշտ բարիք հանէ չարիքէն։ Այդ յաղթանակը, ստոյգ է, մարդու մը և շատ անգամ՝ սերունդի մը ու նոյնիսկ ցեղի մը կեանքին տեւողութեան մէջ չէ որ ի յայտ կուգայ. երբեմն դարեր (վայրկեաններ՝ Աստուծոյ աչքին առջև) և նոյնիսկ մարդկութեան պատմութեան ամբողջ տեւողութիւնը պէտք կ'ըլլան ատոր համար, բայց վերջապէս կը լինի այդպէս. զի աշխարհի վերջին նպատակը, իր գոյութիւնը բացատրող իսկական պատճառը պէտք է լինի ապացուցել Աստուածային բարութիւնը։

Այդ նախախնամական օրէնքը, որով Աստուած միշտ բարիք կը հանէ չարիքէն, պատկերազարդօրէն բացատրուած է Աստուածաշունչի մէջ։ Կը տեսնենք հոն թէ գերագոյն իմաստութիւն մը ի՛նչպէս կը վարէ Եհովայի ծառաներուն կեանքի միջադէպները, անոնց բոլոր դժուարութիւններէն, նեղութիւններէն, վիշտերէն և հալածանքներէն օգտակար բան մը հանելով միշտ։ (Յիշել այս առթիւ նոյն ինքն Յովսէփը, որուն լքումը, գերութիւնը, զրպարտութիւնը, իր փառքը միայն պատրաստեցին. Մովսէսը, Դաւիթը, մարգարէները, Սաղմոսը, և ամբողջ Իսրայէլը, որ հալա-

ծական՝ իր այգիէն, որուն թզենիներու շուքին տակ պիտի քնանար հանգիստ, չարչարանքի ճամբէն ընդ-ծագս աշխարհի գնաց քարոզել Աստուծոյ փրկութիւնը)։ Բայց նախախնամական այդ օրէնքը պայծառագոյնս կ'երևի մանաւանդ Յիսուսի կեանքին մէջ, (յիշել եւ պատմել...). — Աստուածային մեթոտն է ասիկա. չարիքէն բարիք՝ տիղմէն լոյս հանելու գերահրաշ եղանակը։ — Յիշել հոս սեմական ժողովուրդի մը ֆոլքլորին մէջ պահուած զրոյց մը, որմէ Վ. Հիւկօ հոյակապ քերթուած մը յօրինած է. Աստուծոյ և Սատանին մրցումը. Աստուած Իպլիսին կուտայ առիւծի գլուխ, ընձուխտի վիզ, սիրամարգի փետուրներ, այծեամի կուրծք, աստղերուն ոսկեփոշին, արշալոյսի բոց, և այլն. ու սատանը անկէց կը շինէ, մեծ ճիգերէ վերջ, մարախ մը միայն։ Իսկ Իպլիսն Աստուծոյ կուտայ իր ունեցածը, սարդի ոստայն մը, որուն փուշոտ հեռքին կեդրոնը կեղտոտ խոշոր միջատը կուռնստեր էր. Աստուծոյ նայուածքին տակ, այդ կեղտի կոյտը կը փոխարկուի արևին . . .

Ըսինք թէ այդ հաւատալիքին մէջ մեծ լոյս մը կար. բայց հոն կայ նաև մեծ օրինակ մը. ու քանի որ Ս. Գիրքը մեծագոյն հրաւէրն է, մարդկութեան ուղղուած, նմանողները ըլլալու Աստուծոյ, մենք ալ, իրեն պէս, պէտք է գիտնանք բարիք հանել չարիքէն։ — Միջին դարուն մէջ տարօրինակ գիտութիւն մը հընարուած էր, կապարը ոսկիի վերածելու ծառայելիք փիլիսոփայական քարին գիտութիւնը. այդ գիտութիւնը դեռ չկրցաւ յանգիլ երջանիկ վախճանի մը. բայց կայ աստուածային տարրալուծութեան գաղտնիք մը, որ հաւատքի շնորհաց հալոցին մէջ բարիքի կը փոխէ չարիքը։ — Արդ, չարիքը երեք աղբիւրներէ կուգայ մեզի, կեանքի վիշտէն, մարդոց թշնամութենէն, մեր սխալներէն։ Կրօնքի բարոյականին կոչումն է սովրեցնել մարդուն այդ երրեակ բնութեամբ չարիքին դէմ մաքառիլ և յաջողիլ բարիքի վերածել զանոնք։

ա. Վիշտերէն ծագած չարիքին դէմ կրնանք մաքառիլ ճակատագրական համակերպութեամբ, այսինքն ստոյիկեան անզգածութեամբ, բայց ասիկա չէ առաքինութիւն և ոչինչ բարոյական արժէք ունի։ — Լաւագոյն է և աւելի ազնուական՝ վիշտին հանդէպ ունենալ այն կեցուածքը, զոր կը յանձնարարէ Աւետարանի ըմբռնումը. ո՛չ թէ քարանալ անոր դէմ, ո՛չ թէ ըմբոստանալ, այլ խորհիլ թէ ի՛նչ դաս կրնայ պարունակել անիկա սիրտին համար. վիշտը դպրոց մըն է յաճախ, ուր միտքն ու սիրտը կ'ենթարկուին միշտ ամենէն գործնական դաստիարակութեան, ուր կամքին երկաթը պողպատի կը փոխարկուի փորձութեանց սալին վրայ, ուր փորձառութիւնը մութէն լոյսին կ'անցնի, դառնութիւններէն՝ քաղցրութեան, պատրանքներէն՝ յոյսին, ուր տառապանքի հնոցին մէջ Աստուած բարիք կը հանէ չարիքէն։

բ. Աւելի տաժանելի են մարդոց թշնամութիւններէն ծագած չարիքները. քինադատութիւն, զըրպարտութիւն, սխալ դատումներ, անբարեացակամութիւն, ատելութիւն, նենգութիւն, ոխ, և այլն։ Չէ՞ք կարծեր սակայն որ այս աղբերուն մէջ, ո՛րքան ալ գարշահոտ լինին անոնք, կրնան ոսկիի զանակներ գտնուիլ. չէ՞ք մտածեր բնաւ, թէ, մեր անձին կամ գործին դէմ եղած ամենէն լիրբ յարձակումներուն մէջ կրնան ըլլալ երբեմն ճշմարտութեան մասնիկներ, եւ թէ, վերջապէս, մենք երբեմն շատ բան կրնանք սորվիլ մեր թշնամիներէն։ — Ինչ պիտի ըլլային կառավարութիւնները, եթէ երբեք մամուլը ազատ չըլ-

լար, եթէ բռնապետական վարչաձև մը խեղդէր՝ ջընջէր զգացման և մտածումի ամէն անկախութիւն։ Իսկ այս ազատութեան սրբութիւնը կը հարկադրէ զմեզ համակերպիլ նաև այն յոռի հետևանքներուն զորս յաճախ կրնայ ունենալ անիկա։ — Ի՞նչ պիտի ըլլար վերջապէս Եկեղեցին, եթէ հանրային կարծիքը երբեմն երբեմն վիճաբանութիւն և նոյն իսկ պայքար յառաջ չբերէր անոր շուրջը։ Ամէն հակառակութիւն, նոյն իսկ երբեմն գրպարտութիւնը, աւելի կ'արժէ քան հեշտանքի և ստրկամիտ երեսպաշտութեան մէջ ստացուած խաղաղութիւնը։ Ընդդիմադրութիւնը, յարձակումը և ամենէն դաժան քննադատութիւններն են որ ստէպ արթուն կը պահեն կրօնական կեանքը և եկեղեցական կազմը, և չեն թողուր որ հպարտ և վատ անգործութեան մէջ քնանայ և թմրի ան։ Իր թշնամիներն են որ յաճախ ամենէն մեծ բարերարները եղած են Եկեղեցիին. անոնց հալածանքն է որ եղաւ ներքին ոյժի և արտաքին կազմակերպութեան զրդիչ պատճառ. անոնց ձեռքով թափուած արիւնն էր որ սերմանեց Աւետարանը ամէն կողմ։ Ինչ որ ճիշդ է մարմինի մը ամբողջութեան համար, ճիշդ է զայն բաղկացնող անդամներէն մէն միոյն համար. պէտք է կարենանք տոկալ նախատանաց և թշնամանքի. ուղղութեան և ճշմարտութեան պաշտօնեաներ ենք ամէնքս ալ, ժողովուրդ և եկեղեցականք. դժուար է որ կարենանք հաճոյանալ ամենուն, եթէ կը մնանք մեր դիրքին մէջ, իբրև տարածիչ աւետարանի. «Վայ ձեզ եթէ ամենայն մարդիկ բարի ասիցեն զձէնջ». մեր կործանումին ժամն է այդ։ Պէտք է սպասենք յարձակումներու, բայց պէտք է գիտնանք այդ յարձակումներէն քաղել հարկաւոր օգուտը։ Գետի մը ընթացքին առջև դիզուած արգելքները կը բարձրացնեն

անոր հոսանքը, և աւելի ուժեղ և պատկառելի կ'ընեն զայն։ Եթէ չըլլային, կ'ըսէ Եկեղեցւոյ առաքինի պաշտօնեայ մը, Գողգոթայի անէծքներն ու ծանականքը, մարդկութիւնը պիտի չկարենար լսել երկինքն ու երկիրը իրար խառնող այն վսեմ հառաչանքը. «Հայր, թո՛ղ զոցա, զի ոչ գիտեն զինչ գործեն»։

գ. Իսկ մեր սխալներէն, այսինքն մեղքէն ծնած չարիքը կրնանք բարիքի վերածել՝ զղջումով միայն։ Ըսել չի կրնար ուզուիլ անշուշտ բնաւ թէ կամովին և գիտակցութեամբ գործուած մեղքերը կ'արդարանան որովհետև երջանիկ հետևանքներու կրնան տանիլ մարդը. ո՛չ. «Որ զՀոգին Սուրբ հայհոյեսցէ, մի՛ թողցի նմա». ո՛վ որ գիտակցօրէն, համոզումով, այսինքն լուսաւորուած կամքով կամ կանխամտածութեամբ կը մեղանչէ, անիկա չի կրնար գտնել թողութիւն. անոր հոգւոյն մէջ չարիքը չի կրնար փոխուիլ բարիքի, այլ կ'ըլլայ պատճառ իր իսկ կորուստին. ինչ որ կ'ուզէինք ըսել սա՛ է միայն. մարդս, հողազանգ արարած, տրամադիր է միշտ մեղանչելու, և դատապարտուած է նովին իսկ. ամէն սայթաքում միշտ աւելի կը բանայ անկումի ճամբան. սուտը հետզհետէ կը դառնայ նենգութիւն, անմաքուր բալքը հետզհետէ աւելի կը կոտրէ կամքը, վրէժի զգացումը յաճախ ամենէն դժբախտ ատելութեանց առջև կը բանայ սիրտը, ամէն անկում միշտ աւելի տկար և աւելի գլխաթափ կը դարձնէ զմեզ փորձիչին զօրութեան առջև, ու չարին ճամբուն վրայ այդ տխուր յառաջդիմութեան վերջին հանգրուանը կ'ըլլայ հուսկ ուրեմն բարոյական բացարձակ գերութեան այն վիճակը, զոր առաքեալը կ'որակէ սքանչելիօրէն սրտառուչ պատկերով թէ՝ «ընդ մեղօք վաճառեալ», այսինքն մեղքէն գնուած, անոր տիրական սեփականութիւնը

դարձած։ — Եւ սակայն երբ անկեղծ զղջումի ներքին վիճակ մը մարդը իր այդ հոգեկան գերութենէն կը հանէ և կը դարձնէ աստուածային տիրապետութեան, այն ատեն Աստուած, իր անհուն իմաստութեամբը, կրնայ իր թոյլատրած չարիքէն հանել լուսաւոր դաս մը և սքանչելի պտուղներ։ Հոգիին ներքին հալոցին մէջ, ուր խիղճը կը վերանորոգուի, անցեալին սխալներն ու ոճիրները իրենց աղտոտ խեչերանքէն կը թօթափին, դուրս կը բերեն վերածնած կամքի մը ու խոնարհութեամբ սրբացած սրտի մը մաքուր ոսկին։ Այսպէ՛ս է որ Դաւիթի երբեմնի պղծաշուրթն բերնէն առաջին անգամ դուրս թռան զղջումի այն սրտառուչ աւաչները, որոնք ապագայ հաւատացեալներուն ցոյց տուին ճշմարիտ ապաշխարութեան և խոստովանութեան օրինակը։ Այսպէս է որ Եկեղեցւոյ հալածիչ Տարսոնցի Սօղոսի հոգւոյն մէջ յօրինուեցաւ շնորհաց վարդապետութեան մեծավայելուչ գեղեցկութիւնը, ցոյց տալու համար մարդկութեան թէ ահաւոր անցեալի մը սրբագրութեամբը ինչպէս կարելի է նոր կեանքի մը մէջ փառաւորել զԱստուած, որ գիտէ չարիքէ բարիք, և չարագործներէն առաքինութեան դիւցազուններ հանել։ Նայինք այդ սրբափայլ դէմքերուն, և խորհինք Աստուծոյ բարեգործ սիրոյն և ողորմութեան վրայ։

(*) Այս գլուխը ամփոփումն է, 1934ի Մեծ Պահոց Հսկումներէն մէկուն խօսուած քարոզին՝ քաղուածօրէն առնուած յայտնի քարոզիչի մը մշակած նոյն նիւթէն։

ԼՈՅՍԻՆ ՅԱՂԹԱՆԱԿԸ

«Ել արտաքս վաղվաղակի. եւ **էր գիշեր**».
(ՅՈՎՀ. ԺԳ. 30)

Քրիստոսի երկրաւոր կեանքին վերջին գիշերը փրկագործութեան խորհուրդին ամենէն բախտորոշ պահն է. մարդկային չարութեան և Աստուածային բարութեան պայքարին ահաւոր վայրկեանը, ուր Աստուծոյ սէրը կը յաղթէ վերջապէս, ու խաչը, կը բանայ մարդկային հոգւոյն ազատագրութեան ճամբան։

Մեծասքանչ պատկերին պզտիկ վերնագիրը. — Էր գիշեր.

Գիշեր բնութեան մէջ. համատարած մութը Սիոնի բլուրէն մինչև Մօվաբու լեռները. Գեթսեմանի, Ձիթենեաց լեռ, Յովսափատու հեղեղատ, Աբիսողոմայ կոթողը, Զաքարիայի գերեզմանը, Յորդանանու հովիտը, Մեռեալ ծովուն ճահիճը. ամէն ինչ ծածկուած անթափանցելի խաւարին ծոցը։ Աղջամուղջին մէջէն ահարկու ոգիներու պէս իրենց բարձրաբերձ հասակն ու վիթխարի կազմը ուրուականային սևութեամբ վեր կը ցցեն միայն Տաճարին աշտարակները՝ Անտոնեան բերդը՝ պարիսպին անկիւնաբուրգերը և դատաւորին պալատին հռովմէական լայն ու կոշտ ճակատը։ Ու այս անծիր խաւարին մէջ խարոյկի մը բոցը միայն, հեռուն, Կարիաթարիմի քարավայրին ոտքը, ուր սահմանապահ գունդ մը իր վրանն է լարած, և Յորդանանու յայնկոյս ափունքը՝ հովիւներու փարախի մը կշտին լուցուած կրակի մը տկար լոյսը։ «Ո՛վ գիշեր...»։

Գիշեր հոգիին խորը. Աւետարանիչը սակայն կարծես աւելի կ'ակնարկէ հոգեկան մթութեան մը, երբ մատնիչին մեկնումը յիշելէն անմիջապէս վերջ կ'ըսէ. Էր գիշեր: Յուդայի մռայլ նկարագիրը. դժնեայ՝ դառն ու դէգ գիծը անոր կերպարանքին. գործադրուած բարութեան հանդէպ անոր զգացած ընդվզումը. գչարող սրտին մաղձը, դրամին մտերմութեան մէջ ապրող ընչաքաղց հոգիին ժանգը. խրերաքարշ հաշիւներով հիւսուած նենգամտութիւնը. շահագիտութեան բաւիղին մէջ խելակորոյս, իր բարեկամին վստահութիւնը սակարկող, իր վարդապետին սէրը վաճառող, իր հաւատքն ու խիղճը պատրուակեալ պատճառաբանութեանց ներքև քնացնող մարդուն հոգիին գիշերը. տեսէք իր դէմքին զզուելի տիպարը. Յիսուսի գթութեամբը թրջուած պատառը ծամած պահուն մախանքի ի՜նչ ծամծռութեամբ կ'այլայլի ան, և յետոյ, ի՜նչ մեռոտ դալկութեամբ կը տժգունի ան՝ աւազակներու ջահին լոյսին տակ . . . մատնութեան և դաւաճանութեան խաւարն է իր հոգին. ատելութեան գիշերը:

Գիշեր՝ սիրտերուն մէջ. բայց զուարթ և պայծառ չէր նաև սիրտը անոնց՝ որոնք Սիոնի վերնատունէն մինչև Գեթսեմանիի ձորը և Կեդրոնի հեղեղատը, խորհրդաւոր և մերթ առեղծուածային ըլլալու չափ մթին խօսքեր միայն լսելու էին այն օրը իրենց Վարդապետէն: Ոտքերու լուացման օրինակը տպաւորուած էր իրենց ներսը. սիրոյ յաւիտենական պատուէրը ներգործեր էր իրենց հոգւոյն վրայ, որթատունկին առակը և ողկոյզին պատկերը խանդաղատանքի քաղցրութիւն մը ցօղած էր իրենց էութեան մէջ, բայց մեկնումի և վերադարձի այն խօսքերը՝ զարնուած հովիւի և ցրուած հօտի ակնարկութիւնները լքումի և

յուսահատութեան խռովք մը յուզած էր անոնց մէջ. տրտմութիւնը համագրաւեր էր իրենց սիրտը, ու գիշերին մէջ, ուսկից կ'անցնէին, գիշեր մըն էր նաև իրենց սիրտը. տրտմութեան գիշեր:

Ու գիշեր մը կար նաև իր հոգւոյն խորը. յուզմունքի և երկունքի փոթորիկ մը, իր կոչումին մտածումը, իր գործին խորհուրդը, իր պաշտօնին գիտակցութիւնը, իր անձին ըմբռնումը. գտած սէրը, հանդիպած մերժումը, սակաւաթիւ հասկցողներուն և բազմաթիւ անգէտներուն դիրքը, մարդկային ապերախտութեան՝ իւրայնոց դաւաճանութեան պատկերը. մարդկային վհատութեան զգացում մը, որ «անցս՛ զբաժակս» ըսել կուտայ, և Աստուածային արիութեան եռանդ մը, որ «քաջալերացարուք զի ես յաղթեցի աշխարհի» կ'եզրակացնէ. դառնութեան նմանող տխեղծ բան մը, որ ըսել կուտայ պահ մը իրեն. «տրտում է հոգի իմ մինչև ի մահ». քաղցրութեան օծութիւնն ամբողջ, որով կ'երգէ «զխաղաղութիւն զիմ տամ ձեզ». կռիւ մը, սուրբ պայքար մը, Աստուծոյ և մարդուն համակոչումը: Այդ գիշերը աստղազարդ գիշեր մըն էր սակայն, հաւատքին՝ յոյսին և սիրոյ ցոլքերովը ջահազարդ. Աստուածային երկունքի գիշեր:

Ազգային կեանքի գիշերը. յոյսի եւ համբերութեան գիշեր:

ԱՅԼՈՑ ՀԱՄԱՐ

«Զայլս ապրեցոյց» (ՄՏԹ. ԻԷ. 42)

Ամբոխը, որ ատեանէ ատեան եւ ապարանքէ ապարանք հետեւեր էր դատապարտուած Յիսուսին, ամէն վայրկեան միշտ աւելի ազդուելով տկար հոգիներու յատուկ այն տխուր մոլութենէն որ յաջողութեան եւ զօրութեան մէջ միայն կ'ուզէ տեսնել ճշմարտութիւնը եւ արդարութիւնը, հետզհետէ նուազեցուցեր էր իր համակրանքն ու շահագրգռութիւնը՝ Գալիլիացի մարգարէին դատին նկատմամբ։ Անկարող՝ հասկնալու թէ գաղափարական գործիչը ի՛նչ առապարներէ պէտք է անցնի, մինչեւ որ յաղթանակի դափնին վերջապէս պսակէ Անոր մաքուր ճակատը, այդ խուժանը, մարդկային չարութեան եւ տգիտութեան կողմէ Անոր հանդէպ մեքենայուած մէն մի դաւադրութեան մէջ պատճառներ միայն կրցեր էր տեսնել իր սիրտը պարպելու համար Անոր անուան եւ գործին հմայքէն։ Անոնք որ, դեռ երէկ, Բեթփագէի զառիթափին ի վեր խանդավառ խոյանքի ոգեւորութեամբ ծափողջուներ էին զԱյն՝ իր մէջ մատնանշելով Իսրայէլի դարաւոր յոյսերուն մարմնացումը, Դաւիթի գահուն վերանորոգիչը, շատո՞նց կարծես մեռցուցած իրենց մէջ Անոր զգացումը, անտարբերութեան մշուշի մը մէջէն՝ իբրեւ անճանաչ ստուերի մը կը նայէին Անոր դէմքին։ Իսկ անոնք որ իրեն հետ ունեցած հոգեկան սերտ մտերմութեան համար շատերէն կարծուած էին թերեւս թէ անբաժան ընկերներն ու հետեւողները պիտի մնային Անոր՝ վտանգի ամենէն

անհարկու տագնապներուն մէջ ալ, չէին կրցեր հանդուրժել փորձութեան, որ շատ անգամ երկիւղի ճամբէն կը սողոսկի սիրտէն ներս, ու վերջին րոպէէն առաջ լքեր էին արդէն զԻնքը՝ հոգւոյ եւ մարմնոյ տառապանքի իր գալարումներուն մէջ. մին՝ որ աշխոյժ հաւատքի եւ սիրտբաց պարզութեան փողատարն էր եղեր յաճախ Անոր առջեւ, ուրացումի ընկրկումներով հեռացեր էր Իրմէ, ու միւսները՝ որոնք անսուտ բարեկամութեան հաւաստիքներով հետեւեր էին միշտ Իր քայլերուն, չէին կրցեր իրենց նախկին տեսակէտներուն առջեւ մնալ. սէրը միայն, որ այնքան խոր դըրած էր իր բոյնը աշակերտի մը եւ քանի մը տկար կիներու հոգւոյն մէջ, կը մնար տակաւին, թէեւ առկայծ, բայց անշէջ, նման դողդոջ լոյսին՝ ճամբաներուն եզերքը հաստատուած լապտերներուն՝ զորս ջախջախած է փոթորիկի ուժգին հարուած մը։

Ասպարէզէն քաշուած էին բոլոր բարի ազդեցութիւնները. հոն կ'իշխէին հիմակ հեռն ու նենգութիւնը, չարութիւնը եւ ոճրագործ մտածումներէ իրենց սնունդը քաշող սեւ կիրքեր։ Պիղատոս՝ Աստուծոյ քաղաքին մէջ Հռովմի ոյժին ներկայացուցիչը, որ, ի վերջոյ, սկեպտիկ քմծիծաղի մը մէջ խեղդեր էր ճշմարտութեան ձայնը, Հերովդէս՝ մարդկային կերպարանքին ներքեւ աղուէսի հոգի ապրող արեւելեան բռնակալի այդ տիպարը, Աննա եւ Կայիափա՝ ի պաշտօնէ այդ կրօնապետները, որոնք քահանայապետական աստիճանի հին սրբութիւնները շատոնց խառնած էին քաղաքական նկատումներով, իրենց հետեւորդներու խումբը՝ գիշերախառն ջահագնացութիւններով Անմեղը հետապնդողներ, գայլերու վոհմակ, զորս աւելի կը մոլեգնէ արեան հոտը, ու Փարիսեցիներու, Սադուկեցիներու, դպիրներու եւ Հերով-

գիտնոսներու կուսակցութիւնները, Եբրայեցւոց ազգային ճգնաժամի այդ բախտորոշ Թուականին՝ սոփեստական չէրտաւորումներու վերածուած հոսանքներ պարզապէս, առոնք ամէնքը, բռնակալող պետութեան մը և բռնակալուած ժողովուրդի մը շուարած իշխանութիւններուն յետին պահնորդներ, տէր դարձած էին կացութեան։ Ու մէկին քամահանքին, միւսին վրէժխնդիր չարութեան, և ամենուն ախտաւորեալ անզգամութեանը հանդէպ, ու Երուսաղէմի, մարգարէները և հաւատքի առաքեալները կոտորող այդ քաղաքին առջև, որ մտքի անխլիրտ անդորրանքով մը իր Պասեքի գառը կը ճաշակէր այդ պահուն, երկինքի մութ խորութեան և երկրի ամայացած կարծրութեան միջև կանգնող քարակարկառ բարձունքի մը վրայ կառուցուած էր մահուան փայտը, կախաղանը, որուն վրայ իր երկրաւոր կեանքի չարչարալից և խորհրդաւոր վայրկեանները կ'ապրէր Աստուածային խաչուած մը։ Օ՜, այդ խաչը՝ ապացոյց մարդկային սրտի գազանութեան, և նշան Աստուածային սիրոյ մեծութեան. ո՛չ ազգերու տարեգրութիւնները, և ո՛չ կրօնքներու պատմութիւնը չէ արձանագրած տակաւին դէպք մը, որուն մէջ այնքան ահարկու սաստկութեամբ երեւան գայ մէկ կողմէ ինկած բարքերու և խորտակուած կամքերու ցաւագին պատկերը, և միւս կողմէ՝ յաւիտենական բարութեան տեսլականը, այնքան խորախորհուրդ մեծվայելչութեան մը մէջ հանդիսաւորուած։ Անոր ոտքը, մինչ երկինք ու երկիր բնական և բնազանցական յեղաշրջութիւններով կը փոթորկէին, հեռուէն ու մօտէն, մահապարտի մը յանմահութիւն մուտքին ներկայ կը գտնուէին քանի մը անձեր միայն, զինուորներ, դատարկապորտներ, պատժակից զոյգ մը աւազակներ, բարեպաշտ կիներու խումբ մը՝ որոնց

մէջ մայրն աղէխորով, և անոնց կշտին՝ քաղցրութեան և սրբութեան մարմնացում երիտասարդ մը՝ «աշակերտն զոր սիրէրն Յիսուս»։

Տեսարանէ մը աւելի խորհուրդ մըն էր սակայն որ կը պարզուէր հոն, այդ բարձունքին վրայ, այդ ժամուն. իրողութեան մը զգալի պատկերներուն մէջ անհասանելի ծրագրի մը հանգոյցն էր որ կը քակուէր, լուսաւորելով մարդկային ճակատագրին ամենէն մռայլ մէկ պահը։ Քրիստոս իր կախաղանին բարձունքէն, հոգեվարքի ժամուն, հուսկ անգամ մըն ալ ներողութեան, նուիրումի և սիրոյ իր կտակը կ'աւետարանէ, իր եօթը խօսքերու վերջին պատգամներովը, որոնց՝ մարդիկ կը փոխադարձեն այպանքի և հայհոյչներու ամենախոր չնականութեամբ մը. անոնցմէ մին՝ անպատկառ անդրադարձութեամբ մը կը ծաղրէ քակուած տաճարը երեք օրուան մէջ վերստին շինելու մասին Իր խորհրդաւոր մէկ խօսքը. ուրիշ մը չի քաշուիր գկծեցնող յանդգնութեամբ մը ձայնելէ մահուչափ վշտակցութեամբ չարչարուող օրհասականի մը երեսին. «Զայլս ապրեցոյց, զանձն իւր ապրեցուսցէ և հաւատասցուք դմա»։

Զարմանալի չէ՞ք գտներ, սակայն. հակառակորդի մը շրթներէն դուրս եկած այս բառերը մեծ ճշմարտութիւն մը կը պարունակեն իրենց մէջ. Քրիստոսի թշնամիներուն այս ծաղրական անարգանքը իր բարեկամներուն փառաւորած յաղթական Աւետարանին հիմն է ինքնին, վասնզի անփոփումն ու պատկերացումն է անիկա փրկագործութեան խորհուրդին, որուն ամենէն կենդանի պահն է խաչելութիւնը։ «Ուրիշները փրկեց, ինքզինքը չի կրնար փրկել». այդ խօսքին իմաստն էր անշուշտ արհամարհանք յայտնել խաչեալին անկարողութեան հանդէպ, բայց անով միանգամ ընդ միշտ յայտարարուած եղաւ միայն անոր զօրութիւնը ամէն

ժամանակի համար, որովհետև անով կը բացատրուէր նոյն ինքն այն սկզբունքը որ կը վարէ՝ կ'ուղղէ և կ'իրականացնէ փրկագործ ոյժը։ Քրիստոսի ինքզինքը չկարենալ փրկելուն, այսինքն իր անձին ազատագրութեամբը չմտահոգուելով ուրիշներուն փրկութիւնը միայն իր սիրոյն և սրտին առարկայ ըրած ըլլալուն այս հաստատութիւնը, թէև հակառակորդի մը կողմէ եւ անգիտակից զգացումով մը, այսինքն ակամայ կատարուած, բայց ամենէն շքեղ խոստովանութիւնն է Աւետարանի և խաչին ազատագրող ոգւոյն, և Քրիստոսի փրկարար պաշտօնին։ Կատարելապէս անշահախնդիր կեանքէ մը միայն կրնայ բղխիլ ուրիշներուն կեանքին բարերարող օրհնութիւնը։ Փրկութիւնը միշտ պտուղն է զոհողութեան։ Համոզումով և սիրով ինկած, այսինքն զոհուած կեանք մը, միշտ գինն է իր վրայ բարձրացած կեանքերուն։ «Զայլս ապրեցոյց, զանձն ոչ կարէ ապրեցուցանել». ինչպէս չաղտոտիր տիղմին մէջ ինկած ադամանդը, նոյնպէս ժանտ հոգիի մը գձուձ ճիչովը արտաբերուած այս ճշմարտութիւնը ոչինչ կը կորսնցէ իր արժէքէն։ Իր թշնամիները չէին կրնար մտածել թէ, առ ոտս խաչին նոյն իսկ, ի՜նչպէս կը պանծացնէին խաչելութեան խորհուրդը։ — Ի՜նչպիսի պայծառութեամբ կ'երեւի մեր Փրկչին անսուտ սէրը գերագոյն զոհողութեան այն բոլոր խօսքերուն և արարքներուն մէջ, որոնք իր երկրաւոր կեանքը կը լեցնեն։ Մէն մի դէպք կամ իրողութիւն, զորս կ'աւանդէ մեզի Աւետարանի իր պատմութիւնը, նման է ոսպնապակիի մը, որ փայլուն կերպով ի հանդէս կը բերէ իր համբերութիւնը, իր գորովը և խոնարհութիւնը։ Աստուածային զօրութիւնը ոչ մէկ ատեն այնքան սրտագրաւ գեղեցկութեամբ կը վսեմանայ՝ որքան երբ ի յայտ կուգայ

կեանքի ճնշուած և տխեղծ իրականութեան մը մէջ, ինչպէս՝ կենդանութիւն շնչելով առկայծ կանթեղի մը կամ ջախջախուած եղէգին. ու Քրիստոսի՝ մարդը փրկելու կարողութիւնը, ծայրագոյն աստիճանով կը հանդիսաւորուի ինքզինքը փրկելու իր կամաւոր անկարողութեան մէջ մանաւանդ։ — Ու այս մասին ևս, ինչպէս յամենայնի, Քրիստոս գերազանց օրինակը և ուղեցոյցը եղաւ իրեններուն։ Անոնք այն ատեն միայն կրցան փրկել ուրիշները, երբ ուզեցին ինքզինքնին կորսնցնել. այս չէ՞ եղած միթէ գաղտնիքը քրիստոնէական մարտիրոսութեան, որ արեամբ ոռոգուած անծայրածիր դաշտերու մէջ ծաղկեցուց ամբողջ մարդկային կեանքն ու բարոյականը յեղաշրջող տիեզերական յառաջդիմութիւն մը։ Ամէն փրկուած հոգի, այսինքն ամէն քրիստոնեայ ցորենահատիկ մըն է, որ կամ կայ «ինքն միայն կալ», եթէ ուզէ ապրիլ ինքզինքին համար միայն, կամ նուիրուիլ ի՛ր բարիին միայն, մինչև որ աներևակայելի կարելիութիւններ յառաջ գան իսպառ կորսնցնելու համար զինքը, և կամ «բազում արդիւնս առնել», ինքզինքը Աստուծոյ յանձնելով այլոց ծառայութեան համար։ Ու կեանքի այսպիսի ծառայութեան մը յարացոյցն է միայն որ Փրկիչը կը ներշնչէ բոլոր անոնց որ իրեն կը հետևին։ Ի՛նչ մեծ պատուանիշ է մարդու մը, երբ կարելի ըլլայ ըսել իրեն համար «Զայլս ապրեցոյց»։

ՀՈԳԻՆ ԱՍՏՈՒԾՄԷ՝ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

«Հայր ի ձեռս քո աւանդեմ զհոգի իմ»
(ՂԿՍ. ԻԳ. 46)

Մեծ ոճիրին եղերական վայրկեանները արագօրէն յաջորդեր էին իրարու մինչև ահաւոր այն պահը, ուր խաչը՝ յաւերժական կոթող մարդկային ապերախտութեան և աստուածային սիրոյ, կանգնուեր էր Գողգոթայի վրայ։ Նման կատաղի գազաններուն, որոնք կը հանդարտին պահ մը, երբ արեան ծարաւը կը գտնէ իր յագուրդը, Երուսաղէմ, մարգարէներն ու առաքեալները խողխողող այդ քաղաքը, կը թուէր հանգիստ տուած ըլլալ իր արիւնռուշտ բնազդներուն։ Ա՛լ լռած էին հեծկլտանքները բարեսիրտ կիներուն՝ որոնց ըսեր էր Յիսուս․ «Դստերք Երուսաղէմի, մի լայք ի վերայ իմ, այլ լացէք ի վերայ որդւոց ձերոց»։ Ա՛լ վերջ գտած էին արհամարհանքի սլաքները զինուած թշնամիներու և իշխաններու, որոնցմէ ոմանք՝ Հռովմայեցի ոստիկաններ կամ Հերովդէսեան գահուն զըզուելի թագակիրներ, Դաւիթի անունով Իսրայէլի սըրտին մէջ դարուց ի դարս պահուած ազգային յոյսը ծաղրեր էին՝ փուշէ պսակ, քղամիդէ դրգլեակներ և եղէգ մը ներկայացնելով Յիսուսի՝ իբրև արքայական թագ, ծիրանի և մական, իսկ ուրիշներ, սինետրիոնի և կրօնաքաղաքական հոսանքներու լրտեսներ, որոնք մինչև կառափումի վայրը հետևեր էին անոր, իրենց վատշուէր կիրքերուն խնայած չըլլալու համար մինչև վերջին խաղանքը։ Կանգ առած էին չարախանձ ատելութեան բոլոր շարժումները, ոչ թէ խաղաղելու եւ յատակելու, այլ ներքնապէս աւելի թունալից դառնալու համար կրկին, նման դարչահոտ եղտիւրներէ անցած և ճախճախուտի մը վրայ յանկարծ կեցած ջուրերուն, որոնց համար միակ գիշերուան մը դադարը բաւական է, ապականութեան կանաչովը ծածկելու համար անոնց երեսը։

Ու այս ամենուն դէմ, բռնկած հոգիներու այս յանկարծական և խաբուսիկ շիջումովը գոյացած այս լռութեան իբրև սրտազրաւ հակապատկեր մը, յառաջագոյն քան հարիւրապետինը՝ որ յետոյ պիտի աղաղակէր «Արդարև այրս այս արդար էր», լսուեր էր ձայնը աւազակին, որ՝ դրախտ մտնելու խոստումին ազդուած ուրախութենէն՝ ժպիտ մը շրթունքներուն վրայ՝ մեռած էր։ Այդ ժպիտին լոյսէն՝ որ առաջին ճրագն էր՝ խաչով հաստատուած Եկեղեցիին սեմին վրայ լուցուած, իր սիրտը իրապէս կազդուրուած, Յիսուս, իր ոգևարքի օրհասական թալկացումներուն մէջ ալ խաղաղաւէտ քաջութիւնը ունեցած էր իր մայրը սիրոյ աշակերտին՝ այսինքն իր Եկեղեցւոյ սիրոյն և աշակերտը՝ անոր յանձնելու․ և յետոյ, մարդկային ձեռքերէ իրեն մատուցուած լեղին ճաշակելէ, և վերջին անգամ մը ևս խելամուտ լինելէ ետքը թէ ինքը, իբր զոհ անպարտական, իր արիւնը հեղլով անարգութեան կախաղանին վրայ, «ամենայն ինչ կատարեալ է» փըրկագործութեան խորհուրդին տեսակէտով, իր յետին շունչին հետ վերջին խօսքն ուղղեց դէպի երկինք, ըսելով․ «Հա՛յր, ի ձեռս քո աւանդեմ զհոգի իմ» (Հայր, քու ձեռքդ կ'աւանդեմ իմ հոգիս)։ — Իր սուրբ յարութենէն առաջ, այսինքն յարուցեալ կեանքի իր երեւումներէն կանուխ, վերջին անգամ իր շրթներէն հնչած այս խօսքը, որ կերպով մը պսակն է իր գործին, խաչին վրայէն, Աւետարանի այդ առաջին բեմին բարձունքէն, երկնքի և երկրի միջասահման կէտէ

մը լսուած այդ պատգամը, մեր կրօնքին ամենէն սուրբ ճշմարտութիւններէն մին կ'ուսուցանէ մեզի։ — Ամէն մարդ, առաջին այն վայրկեանէն՝ ուր կը կերպաւորուի իբրեւ կեանք, Աստուծմէ է որ կ'ընդունի իր հոգին, իր կենդանութեան կազմիչ և վարիչ օրէնքն ու զօրութիւնը։ Անիկա՝ այդ հոգին, աւանդ մըն է յանձնուած՝ այդպէս՝ ամէն մէկուս. գանձ մը կամ քանքար մը, Աւետարանի բառով նոյնիսկ, զոր իւրաքանչիւր ոք պարտի շահաւորել Աստուծոյ փառքին և իւր և ընկերին օգտին համար, և վերադարձնել Աստուծոյ։ Մարդկային հոգին, մասնիկ մը կամ ցոլք մը՝ աստուածային հոգիէն, իբրեւ լոյս ի լուսոյ, տեսակ մը աստուածային առաքելութիւն է երկրի վրայ, ուր Աստուծոյ շնորհօքը պայծառացած իր բանականութեան և իր կամքին ազատութեան միջոցաւ պիտի կատարէ փրկարար գործ մը։ Հոգի՛ մըն է որ ամէն մարդ կ'ընդունի իր ծնած օրը, երբ կը բանայ իր աչքերը արեւուն լոյսին, և հոգի՛ մըն է որ կուտայ Աստուծոյ, իր մահուան վերջին վայրկեանին, երբ կը փակէ իր աչքերը այս աշխարհի, կամ երբ կը բանայ զանոնք գերաշխարհիկ լոյսին։

Ի՞նչ հոգի էր այն՝ զոր ընդունած էր Յիսուս իր Հօրմէն, երբ՝ ի լրումն Մարդեղութեան խորհուրդին՝ յայտնուեցաւ Ան երկրի վրայ, իբրեւ ճառագայթ անվայրափակ լուսոյն և նկարագիր էութեան փառաց անեղին. մարդկային մահկանացու միտքին համար դժուարին և նոյնիսկ անկարելի պիտի ըլլար գուցէ ճշգրիտ ըմբռնում մը կազմել այդ մասին. հետեւաբար և լաւագոյն պիտի լինէր ամենուս համար ընդունիլ և կնքել միայն ինչ որ մեր հաւատքին հանգանակը կ'ուսուցանէ մեզի՝ անոր հոգւոյն համար նոյնիսկ այսպէս ըսելով «Աստուած յԱստուծոյ, լոյս ի լուսոյ, Աստուած ճշմարիտ»։

Բայց ի՞նչ հոգի մըն էր այն՝ զոր աւանդեց ան Աստուծոյ. այս հարցումին առջեւ՝ մեր քրիստոնէական գիտակցութիւնն է անշուշտ որ բովանդակապէս կը լուսաւորուի այն ծանօթութիւններովը զորս կուտան մեզի այդ մասին նախ Աւետարանները՝ անոր երկրաւոր կեանքին ստուգապատում յիշատակարանները, եւ յետոյ քրիստոնէական կեանքի եւ բարոյականի այն ներքին ազդեցութիւնը, զոր ամէնքս ալ մեր հաւատքի՛ն միջոցաւ նոյն իսկ գիտենք թէ կ'ընդունինք այն ներքին փորձառութենէն՝ զոր իր անձին զգացումը, այսինքն իր հոգին ինքնին կը շինէ մեր մէջ։ Եւ արդարեւ, անոնք որ իր ժամանակակիցները կամ մանաւանդ իր կենակիցները եղան երկրի վրայ, ու մենք ամէնքս, որ չենք մերժած իրեն որդեգրութեան մեր շնորհները, կը զգանք ու գիտենք թէ խոնարհութեան՝ գթութեան՝ իմաստութեան՝ զօրութեան՝ ճշմարտութեան և փրկութեան ի՛նչ աստուածային հոգի կենսաւորեց զինքը, մարդոց հետ կենակցութեան ոչ երկարատեւ այն շրջանին մէջ, որ իր մարմնաւոր կեանքի իր տարիքը եղաւ։ **Հոգի խոնարհութեան.** ո՜վ ճանչցաւ զինքը, և չխոստովանեցաւ երբեք թէ արդարեւ ամէն բարի ջանադրութեան մէջ՝ որ իր գոյութեան սկիզբն ու վախճանը եղաւ՝ անիկա խոնարհեցուց միշտ իր անձը, և ատոր համար Աստուած առաւել բարձրացուց միշտ զայն։ Այդ զգացումին ներգործութեամբը չէ՞ր միթէ որ Ռոմալուայի ծէսը՝ պատկեր աստուածային խոնարհութեան, այնքան սրտառուչ քաղցրութեամբ փայփայուեցաւ շարունակ ամբողջ քրիստոնէութենէն։ **Հոգի գթութեան.** ո՜վ նայեցաւ անոր աչքերուն, ու անոնց մէջ չտեսաւ ծովանալը սիրոյ ամենէն մաքուր և ազնուական զօրութեան՝ որ գթութիւնն է. ո՞ր սիրտ

չլեցուեցաւ յուզումով, երբ իր ձայնին երգը թըրթռացուց սա բառերը. «զթամ ես ի վերայ ժողովրդեանդ», կամ երբ քանիցս՝ գթալով՝ մօտեցաւ կոյրերու աչքերուն, և բորոտներու գարշ վէրքերուն, ու օր մը՝ երբ գթալով Նայինի պատանիին որդեկորոյս և աղեխորով մօրը վրայ, Նորոգեալ կեանքի խոստումներով ոգևորեց մեռելական դագաղը, նա՝ որ անգթութիւններուն մատնանիշ ըրաւ միշտ երկինքի թագաւորը, ըսելով «Եղերուք գթածք՝ որպէս և հայրն ձեր երկնաւոր գթած է»։ Հոգի իմաստութեան. ո՞վ ականատես եղաւ անոր մանկութեան շնորհներուն ու անոնց մէջ ամենէն ուշագրաւը չգտաւ իմաստութիւնը. իր պատանեկութեան դեռատի հասակին ամենէն քնքուշ այդ ծաղիկը, որ ամենուն զարմանքը կը հրաւիրէ իր վրայ, ըսել տալու չափ անոնց թէ «ուստի՞ իցէ այս իմաստութիւն», ո՞վ չզգածուեցաւ երբ լեցուած իր անձին այդ բարձրագոյն առաւելութեան գիտակցութեամբը կրնար ըսել համարձակաբերան «զի ես տաց ձեզ բերան և իմաստութիւն, որում ոչ կարիցեն տալ պատասխանի ամենայն հակառակորդք ձեր»։ Հոգի զօրութեան. իրեն համար չէ՞ր որ, առաջին վայրկեանէն, իր իսկ նախազգացումովը, այնքան արդար պանծացումով մը կ'երգէր Մարիամ, հրեշտակէն իրեն եղած աւետիսին իբր պատասխան՝ «արար զօրութիւն բազկաւ իւրով», ակնարկելով անտարակոյս այն հրաշալի կերպարանափոխութիւններուն, որոնցմով անոր անունն ու գործը պիտի խորտակէին չարին ուժովը բարձրացած հզօրներուն աթոռները, ցրուելու համար մարդոց սրտին ու մտքին մէջ դարերու կուտակած ամբարտաւանութիւնը, բարձրութիւններ կանգնելու համար կեանքի ամենէն նսեմ խոնարհութիւններուն մէջ, ու մեծատունները ունայնաձեռն չուարցնելով՝

քաղցածները բարութեամբ կշտացնելու համար։ Հոգի ճշմարտութեան. թէև ակամայ և գրեթէ անգիտակցօրէն՝ բայց իսկապէս ստուգութիւնը չէ՞ր միթէ որ կը խոստովանէին օր մը անոր թշնամիները, երբ փորձութեան քծինքով մօտենալով իրեն՝ կ'ըսէին. «Գիտենք զի ճշմարիտ ես, և զճանապարհս Աստուծոյ ճշմարտութեամբ ուսուցանես, եւ ոչ է քեզ փոյթ զումեքէ»։ Եւ յետոյ, իր հոգւոյն խորազգած խելամտութեամբը չէ՞ր միթէ որ՝ առլցուած բարձր ու յաւիտենական ըմբռնումի լոյսովը, կ'ըսէր Առաքեալը «զի գոյ յիս ճշմարտութիւն Քրիստոսի»։ Հոգի փրկութեան. անառարկելի իրականութիւնը չէ՞ր միթէ, ինչ որ՝ յանուն ամբողջ մարդկութեան՝ հովիւներու ուղղուած հրեշտակային ձայն մը աւետեց օր մը Բեթղեհէմի հովիտներուն վրայ ըսելով. «Ծնաւ ձեզ փրկիչ այսօր ի քաղաքի Դաւթի», ինչ որ քիչ վերջը, մարգարէական այնքան բարձր ոգւով պիտի փառաւորէր երջանիկ ծերունին Սիմէոն, վկայելով թէ «տեսին աչք իմ զփրկութիւն Աստուծոյ մերոյ». և թէ «արար փրկութիւն ժողովրդեան իւրում». և զոր ապա աւելի ընդլայնուած և խորունկցած հաւատքով մը Առաքեալը պիտի կոչէր «առաջնորդ փրկութեան»՝ խորհելով անոր չարչարալից մահուան տեսարանին վրայ, ու միևնոյն սերտ և անառարկելի համոզումով մը եզրակացնելով թէ «ունիմք զփրկութիւն ի ձեռն արեան նորա, զթողութիւն մեղաց ըստ մեծութիւն շնորհաց նորա»։

Այո՛, այո՛, Տէր իմ Յիսուս, ո՛չ միայն անոնք որոնք ապրեցան քեզի հետ, երբ ընդ մարդկան կը շրջէիր երկրի վրայ, քու սուրբ ակնարկիդ ճառագայթովը յստակելով իրենց պղտոր նայուածքը, ու քու հզօր բարութեանդ շունչովը կենդանացնելով իրենց

մէջ Աստուծոյ պատկերը, այլ նաև անոնք ամէնքը որոնք քսան դարէ ի վեր քու գաղափարիդ մտատիպարովը ապրեցան՝ քու մէջդ գտանելով Աստուծոյ միակ եւ մարմնաւորեալ յայտնութիւնը․ ամէնքս կը վկայենք, կը խոստովանինք եւ մեր մէջը գործող քու սուրբ ներշնչմանդ ներգործութեամբ՝ ի խղճէ և սրտի մտօք կը յայտարարենք թէ խոնարհութեան՝ գթութեան՝ իմաստութեան՝ զօրութեան՝ ճշմարտութեան և փրկութեան հոգին էր միայն որ կենսաւորեց քու բովանդակ անձդ ու էութիւնդ երկրի վրայ․ ու դուն զայն միայն ու զայն ինքնին՝ աշխարհի վրայ, որ չարին տիրապետութեան խաւարչուտ վայրն է, փրկագործութեան դաշտին մէջ փառաւորելէ վերջ, որպէս որդի հնազանդ վերադարձուցիր և աւանդեցիր քու յաւիտենական Հօրդ, երբ խաչին՝ անարգանաց այդ սիւնին վրայ՝ զոր այն վայրկեանէն հանդիսացուցիր աշտարակը անխորտակելի փառքի և անմահութեան և մեր Հաւատքին, Յոյսին եւ Սիրոյն, խոնարհեցուցիր գլուխդ և վերջին հառաչանքով մը խօսեցար իրեն հետ։

Նոյն այդ հոգին աւանդեցիր քու Հօրդ, սովրեցնելու համար մեզի թէ մենք ևս պարտինք մեր երկրաւոր կեանքի վերջին րոպէին նոյն խաղաղութեան և երանական բերկրանքի զգացումով Աստուծոյ վերադարձնել աշխարհի փորձութեանց և դառնութեանց բովքին մէջ զայն յաղթականօրէն սրբագործելէ վերջ՝ աւելի փառաւորած և շնորհազարդած՝ սիրոյ և սրբութեան այն հոգին, զոր իբր աւանդ ընդունած ենք իրմէ, մեր ծննդեան վայրկեանին։

Բայց հիմակ, այս խորհրդաւոր գիշերին մէջ, երբ կեցած ենք փրկութեան քառաթև նշանիդ առջև, անոր պատկերն ու նկարագիծը աւելի մեր սրտին խորը

ունենալով՝ քան մեր նայուածքին առջև, մինչ մեր բոլոր էութեամբը խոնարհած ենք քու հոգւոյդ խորհուրդին առջև, ո՛վ Տէր մեր և Փրկիչ, կը խռովի իմ սիրտը՝ մտածելով թէ ի՞նչ հոգի կերտած ենք կամ պիտի կարենանք պատրաստել մեր մէջ՝ արժանաւորութեամբ մատուցանելու համար, երբ հնչէ ժամը, Քեզի։ Ինչո՞վ կարելի է մեզի թողուլ վհատութեան հոգին և ունենալ հոգի վստահութեան․ ի՞նչպէս պիտի կարողանանք ըսել «Հոգի Տեառն ի վերայ իմ վասնորոյ և էօծ իսկ զիս, աւետարանել աղքատաց առաքեաց զիս», երբ փոխանակ լուսաւոր զօրութեան մը, խաւարին՝ մեր յոյսը մղձկող տարակոյսներու մութն է որ կը խռովէ մեր էութիւնը, և վարանքը կ'ոտնակապէ զմեզ աւետարանաքարոզ սիրոյ և խաղաղութեան, կ'ուզէի ըսել՝ նահատակութեան սուրբ ճամբուն վրայ։ Աշխարհի ոգին՝ թշնամին, կը հալածէ մեր հոգիները․ աղջամուղջի մէջ նստած ենք յաւիտենական մեռելներու պէս․ մեր հոգիները ձանձրացած են այլ ևս․ անդոհուած են մեր սիրտերը մեր կուրծքերուն ներքև։ Բայց կը յիշենք առաջին օրերը, և միտք կը բերենք ինչ որ քու գործերդ եղած են։ Ցամքած և անջրդի հողի պէս քու ծարաւդ կը զգանք․ ահա կը նուաղինք մեր անհատական ու ազգային կեանքին մէջ․ փութա՛ ցոյց տալ մեզի թէ ո՛րն է այն ճամբան՝ ուսկից պարտինք անցնիլ․ քեզի կ'ապաւինինք, սովրեցուր մեզի կատարել քու կամքդ և թող քու բարի հոգիդ առաջնորդէ մեզի դէպի աշխարհը կենդանիներուն, ուր դուն ինքն ըլլալով կենդանի, խոստացած ես որ զմեզ ևս պահես ի կենդանութեան, ի խնամս և ի շնորհս ամենասուրբ Երրորդութեանդ՝ Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ․ ամէն։

ՓՈՔՐԻԿ ԶՈՀՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՆ ՄԵԾ ԱՐԺԷՔԸ

«Լուացեալն չէ ինչ պիտոյ, բայց զի եւ զոտսն լուանայցէ»: (ՅՈՎՀ. ԺԳ. 10).

Երբ Պետրոս, ազդուած Յիսուսի սաստող նկատողութենէն, անձնամատոյց կ'ըլլար ո՛չ միայն ոտքերը, այլ նաև գլուխն ու ձեռքերն ալ լուալ տալու Անոր, այս հակիրճ դիտողութեամբ Տէրը փակեց հարցը, նոյն ատեն աւանդելով ամբողջ առաքելական խումբին դաս մը, որուն մէջ կը բովանդակուէր Ոտնալուայի գործողութեան բարոյականը։

Օրինակը առնուած է կեանքի սովորական մէկ պարագայէն. լոգանքէն ելնողը դեռ բան մը ունի ընելիք վերջին վայրկեանին. ոտքերն ալ պիտի լուայ. առանց ատոր, ամբողջ մարմինին լուացումը շատ բան պիտի կորսնցնէր իր նշանակութենէն։ — Պատկերին իմաստն է այս. բաւական չէ զարդարուած ըլլալ առաւելութիւններով, հոգեկան ու բարոյական բազմադիմի շնորհքներով։ Եթէ քու ձիրքերէդ ուրիշին բաժին հանելու յօժարութիւնը կը պակսի, եթէ մէջդ տկար է ուրիշներուն օգտակար ըլլալու՝ այլոց ծառայելու փափաքդ, օգուտ չունին ոչ տաղանդդ, ոչ հաւատքդ, ոչ իսկ սէրդ։ Ինչպէս ոտքերուն ուժեղութիւնը անհրաժեշտ է մարմինն ու գլուխը բարձր բռնելու համար, նոյնպէս ծառայելու իղձը հարկաւոր է միւս բարձր յատկութիւնները արժեցնելու համար։ Հին Կտակարանի մէջ հատուած մը կայ որ լաւ կը պատշաճի այս գաղափարը հասկնալի ընելու համար։

Փղշտացւոց կուռքը Դագոն խորտակուեցաւ Տապանակին առջև, որովհետև թէև ոսկի էր գլուխը, և արծաթ էր կուրծքը, բայց կաւէ էին ոտքերը։ Թո՛ղ անհեթեթ չթուի ուրեմն Յիսուսի խօսքին իմաստը. ծառայութեան զգացումէն կախում ունի մարդուն բարոյական արժանիքին ամբողջացումը։

✡

Այդ զգացումը ծնունդ կուտայ կարգ մը գործերու, որոնք էապէս փոքրիկ զոհողութիւններ կամ երկրորդական պարտականութիւններ են թերևս, եւ սակայն մեծ կարևորութիւն ունին անոնք բարձրագոյն առաքինութիւնները իրենց բուն վախճանին ծառայեցնելու համար. կարելի է հոս մատնանիշ ընել անոնցմէ մի քանին. զոր օրինակ, բարեացակամութիւնը, բարքի քաղցրութիւնը, նկարագրի պարզութիւնը, բարեկրթութիւնը, խոհեմութիւնը, լրջմտութիւնը, լայնախոհութիւնը, ևայլն։ — Ի՞նչ կ'արժէ ինքնին բաժակ մը ջուրը, որ իսկապէս բան մը չպակսեցներ քու հարստութենէդ, եւ սակայն ի՜նչ բերկրանք կը ծնի անիկա ընդունողին սրտին մէջ, երբ կը մատուցուի աննկատ զգացմամբ. Աւետարանը երկնքի արքայութեան, այսինքն խղճի խաղաղութեան ամբողջ վարձքը կը կշռէ անոր համար։ Ի՞նչ կ'արժէ սիրալիր նայուածք մը ինքնին, որ ոչ խօսքի ճիգը և ոչ երկար ջանքերու տաժանքը կը պատճառէ քեզի. և սակայն ի՜նչ կազդուրող քաղցրութիւն մը կը հոսի անիկա տարակոյսի և տրտմութեան ներքև ընկճուած սրտին խորը, երբ կրնաս հոգիիդ ժպիտը դնել անոր մէջ։ — Յաճախ կարևորութիւն չենք տար անվերապահ վարմունքի մը պարզութեան, բայց դիմացինիդ վստա-

հութիւնը ամրապնդելու համար անիկա ստէպ աւելի նպատակայարմար կ'ըլլայ քան ամբողջ պերճախօսութիւն մը։ Սիրտերուն տիրելու գաղտնիքը աւելի անարուեստ պարզութեան մէջ է քան հնարիմաց ձեւակերպութիւններուն մէջ։ — Ֆիզիկական աշխարհին մէջ, ոյժը շատ անգամ անհունապէս փոքրիկներուն քան թէ մեծերուն մէջ կը ծածկուի. ժանրէի մը թոյնը աւելի վտանգաւոր է քան թէ կատղած գազանի մը ժահրը. երկամեայ մանկան մը ուղեղին մէջ աւելի իմացականութեան նիւթ կայ քան թէ փիղի մը վիթխարի գլուխին մէջ։ Այսպէս է նաև բարոյական աշխարհին մէջ. պզտիկ սէրերը՝ աննշան համարուած համակրութիւնները պարագաներ կան որ մեծ և հանդիսաւոր անձնուիրութիւններէն աւելի հրաշք կը գործեն, ու փոքրիկ ծառայութիւնները երբեմն աւելի փրկարար կ'ըլլան քան ամենէն փառաբանուած առաքինութիւնները։ «Լուացելոյն չէ ինչ պիտոյ, բայց զի և զոտսն լուանայցէ»։

✡

«Հանէ՛ կօշիկներդ, և այնպէս մտիր, վասնզի այդ եղած տեղդ սուրբ է»։ Հաւատքը զօրաւոր էր Մովսէսի մէջ, իր կոչումին գիտակցութեամբը լեցուած էր արդէն նա. բայց այդ ամէնը բաւական չէին տակաւին. բան մը կը պակսէր անոր՝ ոտքերուն մաքրութիւնը։ Հաւատքի դաշտին մէջ, որ Աստուծոյ սիրոյն բոցովը սրբագործուած կեանքն է, կամքի եւ սրտի, հոգւոյ և մտքի փայլուն առաւելութիւններուն քով և անոնց հետ լծորդաբար պէտք է ի հանդէս գան նաև կեանքի և բարքի շնորհները. առանց ասոնց՝ կրնայ վրիպիլ միւսներուն կէտադրած նպատակը։ Ինչ-

պէս ծաղիկը կը մեռնի առանց ափ մը հողի, նոյնպէս սէրը կը թառամի մաղձով ու դառնութեամբ լեցուած մթնոլորտին մէջ։ «Զիջողութեամբ և քաղցրութեամբ, կ'ըսէ Ոսկեբերան, աւելի, ապահովապէս, պիտի շահինք սիրտերը քան թէ հմտութեանց և գիտութեան բոլոր լոյսերովը»։ մարդկային մտքին շինուածքն է այս. կ'ընդվզի ամէն խստութեան դէմ. ամէն ինչ քաղցրութեամբ, ոչինչ բռնութեամբ։ Բրտութիւնը կը կորսնցնէ ամէն բան, կը թթուեցնէ սիրտերը, ատելութիւն կը ծնի, ու ըրած բարիքը այնքան անհաճոյ կերպով կ'ընէ որ չի կրնար երախտաւորել զայն ընդունողը։ Քաղցրութիւնը ընդհակառակն կը գրաւէ մարդուն սիրտը, կ'ուղղէ զայն իր ուզած կերպովը, և զայն կը ձեւակերպէ իր դիտումներուն համեմատ։ Ահաւասիկ սէրը, ահա և քաղցրութիւնը. առաջինը հոգիին կեանքն է, հոգին իսկ է. երկրորդը՝ վաղանցիկ շունչ մը միայն. բայց առանց իրեն չ'ապրիր միւսը։ Սիրով աւլցուն սիրտը անօգուտ կը վատնուի եթէ քաղցրութեամբ օծուած նկարագիր մը չէ որ կը մատակարարէ զայն։

✡

Առաքինութիւններուն բո՛ւն արժէքը իրենց հաղորդականութեան մէջ է։ Իրենք իրենց մէջ ամփոփուած՝ մեկուսացած բարոյական ու հոգեկան առաւելութիւնները հաւասար են ոչնչութեան. ինչպէս ոտքը անհրաժեշտ է մարմինին՝ շրջելու համար, նոյնպէս ծաւալումի՝ այլոց փոխանցուելու ընդունակութիւնը անհրաժեշտ են հոգիին համար։ Հաւատքդ, որքան ալ հզօր է և կենդանի, ի վերջոյ տանջանք մը կ'ըլլայ քեզի համար, եթէ չես կրնար ծառայեցնել

զայն՝ ուրիշներուն խախտած բարոյականը վերականգնելու համար. յոյսերդ շուտով կը փոխուին պատրանքներու, եթէ քու երեւակայութեանդ վանդակին մէջ միայն կրնան թեւածել անոնք. ու սէրդ ուր ուրեմն կը վերածուի յիմարութեան, եթէ միայն քո՛ւ սիրտդ կրնայ այրել այն։ Գտիր և ընտրէ՛ զանոնք տարածելու միջոցները, անոնցմէ ակնկալած երջանկութիւնդ ստացի՛ր այն մխիթարութեան մէջ զոր ուրիշները կ'ընդունին անոնցմէ. ու այդ երջանկութիւնը ա՛յնքան աւելի առողջարար պիտի ըլլայ քու մէջդ որքան աւելի իմաստութեամբ և բարութեամբ ընտրուած լինին այդ միջոցները։ — Չկայ աւելի անբարոյական մտածում մը քան այն սկզբունքը որ կը դաւանի թէ միջոցը կ'արդարացնէ նպատակը։ Ոչ. ո՛րքան վեհ է նպատակը, ա՛յնքան ազնիւ պէտք է լինի նաև միջոցը. տղմուտ խողովակը կը պղտորէ մաքուր ակէն բղխած յստակ ջուրը. եթէ անազնիւ են միջոցներդ, նպատակդ կը կորսնցնէ գաղափարական գեղեցկութիւնը, որուն մէջ ըմբռնած էիր դուն զայն. «մաքրէ ոտքերդ». այս գռեհիկ խօսքին մէջ բարձր պատուէր մը կայ. ազնիւ միջոցներով գործադրէ բարի նպատակներդ։

✡

Կարգ մը հին ժողովուրդներու մէջ ոտքը բարոյական նշանակութիւն մըն ալ ունէր. ոտքերու ամօթխածութիւն ըսուած զգացում մը կար, որ տեսակ մը նուիրականութիւն կուտար անոնց։ Այդ սովորութիւնը թէև կեանքի մէջ չմնաց, բայց անոր ազդեցութիւնը մնաց լեզուին մէջ. ոտք՝ ամէն լեզուով՝ փոխաբերաբար կը նշանակէ ուղղութիւն՝ ճամբայ՝ ընթացք,

և նոյնիսկ նկարագիր։ Երբ Ժողովողը կ'ըսէ «Զգուշացիր ոտին քում», այդ իմաստին կ'ակնարկէ։ Ու ժողովրդական ողջմտութիւնը այդ հասկցողութեամբ կ'ըսէ. «Մարդը աւելի իր գացած տեղերէն կարելի է դատել քան թէ իր խօսքերէն». ու Սողոմոն կ'ըսէ, Աստուած վեց բանէ կը զարշի ամենէն աւելի, «չարակն նայուածքէն, չարախօս լեզուէն, չարախոհ սրտէն, չարագործ ձեռքէն, չարամիտ վկաներէն և չարագնաց ոտքերէն». ոտքերը մաքուր պահել կը նշանակէ ուրեմն, այս օրուան խորհուրդին թելադրութեամբը, կեանքի մէջ պարկեշտ ընթացք ունենալ, պարկեշտ ուղղութեան հետևիլ։

✡

«Լուացուողը որպէսզի բոլորովին սրբուի, պէտք է ոտքերն ալ մաքրէ». Իր աշակերտներուն հոգեւոր եւ բարոյական պատրաստութիւնները անթերի էին. իբրեւ վերջին պատուէր, որ յառաջաբանն էր նոյն ատեն սիրոյ վերջին կտակին, ծառայութեան՝ խոնարհութեան դասը կ'աւանդէ անոնց. Իր նպատակն էր հասկցնել անոնց թէ իրենց ամբողջ աւետարանական ներշնչումները պիտի յանգէին ոչինչի, եթէ անոնք չունենային նաև այդ զգացումները։

ԵՐՋԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ԳԱՂՏՆԻՔԸ

«Երանի՛ աղքատաց հոգւով, զի նոցա է արքայութիւն երկնից»: (ՄԱՏԹ. Ե. 3).

Հակառակ որ երջանկութեան իղձը ամենէն ընդածին զգացումներէն է սրտին, մարդիկ ընդհանրապէս շփոթ գաղափար մը ունին թէ՛ անոր բնութեան, այսինքն ինչ լինելուն, և թէ՛ անոր ծագումին՝ այսինքն ի՛նչ բանէ յառաջ գալուն կամ ի՛նչ բանի մէջ կայանալուն մասին։ Ամէն անձ, որուն մէջ բանականութիւնը արթնցած է արդէն և գիտակցութիւնը յըստակուած՝ փոքր ի շատէ, ամէն մարդ, որ, ուրիշ բառով, սկսած է արդէն խորհիլ կեանքին վրայ, և քիչ շատ հետամտիլ անոր արժէքին, զայն կը ցանկայ։ Գիտուն թէ անգէտ, հարուստ թէ աղքատ, երեւելի թէ հասարակ, բարձր դիրքի տէր թէ անշուք, ամէնքն ալ անոր կը տենչան անդադար, առանց գիտնալու սակայն թէ ո՛ւր է ան. անոր կը ցանկան՝ առանց գիտնալու թէ ո՛ւր է ան, և ճիշդ այդ պատճառաւ՝ զայն կը փնտռեն անվերջ. սխալ պիտի չըլլար թերևս ըսել թէ կեանքը յաճախ ուրիշ բան չթուիր ըլլալ եթէ ոչ հև ի հև խուզարկութիւնը երջանկութեան։ Կրօնք, փիլիսոփայութիւն, գիտութիւն և արուեստ, և ամէն ինչ որ վեր կը հանէ մարդը Աստուծոյ ստեղծագործութեան մէջ հասարակ արարածներու գիծէն, այդ ամէնքը իբր թէ միջոցներ կամ գործիքներ եղած լինէին՝ երջանկութեան գիւտը հեշտ և իրական դարձընելու համար. մարդուն մտաւորական և բարոյական կեանքին պատմութիւնը լի է մանրադէպերով, առակ-

ներով, այլաբանութիւններով և երբեմն վէպի չափ ընդարձակ և սրտաշարժ դրուագներով, որոնք զայդ կը հաստատեն։

Խոստովանինք սակայն որ անոր ի խոյզ և ի խընդիր կատարուած հետազօտութիւնները եթէ ամուլ և ապարդիւն կը մնան գրեթէ միշտ, ատոր մեծագոյն պատճառը ա՛յն է ընդհանրապէս որ կամ զայն կը փնտռենք թերի միջոցներով, կա՛մ՝ հոն՝ ուր չի կրնար գտնուիլ ան երբեք։ Կը փնտռենք զայն թերի միջոցներով, այսինքն զայն գտնելու համար ի կիր կ'արկանենք մեր կարողութիւններուն այս կամ այն մասը միայն. զոր օրինակ կա՛մ զգացումներէ միայն տարուելով և կամ լոկ խորհուրդներէ մղուած, ուրիշ խօսքով՝ կ'երազենք կամ կ'երեւակայենք միայն զայն եւ կամ կը բաւականանանք խորհրդածելով միայն անոր մասին, այսինքն պիրկ եւ պինդ դատումներու փորձարկութեանց կ'ենթարկենք զայն՝ չոր ու ցամաք տրամաբանութեան մը ցուցումներով։ Այս պատճառաւ, կա՛մ կը շփոթենք զայն բարեկեցութեան և ֆիզիքական կամ ընկերային առաւելութիւններու կամ հաճոյքին հետ, որոնք անցողական և առժամանակեայ կացութիւններ են միայն, և կամ կ'որոնենք զայն մեր անձէն արտաքոյ պայմաններու մէջ, ուր անկարելի պիտի լինէր սակայն գտնել զայն։ Արդ, ինչպէս հին և ամենէն վստահելի իմաստուններէն ոմանք կ'ըսեն, եթէ երջանկութիւնը՝ հեռի կացութիւն մը լինելէ՝ վիճակ մըն է միայն, այսինքն նպատակ մը՝ որ կեանք մը կ'արժէ ինքնին, պէտք է զայն փնտռենք ոչ թէ միայն այս կամ այն կարողութիւններուն այլ ամբողջ հոգիին լոյսովը միանգամայն, մեր սիրտովը, մեր միտքովը և խիղճովը հաւասարապէս, հոգիին այս երեք մասերու միմեանց վրայ ներ-

գործութեամբ գոյացած ներդաշնակութենէն կամ խաղաղութենէն ծնած այն զօրութեամբը, որ թէ՛ սէր, թէ՛ համոզում, եւ թէ հաւատք է միեւնոյն ատեն։ Փնտռէ՛ երջանկութիւնը սիրով, եւ սիրոյ համար. փնտռէ՛ երջանկութիւնը իբրեւ լոյս ի սպաս ճշմարտութեան, փնտռէ՛ երջանկութիւնը հաւատքով՝ գործ և միջոց բարոյական կատարելութեան. ու պիտի գտնես զայն, անվրէպ և աներկեան, ոչ թէ հեռուն, ոչ թէ անծանօթ սահմաններու մէջ, այլ քու մէջ նոյնիսկ. զի մարդս ինք միայն կրնայ շինել իր երջանկութիւնը՝ ինչպէս մեղուն իր մեղրը։

Այս առածը, թէև թելադրական, բայց բաւական հզօր պատկեր մը չէ տակաւին թերեւս՝ բացատրել կարենալու համար իր բարոյական մեծ տարողութեան մը այն ճշմարտութիւնը որ կայ այդ պարզ և կարճ խօսքին մէջ. մարդս իր երջանկութիւնը իր մէջ միայն կրնայ գտնել։ Այս պատգամը լրիւ ըմբռնելու համար՝ շատ թանկագին է այն ծառայութիւնը՝ զոր իմ այս խօսքերու իբր բնաբան առած Աւետարանական վճիռը կը մատուցանէ մեզի։ — «Երանի՛ աղքատաց հոգւով, զի նոցա է արքայութիւն երկնից». գիտցէք. սեղմօրէն իրարու լծորդուած երկու գաղափարներ կան այս պարբերութեան մէջ. հոգւով աղքատ և երկնից թագաւորութիւն. ո՞վ է հոգւով աղքատը, և ի՞նչ է երկնային թագաւորութիւնը։ Այս հարցումներուն առաջինին պատասխանը պիտի ցուցնէ մեզի թէ ո՞վ է երջանիկը, իսկ երկրորդինը՝ թէ ի՞նչ է երջանկութիւնը, իսկ երկուքին միանգամայն պատասխաններէն պիտի հասկնանք թէ ո՞ւր է երջանկութիւնը։

Նկատի առնունք նախ առաջինը. «Երանի աղքատաց հոգւով». երջանիկները հոգւով աղքատներն են։ Ինչ որ կ'ըսէ մեզի մեր հաւատքը՝ ճշմարտութիւն է

մեր խղճին համար. Աւետարանը՝ այսինքն մեր հաւատքին մատեանն ու կանոնն է որ կ'ըսէ մեզի թէ հոգւով աղքատն է երջանիկը. բայց ի՛նչ կը նշանակէ այդ բառը, ո՞վ է հոգւով աղքատը։ Եղած են ոմանք, որ այս խօսքին Աւետարանի մէջ գործածած ուրիշ մէկ ձեւին յենլով «հոգւով» բառը յետսամուտ համարած են հոս, և մեկնաբանել փորձելով պարզապէս «երանի աղքատաց» խօսքը, ուզած են կանգ առնել սոսկ աղքատութիւն գաղափարին ամենէն ընթացիկ և հասարակ հասկցողութեան առջև։ Անոնք ուզած են խորհրդածել, ինչպէս հասարակ իմաստութիւն մը մտածել կուտայ երբեմն թէ, անընչութիւնը ստուգիւ հոգիի անդորր վիճակ մը կուտայ մարդուն, վասնզի անոնք որ ստացուածքի կամ հարստութեան կապերով միացած չեն աշխարհի հետ, յաճախ աւելի գոհ են և երջանիկ՝ քան անոնք որ շահու ցանկութեան տենդով կը տագնապին ամէն վայրկեան։ Այս մտածումը, թէև թերևս ճիշդ՝ յոյժ մասնակի իմաստով մը, հազիւ կը բացատրէ կացութիւն մը, և ոչ թէ վիճակ մը, ինչպէս է ինքնին երջանկութիւնը։ Այս գաղափարին այդպիսի սխալ հասկցողութեան մը հետեւանքով էր անշուշտ որ քրիստոնէութեան հին դարերուն մէջ կազմուեցաւ Եբիոններու աղանդը, որ կ'արհամարհէր կեանքի նիւթական բարիքները, Աստուածահաճոյ կեանքի մը գաղտնիքը իրական աղքատութեան մէջ միայն փնտռելով. տեսութիւն՝ բոլորովին հակառակ Աւետարանական բարոյականի, զի գիտենք այլուստ թէ անիկա ներհակ է ոչ թէ հարստութեան՝ այլ անոր սխալ և զեղծ գործածութեան միայն. ուրեմն աղքատը չէ որ կրնայ անպատճառ երջանիկ ըլլալ, ըստ Աւետարանի։ — Եղած են ուրիշներ, որոնք պահելով «աղքատ հոգւով» բացա-

տրուԹիւնը, ու Թերեւս աւելի նուրբ իմացումի մը
վերածելով զայն, անով ուզած են հասկնալ խոնարհ
մարդը, այսինքն նա որ իր ունեցած բոլոր նիւ-
Թական և հոգեկան առաւելուԹիւնները, առողջու-
Թիւն և հարստուԹիւն, հանճար և կամք, կը համա-
րի արդիւնք ոչ Թէ անձնական արժանիքի մը, այլ
Աստուածային շնորհաց։ Ըստ իրենց, անոնք որ վար-
ժեցուցած են ինքզինքնին այսպէս մտածելու, իրենց
սրտին խորը կը զգան երջանկուԹեան անփոխարինելի
քաղցրուԹիւն մը, որ արդիւնք է, կ՚ըսեն, Աստուծոյ
հետ մշտական և կենդանի հաղորդակցուԹեան, անկէ
միայն կախեալ լինելու գիտակցուԹեան մը։ Սրտա-
գրա՛ւ մտածում արդարև, որ քրիստոնէական բարո-
յականի կենսական հիմերէն մին է ստուգիւ։ Պէտք է
դիտել սակայն Թէ «աղքատ հոգւով» բացատրուԹիւ-
նը, իբրեւ յատկաբանուԹիւն Աստուածաշնչական լե-
զուի, չունի այդ նշանակուԹիւնը՝ զոր կ՚ուզեն տալ
իրեն. «աղքատ հոգւով» չի նշանակեր «ոչ–մեծա-
միտ». անոր համար Սուրբ Գիրքը ունի իր սեպհա-
կան բուն բառը՝ «խոնարհ», ու նոյնիսկ «խոնարհ
հոգւով» կամ «խոնարհ սրտիւ» բացատրուԹիւնները։
Ուղիղ պիտի չըլլար ուրեմն կանգ առնել անճիշդ մը-
տածումէ հանուած բացատրուԹեան մը առջև, որ՝
ո՛րքան ալ գեղեցիկ և տպաւորիչ՝ կը մնայ, այդտեղ
մանաւանդ, կամայական մեկնաբանուԹիւն մը լոկ։
Բայց ո՞վ է ուրեմն «Հոգւով աղքատ»ը. — Նե-
րուի մեզ ըսել Թէ Սուրբ Գրքի ոգիին խորագոյնս Թա-
փանցած հանճարեղ և հոգելից մատենագիրներ, Հին
և Նոր Կտակարաններուն մէջ պարզուած բազմաԹիւ
սկզբունքներու վրայ հիմնուելով, «հոգւով աղքատ»
ըսելով կը հասկնան իր անբաղդատելի դժբախտու-
Թեանց մէջ ինքզինքը հզօր զգացող մարդը, որ չի

ընկճուիր ո՛չ վիշտէն և ո՛չ մահու չափ տագնապեց-
նող տառապանքներէն, վասնզի ներքին վստահու-
Թիւն մը մտածել կուտայ իրեն Թէ աշխարհ իր բոլոր
Թշնամուներովը ոչինչ պիտի կարենայ ընել իրեն,
քանզի ինքը գերմարդկային ոգիի մը պաշտպանու-
Թեան ներքև կ՚ապրի։ «Հոգւով աղքատ» այսինքն
ըստ աշխարհի անզօր, անօգնական. ամենքէն ինք-
զինքը մերժուած և արհամարհուած կը զգայ ան, և
սակայն չի կորսնցներ բնաւ ապրելու և գործելու իղձն
ու քաջուԹիւնը, զի ամէն ինչ Աստուծմէ կը սպասէ,
որուն մասին խոր է իր յոյսը։ «Հոգւով աղքատ»ը նա
է, որ չի կորսնցներ իր յոյսը Աստուծոյ վրայ. ու ե-
րանի՜ իրեն. երջանիկ է նա, որովհետև երջանկու-
Թիւնը Աստուծոյ վրայ դրուած անայլայլ յոյսն է։
Ո՜րչափ գեղեցիկ հաստատուԹիւն մը կուտայ այս գա-
ղափարին՝ Սաղմոսերգուն, ըսելով. «Երանեալ է այր
որ յուսայ ի Նա», կամ՝ «Երանի ամենեցուն որք յու-
սացեալ են ի Տէր». ու Առակողը՝ կրկնելով նոյն խոր-
հըրդածուԹիւնը. «Որ յուսայ ի Տէր, երա՛նելի է»։
Նոյն գաղափարն է որ կ՚արտայայտէ Առաքեալը ա-
ւելի վսեմ դարձուածքով մը, երբ կ՚ըսէ, «Ակնկալու-
ցուք երանելի յուսոյն». այն յոյսը որ երջանիկ կ՚ընէ
զմեզ՝ անյեղ այն վստահուԹիւնն է, զոր կրնանք դնել
Աստուծոյ վրայ։ Մեծ ճշմարտուԹիւն մը կայ արդարև
այս խօսքին մէջ. ոչ մէկ զգացում կրնայ այնքան
բարձր, պայծառ և զուարԹ պահել սիրտը, ոչ մէկ
խորհուրդ այնքան կորով կրնայ դնել կամքին մէջ, և
արԹուն պահել միտքը՝ որքան առ Աստուած ակնկառոյց
կեցուածքը, յոյսը։ Սոսկ կարծիք մը կամ սնոտի վար-
կած մը չէ բնաւ այս, այլ ամուր փորձարկուԹեամբ
շարունակ հաստատուած իրական ճշմարտուԹիւն մը։
Իրենց առաքինուԹիւններովը, իրենց մեծագոր-

ծութիւններովը, իրենց դիւցազնութիւններովը, բարձըր նպատակներու և բարի գաղափարներու համար մինչև նահատակութիւն յանձն առնող գործիչներուն հոգւոյն ամենէն մեծ ույժը՝ յո՛յսը եղած է. ան է որ կը պայծառացնէ հաւատքը խղճին մէջ, ու կը քաղցրացնէ սէրը՝ դառնութիւններով մաղձոտած սրտին խորը. և այդ յոյսը ա՛յնքան աւելի տևական է և արդիւնագործ, որքան աւելի հաստատուած է Աստուծոյ վրայ: «Մի յուսայք յիշխանս՝ յորդիս մարդկան». «Մի յուսայք ի սնոտիս». «Մի յուսայք ի գանձս ձեր». «Որ յուսայ ի մեծութիւն՝ կործանեսցի»: Սուրբ Գրոց այս պատգամները կը մնան ընդմիշտ անսուտ. մարդկային դիրքերու և խոստումներու ապաւինողը ամենէն խարխուլ յենարանին է որ կը կրթնի. ու չկայ աւելի պատրողական ույժ, քան այն զոր կը խոստանայ սրտին՝ հարստութիւնը, ամենէն անկայուն բանը՝ զոր հնար ըլլայ երբեք ունենալ աշխարհի վրայ: «Որ յուսացեալ է ի Տէր՝ ընդ խնամով կեցցէ» կ'ըսէ մարգարէն. Տէրն է միակ յոյսն ու ապաւէնը: Պէտք է մարդուն ներքին էութենէն, իր հաւատքին խորութիւններէն ելլէ այս մտածումը, և լուսաւորէ ամբողջ կեանքը. ու այն սիրտը որ ծնունդ կուտայ այսպիսի զգացումի մը՝ արդարեւ աղբիւր է երջանկութեան. վասնզի չկայ աւելի բարձր և ոգևորող երջանկութիւն քան Աստուծոյ վրայ դրուած անայլայլ յոյսը՝ զոր մարդ նեղութեանց միջոցին նոյնիսկ կը լսէ իր ներսէն: Եթէ երջանկութիւնը է այն բարոյական վիճակը, որ քաջութեամբ և աշխատութեամբ կը շինուի, ինչպէս կ'ըսուի յաճախ, ի՞նչ բան կ'արգիլէ զմեզ այդպէս համարելէ ներքին այն խաղաղութիւնը՝ որ մեր մէջ կը ծնի արդարև տառապանքին սաստկութեան ներքև. եթէ երջանկութեան գաղտնիքը

ինքնագոհութեան մէջ է արդարև, ուրիշ ի՞նչպիսի անդորրանք կրնանք կչռել կամ փոխանակել հոգեկան այն հանգիստին հետ, զոր գաղափարական պայքարի մը բերկրանքն ինքնին կուտայ խիղճին. ու եթէ երջանկութիւնը իր կոչումին զգացումը ունենալու կարողութենէն է նոյնիսկ որ կը բղխի, ո՞րչափ երանաւէտ է իրապէս այդ զգացումը, երբ տաժանքն է որ սրտին կուտայ զայն: Ծանրագնի ստացումով ձեռք բերուած իրերն են միշտ թանկագին. այսպէս է նաև հոգեկան ու բարոյական կարգին մէջ. յաղթահարուած դժուարութիւններով տիրացուած առաքինութիւններն են որ ամենէն մեծարժէքներն են: — Բայց աւելին կայ դեռ. երջանկութեան աւելի բարացուցական յատկանիշն է այն ճիգը՝ զոր մարդս ինքն ինքնին կ'ընէ կատարելագործուելու համար. ուրիշ բացատրութեամբ՝ երջանկութիւնը՝ երջանիկ ըլլալու ըղձանքն է միայն. ու այդ ճիգը այնքան աւելի հզօր եւ անդեդեւ, իսկ այդ ըղձանքը այնքան աւելի աշխոյժ է եւ հարազատ, որքան աւելի Աստուծոյ խորհուրդը եւ յոյսը թեւ կուտան հոգւոյն թռիչքին՝ դէպի կատարելութիւն իր վերելքին մէջ: Սիրտը այն ատեն եռանդի հնոց մըն է, ու միտքը վարիչ ուղղութեան մը կեդրոնը, որոնք անդադար գործունէութեան կը մղեն մարդը, միշտ դէպի բարին եւ դէպի լաւագոյնն ու ճշմարիտը վազքի անընդհատ արշաւով մը: Կենդանին իր բնազդն ունի, որ կ'ապրեցնէ զինքը. իր կազմախօսական օրէնքն է ան. մարդը՝ բանաւոր էակ՝ որ իտէալի մը կը ձգտի, ունի նոյնպէս իր օրէնքը, որ վարիչ ույժն է իր կեանքին. յառաջդիմութեան՝ կատարելագործումի ձգտումն է ան: «Եղերուք կատարեալ, որպէս եւ Հայրն ձեր երկնաւոր կատարեալ է». այս խօսքը, Աւետարանին այդ ոսկեղէն պատգամը, իր մէջ կը խտացնէ յառաջ-

դիմութեան և նոյն ատեն երջանկութեան գաղտնիքը. երջանիկը, ճշմարիտ երջանիկը նա է որ կատարելագործումի հրայրք, եւ յառաջդիմութեան ոգեւորեալ ձգտում կը զգայ իր մէջ, որ իր ամենէն աւելի կործանած եւ խորտակուած վիճակին մէջ ալ կրնայ վեր նայիլ, և յուսահատութեան խաւարին մէջէն վեր բարձրանալ լոյսի ճառագայթը ընելով սրտին առաջնորդ։ Այդ ճառագայթը ներսէն է սակայն որ պէտք է ելնէ դուրս. ու կը լինի արդարեւ այդպէս, եթէ Աստուծոյ մտածումն է որ կը լեցնէ ներքին էութիւնդ։ Ու բարի մարդուն հոգին իրապէս բնակարան է Աստուծոյ. «Մատիցէ այր ի խորութիւն սրտի իւրոյ, և բարձր եղիցի Աստուած»։ Այդպիսիներուն համար կեանքը, ինչ որ ալ լինի անոր արտաքին երեւոյթը, ի՛նչ որ ալ լինին անոր համար այլոց դատումները, երջանկութիւնն իսկ է, այդ բառին ամենէն բարձր նշանակութեամբը, այսինքն Աստուծոյ թագաւորութիւնն իսկապէս. իրականութիւն՝ ուր թագաւորող միակ օրէնքը սէրն է։ Իսկ այդպիսի երջանկութիւն մարդուն սրտին մէջ միայն կրնայ հաստատուիլ. անսուտ է Փրկչին ձայնը, որ կ'ըսէ. «Ի ներքս ի ձեզ է արքայութիւն Աստուծոյ»։

Զգադրինք բնաւ հաւատալէ. հոգւով աղքատը՝ նա որ բոլոր մարդերէն և աշխարհէ անիրաւուած և հալածուած, չի կորսնցներ բնաւ ապրելու իր կորովն ու քաջութիւնը, զի անսայլայլ յոյս ունի Աստուծոյ բարեգթութեան վրայ, գերազանցապէս երջանիկ մարդն է. իսկ այդ յոյսը կրնայ ծնիլ և զօրանալ այն հոգիներէն ներս միայն ուր Աստուած կը թագաւորէ։ Աստուծոյ թագաւորութիւնը, երջանկութիւնը, պէտք է փնտռել հոն՝ ուր միայն կը գտնուի ան, սրտին՝ խիղճին և հոգւոյն մէջ։ «Երանի՛ աղքատաց հոգւով, զի նոցա է արքայութիւն երկնից»։

ԱՂՔԱՏՈՒԹԻՒՆ

«Երանի աղքատաց» (ՄՏԹ. Ե. 3)

Եւրոպացի նշանաւոր հեղինակ մը, որ «Ընտանիքի վրայ» ուսումնասիրութիւն մը հրատարակեց վերջին պատերազմի միջոցին, օր մը սա շատ պարզ և միևնոյն ատեն նշանակելի մտածումը կը յայտնէր. «իրենց զաւակներուն համար է որ կը կռուին մարդիկ»։

Ի՞նչ ըսել կ'ուզէր արդեօք անիկա այդ խօսքով. հաւանաբար երկու բան։ Նախ սա՝ թէ պատերազմի նախճիրէն վերապրողները երբեք իրենք պիտի չըվայելեն իրենց յաղթութեան պտուղը։ Իրենց գործած քաջութիւններուն պատճառաւ նոյն իսկ հիւծած սերունդ մը, մինչև գերեզման՝ պիտի մնան անոնք ազդեցութեանը տակ այն ահաւոր յուզումներուն և ցնցումներուն, որոնց մէջէն անցան իրենք։ Բայց անոնք ունին զաւակներ, որոնք մեծ մասամբ անվթար պահած են իրենց ֆիզիգական և բարոյական դրութիւնը, և որոնք վաղուան ոյժն են։ Ասոնց՝ իրենց այս զաւակներուն համար է որ կը կռուին անոնք։

Յետոյ, անիկա հաւանաբար տակաւին ըսել կ'ուզէր նաև սա թէ պատերազմի մասնակցողները իրենք պիտի բնաւ չմասնակցին խաղաղութեան մէջ իրենց երկրին վերաշինութեան հսկայական գործին. անոնք շէնքին հիմերը միայն դրին իրենց արիւնով շաղուած հողին մէջ. իրենց որդիներուն անկ է վերանորոգումի, վերակառուցումի գործը. ասոնք է որ ապրելով պիտի կատարելագործեն ինչ որ անոնք սկսան միայն մեռնելով. վեր առնող, կանգնող, շինող սերունդին պէտք

է տալ ջահը, անոնցն է ճամբան, տեղ պէտք է տալ զաւակներուն։

Այս է անշուշտ իմաստը այդ լուրջ հեղինակին այդ խօսքին. «իրենց զաւակներուն համար է որ կը կռուին մարդիկ»։

Ինչ որ պատերազմի առեն ճշմարիտ էր, ոչ նուազ ճշմարիտ է դեռ ժամանակին համար՝ ուր կ'ապրինք։

Անոնք որ 1915–1918ի զաւակները եղան, այսօր երիտասարդներ են, մեծ մասամբ ամուսիններ, այրեր և կիներ, որոնք իրենք ալ իրենց զաւակները ունին հիմակ, իրենց յոյսին գրաւականները, իրենց ապագային հաւաստիքը, որոնց համար է որ հիմակ ալ կը կռուին իրենք տնտեսական կեանքի պատերազմին մէջ. զի եթէ իբր թէ վերջ գտած է արեան պատերազմը, հացին պատերազմն է որ կը շարունակուի այժմ։

Անհրաժեշտ է հետևաբար անդուլ հսկել անոնց վրայ՝ հասկնալու համար թէ իրօք կը պատրաստուի՞ն տաժանելի պարտականութիւններուն, որ իրենց կը սպասեն։ Պէտք է խիստ քննութեան տակ առնել ի՛նչ պարագաներու մէջ կը մեծնան, և թէ ի՛նչ ախտանիշեր կը ցուցնէ իրենց երիտասարդական հոգեբանութիւնը, որպէսզի հնար լինի ի հարկին քաջալերել իրենց ջանքերը, և ուղղել վրիպումները։

Արդ, ի՞նչ երևոյթով կը ներկայանան անոնք մեզի։ Եթէ բարոյական տեսակէտով, անոնք իրենց սիրտերուն մէջ չեն զգացած պատերազմին խորունկ ցնցումները՝ մերթ վիշտի և մերթ յոյսի փոփոխութիւններով, և սակայն անկարելի է որ կրած ըլլան խարխափումներու, անդոհի, և ամենէն վերջը, դառն պատրանքներու ժամանակաշրջանի մը ազդեցութիւնը։

Մատաղ հասակի մէջ ընդունուած տպաւորութիւնները անմիջական և անկորնչական ներգործութիւն մը կ'ունենան միշտ պզտիկին զգացական վիճակին վրայ։ Երբ տապարի հարուած մը կուտանք ծեր կաղնիի մը բունին, անոր կեանքին որ և է վտանգ յառաջ չի գար, վէրքը չի թունաւորուիր, խոցուածքին շրթունքները կը չորնան, հարուածը գրեթէ հետք չի թողուր կեղևին վրայ, ոչ ալ որ և է ցաւ կը պատճառէ ներսէն. ընդհակառակը, եթէ զմելիի մը սուր ծայրովը թեթև ճեղք մը ընենք թուփի մը մատղաշ կեղևին վրայ, այդ պզտիկ վէրքը կ'արիւնի, իսկոյն կը լայննայ և կ'ուռենայ։ Տասը տարի, քսան տարի վերջը, եթէ անցնիք առջևէն, սպին միշտ պիտի տեսնէք հոն, վարակի մը վերածուած, որ կապուած է անոր կեանքին, այսինքն առաջին օրէն աւելի ճանաչելի։

Այսպիսի յոյժ ծանր հարուած մըն է ահա որ իր սրտին վրայ ընդունեց ներկայ երիտասարդութիւնը բիրտ իրականութեանց յաջորդական անցքովը այն վառ ու մեծ յոյսերէն վերջ, զորս ունեցաւ անիկա իր կեանքի այդ շրջանին առաջին տարիներուն, երբ, պահ մը, ազգային անույշ հեռապատկերներ սկսեր էին բացուիլ իր առջև. ու այսօր, վաղուան նոր անձկութիւններ, ծանր հոգեր, ու ամենէն աւելի ու յաճախ՝ աղքատութիւնն է ահա որ կը կոխէ անոր հոգիին վրայ։

Ու պէտք է աւելցնել տակաւին թէ, այնքան բուռն և ընդգիմամարտ այս յուզումները ապրող երիտասարդութիւնը աւելի զգայուն և տպաւորական է քան բարօրութեան մէջ ապրող սերունդը։ Ասով ըսել չեմ ուզեր թէ անիկա այդ կերպով շատ անգամներ և քիչ մը ընդարձակ չափի վրայ արտայայտած է ինքզինքը։ Ընդհակառակն, ոչ միայն չէ ըրած զայդ, այլ նոյնիսկ ջանա-

ցած է տեսակ մը անտարբերութեան տակ ծածկել իր
նուրբ զիւրազգածութիւնը։ Բոլոր տառապած մարդոց
պէս, զրկանքին չփումէն չուտով հասունցած այդ
տղաքը իրենց դէմքին վրայ կը կրեն ուժին՝ իրենց
անձին վրայ տիրապետումին դիմակը։ Անոնք քիչ
մը կ'արհամարհեն անօգուտ և գռեհիկ զեղումը։ Բայց
խորքին մէջ, վիշտին թրթռումները աւելի զօրեղ են
իրենց ներսը։

Երբ կը խօսիմ այս մասին, իմ մտածումս կ'եր-
թայ ոչ միայն այն երիտասարդներուն որոնք չքաւոր
են ընկերային և ընտանեկան դիրքով, այլ նաև ու
մանաւանդ անոնց՝ որոնք, թէև բարեկեցութեան եւ
նոյն իսկ հարստութեան մէջ ծնած, յետոյ ամենէն
թշուառ օրսերը դարձած են աղքատութեան։ Իրենց
այն հասակին մէջ, ուր սկսեր էին գիտակցիլ իրենց
շրջապատին, անոնք ճանչցեր էին լաւ վարձատրուած
աշխատութեան, բարեյաջող առևտուրի և մէկ ան-
գամէն ձեռք բերուած հարստութեան թուականը։ Ա-
նոնք թերևս որդիներն էին «նոր հարուստներ»ուն,
ինչպէս կ'ըսէին դեռ տասնեակ մը տարիներ առաջ։
Ցետոյ, երբ եկան տագնապը, թօշակներուն գեղջը,
վաճառականութեան անդամալուծումը, արժէքներուն
անկումը, անոնք իրենց մայրերնուն դէմքին վրայ —
հայելի՝ ուր յաճախ այնքան հարազատօրէն կը ցոլա-
նայ աշխարհ — տեսան թէ ի՛նչպէս վեր կ'ելլէ վիշ-
տին ամպը։ Տեսան կեանքի գնայքին հետզհետէ դան-
դաղիլը, կարգը պահելու համար կատարուած ճիգերը,
վարձքերու աճեցուն սղութեան հետևանքով տունէ
տուն փոխադրուելու տաղտապանքը։ Ծանչցան նե-
ղութեան ամենէն ծածուկ ծալքերը. կռահեցին թէ
ծնողքները երբեմն ինչ հնարքներու կը դիմեն՝ զգեստ

մը աւելի երկարատև ընելու, հինցած առարկայ մը
դեռ օգտագործել կարենալու, աւելցուքներն ալ ան-
պէտ չնկատելու համար։ Տեսան անոնք թէ, չաբաթ
իրկունները, գրիչը ինչպէս կը թուլնար հայրիկին ձեռ-
քին մէջ՝ հետզհետէ աւելի դաժան դարձած պիւտճէին
բացը կարկատելու ճիգին մէջ։ Ցետոյ, բարձրագոյն
դպրոցի մը վրայ մտածած ատեննին, ի՛նչպէս միտ-
քերնուն առջևէն կ'անցնէին թօշակի գեղջը կամ նը-
պաստամատոյց մարմիններու դիմումի կարելիութիւն-
ները։ Պէտք էր տեսած ըլլալ նոր աղքատներու այս
տղաքը, երբ առ ի չգոյէ ուրիշ նեցուկներու, կուզա-
յին խրախոյս ու ապաւէն փնտռել ամենէն ետքը
տաներէցին քով, որ միայն պիտի կարենար լսել ա-
մենէն ծանր ու նուաստացուցիչ աղաչանքը, զոր
կ'ընէին անոնք ուռած և թաց աչքերով, որոնք չեն
կրնար երբեք մոռցուիլ։

Բայց, ուղղակի ընտանեկան օճախին վրայ յար-
ձակող այս չքաւորութենէն շատ աւելի, մեր տղաքը
կը տառապին տկաւին անհայրենիք կենցաղի այն
տուայտանքովը՝ որ մինչև իրենց երիկամուն քը կ'իջնէ,
ամէն անգամ որ ծնողներու կամ տարէց հայրենակիցի
մը նկարագրութիւնները, երբեմն անոյշ սրախօսու-
թիւններով, և յաճախ հառաչանքներով կէտադրուած,
ծննդավայրի կամ բնաշխարհիկ տեսարաններու պատ-
կերագիրքը կը բանան իրենց առջև. ու մինչ, տըրտ-
մախառն երազներու անձնատուր, իրենց երևակայու-
թեանը մէջէն կը դիտեն անոնք բլուրի մը կշտին կամ
ծովահայեաց դիրքի մը վրայ կանգնած տնակի մը
բոլխերիկէն առաւօտ և երեկոյ բարձրացող ծուխը,
որ ներսը եռուզեռող կեանքի մը խայտանքը կը
պատմէ, կամ մինչ կը թուին լսել պառկած որթա-

տունկերէն կանաչցած այգիի մը վարէն անցնող առուակի մը խոխոջը, կը մտածեն թէ ուրիշ անհամար կեանքերու հետ ի՛նչպէս իրենցն ալ ընդմիշտ խորտակուած է աւելի անդին տնկուած ժայռուտ բարձունքներու միւս կողմը։ Իրաւ է թէ, ճիշդ այդ վայրկեանին, իրենց ներսէն շշնջացող ձայն մը կ'ըսէ երբեմն «կը խորհիս՝ ուրեմն կ'ապրիս», ու վեր կ'առնէ իրենց կուրծքը. ստոյգ է թէ հեռաւոր հորիզոններու համայնապատկեր մը, ծովերէն ու հովերէն ալ անդին, յանկարծ ընտանեկան նոր բոյներ և նոյն իսկ նոր հայրենիք կերտելու հնարաւորութիւններ կը մատնանշէ անոնց՝ իրենց արցունքին ծիածանին մէջէն. ճշմարիտ է թէ, ո՛վ յոյսին քաղցրութեանը, չմոռցըւած և չմոռցուելիք յիշատակներու բուրումներուն մէջէն, հին՝ այլ յաւէտ ցանկալի աշխարհի մը սիրոյն մագնիսը իրեն կ'ուղղէ ամենուն սիրտը, ու շատեր կը տենչան և նոյն իսկ կը յաջողին հոս կամ հոն երթալ փնտռել իրենց վաստակին օրհնուած ոսկեգեղմը. բայց այս ամենէն շատ աւելի սա է թերևս ճշմարիտ և իրական թէ անողոք իրականութիւնը շատ բան փշրած՝ կոտրտած է անոնց հոգիին մէջ, ապրելու, արտադրելու, բարձրանալու և բարձրացնելու իրենց երազը քայքայելով ահաւոր սաստկութեանց մէջ։

Ի՞նչպէս շարունակել տակաւին. եռանդի, աշխատութեան և արդիւնագործութեան այնքան ոգևորեալ կարելիութիւններ, որոնց կը պատրաստուէին այնչափ երիտասարդ բազուկներ, ամէնքն ալ եղծուեցան, խանգարուեցան իրենց աղբիւրին մէջ. ու ասիկա՝ ոչ միայն մեր կտորակուած և վայրավատին համայնքներու մէջ, զորս ճակատագիրը հողմակոծեց ընդ ամենայն աշխարհ, այլ նաև, ու շատ անգամ աւելի ըն-

դարձակ չափի մը վրայ և աւելի շօշափելի եղանակաւ, աւելի մեծ, աւելի հզօր և պետական կարգ ու կանոններով և գրութեամբ մերինէն անհունապէս աւելի բարգաւաճ ժողովուրդներու մէջ. հետզհետէ փակուեցան վաճառականութեան և ճարտարարուեստի դուռները, արտադրութիւնը, արագօրէն գերարտադրութեան փոխուած, հարկադրուեցաւ կանգ առնել. վրայ հասաւ և գործադուլը, ու մատղաշ հոգիներու կորովը սկսաւ թառամիլ պարապորդութեան ձանձրախտէն։

Մէկ կո՛ղմ մեծապանծ ձեռագիրները եւ ձեռնարկները։ Հսկայական գործունէութեանց մըտածումներուն կը յաջորդեն բռնադատուած անշարժութեանց սոսկումը։ Դէպի աշխատանք և պատասխանատուութիւն երկարող բազուկներուն առջև դատարկութիւնը, ոչէութիւնը և գիշերն է որ կը բացուէին ու դեռ բացուած կը մնան ամբողջ մարդկութիւնը շարժման մէջ դնող այդ երկիրներէն դեռ շատերուն մէջ։

Ո՞վ պիտի կարենայ նկարագրել խռովքը, դառնութիւնը և ցասումը, զոր այդ վառվռուն հոգիներուն մէջ պէտք է յառաջ բերած ըլլայ ցանկացուածին և իրականացածին միջև եղած այդ անհամաձայնութիւնը։ Տեսնել փառքը, ողջունել յաջողութիւնը, ընդունիլ փառքին ժպիտը՝ կարճ ճամբայի մը մօտեցած ծայրին վրայ, դէպի այդ ոսկեշող տեսիլները ուղղել մատաղ թևերուն թռիչքը, պատանութեան մաքուր առաւօտին մէջէն յաղթութեան երգով ձայն տալ ապագային, ու ամենէն վերջը, երիտասարդական հպարտութիւնով մը արձակուած այդ ճիչին իբր պատասխան ընդունիլ ցաւագին արձագանգ մը կամ անհետացող ստուերի մը ծաղրանքին ծիծաղը միայն...

Եւ սակայն չեմ վարանիր բնաւ բախտէն՝ ժամանակէն՝ և կեանքի զանազան հանգամանքներէն զարնուած այս նոր աղքատներուն համար ևս իմանալ Աւետարանի «Երանի աղքատաց»ը, այս բառը առնելով իր ամենէն հասարակ և կենցաղական նշանակութեամբը, թշուառութեան, չքաւորութեան, նիւթական աղքատութեան իմաստին մէջ նոյն իսկ։

Արդարև, կարելի չէ ուրանալ թէ հարստութենէն աւելի աղքատութիւնն է որ կը խթանէ ճիգը, ինքզինքին ընդարձակումը։ Ստացուածքներէ աղքատանալը ոյժերով հարստանալ է։ Դիտեցէք թէ իրենց կեանքին ո՛ր շրջաններուն մէջ է որ մեծ գիտունները ըրած են իրենց ամենէն կարևոր գիւտերը, ու մեծ մատենագիրները ե՛րբ գրած են իրենց գլուխ գործոցները. գրեթէ միշտ՝ իրենց տաժանքի և ապրելու համար ստեղծել հարկադրուած ամենէն բացառիկ և բուռն ջանադրութեանց միջոցին։ Բախտի և փառքի կատարը հասնելէն վերջ մարդը, նոյն իսկ հանճարի մարդը կը թուլնայ։ Արտադրելու համար, հոգեկան մղիչ շարժումի մը պէտք կայ միշտ. կա՛մ քաղցի, կա՛մ վիշտի, կա՛մ սիրոյ, վերջապէս, տառապանքի մէկ կամ միւս ձևին։ Ստուգութիւն մըն է ասի՝ որ կը հաստատուի ոչ միայն մատենագիրներու, մտաւորականներու եւ գիտուններու այլ նաև սուրբերու և մեծ ճգնաւորներու կեանքին մէջ ճշգրտուած պարագաներու իրականութեամբ։ Աշխարհի ամենէն մեծ միաբանութեան հիմնադիրը իր կրօնական զինուորութեան մեծագործութիւնը հիմնելէն առաջ ինքզինքը ենթարկեց կամաւոր ապաշխարութեան ամենէն ծանր չարչարանքներուն։ Տառապանքին սանդուխն է ամենէն ապահով ելարանը, արժանիքի ստոյգ բարձրութիւններուն հասնելու համար։

Անհատներէն վերջ, դիտեցէք հաստատութիւնները, ու ան որ անոնց մէջ ականաւորն է՝ Եկեղեցին։ Յիշեցէք թէ բարօրութեան և հանդարտութեան օրերուն մէջ չէր որ անիկա իրականացուց իր հոգևոր աշխարհակալութեան մտատիպարը։ Իր գոյութեան այդ շրջաններուն, անիկա՝ իր տեղւոյն վրայ՝ ինքզինքը կարգաւորեց և ամրապնդեց միայն ներքնապէս. չը ճառագայթեց, իր սահմաններէն դուրս չը խոյացաւ։ Ու այն ատեն միայն դուրս ելաւ իր ապահով պարիսպներէն ու նետուեցաւ աշխարհի վրայ, երբ եկան փորձութեան ու հալածանքի դարերը։ Աղքատութիւնն էր որ զայն դուրս հանեց իր ապաստանարանէն, տառապէս գործադրելու համար Փրկչին պատուէրը. «Գնացէք աշակերտեցէք զամենայն հեթանոսս»։ Զրկանքի, աննկարագրելի տառապանքի, պարտքի և մրցակցութեան անհաշուելի փորձութիւններուն մէջէն է որ այս Հաստատութիւնը կրցեր է միշտ ընթանալ քաջութեամբ և մեծամեծ յաջողութիւններով, և ծառայել իր կոչումին։

Կարեկցելէ աւելի պէտք է զմայլինք՝ երբ կը տեսնենք իր աղքատութեանը դէմ մաքառող երիտասարդներու խումբեր։ Զողբանք, երբ կը տեսնենք ազգ մը, որ կը չարչարուի իր բարօրութեան և ապագային համար. տառապանքն ու նեղութիւնը, որոնց կ'ենթարկուի հասարակութիւն մը, մէկ կողմէ նշաններն են իր կենսունակութեան, և միւս կողմէ պայմանները իր վերակենդանութեան, իր յարութեան։ Տառապելէ դադրած ժողովուրդ մը կը մեռնի բարօրութեան մէջ։ Երիտասարդութիւն մը, որ խոնջած և դադրած է ոգորելէ, կը մեռնի կեանքի անհամութիւններու մէջ։ «Երանի աղքատաց զի նոցա է արքայութիւն». իրենց աղքատութեան մէջ ալ երջանկու-

թիւն պէտք է զգան մարդիկ, որովհետեւ անիկա է որ իրենց ապագային պիտի տանի զիրենք։

Զկարծուի՛ թէ այս խօսքերը կ'ուղղեմ հոս ձեզի, իբրեւ մխիթարութեան հնարք կամ պատշաճութեան բանաձեւեր։ Տխուր բան մը պիտի ըլլար այս բեմէն այդպիսի ձեւակերպութեանց դիմելու հարկը։ Ճանչցուած և ստուգուած, և յաճախ անձնական փորձառութեան տուիքներով կնքուած ճշմարտութեան մը խորունկ համոզումն է, սիրելի ժողովուրդ, որ կը ներկայացնեմ ձեզի։ Աղքատութիւնը, կամ, եթէ կ'ուզէք, աւելի լայն իմաստով բառ մը գործածելու համար, տառապանքը երբեմն կարծուածին պէս չարիք մը կամ անէծք մը չէ մարդուն ճակտին նետուած, այլ բարոյական զգացողութիւն ունեցողներուն համար՝ կատարեալ օրհնութիւն մը։ Տառապանքի սալին վրայ է որ կամքին երկաթը կը փոխուի պողպատի։ Չքաւորութեան դպրոցին մէջ է որ մարդ կը սորվի կեանքի ամենէն առողջ վարդապետութիւնները։ Հարստութիւնը, որ հեղգութեան և հեշտանքի մէջ յաճախ կը թուլցնէ և կ'ապականէ հոգին, աղքատութեան չափ չէ աղբիւր բարի ոյժերու. կամ, կը լինի այդպէս այն ատեն միայն, երբ հարուստը կամաւորապէս կը հաշտուի աղքատութեան գաղափարին հետ, ու իր պէտքէն և անմեղ վայելքներուն համար պէտք եղածէն աւելին կը սահմանէ առաքինական նպատակներու։ Աղքատութիւնը լուրջ, խոհուն եւ պարկեշտ կ'ընէ մարդը, եթէ Աստուծոյ զգացումը չէ մեռած սրտին մէջ։ Աղքատութեան ծոցէն է որ ելած են մեծ հանճարները և մարդկութեան բարերարներու մեծ մասը։ Հոն ուր հարուստը շատ անգամ մսխել և փճացնել միայն գիտէ դարերուն ժողվածը, աղքատը ի չգոյէ ի գոյ կ'ածէ և կը բարձրացնէ մեծութիւններ։

Ժամանակը, ուր կ'ապրինք, կը կոչուի տնտեսական տագնապի, աւելի ընթացիկ բառով՝ գրիզի շրջան։ Գրիզ՝ իսկապէս՝ կը նշանակէ տնտեսական դրութեան անբնականոն վիճակ, որ մերթ տարապայման առատութեան, և մերթ սաստիկ սղութեան ձեւով երեւան կուգայ. այդ վիճակը սկսաւ պատերազմէն անմիջապէս ետքը, ու ներկայ անձկութեան յանգելէ առաջ, քանի մը տարիներ տեւեց անհաշիւ առատութեան ձեւով մը, որ ոսկին հեղեղի պէս վազցուց մանաւանդ պատերազմէն յաղթական դուրս եկող երկիրներուն մէջ։ Գիտէ՞ք սակայն թէ ամբողջ աշխարհի վրայ, յետ պատերազմեան այդ շրջանին ո՞ր տարիներու մէջ էր աւելի որ արդարութեան, վերանորոգութեան և սիրոյ ոգին հրաշքներ գործեց ամէն կողմ. յղփութեան և վատնումի տարիներո՞ւն, թէ անոնց յաջորդող այն ժամանակին մէջ, ուր չքաւորութիւնը համատարած աղէտք մը դարձաւ կարծես ամբողջ մարդկութեան համար։ Իրականութիւնը ամենուս աչքին առջեւ է տակաւին. ու չկայ մէկը որ չկարենայ զգալ թէ խաղաղութեան զգացումը, բարոյականի սէրը, և հոգեւոր արժէքներու գնահատութիւնը ճամբայ ըրին, այսինքն յառաջացան և զօրացան, աւելի նիւթական և կամաւոր զրկանքի քան թէ բարեկեցութեան փայլուն օրերու մէջ։

Աղքատութիւնը աղբուած հողն է, որուն վրայ միայն կրնայ բուսնիլ ծաղիկն ու ծառը. կեանքի այն դրութիւնը՝ ուր առաքինութիւնները կ'աճին և կը զօրանան արդաւանդ ընդունակութիւններու վրայ, մինչ հարստութիւնը, աղքատութեան հանդէպ անզգայ և կարծրասիրտ փարթամութիւնը՝ ապալեր ապառաժն է, որուն վրայ մամուռի կտորներ սուտ կանաչութեան պատրանքը կը տարածեն կարճ միջոցի մը համար միայն։

Երանի աղքատաց. գիտցէք գնահատել այս խօսքին բարձր արժէքը։ Ճակատագրէն՝ դէպքերէն՝ այլազան թերմունքներէն զարնուած տրտում հոգիներ, մի՛ կորսնցնէք ձեր քաջութիւնը կեանքի դժբախտութեանց դիմագրելու անողոք հարկին առջև. և կարենալու համար ընել զայդ՝ մի՛ արհամարհէք աղքատութեան կեանքը։ Ամէնքս ի միասին մտնենք կամաւոր զրկողութեան նեղ բայց իսկապէս արքայական ճամբէն ներս, զոր աղքատացած ու հեզ Տէրը, Յիսուս Քրիստոս, ցոյց տուաւ մեզի՝ իր Աւետարանին լոյսովը։ Աղքատութիւնը հզօրներուն դպրոցն է. Երանի՛ աղքատաց՝ կը նշանակէ երանի քաջերուն, այսինքն անոնց՝ որոնք հաւատքի, յոյսի և սիրոյ ազդումներով կրնան դիւցազնանալ՝ վիշտին, չարին, այսինքն աշխարհի դէմ, և փառաւորել Աստուծոյ սուրբ անունը. ամէն։

ՀՈԳԻԻՆ ԼՈՅՍԸ՝ ԿԵԱՆՔԻՆ ՈՒՂՂԻՉ

«Զհոգին մի՛ շիջուցանէք» (Ա. ԹԵՍ. Ե. 19)

Ա. — Այս խօսքին տխուր իմաստը. ուրեմն աղիտաւոր կարողութիւն մը կայ մարդուն մէջ, որով կրնայ անիկա խանգարել և կործանել աստուածային զօրութիւն մը... փրկագործութեան խորհուրդին բացատրութիւնը կը խտանայ այդ խօսքին մէջ. մարդը չար է ի բնէ. և Աստուծոյ շնորհաց և սիրոյն միջոցաւ է որ անիկա կը ձգտի բարիին։ Եթէ հոգին կրնայ մարիլ, ուրեմն անիկա լոյս և հուր է միանգամայն։

Բ. — Բայց ի՞նչ է այդ հոգին. Աստուծոյ հոգին անշուշտ, բայց ոչ իր ծագումին մէջ նկատուած, այլ ըմբռնուած իր ելումին մէջ. ոչ թէ արեգակը, այլ արևը. ոչ թէ աղբիւրը լոյսին, այլ անոր հեղումը. մարդուն հաղորդուած աստուածային հոգին. մեր մտքին և սրտին վրայ եղած այն երկնային ներգործութիւնը, որ կը կատարուի Քրիստոսի միջոցաւ, անոր հաւատքին ճամբով. «ասէր վասն հոգւոյն զոր ընդունելոց էին որք հաւատացին ի նա», «չև էր հոգի, քանզի Յիսուս չև էր փառաւորեալ». Աստուծոյ հոգւոյն միջնորդն է Յիսուս միայն. անոր անձին սէրը, անոր գործին հաւատքը։ Եւ արդարև քրիստոնէական կեանքը, իր լրութեանը մէջ, կը ցուցնէ թէ Քրիստոսով ոգևորուած կեանքերուն մէջ կայ և կը գործէ զօրութիւն մը, որ լոյս և հուր է միանգամայն։

Գ. — Լոյս մըն է ան, վասնզի կը պայծառացնէ մեր տեսութիւնը Աստուծոյ վրայ, մարդկային կեան-

քին վրայ, մեր անձին վրայ, և մեր մէն մի պարտականութեան վրայ. — Կը լուսաւորէ մեր տեսութիւնը Աստուծոյ մասին. վասնզի այդ հոգւով է միայն որ մենք ճանչցանք դարերէ ի վեր յանծանօթս միայն պաշտուած այն էակը, որուն մթին ծանօթութեան մէջ ընդ երկար խարխափեցաւ մարդկային միտքը, մինչև քրիստոնէական գիտակցութիւնը ըսաւ մեզի թէ «Աստուած սէր է». — Կը լուսաւորէ մեր ըմբռնումը մարդկային կեանքին վրայ, անոր մէջ տեսնելու համար ոչ թէ առեղծուած կամ երազ մը, այլ առաքինութեանց ասպարէզ մը. — Կը լուսաւորէ մեր ըզգացումը մեր անձին վրայ, անոր մէջ ցուցնելով մեզի ոչ թէ ճակատագրի տխուր զոհ մը, այլ Աստուծմէ նոյն իսկ յարգուած և սիրուած արժէք մը. — Կը լուսաւորէ մեր խիղճը մեր մէն մի պարտականութեան մասին, վասնզի ամենէն կնճռոտ հարցերուն համար, զորս աշխարհ կը հանէ մեր առջև, անիկա մեզի կուտայ բարի խորհուրդ մը և շինիչ թելադրութիւն մը։

Յետոյ հուր մըն է անիկա որ կը տաքցնէ զմեզ, զի «հոգւով կարող»ը միայն կրնայ վայելել աստուածային ծառայութեան բերկրանքը, յոյսին ուրախութիւնը, և նեղութեանց մէջ համբերել գիտնալու քաջութիւնը, խաղաղութիւնը և մխիթարութիւնը. հուր մըն է անիկա, որ կը բեղնաւորէ մեր բարոյական կեանքը, անոր մէջ բողբոջեցնելով, աճեցնելով եւ հասունցնելով Աստուծմէ մեզի պարգեւուած շնորհները, մեր գոյութիւնը դարձնելով գեղեցկութիւն մը ամբողջ, «լցեալ պտղովք արդարութեան ի ձեռն Յիսուսի Քրիստոսի, ի փառս և ի գովեստ Աստուծոյ»։

Դ. — Ու այս լոյսը, ու այս հուրը զոր մենք չէ

որ լուցած ենք մեր մէջ կամ վառած, մենք է սակայն որ կրնանք մարել. տխո՜ւր կարողութիւն։ — Անոր գոյաւորումը մենէ անկախ գործ մըն է, Աստուծոյ միայն սեփական։ Այս գաղափարն է կարծես որ կը պատկերացուի յունական դիցաբանութեան այն առակին մէջ, ուր Պրոմեթէոս, որ երկինքէն հուր գողցած էր մարդոց տալու համար զայն, պատժուեցաւ իր յանդգնութեան համար։

Հոգին, այսինքն իր սրբութեան ճաճանչը, իր սիրոյն ջերմութիւնը, իր իմաստութեան պայծառութիւնը Աստուած է որ կուտայ մեզի մարմնապէս ծնած օրերնէս աւելի՝ հաւատքով և հոգեւորապէս վերածնած մեր վայրկեանին մէջ. բայց մենք կը շիջուցանենք զայն զանազան կերպերով. — Կը շիջուցանենք զայն դրականապես, երբ կը մերժենք լսել իր ձայնին եւ ներշնչումներուն. երբ կ'արհամարհենք իր մեր մէջ յառաջ բերած ներքին ազդեցութիւնը. երբ կը մերժենք անոր մեզի տուած բարի պարգեւները. երբ կը կատարենք ո՛չ թէ իր հրամայածները, այլ արգիլածները. — Կը շիջուցանենք զայն ժխտականապես, երբ անփոյթ կը մնանք անոր պահպանութեան համար. երբ անլսող կը մնանք Աստուծոյ խօսքին, միջոց՝ զոր Հոգին կը գործածէ սովրեցնելու, «ուղղելու և խրատելու համար». երբ կ'արհամարհենք աղօթքը և ներանձնական խոկումը, որով Հոգին կը սնուցանէ և կը զօրացնէ մեր մէջ ներքին մարդը. երբ չենք պաշտպաներ զայն՝ այն վտանգաւոր և վատառողջ փչումներուն դէմ որոնք կը սպառնան շարունակ մարել զայն, զոր օրինակ մարմինի և հաճոյքի սագրանքներուն, կիրքերու և ցանկութեանց մղումներուն, մտածումի և խօսքի թեթեւութեանց, յոռի ընկերակցութեանց, և թունալից ընթերցումներու յաճախանքին դէմ. երբ

տկարութեամբ կամ վատութեամբ չենք մատուցաներ անոր, սիրոյ և զոհողութեանց այն ճարակը, որոնցմով միայն կրնայ անիկա պահել իր լինելութիւնը։

Ինչպէս մարդ կը մարէ կրակը, ոչ միայն փչելով կամ վառելիք չհայթայթելով, այլ նաև որ և է ուրիշ կերպով ևս անհոգ և անտարբեր գտնուելով անոր մասին, այսպէս և հոգին կը շիջանի մեր մէջ, ոչ միայն երբ կը մարենք զայն, այլ նաև երբ թոյլ կուտանք որ ինքնին մարի անիկա։ Այո, Աստուծոյ Հոգին կը շիջանի մարդկային անտարբերութենէն մանաւանդ. ասոր համար է որ առաքեալը կը յիշեցնէ Տիմոթէոսի, արծարծել Աստուծոյ իրեն պարգևած շնորհները, այսինքն հոգիին նուիրական հուրը։ Ա՛յս պէտք է լինի մեր գործը. արծարծել նուիրական հուրը, հոգևոր կենդանութեան կրակը։ Կրակը չմարելու ապահովագոյն միջոցներէն մին ևս զայն տարածելն է. պէտք է ոչ միայն չշիջուցանենք մեր անձին մէջ հոգիին հուրը, այլ մանաւանդ պարտինք տարածել եւ ծաւալել զայն այլոց անձին և կեանքին մէջ, որպէսզի չպատահի ամենէն ահաւոր դժբախտութիւնը և աղէտքը մեր բարոյական կեանքին մէջ։

Ե. — Այս՝ որովհետև իսկական չարիք մըն է Աստուծոյ Հոգիին շիջումը մարդուն մէջ, որ ոչ միայն կը տկարացնէ անոր իմացական և բարոյական կեանքը, այլ և կը զրկէ զայն ամէն կերպ բարիքներէ։

Չափով մը միայն պիտի կարենանք հասկնալ այդ աղէտքին մեծութիւնը, հոգևոր լոյսին բոցը բաղդատելով ֆիզիքական բոցին հետ։ Ֆիզիքական կարգին մէջ շիջումին հետևանքն է խաւար, ցուրտ և մահ։ Այսպէս է նաև հոգևոր կեանքին մէջ։

Աստուծոյ Հոգիին շիջումին առաջին հետևանքն

է խաւարը. մութը կը յաջորդէ իսկոյն լոյսին. ստոյգ է թէ աստուածային խօսքը կը մնայ դարձեալ մեր մէջ, չեն ջնջուիր իմացականութիւնը և յիշողութիւնը. բայց այդ խօսքը այլ ևս մեզի համար կը նմանի խաւարին մէջ խարխափած բանի մը, զոր կը շօշափենք միայն առանց տեսնելու. ա՛լ չենք կրնար ըմբռնել անոր բուն նշանակութիւնը, կամ կը հասկնանք անոր արտաքին և անցաւոր իմաստը միայն, առանց թափանցելու ներքինին. Աստուածաշունչի այն խօսքերը, կրօնքի այն պատգամները, որոնք յստակ էին մեր միտքին համար՝ երբ տակաւին չէր շիջած Հոգին, անիմանալի կը դառնան՝ Անոր մարելէն ետքը. անոնք ա՛լ չեն պայծառացներ մեր ներքին կեանքը, և տարակոյսին միայն սնունդ կը հայթայթեն անկէ վերջ մեր ըմբռնողութեան մէջ. կարգ մը հարցեր և խնդիրներ, որոնք լուսաբանուած էին մեզի համար, նորէն կը դառնան անլուծելի. կը նմանինք անոնց՝ որոնց համար ըսուած է թէ «աչքեր ունին՝ բայց չեն տեսներ, ականջներ ունին և չեն լսեր»։

Երկրորդ հետևանքն է ցուրտը. երբ կը մարի Հոգին, անհոգ կ'ըլլայ սիրտը պարտականութեանց հանդէպ. Աստուծոյ զգացման և անոր պաշտամունքին անտարբերութիւնը կը տիրէ կեանքին մէջ. այն բոլոր բաները որոնք երբեմն ազդած էին մեր վրայ՝ Աստուծոյ շնորհները, անոր բարիքները, անոր խոստումները և սպառնալիքները, անոր թագաւորութեան և գործին գեղեցկութիւնները և երջանկութիւնները, յաւիտենականութեան փառաւոր և պատկառելի տեսարանները, ա՛լ չեն յուզեր զմեզ. կը բթանանք ամէն բանի դէմ. յուզումի նախկին անոյշ ազդումները ա՛լ չեն խօսիր մեզի. ամէն բան իր հրապոյրը կը կորսնցնէ մեզի համար. տեսակ մը շիկնում կ'ունենանք նոյն իսկ

երբ կը յիշենք մեր այն երանաւէտ զգացումները, եւ ինքզինքնիս ծիծաղելի կը գտնենք նոյն իսկ երբեմն այդ քաղցր ուրախութիւններէն համ առած, մաքուր և բարձր սիրոյ այդ խոյանքները ապրած ըլլալնուս համար։

Երրորդ և ահաւորագոյն հետևանքն է մահը. բարոյական և հոգևոր մահը, այսինքն կատարեալ անտարբերութիւն և նոյն իսկ անզգայութիւն Աստուծոյ դատաստաններուն և այն հետևանքներուն հանդէպ զորս պիտի ունենայ անգամ մը Աւետարանով մեր մէջ արդէն կատարուած յեղափոխութիւնը։ Տեսակ մը տխուր և եղերական քաջութիւն պիտի գոյանայ այն ատեն թերևս մեր մէջ, որ պաղարիւնութեամբ և նոյնիսկ անվախ աչքով դիտել կուտայ մեզի մեր ձեռքովը շինուած մեր խոր անկումը։ Աստուծոյ դատաստաններուն սոսկումը պիտի արթննայ անշուշտ նորէն, և պիտի ցնցէ զմեզ. բայց ա՛լ պիտի չկարենանք ունենալ հոգևոր երկիւղը, այլ մարմնական և անասնական վախ մը, խրտչումի դող մը միայն, որ սակայն պիտի չկարենայ ընել մեզի ոչ մէկ բարիք։ Այդ սոսկումն ու նոյն իսկ սարսափը պիտի կարենայ զմեզ ջախջախել և ընկճել, բայց ոչ փրկել։ Հոգիին շիջումը մեր կեանքին մէջ այնպէս մը պիտի ըլլայ, որ մենք ա՛լ անկարող պիտի դառնանք որ և է վախ զգալու «կենդանի Աստուծոյ ձեռքը ինկնալու» վտանգէն։ Ատելութեան խօսքը չեմ ըներ հոս, որովհետեւ անիկա շիջած կեանքին վերջին եզրը չէ. անոր մէջ կեանքի մնացորդ մը կայ դեռ. ով որ կարող է ատելու, դեռ բոլորովին մեռած չէ. վտանգաւոր վիճակ մըն է անշուշտ, բայց բացարձակ անտարբերութիւնը և անզգայութիւնը չէ անիկա այն բոլոր բաներուն համար, զորս Աստուծոյ հոգին զգալ, ընդու-

նիլ և ճաշակել տուած է մեզի, այն բոլոր ճամբաներուն հանդէպ, զորս Աստուած կը գործածէ, կակղելու, վախցնելու և խոնարհեցնելու համար։ Երբ Հոգին կը շիջանի, մարդս բարոյական անդամալուծութենէ՛ է որ կը բռնուի։ Աստուածային կեանքը ոչ միայն կը նուազի և կը կասի, ինչպէս կը պատահի թմրութեան մէջ, այլ նաև կը «շիջանի». սոսկալի իմաստ մը կայ այս բառին մէջ. շիջում կը նշանակէ մահ. մարդ կ'ըլլայ «կենդանւոյն մեռեալ»։

Զ. — Սուրբ Հոգիին մեր մէջ շիջումին հետևանք եղած այդ աղէտքը ոչ միայն անսահման է, այլ և անդարմանելի. մարած՝ մոխրացած կրակը չի կրնար նորէն վառել. հասարակ բան մը չէ ան, զոր կարենայինք փոխանակել ուրիշ բանով մը. ո՛չ միտքէն տարամերժուած՝ դուրս հանուած տեսութիւն մըն է ան՝ որուն տեղը կարենայինք ուրիշ մը դնել, ո՛չ մոռցուած ճշմարտութիւն մը՝ զոր կարելի ըլլայ նորոգել և իւրացնել, ո՛չ զանց առնուած սովորութիւն մը՝ զոր կարելի ըլլայ վերստին ձեռք բերել, եւ ո՛չ տկարացած զգացում մը՝ զոր կարելի ըլլայ դարձեալ արթնցնել։ Աստուծոյ Հոգիին կրակը ոչ լոկ մտքի և ոչ լոկ սրտի վիճակ մըն է. այսինքն զգացում կամ մտածում չէ ան միայն։ Ամենակալին Հոգին է ան, որ պատշաճեցուած է մեր հոգիին, «աստուածային բնութեան հետ մեր հաղորդակցութեամբը», Նոր բնութիւն մը՝ զոր զգեցած ենք, և որ մեր մէջ արդիւնաւորուած է. Աստուծոյ բնակաւորումը մեր մէջ, ու մեր ներքին էութեան մէջ գոյաւորուած աստուածային կեանք մը, որ նոր ստեղծագործութեան մը նոր տարրերը յառաջ բերած է մեր մէջ, այսինքն վերածնած հոգիի մը զգացումները, շարժառիթները,

ձգտումները, տրամադրութիւնները եւ արարքները։ Հոգիին հուրը, Աստուծոյ մեր մէջ եղած Հոգին, որ այս ամէնն է, և ոչ մէկ բանով պակաս՝ այդ ամենէն, երբ անգամ մը մարի, այսինքն հեռանայ և բաժնուի մենէ, ալ չի կրնար կրկին վերադառնալ մեր մէջ։

Անողոք իրականութիւնն է ասիկա դժբախտաբար. բայց նոյնքան ճշմարիտ է բարեբախտաբար թէ ընդհանրապէս յոյժ սակաւադէպ և գրեթէ բացառիկ պարագայ մըն է ան։ Ընդունիլ պարտինք թէ, ինչպէս կ'ըսէ առաքեալը, անոնք որ անգամ մը լուսաւորուած և ճաշակած են երկնային պարգեւները և հաղորդ եղած են Ս. Հոգւոյն, գրեթէ անկարելի է որ կարենան մոռնալ անոր քաղցրութիւնը։

Ինչպէս կեանքի ամենէն դժպհի և դժնդակ պարագաներուն մէջ քրիստոնեային համար ներելի չէ յուսահատիլը, այս ամենէն դժուարին պարագային մէջ ալ անոր պարտականութիւնն է միշտ յուսալը. և յոյսի մաքուր ճառագայթ մըն է որ Աստուած դրած է միշտ մեր սրտին մէջ, մեզի ցուցնելու համար փըրկութեան ճամբան, ամենէն ծանր և դառն մեղաց ընկճումներուն ներքեւ։ Աստուծոյ Հոգին, յառաջ քան իր խսպառ շիջումը, անպատճառ կը զգացնէ մեր բարոյականին սպառնացող վտանգը. առաքեալը այլուր կ'ըսէ նաև թէ «մի՛ տրտմեցուցանէք զՀոգին Սուրբ». Հոգիին տրտմութիւնը զինքը իր շիջումին տանող երկար ճամբուն հանգրուաններէն մին է։ Եթէ մազիւ չափ դեռ կայ մեր մէջ ընդունակութիւն փրկուելու, այդ տրտմութիւնը, երկիւղը, հոգեւոր երկիւղ և սարսափ պիտի ազդէ միշտ մեզի. այդ երկիւղը պէտք է համարինք մենք ազդարարութիւն մը Աստուծոյ կողմէ, զմեզ հեռացնելու՝ մեզի սպառնացող վտանգէն. պէտք է նկատենք զայն հաւաստիք մը թէ Աստուած

ամէն վայրկեան մեզի հետ է, կը քալէ մեր քովէն. երբ խաչ մը ունինք մեր ուսերուն վրայ, ինք մեզի հետ կը կրէ զայն. կը խռովի՝ երբ խռոված է մեր սիրտը, ու կը սպասէ որ իրեն նայինք մեր անձկութիւններուն մէջ, և իրեն կարկառենք մեր ձեռքը։ Մեր Աստուածը մենք չենք ըմբռներ այնպէս՝ ինչպէս կ'ըմբռնեն հեթանոսները. հեռու՝ և իր անսահմանութեանը մէջ արդարև անմատչելի չէ ան, վասնզի «Աստուած ընդ մեզ» Էմմանուէլ է անոր անունը։

Ամէն անգամ որ Աստուծոյ սոսկումը կուգայ բռնել զմեզ, ամէն անգամ որ «զահի հարեալ» կը դողանք իր մտածումին առջև, ինչպէս երբեմն Մովսէս, կանչենք զինքը և խնդրենք որ մխիթարէ և զօրացնէ զմեզ. դիմենք մեր Փրկչին և Աստծոյն Յիսուս Քրիստոսի, առանց սակայն թոյլ տալու որ իր սէրը մոռցնել տայ մեզի մեր յանցանքներն ու մեղքերը, և ըսենք իրեն. հողազանգ ճրագ մըն է միայն մեր կեանքը, որուն մէջ կը վառի քու Հոգիիդ լոյսը։

Ս. ՀՈԳԻԻՆ ԱԶԴՈՒՄՆԵՐԸ

«Ի գործո՞ց օրինաց զՀոգին ընկալարուք՝ եթէ ի լրոյ հաւատոց». (ԳԱՂ. Գ. 2).

Ոչինչ այնքան յստակ է և ճշգրիտ՝ որքան Ս. Հոգիին ըմբռնումը Առաքեալին գաղափարին մէջ և անոր գրչին տակ։ — Գաղատացիները կերպարանափոխ էին եղած . . . ։ Հակադրութիւնը՝ անոնց երէկի հեթանոս, և այսօրուան քրիստոնեայ կեանքերուն միջև. անոնք գիտէին թէ ի՛նչ բանի արդիւնք եղած էր այդ . . . ։ Քրիստոնեայ եղած օրերնին՝ անոնք զգացած էին իրենց մէջ զօրութիւն մը, թէ Ս. Հոգին ընդունած էին։ — Ս. Հոգիին ազդեցութեան ամենէն հզօր և իրական ապացոյցն է արտասովոր կերպարանափոխութիւնը. բայց ի՞նչ էին այդ կերպարանափոխութեան յայտնումները. ի՞նչպէս կը թարգմանուէին անոնք արտաքնապէս։

Ազատ յարաբերութեամբ Աստուծոյ հետ. Հրէին համար Աստուած խոժոռ դատաւոր մըն էր, որ կը ներկայանար միշտ Օրինագիրքը ձեռքը. հրեայ բարեպաշտը չէր կրնար մտերմանալ Աստուծոյ հետ. յուսագոյն էր հեթանոսին պարագան. անոնց լաւագոյններուն համար նոյնիսկ՝ Աստուածը անծանօթ էակն էր։ Այսպէս, մինչդեռ հրէին աղօթքը սարսափէն կը սառէր իր շրթունքներուն վրայ, հեթանոսինը վեր՝ երկինք կը բարձրանար, մթութեան գիշերին մէջ կորսուելու համար։ — Որչա՞փ տարբեր էր քրիստոնէին վիճակը. անոր մուտքը ազատ էր Աստուծոյ առջև. Յիսուս Քրիստոսով հաշտուած Աստուծոյ հետ, երբ

անոր մասին կը խորհէր, իր սիրտը կը լեցնէին յոյսը, գորովը, վստահութիւնը և երախտագիտութիւնը միայն. երբ ան կ՚աղօթէ, իր սիրտն է, որ ցնծութեան թևերուն վրայ, կը թռչի դէպի երկինք։

Ներքին ազատութեամբ. Հրեան չէր կրնար ինքզինքը ազատ զգալ կատարելապէս. վասնզի երկիւղն էր իր սրտին օրէնքը. անիկա ամէն կողմերէ սեղմուած կը զգար ինքզինքը՝ պատուէրներու, կանոններու, օրէնքներու ցանցի մը մէջ՝ զորս ամէն վայրկեան կը վախնար թէ պիտի ոտնակոխէ. իր ներքին կեանքը ստրկութիւնն էր։ Իսկ հեթանոսը, եթէ ունենար իսկ ազնուական տենչանք մը, ի՛նչ տխուր և ողբալի վիճակի մէջ պիտի զգար ինքզինքը. իր հոգին կը խորհէր թերևս թողութեան պէտքին վրայ. պիտի ուզէր յաճախ անշուշտ դուրս գալ կեղտի այն կեանքէն՝ ուր խրած էր իր սիրտը, բայց բարոյականութենէ զուրկ կրօնական այն դրութենէն՝ ուր մխրճուած էր անգամ մը, մէն մի շարժում աւելի պիտի թաղէր զինքը հոն, մինչև որ դիւթութեանց, մոգութեանց և խուլն և խրթին ձևակերպութեանց մէջ խեղդուէր՝ չիջանի ամէն ինչ։ — Որչա՞փ տարբեր է՝ հոս ալ՝ Քրիստոնէին պարագան. Քրիստոսի մէջ գտնելով անիկա իր մեղքերուն թողութիւնը, Անոր մէջ գտած կ՚ըլլար ներքին կեանքին աղբիւրը, յաւիտենական կեանքն ինքնին. այսինքն հոգիին ազատագրութիւնը, մերժումը իր վրայ ճնշող որևէ գերութեան, անոր փոխան ընդունելով խոր խաղաղութիւն և սուրբ ցնծութիւն։

Եղբայրութիւն. — «Եղբայրութի՛ւն». բայց այս բառը անծանօթ էր հնութեան մէջ։ Աշխարհ Քրիստոնէութենէն առաջ չէր հասկնար զայն։ Հեթանոսները զայն տեսան առաջին անգամ քրիստոնէից վրայ, երբ

խաչին առջեւ ամէնքը, Հրեան եւ Հռովմէացին, Սկիւթացին, Յոյնը եւ բարբարոսները, խուժն ու դուժը, կ'եղբայրակցէին իրարու հետ։ Յիսուս այնպիսի հրապոյր մը և ազդուութիւն մը ունէր մարդոց վրայ, որ զանոնք ամէնքը իր մակարդակին կը քաշէր, վեր՝ մարդկային տխեղծ կիրքերէն և փոքրկութիւններէն և այն ամէն բաներէն՝ որոնք կը ստորնացնեն մարդկային հոգին. վեր, այնպիսի բարձրութեան մը վրայ, ուր դիրքի և աստիճանի բոլոր բարձրութիւնները կ'իջնէին, ու բոլոր խորութիւնները կը լեցուէին, կը հաւասարէին՝ իրեն հետ բարոյական միութեան մը վրայ։

Ասոնք են ահաւասիկ այն քանի մը փոփոխութիւնները, զորս Աւետարանը կը բերէր աշխարհի, այսինքն զորս կը պարտինք Աւետարանի յաջողութեան։ Հրաշալի փոփոխութիւն մըն էր ան, աշխարհի կերպարանափոխութիւնը. ու դիտեցէք թէ՝ աշխարհի բերելով այդ հրաշալի փոփոխութիւնները, Աւետարանը հրաշալի կերպով պատասխանած կ'ըլլար մարդկային հոգիին ամենէն տեւական պէտքերուն։ — Միայն երեք գլխաւորները ցոյց տալու համար հոգիին այդ սուրբ կարիքներուն, մատնանշենք անոնք՝ զորս քրիստոնէական զգացումն ու մտածումը քսան դարերու տեւողութեան վրայ այնքան պայծառ ըմբռնումով մը բանաձեւեցին և դասաւորեցին. Ներկայ քաղաքակրթութեան մէջ կը յիշենք հոս կրօնական հարցը, բարոյական հարցը և ընկերային հարցը:

Կրօնական հարց մը կայ, աշխարհի մէջ, նոյնիսկ այսօր, երբ կրօնական իրերու մասին իբր թէ անտարբերներու թիւը այնքան շատ է։ Կրօնական հարց մը կայ. հարցերուն ամենէն գլխաւորը։ Ինչո՞ւ. վասնզի մարդ երբեք պիտի չկրնայ մէկ կողմ դնել Աստուծոյ

գաղափարը. ինչ որ ալ լինին անոր շուրջը գոյացած սխալները և թիւրիմացութիւնները, մարդիկ երբեք պիտի չկարենան զանց ընել զայն. որովհետև Աւետարանը, անգամ մը ճանչցուցած զայն, այսինքն զԱստուած՝ մարդուն, ու յարաբերութեան մէջ դնելով զինքը Անոր հետ, մարդկային խիղճին կամ գիտակցութեան առջև դրած է կրօնքին յաւիտենական հարցը։

Կայ նոյնպէս բարոյական հարց մը, ու այսօր, մինչ աշխարհ կը տարուբերուի ամենէն անբարոյ հովերէն, այդ հարցը, աւելի քան երբեք սուր և բացորոշ ուժգնութեամբ կը պահէ իր գոյութեան իրաւունքն ու պատճառը։ Ինչո՞ւ. որովհետև մարդկային խիղճը չի կրնար, վերջապէս, երկար ատեն հանդուրժել հոգեկան կեղտի, այսինքն կեղծիքի և անարդարութեան դրացնութեան. պահ մը կայ, նուիրական րոպէ, ուր անիկա վեր կ'ելլէ այդ ամենէն, իր իտէալին երազէն վեր բարձրացած։ Մարդ կ'զգայ, կը համոզուի թէ ինքը ստեղծուած է մեծ և մաքուր ըլլալու համար։ Ու Աւետարանն է որ հոգիներուն բերաւ մեծութեան և սրբութեան այդ իղձն ու ծարաւը, Յիսուս Քրիստոսի վրայ մեզի ներկայացնելով, շօշափելի և իմանալի փորձառութեան մը մէջէն, անոնց կատարելութեան տիպարը։

Վերջապէս կայ ընկերային հարց մը, որովհետեւ մարդկութիւնը չի կրնար ու պիտի չկարենայ երբեք արհամարհել ու մոռնալ եղբայրութեան գաղափարականը. այնպիսի զգացում մըն է ան՝ զոր երկրի վրայ ոչ ոք և ոչինչ պիտի կարենայ եղծել, ջնջել. ո՛չ արեան հեղեղներ յառաջացնող պատերազմները, և ո՛չ հաւատքն ու մտածողութիւնը շուարեցնող ոճիրները. ու յուսախաբութիւններով այնքան դառնացած այս

դարո՛ւն մէջ նոյնիսկ, երբ ձայնի ամէն շշնչիւնի մէջէն կարծես ատելութեան և մախանքի ոգին կը լսուի, անիկա դեռ պատրանքի կամ ինքնախաբութեան բերում մը չի թուիր մեզի. ու սիրտերը անոր կը դառնան միշտ ամենէն արիւնոտ շփոթութեանց և թշնամութեան ամենէն թանձր ու թուխ մռայլին մէջէն, ինչպէս ալեկոծեալներուն աչքը բեւեռի աստղին. վասնզի Աւետարանն է որ զայն սովրեցուց մարդկութեան առաջին անգամ, Աստուծոյ հայրութեան իմացումին տակ լուսաւորելով համամարդկային եղբայրութեան սկզբունքը, և, երբ ազդարարութիւն այդ մեծ բայց անթարգմանելի ճշմարտութեան, աշխարհի մէկ ծայրէն միւսը աւետարանելով մեր Փրկչին շրթներէն Աստուածային երգի մը պէս թրթռացած այն սուրբ աւաչը. «Սիրեցէք զմիմեանս»:

Կ'ըմբռնեմ հոգեկան եւ մանաւանդ բարոյական այն շփոթութիւնը, որ գուցէ կը ծնի այս վայրկեանիս ձենէ իւրաքանչիւրին մէջ, մինչ կ'ունկնդրէք Աւետարանի տկար պաշտօնէի մը կողմէ արտասանուած այս բառերը: Եթէ Աւետարանը այս յաղթանակներն ու յաջողութիւնները բերած է աշխարհի, ինչո՞ւ ուրեմն մենք այսօր չենք տեսներ զանոնք մեր շուրջը և մե՛ր իսկ մէջ եռացող կեանքին մէջ: Կորսնցուցա՞ծ է արդեօք անիկա, Աւետարանը, իր նախկին զօրութիւնը. այլևս անկարո՞ղ է միթէ պատասխանելու ան մեր հոգիներուն խոր և տեւական կարիքներուն. ցամքա՞ծ է այլևս արդեօք հոյզը կամ աւիշը՝ խաչին դարաւոր ծառին արմատները, բունն ու ոստերը կենդանացնող ծառին մէջ:

ՄԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ԱՆԴՐԱԴԱՐՁԸ

«Մինչ տղայն էի՝ իբրեւ զտղայ խօսէի,
իբրեւ զտղայ . . . այլ յորժամ եղէ այր,
զտղայութեանն ի բաց խափանեցի»:
(Ա. ԿՈՐՆ. ԺԳ. 11)

Մարդուն համար՝ բարի և շնորհալից մանկութեան մը յիշատակները ոչ միայն հրճուանք են ու մխիթարութիւն, այլ և հզօր դաստիարակութեան մը հիմունքը:

Մանկական յիշատակներու անդրադարձումը ո՛րքան ինքնաբերական ձկտում մըն է՝ նո՛յնքան նաև է հոգեկան պէտք մը. ինչ որ գեղեցիկ է և բարի՝ սիրելի է մարդուն: — Մանկութիւնը գեղեցկութեան և բարութեան հասակն է: Ամէն գեղեցիկ և բարի բան որ իրն է՝ ամենասիրելի է մարդուն. — իր մանկութեան յիշատակները ամենաքաղցր բանն են մարդուն համար: — Մանկութիւնը գանձարան է շնորհքներու. անմեղութիւնը՝ իր հոգին է. միամտութիւնը՝ իր իմացականութիւնն է. անկեղծութիւնը՝ իր լեզուն. բարութիւնը՝ իր Աստուածն է. փափաքը՝ իր կամքն է. անոխակալութիւնը՝ իր կիրքն է: Արդարև ամէն բան թերի է իր մէջ, բայց ամէն բան չիտակ է: Իրաւունք ունէր Վ. Հիւկօ ըսելու. «Ով Տէր, մի՛ թողուր վանդակն առանց թռչունի, և տունը՝ առանց մանկան»: Երանի՜ այն ընտանիքին, ուր մանուկներ՝ անմեղութեան վանդակին մէջ երջանկութիւնը կ'երգեն:

Կեանքի մէջ յառաջացումը, փորձառութեան օրըստօրէական ճոխացումը, վիշտերու և ծանրութեանց

անդադրում ճնշումը հետզհետէ աւելի կը քաղցրացընեն մանկութեան օրերու յիշատակները։ Ծնողքը կը սիրէ իր մանուկը, վասնզի իր մանկութեան վերափթթումը կը նշմարէ անոր մէջ։ Մանկական յիշատակները կ'ըլլան այսպէս հրճուանք կամ հոգեկան ուրախութիւն՝ թշուառութեան դէմ, ու մխիթարութիւն՝ վիշտերուն առջև. ինչպէս անցեալ ճոխութեանց զգացումը՝ յաճախ՝ չքաւորութեան դառն օրերու մէջ։

Բայց մանկութեան յիշատակներուն արժէքն անոնց մէջ է մանաւանդ, որ անոնք ըլլան հիմունք ինքնադաստիարակութեան։ Եւ այս կ'ըլլայ ա՛յն ատեն միայն երբ մարդս հոգևին պարտք կը համարի դառնալ մանկութեան յիշատակներուն, ոչ թէ անոնցմով զուարճանալու, այլ անոնցմով սնանելո՛ւ համար մանաւանդ։ Արդարև, ճշմարիտ մեծութիւն մը կայ, իբր մանուկ փոքրկանալու առաքինութեան մէջ։ Մանուկին մէջ ամէն բան թերի է, բայց ամէն բան ազնիւ և շիտակ է։ Արդ, մարդս պէտք է՝ իր գիտութեամբը, փորձառութեամբը և զարգացումովը՝ ամբողջացնէ և կատարելագործէ՝ իր կեանքին յառաջացմանը հետ՝ այդ ամէնքը։ Անոր անմեղութենէն շինէ պարզութիւն, միամտութենէն՝ բարեխղճութիւն, անկեղծութենէն՝ արդարամտութիւն, բարութենէն՝ բարոյականութիւն, փափաքողութենէն՝ ձկտումի տենչ, անոխակալութենէն՝ վեհանձնութիւն։ Մեծնալ տարիքով՝ գիտութեամբ և ֆիզիքական ոյժերով, փոքրկանալ սրտով՝ սիրով և խորհուրդի մաքրութեամբ։

Ջրհորներ կան, որոնց յատակէն վազուն ջուր կ'անցնի. պէտք է խորը իջեցնել դոյլը, մաքուր ջուր վեր քաշելու համար. պէտք է հոգ տանիլ որ մանուկ-

ները մեծնան և աճին ազնուութեան և բարութեան օրինակներով, որպէսզի երբ օր մը պէտք ունենան մաքուր և շինիչ ներշնչումներու, կարենան իրենց կեանքին խորքէն նոյնիսկ հանել իրենց անձին դաստիարակութեան սկզբունքը. երբ յիշեն իրենց մանկութիւնը, ոչ միայն հրճուին և մխիթարուին, այլ նաև զօրանան և դաստիարակուին։

«. . . զտղայութեանն ի բաց խափանեցի». ա՜խ ինչո՛ւ մանկութեան բարի շնորհքները, զորս ունէի այնքան առատօրէն, կորսնցուցեր եմ. — գեղեցկութեան կարօտը, բարութեան բուռն տենչանքը կրնայ ազնուութեան նոր եւ հզօր մեծութիւններ երեւան հանել։

ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

«Իւրաքանչիւր միմեանց անդամք եմք».
(ՀՌՈՎՄ. ԺԲ. 5).

«Որպէսզի ընկերութիւնը կենդանի գործարանաւորութիւն մը ըլլայ, անհրաժեշտ են երկու զգացումներ. ընկերականութեան միտք, և ինքնաճանաչութիւն»։

Մին՝ այն բնորոշիչ յատկութիւններէն որոնք մարդկային նկարագիրը կը յատկանշեն՝ է գործակցութեան ոգին. անասուններէն՝ միայն մեղուն ու մրջիւնը ունին զայն, ա՛յն ալ որոշ չափով մը միայն; որ չաճիր ու չփոխուիր երբեք. յառաջդիմական նորանոր գիւտերը միշտ գործակցութեան արդիւնք են։

Քաղաքակրթութիւնը մարդկային համագործակցութեան ընդարձակագոյն պտուղն է. աշխարհ անհուն աշխատանոց մըն է, որուն ճակատագրեալ բանուորներն են մարդիկ. չկայ մարդկային մտքի գեղեցկութեան դրոշմը կրող գործ մը, որ արդիւնք չըլլայ մարդկային համագործակցութեան. միակ օրինակ մը յիշելու համար առնենք աշխարհի քարտէսը. անոր վըրայ իրարու հետ կը գործակցին թղթագործը, տպագրիչը, պատմագէտը, լեզուաբանը, հնախօսը, Քրիստափոր Գոլոմպոսը, Լէվինկստընը, Նանսէն բեւեռագէտը, աստղաբաշխը, ևայլն, հիներն ու նորերը, ողջերն ու մեռելները։ Համագործակցութիւնն է որ մարդը բարձրացուցած է անասնական վիճակէն. աւելի յառաջադէմ են այն ազգերը, որոնց մէջ համագործակցութեան ոգի և ընկերականութեան կեանք կայ։

Համագործակցութեան շնորհի՛ւն է որ մարդս կ'ազատի նիւթական աշխարհի՝ բնութեան՝ լուծէն։ Քաղաքակրթական աշխատութիւնը կռիւ գործունէութիւն մըն է՝ ամենէն աւելի բնութեա՛ն ուժերուն դէմ. համագործակցութեան արդիւնքն են գիւտերը, գիւտերու արդիւնքն է գիտութիւնը. գիտութեան արդիւնքն է յաղթանակ բնութեան բռնութիւններուն դէմ. յաղթանակ՝ հեռաւորութեան և միջոցին դէմ՝ ելեքտրական արագութեամբ, խաւարին ու գիշերին դէմ՝ ելեքտրական լուսաւորութեամբ, հիւանդութեանց դէմ՝ դարմանումներով եւ առողջապահութեամբ։

Համագործակցութեան ամենէն հիանալի արդիւնքներէն մէկն է մարդուն բարոյականացումը. ինչպէս բնութեան կատաղութեան նոյնպէս մարդկային բնաւորութեան կատաղութիւններուն սրբագրութիւնը կը կատարուի ընկերական զգացումին գործնականացումո՛վը մանաւանդ. առանձնութիւնը վայրենական կեանքի սնունդն է. մարդ այնքան աւելի ազնիւ կը դառնայ որչափ չփման մէջ ըլլայ ուրիշներու հետ. կարծիքներու և զգացումներու փոխանակութիւնը կ'աճեցնէ եւ կը կրթէ մարդը. ցեղերը՝ իրարու դէմ միշտ աւելի մոլեգնոտ են, և իրարու հետ խաղաղ ու զարգացուն. բնազդները դաստիարակելու, և հոգեկան անիշխանութենէ փրկուելու գերազանց կերպը ընկերականութիւնը կամ գաղափարական համագործակցութիւնն է։

Գաղափարական ընկերակցութիւնը, կը պարգեւէ մտածումի ազատութիւն. ընթերցանութեան շնորհիւ, մեծ միտքերու՝ գիտուններու՝ բանաստեղծներու՝

իմաստասէրներու հետ հաստատուած մտերմութիւնը ջնջելով նախապաշարումները և աւանդութիւնները, կ'ընդարձակէ ծանօթութեան հորիզոնը, կը լայնցնէ մտածումին ազատութիւնը այնչափ որքան են ճշմարտութեան սահմանները, և որչափ կը տարածուի բանականութեան օրէնքներուն իշխանութիւնը։

Ընկերականութեան սկզբունքը, գործադրուած ընտանեկան կեանքին մէջ, կ'ազատագրէ կինը, և կը շինէ մանկան դաստիարակութեան շրջանակը։

Ընկերականութեան գաղափարը հերքում չէ անհատականութեան գաղափարին. ընդհակառակն, անհատները որքան զօրեղ և պատրաստուած ըլլան, այնքան հզօր կ'ըլլան ընկերութիւնները։

Որպէսզի անհատները զօրեղ ըլլան, պէտք է ունենան ինքնաճանաչութիւն, գիտակցութիւն կոչումի. որպէսզի ընկերական ըլլան, պէտք է ընտելանան սա բարոյական գաղափարին թէ ամբողջ մարդկային ընկերութիւնը մարմին մըն է, որուն անդամները այնքան բազմաթիւ են որքան են մարդկային անհատները, և թէ այդ մարմնոյն մէջ կենդանութիւն տարածող ոյժն է սէրը։

Սէրն է ընկերականութեան ոգիին ոյժը և շարժառիթ զօրութիւնը։

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆԸ՝ ՍԻՐՈՎ

«Ասէ ցնա Պիղատոս, զի՞նչ է ճշմարտութիւն» (ՅՈՎՀ. ԺԸ. 38)

Վայրկեանը. — Վերջին գիշերուան տագնապը. մատնուած՝ մէկէ մը, ուրացուած՝ ուրիշէ մը, լքուած՝ գրեթէ բոլոր միւսներէն, մոռցուած՝ ամէնքէն, ապտակուած՝ ծառայէ մը, ծաղրուած՝ Հերովդէսէ, ատեանէ ատեան քաշկռտուած, Աննայէ և Կայիափայէ նախատակոծ, երբ Յիսուս Պիղատոսի ապարանքը կը հասնի, այգուց էր արդէն։ Երուսաղէմ դեռ ի քուն։

Արհամարհանք առ դրանն. Հռովմի ներկայացուցիչը կը մերժէ հրէից կրօնական իշխանութենէն իրեն բերուած ամբաստանեալը. «առէք զնա դուք, և ըստ ձերոց օրինացն դատեցարուք». ամօթալի տեղատուութիւնը, սակայն. — «մեզ ոչ է արժան սպանանել զոք» (...մի՛ սպանաներ...). արեան հոտը կը սրէ գազանին ախորժակը։ Յիսուս ներս կը մտնէ. դէմ առ դէմ են գայլն ու գառը. պետական ոգին և կրօնական խղճմտանքը, աշխարհի մտածումը և հաւատքի զգացումը. հռովմէական կարծրասրտութիւնը, և իսրայէլի մարգարէական հոգիին բարութիւնը. օրէնքի տկար տառին տակ կղպուած բարբարոսութիւնը, և շնորհաց սրբութենէ թռիչ առնող հզօր քաղցրութիւնը։

Խօսակցութիւնը. «Դո՞ւ ես թագաւորն Հրէից». առողջ մարմինի վրայ կախուած պիտակը ետ կը մղուի ինքնաբերաբար. պատասխանը՝ կտրիճ հարցում մը ինքնին՝ վճռական է. — «Հռո՞վմ կը կասկածի այդ տե-

սակէտով իմ մասին՝ թէ ուրիշները ըսածն է այդ». («Ի քէ՞ն ասես զայդ թէ այլք ասացին քեզ զինէն»)։ Ծուարեցնող հարուածին տակ կը կարկամի Պիղատոս. «Ես Հրեայ չեմ. քուկիններդ մատնեցին քեզ ինծի. ի՞նչ ըրած ես դուն»։ — «Իմ թագաւորութիւնս ուրիշ կարգի թագաւորութիւն մըն է»։ — Ծարպոտած նայուածքը յանկարծ այդ յայտնութեան վրայ կը սեւեռուի՝ իբրև անակնկալ պայծառութեան մը. — «Ուրեմն, վերջապէս, թագաւոր մըն ես դուն . . .» — «Այո՛, իմ կոչումս է այդ. եկած եմ ես աշխարհ, որպէսզի վկայեմ ճշմարտութեան մասին. բայց իմ խօսքս կրնան հասկնալ անոնք միայն, որոնք կարող են ըմբռնել թէ ի՛նչ է ճշմարտութիւնը». բայց, չոր ու ցամքած տեսութիւններու վրայ պրկուած իմացականութիւն մը ի՞նչպէս պիտի կարենար խորհիլ թէ քաղաքական կարգէն, և զինուորական կազմակերպութիւններէն դուրս կրնայ որ և է իշխանութիւն լինել. զառանցող հոգիի մը առջև կը նկատէ ան ինքզինքը. «Թագաւոր հրէից»ը ծաղրանքի բառ մըն է ա՛լ իրեն համար. այդ զգացումով է որ քիչ յետոյ պիտի վերադարձնէ զայն իր ամբաստանիչներուն, այդ ոգւով է որ վաղը զայն պիտի գամէ յանցանքի տախտակին վրայ. ու, գերագո՛յն հեգնութիւն, այդ մըտածութեամբ է որ թոյլ կու տայ ան ինքզինքին՝ այպանքէն սեղմուած ակռաներուն մէջէն հարցնել անոր. «Զի՞նչ է ճշմարտութիւն»։

Յիսուս չի պատասխաներ. անիկա իր մարգարիտը չի կրնար նետել չնական զգացումներով ապականուած հոգիի մը առջև. հարցումը կը մնայ առ կախ ծանականքի շարժումներով բացխփուող անոր ակնարկներուն, և իր խաղաղիկ նայուածքին մէջտեղ. բայց

անկէ ծորող թոյնը իջած է իր սրտին խորը։ Ոչ մէկը տանջանքի այն բոլոր հարուածներէն, որոնց ենթարկուած էր մինչև այդ վայրկեանը, չէին խոցած իր հոգին այնքան դառնօրէն, որքան այդ հարցումին պատճառած կսկծանքը։ Գաղափարի մարդուն համար չկայ աւելի զկծեցնող չարչարանք որքան իր մըտատիպարին անգոսնանքը . . . . ։ Ո՛չ թէ մասնաւորապէս ճշմարտութեան մը, այլ՝ ընդհանուրն՝ ճշմարտութեան վերաբերութեամբ ցուցուած այդ թերահաւատութիւնը, չափազանցած չենք լինիր՝ եթէ ըսենք նոյն իսկ անհաւատութիւնը՝ ահաւոր բան մը ունի արդարև իր մէջ։ Ոչինչ կայ բացարձակ, ոչ իր, և ոչ գաղափար. ամէն ինչ յարաբերական է, ամէն ինչ պատահական է. կը ծնի՝ կը գոյանայ, կը մեռնի՝ կը ջնջուի. գործ, գործողութիւն, զգացում, մտածութիւն, կարծիքներ, տեսութիւններ, ամէնքն ալ առժամանակեայ և անցաւոր բնոյթ մը ունին, որոնք հաստատուն և տևական չեն երբեք, և յաճախ մտքի խաղեր, վայրկեանին պահանջին յարմարցուած խորհելու և զգալու կերպեր են լոկ։ Անոնք որ դիւանագիտութեան, կազմակերպուած այդ պատեհապաշտութեան հանապազօրեայ կրթանքին մէջ քարացուցած են իրենց ներսը՝ ամէն ինչ որ հոգեկան է և գաղափարական, այսպէս միայն կրնան տեսնել ու դատել։ Ճշմարտութիւնը շահն է, ճշմարտութիւնը կիրքն է, ճշմարտութիւնը հաճոյքը, մարմինը գոհացնող կարիքն է, յաջողութիւնը որսացող հնարքն է միայն. սկզբունք, իտէալ, մտատիպար՝ հիւանդ հոգիներու զառանցանք և բանդագուշանք են միայն, ու օրէնքը ուրիշ բան չէ բնաւ բայց եթէ պայմանաւորեալ պատշաճեցումներու կապանքը, տեսակ մը ոստիկանութիւն միայն։ Այսպէս կը խորհէր, վասնզի այդպէս միայն

կը զգար Պիղատոս, ու այդ ոգին ու մտայնութիւնն է որ կը խտացնէ անիկա իր ստոյիկեան պաղարիւնութեան այդ ցուրտ հարցումին մէջ. «Զի՞նչ է ճըշմարտութիւն»։

Բայց միթէ նոյն սպանող հարցումը, նոյն գաղափարատեաց կեցուածքը, իտէալ և մտատիպար ուրացող նոյն մտայնութիւնը չէ՞ որով արդարութիւնը և ճշմարտութիւնը կը դիմաւորուին մինչև ցայսօր այն գրեթէ բոլոր գրութիւններուն կամ հաստատութիւններուն կողմէ՝ որոնք աշխարհն ու ազգերը քաղաքականապէս կառավարելու կոչումն ու պաշտօնը ունին։ Շահը, կիրքը, փառքը, ատելութիւնը և նուաճումի կոյր ոգին չէ՞ որ կեանքին մէջ ուղղութիւն կուտան դեռ ամէն բանի։ Եւ ո՞վ աւելի քան զմեզ խելամուտ եղած է այդ տխուր իրականութեան. Պիղատոսեան նոյն լպիրշ և չարաշուէր վարդապետութեան նոյն այդ զգացումն է որ կը պատասխանէ միշտ արդարութեան քաղցը, ճշմարտութեան ծարաւը եւ հոգեկան ապրումներուն կարիքը ունեցող բոլոր սիրտերուն։

«Զի՞նչ է ճշմարտութիւն». հարցումը կը շարունակուի, այո՛, բայց եթէ Քրիստոս իր անհունութեանը մէջ վրդովուած սուրբ սրտի մը լռութեամբը ուզեց պատասխանել անոր, կամեցաւ սակայն որ իր հաստատած բարոյական կեանքը, որ քրիստոնէութիւնն է, պատասխանէ միշտ այդ հարցումին բանիւ և գործով։ Ու արդարև, քսան դարերէ ի վեր այդ կեանքին կամ կրօնքին կողմէ տրուած պատասխանին կամ կատարուած պատասխանատուութեան այսինքն ջատագովութեանց է որ աշխարհի ներկայ կեանքը կը

պարտի իր մէջ ունեցած և սնուցած բարոյական ոգին։

— Ի՞նչ է այդ պատասխանը կամ ուսուցումը, զոր քրիստոնէական միտքը բայց մանաւանդ սիրտը կուտան կամ կ'ընեն այդ տեսակէտով. Աւետարանը, առաքելոց աւետարանական քարոզութիւնը և երկու հազար տարիներէ ի վեր ապրուած քրիստոնէական կեանքը կը ցուցնեն զայն մեզի։

— Ճշմարտութիւնը մեծ զօրութիւն մըն է անշուշտ, բայց եթէ չկարենանք ընդունիլ թէ սէրը գերազանց է քան զայն, այսինքն եթէ չուզենք զայն ստորադաս համարել սէրէն, պիտի չկրնանք հասկընալ զայն եւ օգտուիլ անկէ. զի ճշմարտութիւնը անօգուտ և անպիտան է առանց սիրոյ։ Հարկ է նոյն իսկ ըսել՝ առանց սիրոյ չկայ ճշմարտութիւն։ Թո՛ղ զարմանալի չթուի մեզի՝ այս մտածումը։ Ճշմարտութիւն. այս բառը սոսկ մտքի տեսութիւն մը կամ գաղափար մը չի նշանակեր. այլ աւելի գոյացական բան մը, իր մը, իրողութիւն մը, գոյացած վիճակ մը, յարաբերութիւն մը։ Ճշմարտութիւնը կը ճանչնանք ոչ այնքան բանականութեան որքան սիրտին միջոցաւ. այդ է որ կ'ըսէ Սաղմոսերգուն երբ կ'ըսէ. «Զճշմարտութիւն խօսի ի սրտի իւրում»։ Ճշմարտութիւնը՝ խորհող միտքին և խորհուած բանին միջև եղած համաձայնութիւնն է։ Միտքին մէջ լինելէ առաջ՝ կեանքին մէջ, խօսքին մէջ լինելէ առաջ՝ իրին մէջ է ան։ Բան մը ճշմարիտ է, երբ է՝ ինչ որ պարտի ըլլալ, խօսք մը ճշմարիտ է՝ երբ կ'ըսէ ինչ որ պարտի ըսել։ Ուրեմն, երբ մարդ չէ ինչ որ պարտի ըլլալ, ու երբ չընէր ինչ որ պարտի ընել՝ զուր տեղը ճանչցած պիտի լինի ճշմարտութիւնը, զի ինքը ճշմարտութեան մէջ չի լինէր։ Որպէսզի մարդս ճշմարտութեան մէջ լինի, այսինքն

ճշմարտապէս մարդ լինի, պէտք է համաձայնութեան մէջ լինի իր կոչումին՝ իր կեանքի նպատակին հետ։ Արդ, մարդկային կեանքին նպատակն է սէրը. ուրիշ ամէն առաւելութիւններ, ծանօթութիւնը, գիտութիւնը, ճշմարտութեան ստացումը պէտք է լինին միջոցներ միայն՝ հասնելու համար այդ նպատակին։ Մարդկային կեանքի նպատակն է միութիւնը իրարու հետ, և այդ կերպով Աստուծոյ հետ, այդ նպատակին իրագործմանը մէջ է որ մարդիկ կը գտնեն իրենց կատարելութիւնը, այսինքն իրենց գոյութեան պատճառին լրումը, իսկ այդ միութիւնը կամ կատարելութիւնը սէրն է. մաքուր, անբիծ, սուրբ հոգևոր սէրը։ Ով որ չի սիրեր, ով որ չունի այդ բարձր և գերազանց սէրէն, կը ստէ իր կոչումին, այսինքն ճշմարտութեան մէջ չի լինիր, ըստ Յովհաննէս Աւետարանչի մտածման նոյն իսկ, որ կ'ըսէ թէ մեր՝ ճշմարտութեան մէջ լինելը անկէ պիտի հասկցուի որ սիրենք զիրար։ Սէրն է կեանքին բուն նպատակը, և ոչ թէ ճշմարտութիւնը, կամ, ճշմարտութիւնը այնքան ատեն միայն նպատակը կ'ըլլայ կեանքին, որքան ատեն մի է կամ կ'ըլլայ սիրոյ հետ։ Շնորհք և ճշմարտութիւն, այսինքն սէր և ճշմարտութիւն. երկուքը մի են քրիստոնէական հաւատքին մէջ. Քրիստոս երկուքն ի միասին խառնեց միացուց փրկութեան սկզբունքին մէջ. Միածինը մարմին առաւ, Բանը մարդեղացաւ և մեր մէջը բնակեցաւ «լի շնորհօք և ճշմարտութեամբ». Աստուծոյ ողորմութիւնը և խաղաղութիւնը «ճշմարտութեամբ և սիրով» (Բ. Յովհ. 3) միայն մեզի հետ պիտի ըլլան իր որդիին միջոցաւ։ Ճշմարտութիւն և սէր. երկուքն ի միասին միշտ. ա՛տ է որ կը գեղեցկացնէ, կը լեցնէ և կ'արժեւորէ կեանքը։ Ճշմարտութիւնը՝ ինք մինակը՝ այսինքն առանց սիրոյ, ցամաք գիտութիւնն է,

որ կրնայ նաև սխալիլ. իսկ երբ սիրոյ հետ է, անսխալ գիտութիւն է։ Գիտութիւնը, առանց սիրոյ, կը հպարտացնէ, ինչպէս կ'ըսէ առաքեալը, մինչ սէրը՝ որ սիրով լի ճշմարտութիւնն է՝ կը τίκτει. կշռեցէք այս բառը, τίκτειν. ան կը նշանակէ կազմել, կանգնել, կառուցանել, ստեղծագործել, այսինքն դրական բան մը արտադրել։ Այսպէս ուրեմն, ճշմարտութեան մէջ (երբ լոկ մտածում է) ուռոյցք, հով, և ոչնչութիւն կայ. իսկ սիրոյ մէջ՝ իրականը, դրականը, կեանք, այսինքն գաղափար և գործ միանգամայն։ Ա՛յս է Պօղոսի վարդապետութիւնը, ա՛յս է նաև Յովհաննէսինը՝ որ կ'ըսէ թէ զԱստուած սիրողը միայն կրնայ ճանչնալ զԱյն։ Ու այսպէս, երկուքին միմեանց լրացուցիչ լինելը հասկցնելու համար մերթ սէրը կը ցուցնեն միջոց ճշմարտութեան, և մերթ ճշմարտութիւնը սիրոյ. ըսելու համար պարզապէս թէ ո՛վ որ ունի ճշմարտութիւնը, բայց չունի սէրը, չունի ճըշմարտութիւնն ալ։ Այդպիսի ճշմարտութեան մը տխրացած լինելու գիտակցութիւնն էր որ ըսել կուտար Պօղոսի. տեղ մը՝ «Գո՛յ յիս ճշմարտութիւն Քրիստոսի», և այլուր՝ «Է՛ յիս գիտութիւն Յիսուսի». Յիսուսի գիտութիւնը, Քրիստոսի ճշմարտութիւնը սէրն է միայն. այն սէրը՝ որուն առջև կը նուաստանան, կ'ոչնչանան մարդոց եւ հրեշտակաց իսկ գիտութիւնն ու խորհուրդը. և որուն զգացումով կը հրաշազարդէ ան Կորնթ. Ա. Թուղթին մէկ գլուխը, գրելով. «Եթէ ըղլեզուս մարդկան խօսիցիմ և զհրեշտակաց, և սէր ոչ ունիցիմ, եղէ ես իբրև պղինձ որ հնչէ, կամ իբրև զծնծղայս որ ղօղանջեն». ու այդ սէրը՝ ճըշմարիտ ճշմարտութիւնն է. ճշմարիտ ճշմարտութիւնը սէրն է. «Զի՞նչ է ճշմարտութիւն». այս հարցումին՝ այս է հիասքանչ պատասխանը։

Զայդ սովրեցուցած են մեզի մեր քրիստոնէական հաւատքը, քրիստոնէական կեանքը, քրիստոնէական պատմութիւնն ու փորձառութիւնը, քրիստոնէական բարոյականը, ու ասոնց ամենուն համադրեալ իրականութիւն քրիստոնէական սուրբ Եկեղեցին, և անոր՝ մեր կրօնական և ազգային խղճմտանքին առջեւ կենդանի և ոգեւորեալ կերպով միշտ սրտառուչ պատկերը՝ Եկեղեցին Հայաստանեայց։

Այդ դասն է որ այս խորախորհուրդ գիշերին մէջ ամէնքս ազգովին, ամէն տեղ խմբուած, քու յաւիտենական քարոզութեանդ բեմը, քու մշտնջենական եւ անպարտակիր պատարագիդ զոհարանն ու սեղանը դաւանուած խաչիդ առջև, կը ցանկանք առնել քենէ, Տէր իմ Յիսուս։ Դուն ճշմարտութիւնն ես, զի սէրն ես. սէրն ես, զի Աստուած սէր է, ու դուն որդի ես Աստուծոյ, և Աստուած ճշմարիտ. Թոյլ տուր որ ամէնքս բանանք մեր սիրտերը քու քաւչարար արեանդ հեղումին առջև, ամէնքս միասին լսելու համար դարձեալ մեր պատուականագոյն հօր և շնորհազարդ հայրապետին՝ Սուրբ Ներսէսի Շնորհալւոյ բառերով. «Սէր անուն Յիսուս, սիրով քով ճմլեա՛ սիրտ իմ քարեղէն». քու աստուածային սիրոյդ լոյսովը պայծառացուր մեր հոգիները. մեր մէջը ծագէ. և շնորհէ՛ որ քու անձիդ զգացումով սիրենք նախ զիրար, և ամէնքս այդպէս ի միութեան՝ զքեզ, և կարենանք ապրիլ սիրոյդ ճշմարտութեան մէջ։

«Զի՞նչ է ճշմարտութիւն». Թող աշխարհ իր ծաղրը խառնելով այդ հարցումին մէջ, նետէ զայն մեր ճակտին. մենք մեր դարաւոր հաւատքին վկայութեամբը պիտի շարունակենք լսել, ճշմարտութիւնը՝ սէրն է, ճշմարտութիւնը՝ արդարութեան համար կրուած տառապանքն է, ճշմարտութիւնը՝ նահատակութեան կեանքն

է, ճշմարտութիւնը՝ յոյսը, մխիթարութիւնը, խաղաղութիւնը, քաջութիւնը և հաւատքն է։ Թող մարդիկ պիղատոսաբար այպանեն այդ սէրը, իբրև հաւաքական ջղագարութեան վիճակ մը. մենք՝ աներկմիտ և անդրդուելի՝ նոյն այդ ճշմարտութեան՝ նոյն այդ սիրոյն համար դարերով զոհուած ազգի մը երկըրպագութիւնը կը բերենք քու խաչիդ, մարմինիդ այդ կախաղանին, բայց հոգւոյդ այդ ջահազարդ աշտանակին խորհուրդին սրբութեանը առջև, և կ'օրհնենք և կը փառաւորենք զՔեզ ընդ Հօր և ընդ Սուրբ Հոգւոյն. ամէն։

ՃՇՄԱՐԻՏ ԲԱՐԻԻՆ ԳՆԱՀԱՏԱՆՔԸ

«Տեառն Աստուծոյ քում երկիրպագցես, եւ զնա միայն պաշտեսցես»: (ՄՏԹ. Դ. 10).

Աւետարանի այս խօսքը խտացումն է Բ. Օրինացի մէկ հատուածին։ Ուրեմն, կարելի է ըսել թէ Հին և Նոր Կտակարաններու օրէնքին պատգամն է սա սկզբունքը թէ մարդս պարտի զԱստուած միայն պատուել, և անոր միայն ծառայել։ — Հետևաբար և, պատիւ և ծառայութիւն մատուցանել որ և է իշխանութեան՝ գաղափարի և անձի՝ որոնք իրենց նկարագրովը համաձայն են Աստուածային օրինաց։

Բոլոր արարածներուն մէջ մարդը միակն է որ կը բնորոշուի Աստուածայինին զգացումովը. կրօնքի հոգեվիճակը մարդուն միայն յատուկ է։ Այնպէս մը ըստեղծուած է անոր հոգին՝ որ չի կրնար գերին մնալ երկրաւոր վայելքներու, ոչ ալ յանձն կ'առնու որ աշխարհի հպարտութիւնները իսպառ տիրապետեն իր վրայ։ Աստուած է իր միակ և գերագոյն Տէրը, զոր միայն պարտի պաշտել, և չի կրնար Անկէ տարբեր ուրիշ տիրոջ մը ծառայել։

Աստուծոյ զգացումը, այսինքն Անոր հաւատալու ձգտումը ինքնաբերական է մարդուն մէջ. առանց մէկէ մը սորված ըլլալու այդ մասին, մարդս ինքնին՝ բնազդաբար կ'ունենայ այդ զգացումը. յետոյ ըստացուած ծանօթութիւնները կը լուսաւորեն միայն ինչ որ բնականէն կայ արդէն իր մէջ։ Անիկա, դեռ

մանուկ, կը հաւատայ Աստուծոյ, Գերագոյն Էակին, որմէ կախում ունի։ Դեռ բանականութիւնը չհասած իր մէջ, դեռ խորհրդածական ապացոյցներով առաջին պատճառին գոյութիւնը իրեն չբանաձևուած, կը հաւատայ Աստուծոյ։ Բոլոր ժողովուրդները, վայրենի կամ քաղաքակիրթ, կը հաւատան Աստուծոյ, այնպէս որ գիտունները կրօնքը, այսինքն Աստուծոյ և մարդուն յարաբերութեանց այս հաստատումը, կը նըկատեն մարդկային ցեղին յատկանշական գիծերէն մին։ — Հետևաբար, անաստուածները, աւելի ճիշդ՝ անոնք որ այդ անունին տակ կ'ուզեն ճանչցուիլ, և ճիգ կ'ընեն համոզուելու թէ Աստուած չկայ, չնչին թիւ մը միայն կը ներկայացնեն, աննշան փոքրամասնութիւն մը, որոնք մարդկային ընկերութեան մէջ անբնականութեան վիճակ մըն է որ կը պարզեն, նման անոնց, որոնք կենդանական կամ բուսական թագաւորութեան տիպերու եղաշրջումին մէջ կան, և ճիւաղներ կը համարուին։ — Մարդկային հոգին ինքնաբերաբար և բնականօրէն դէպի Աստուած կը թռչի միշտ, ինչպէս օդէն թեթև մարմինները դէպի երկինք կ'ելլեն, կամ ինչպէս երկաթին խարտոցուքները կը շարժին դէպի մագնիսը որ զիրենք կը քաշէ։

Կարելի է ուրիշ կերպով մըն ալ բացատրել մարդուն առ Աստուած ձգտումը. — Մարդկային սիրտը բնականօրէն կ'ուղղուի դէպի բարին։ Ճիշդ ինչպէս մարմինը բնականօրէն կը շնչէ և կը շարժի, վասնզի օգտակար են այդ գործողութիւնները իրեն համար, նոյնպէս հոգին բնականօրէն կը ցանկայ բարութեան։ Մանուկը, առանց մէկէ մը այդ մասին բան մը սորված ըլլալու, կը սիրէ իր ծնողքը և կը փափաքի որ առարկայ ըլլայ անոր սիրոյն. մարդ կը փափաքի իր

ազգին և հայրենիքին բարգաւաճումին. կը ցանկայ դաստիարակութեան և զարգացման, որովհետև ընազդօրէն և հետզհետէ նաև գիտակցօրէն կ՚ըմբռնէ թէ իրեն համար առաւելութիւններ կան ատոնց մէջ. կը սիրէ վերջապէս բարեկամը, որովհետև իրեն համար բարի կը կամենայ ան: Բայց այս ամէնը կրնան բարի ըլլալ ինծի համար բայց ոչ քեզի համար. կըրնան բարի ըլլալ ինծի և քեզի համար այսօր, բայց ոչ վաղը կամ ուրիշ անգամ մըն ալ. քու ծնողքդ միայն քեզի համար թերևս բարի է. այս կամ այն հայրենիքը իր օրէնքներովը և վարչական կազմովը մի միայն իր քաղաքացիներուն համար թերևս բարի է. դաստիարակութեան որ և է դրութիւն չի կրնար անպատճառ ամենուն համար հաւասարապէս օգտակար կամ բարի ըլլալ: Մերիններուն մեզի համար բարի ըլլալը գոհունակութեամբ տեսնելով և ընդունելով հանդերձ, հոգին ներքին լուռ գնահատանք մը, և երբեմն սքանչացումի մօտեցող համակրութիւն մը ունի սակայն այն բարիներուն համար որոնց շնորհքները իրենցներուն շրջանակէն դուրս ևս կը ծաւալի, և այն բարութիւններուն համար, որոնք ընդհանրութեան կ՚երթան, ամբողջ մարդկութեան օգտակար կ՚ըլլան: Ազգային բարերար մը կ՚ողջունենք սիրով և հպարտութեամբ, բայց համազգային բարերարի մը անունին առջև կը խոնարհինք յարգանքով: Որ է ըսել՝ հոգին յարաբերական բարիէն անդին բացարձակ բարիին ձգտումն ունի. յարաբերական բարին կրնայ որ և է կերպով կամ պարագայի մէջ չըլլալ բարի. բայց բացարձակ բարին չի կրնար չըլլալ բարի. ու զգացումն ու մտածումը, ձեռք ձեռքի, միասին բարիէ բարի, բարութենէ բարութիւն, լաւէն լաւագոյնին, լաւագոյնէն ամենալաւին վերելեակ անցքով մը այսպէս կ՚ուղղուի անդերազանցելիօրէն գերազանց բարիին, բացարձակ բարիին՝ ըստ փիլիսոփաներուն, որ Աստուած է՝ ըստ աստուածաբաններու, և մանաւանդ մեր լուսաւոր հաւատքին համեմատ: Այսպէս, կը տեսնուի ահա: Այսպէս բարիին ճամբովը ահա ի վերջոյ կը յանգինք Աստուծոյ համոզման. և որովհետև բարիին զգացումը և իղձը ամենէն բնական վիճակներէն մին է հոգւոյն, առ Աստուած մեր ձգտումը ևս կը կատարուի բոլորովին բնական ճամբով մը:

Հերիք է որ մարդ կարենայ երբեմն երբեմն մըտնել իր ներքին լռութեան, խորհուրդի իր սենեակին մէջ, Նարեկացիին բառովը, որ խղճին սրբարանն է, և, արտաքին որ և է վրդովիչ յուզումէ զերծ րոպէի մը մէջ հարցնել ինքզինքին թէ ո՞ւր և որո՞ւ կ՚ուղղուին սրտին ամենէն ազնիւ բերումները. ու ձայն մը, մեր էութեան ամենէն մաքուր ալքերէն ելած շշունչ մը պիտի ըսէ մեզի. «ուղղակի անոր որ միայն կրնայ լրացնել մեր կարիքները և իղձերը. լիուլի և տևական գոհացում տալ մեզի». Իսկ նա որ, յաւիտենապէս և յամենայնի բարի, կրնայ երջանիկ ընել զմեզ, զի իր ձեռքին մէջ են մեր հոգիին զսպանակները, նա ինքն Աստուած է, մեր երջանկութեան տէրն ու առարկան նոյն ատեն:

Ստոյգ է թէ յանկարծօրէն այդպէս մարդկային գիտակցութեան առջև կանգնած Աստուածը տակաւին ճոխացած չէ այն բոլոր յատկանիշներով, զորս յետոյ, օր մը, հաւատքին ընկերացող խորհրդածեալ մտածումը պիտի տայ անոր: Բայց փոյթ չէ. այդ վիճակին մէջ ալ անիկա մարդկային բնութիւնը ինքզինքէն դուրս քաշել և վեր բարձրացնել կրնայ: Առաջին այդ

զգացումը, հասարակաց ամենուն, որ ինքնաբերաբար՝ իբրև մաքուր լոյս մը՝ կը բացուի մարդկային հոգիին մէջ, կը բաւէ ցոյց տալու համար մարդուն թէ անարժան բան է անբան անասունին պէս մի միայն իր ստոր կիրքերը գոհացնելու համար ապրիլը․ կը բաւէ անիկա՝ հասկցնելու համար թէ եսասէր հեշտանքէն վեր պարկեշտ բարին կայ, զոր կարելի չէ ընդոտնել՝ առանց ինքզինքը անպատուելու, թէ անհատէն, ընտանիքէն և հայրենիքէն աւելի բարձր բաներ կան, թէ հայրենիքէն ալ գերիվերոյ նոյնիսկ կայ ընդհանուր քաղաքակրթութիւնը․ այսինքն թէ՝ անոր համար որ գիտէ հասկնալ բուն բարին՝ ամէն մարդէ և մարդկային ամէն խումբէ կամ բազմութենէ վեր կայ գերագոյն բարոյական բարի մը, որուն կը ստորադասուին սրտի բոլոր տենչանքները, մարդկային կորովին բոլոր ջանքերը։ — Ո՛վ որ կ՚ընդունի թէ այս այսպէս է, անոնցմէ է որոնք պահած են իրենց մարդկային արժանապատուութիւնը․ ով որ կը մերժէ զայն, ուրացած կ՚ըլլայ հոգիին ամենէն թանկագին այդ շնորհքը, նուաստացուցած՝ բարբարոսութենէն աւելի ստորին վիճակի մը մէջ ձգած կ՚ըլլայ ինքզինքը․ մինչ զայն ընդունողը լռելեայն դաւանած կ՚ըլլայ նաև թէ մարդը Աստուծոյ համար է ստեղծուած։ — Որովհետև զայն ընդունիլը խոստովանիլ է արդարև թէ ամէն ինչ որ մեր շուրջը կը գտնուի, ամենէն հասարակ բաներէն՝ փողոցին քարէն, անտառին ծառերէն, գրաստէն սկսեալ մինչև ինք՝ մարդը, ոչ մէկ բան ինքզինքին համար չէ եղած, և իր լինելութեան վախճանը իր մէջը չէ․ իսկ այս խոստովանութիւնը, որ ճշմարտութիւն է բոլորովին, մարդը անվրէպ կը պատրաստէ, իր գիտակցութիւնը բոլորովին իր մէջ պայծառանալէն ետքը, ազատօրէն, այսինքն առանց ինք-

զինքը ստիպուած զգալու, ինքզինքը ենթարկելու օրէնքներուն անոր որ ինքնաբաւ է, որ զերծ է ինքզինքը ուրիշ անձի կամ որ և է ուրիշ զօրութեան ենթարկելու հարկէն․ այսինքն, ըսե՛նք, անոր՝ որ գերագոյն բարիի հանգամանքովը նոյնիսկ Գերագոյն Էակն է, և որուն համար մարդկային միտքը միակ բառ մը ունի՝ թէև մէն մի լեզուի մէջ տարբեր ձայնով արտաբերուած՝ Աստուած:

Ուստի, նայեցէք միայն ձեր աչքին առջև և ձեր շուրջը եղած բաներուն, և խորհեցէք միայն․ անոնք այսօր կան, բայց վաղը՝ ոչ․ ուրեմն իրենք իրենցմով չէ որ կը լինին կամ եղած են անոնք, և եթէ լինին իսկ, չեն կրնար իրենք իրենցմով տևել։ Ուսկի՞ց կ՚առնուն իրենց գոյութիւնը․ իրենց պէս միևնոյն բնութիւնը ունեցող էակէ՞ մը․ եթէ ըսենք այդպէս, դժուարութիւնը ոչ թէ լուծած այլ ետ մղած կ՚ըլլանք միայն․ իսկ եթէ ըսէք՝ իրենց աննման, հիմնականօրէն տարբեր բնութեամբ էակ մըն է որ տուած է գոյութիւն անոնց, արդէն իսկ յայտարարած կ՚ըլլաք միայն Աստուծոյ գոյութիւնը։ — Վասնզի Աստուած, իր սահմանումովը նոյնիսկ տարբեր կարգի էակ մըն է անոնցմէ՝ որոնք իրենց գոյութեամբը միայն ունին իրենց սեպհական իրականութիւն մը։ Մինչ ինքը, Աստուած, է Նա՝ որ Է։ Բոլոր անոնք որ չեն Աստուած, գոյութիւնը ունին. Աստուած ոչ թէ ունի գոյութիւնը, այլ գոյութիւնը ինքն իսկ Է: «Երբ, ըսաւ Տէրը Մովսէսի, Իսրայէլի որդիները քեզի հարցնեն թէ Ես ո՛վ եմ, ըսէ՛ իրենց ինչպէս ահա կ՚ըսեմ քեզի․ Ես այն եմ, որուն ամբողջ սահմանումը սա միակ բառին մէջ է․ Եմ, որ Էն»։ — Եթէ պատահի որ ի ծնէ կոյրերու դպրոց մը այցելէք, ու խօսակցու-

թեան մտնելով անոնցմէ մէկին հետ, լսէք որ անիկա բնութեան գեղեցկութիւնները կը նկարագրէ, ու նոյն իսկ ծիածանին գոյները կը համրէ քեզի իրենց երփնագեղ շարուածքին համեմատ, ի՞նչպէս կը բացատրէք այդ անակնկալը․ կրնա՞ք խորհիլ երբեք թէ անիկա պէտք է այդ մասին տեղեկութիւններ ստացած ըլլայ որ և է մէկէն իր ընկերներուն, որոնք բոլորն ալ, սակայն, գիտէք թէ վիճակակից են իրեն, և զուրկ՝ տեսնելու կարողութենէն․ ու չէ՞ք մտածեր թէ ուրիշ մը, աւելի բախտաւոր, որ իր աչքովը կրնայ տեսնել Աստուծոյ պարգեւներուն գեղեցկութիւնը, պէտք է նկարագրած և բացատրած ըլլայ այդ ամէնը անոնց։

Մեր փորձառութեան շրջանակին մէջ եղած բոլոր էակները ի ծնէ կոյրերու պարագային մէջ են․ անոնք ունին իրենց գոյութիւնը այնպէս ինչպէս ի ծնէ կոյրը իր յիշողութեանը մէջ ունի գոյներու բառերը․ և ինչպէս որ անիկա ուրիշէն է սովրած ինչ որ տեսողութեան զգացողութենէն զուրկ իր բնութիւնը պիտի չկարենար ինքնին ճանչնալ, այդ էակներն ալ, չկարենալով իրենք իրենցմէ ունենալ գոյութիւն, պէտք է զայն ընդունած ըլլան իրենցմէ տարբեր՝ իրենց բնութենէն տարբեր և բարձր բնութիւն մը ունեցող էակէ մը, որ զայն ունեցած ըլլայ ինքն իրմէ, այսինքն առանց զայն ուրիշէն առած ըլլալու․ պէտք է ուրեմն որ եղած ըլլայ էակ մը, որ հեղինակն եղած ըլլայ անոնց գոյութեան․ ու այդ էակը կը կոչուի Աստուած։

Եկեղեցւոյ պատկառելի պաշտօնատար մը այս նիւթին վրայ այս կարգի հոյլ մը խորհրդածութիւններ հիւսելէ վերջ, յանկարծ իր խօսքը կ'ուղղէր իր ունկնդիրներուն մէջ երեւցող գործաւոր և ճարտարագէտ արուեստաւորներուն, և կ'ըսէր․ Ձերն է հիմակ

խօսքը, հիւսներ, որմնադիրներ, դարբիններ, որ մեր բնակարանները, հանրային շէնքերը, եկեղեցիները, շոգեշարժ կառքերը և հոյակերտ կամուրջները կը կառուցանէք․ ի՞նչ պիտի ըսէիք դուք եթէ գտնուէր մէկը որ ուրանար այդ բոլոր ձեր բարձրացուցած գեղեցկութիւններուն և ամրութիւններուն՝ ձեր ձեռաց, ձեր աշխատանքին, ձեր տաղանդին արդիւնքն ըլլալը, և յայտարարէր թէ անոնք իրենք իրենցմէ յառաջ եկած և կազմուած են բոլորովին։ — Բայց ի՞նչ է ինքնին մարդկային բազուկներու, մարդկային ճիգերու արդիւնք եղած գործ մը․ ի՞նչ՝ մեքենայ մը կամ մեքենական կազմած մը, ի՞նչ է տուն մը կամ հոյակերտ տաճար մը՝ բաղդատմամբ անհունապէս բազմամասն իր գործարանաւորութեան մէջ սքանչելի ներդաշնակութեամբ փառաւոր այն հրաշալիքին որ բնութիւնն է ինքնին։ — Որչափ գիտութիւնը կը կատարելագործէ իր հետախուզութեան միջոցները, որչափ գիտունը, անդադար աւելի լաւագոյնին վերածուած հեռաւոր երակներու միջոցաւ կ'աճեցնէ մարդկային աչքին տեսողութեան բնական զօրութիւնը, որչափ իր մանրախոշորացումներու շնորհիւ կը թափանցէ գործարանական և ոչ-գործարանական զոյգ թագաւորութեանց գաղտնիքներուն մէջ, այնքան աւելի յստակօրէն կ'երեւի թէ կարգ մը եւ տեւականութիւն մը կայ բնութեան անհուն եւ անդադրում բաղկացութիւններուն մէջ։ — Ի՞նչպէս համարձակիլ այդ ամէնը վերագրել կոյր դիպուածի մը, որմէ անկապակցութեան թոհուբոհը միայն պիտի կարենար յառաջ գալ։ Ոչ․ կարելի չէ այդ տիեզերական կարգն ու ներդաշնակութիւնը ըմբռնել առանց օրէնքի մը․ իսկ ուր օրէնք կայ՝ հոն գիտակցութիւնը կայ օրէնսդիրի մը, ու այդ օրէնսդիրը՝ այդպիսի հրաշալի կազմակերպութեան մը մէջ,

ոչ այլ ոք կրնայ լինել, եթէ ոչ ԱՍՏՈՒԱԾ։ Ոչ միայն մեր հաւատքը, այլ նաև աշխարհի կարգին գիտական ըմբռնումը կը հաստատէ ամենախմաստուն և ամենաբարի Աստուծոյ մը, ուրիշ բառով՝ Նախախնամութեան մը գոյութիւնը։

Եթէ ճշմարիտ է այս ըմբռնումը, ինչպէս համոզումը պէտք է ըլլայ ամենուս, եթէ փրկարար է Աստուծոյ հաւատքին ներգործութիւնը մեր գոյութեան և բարոյականին համար, ի՞նչ պիտի ըլլար աշխարհի և մարդկային ընկերութեան վիճակը, եթէ անաստուածութիւնը ըլլար մարդկութեան իրաւակարգը։ — Հարցում ահաւոր, որուն պատասխանը կրնանք քաղել մեծ Առաքեալին առ Հռովմայեցիս թղթին ինչ ինչ տողերէն և մեր իսկ փորձառութենէն և խղճմտանքէն։

Իր ժամանակին, իր աչքին առջև ունէր տակաւին Պօղոս մարդիկ, որոնք վախնալով բարոյական այն պարտականութիւններէն՝ զորս իրենց պիտի հարկադրէր ճշմարիտ Աստուծոյ հաւատքը, Արարիչին տեղը կը դնէին արարածը, և անսահման իմաստութեան և բարութեան տեղ՝ ցնորական իմացումներ։ Տեսէք ի՞նչպէս կը նկարագրէ ան զանոնք. «Մոլորեցան իրենց մտածումներուն մէջ, ու թոյլ տուին որ իրենց սիրտերը չարին խաւարին մէջ սուզուին անմտօրէն։ Ինքզինքնին իմաստուն համարեցին, ու կորսնցուցին առողջ դատողութիւննին. որովհետև անփոյթ գտնուեցան զԱստուած ճանչնալու համար, Աստուած զանոնք ձգեց իրենց չարասէր զառածանքին մէջ, ու անոնց կեանքը լեցուեցաւ անարժան գործերով, անիրաւութեամբ, անզգամութեամբ, ագահութեամբ, չարութեամբ, նախանձով, մարդասպանութեամբ, ատելութեամբ, չարաբարոյութեամբ։ Ամէնքն

ալ դարձան քսու, չարախօս, Աստուածատեաց, թշնամանող, ամբարտաւան, ամբարհաւաճ, չարահնար, իրենց ծնողքը անարգող, անմիտ, ուխտադրուժ, անագորոյն, անգութ, անսիրտ մարդեր. որոնք թէև հասկցած էին թէ այդպիսի վարք ունեցողները մահուամբ կը պատժուին Աստուծմէ, բայց նորէն ոչ միայն իրենք կը կատարէին այդպիսի բաներ, այլ նաև ընողներուն ալ գործակից կ'ըլլային»։

Ահա՛ անաստուածութեամբ ապականած ընկերութեան մը կեանքին պատկերը։ Ճշմարտութեան օրէնքն է որ կ'անարգեն, այս պատճառաւ իրենց կեանքը կը վերածուի անօրէնութեան. Աստուածային հեղինակութիւնն է որ կը մերժեն, ատոր համար իրենց կենցաղը կը դառնայ իրական և ամենէն յուսահատեցնող անիշխանութիւնը։

Ոչ միայն Առաքեալն է որ կը յայտարարէ զայս մեզի, այլ հեռաւոր և մերձաւոր ժամանակաց պատմութիւնը։ Մեծ յեղափոխութեանց ընթացքին, ամենէն մեծ և քաղաքակրթուած ազգերուն մէջ նոյնիսկ, երբ կիրքերու շղթայազերծուած փոթորիկին մէջ մոռցուեցաւ ամէն կարգ ու կանոն, պատիւ և բարոյական, կրօնք և Եկեղեցի, ի՞նչպէս իրենց հիմերէն սասանեցան ընտանիքն ու ընկերութիւնը, ի՞նչ զարհուրելի անկումի մատնուեցան գիտութիւնն ու քաղաքակրթութիւնը։ Եւ յետոյ, մեր իսկ անմիջական փորձառութեան շրջանակին մէջ, այն դասակարգերուն մէջ, ուր սխալ հասկցուած կրթութեան և զարգացումի մը խանդ, ճաշակի չափազանցուած նրբութեանց նախասիրութիւններ յետին կարգին վրայ կը մղեն Աստուծոյ մտածումը և կրօնի զգացումը, կեանքի հետզհետէ հեթանոսական դարձած գնացքի մը մէջ, ինչպէս կ'իյնայ բարոյականը, տեղ տալով նիւթա-

պաշտ հաշիւներու վրայ կազմուած ընկերային կապերու. ի՛նչպէս վստահութիւնը կը պակսի օրէ օր, ու ի՛նչպէս երիտասարդութիւնը, ժողովուրդի մը ապագային այդ ամենէն անոյշ ծաղիկը, կը թառամի տարուէ տարի, թմրած խղճմտանքի, այլոց հանդէպ պարտականութեան զգացման ջնջումի տեսարաններ յառաջ բերելով շարունակ մի՛ն քան զմիւսը աւելի տխուր։

Ի՞նչ պիտի ըլլայ անաստուած կեանքի մը հետեւանքը. ունայնութիւն ունայնութեանց. ամենէն թշուառ վիճակը, ամենէն ահաւոր աղէտքը զոր կարելի ըլլայ երբեք երեւակայել. վասզի, ինչպէս ըսուած է, Աստուած տիեզերական կեանքն է, ծագումն ու վախճանը բոլոր կեանքերուն, յաւիտենական և անշարժ օրէնքը, որուն շնորհիւ կը զարգանայ և կը յառաջդիմէ ամէն բան։

Օ՜հ, սոսկա՛նք միայն այդպիսի պատկերէ մը. թոյլ չտանք որ աւերիչ խորհուրդներ ի վերջոյ իրենց խաւարին մէջ սուզեն՝ խեղդեն ինչ որ բարի ըղձանքներ և մաքուր հաւատքի բերումներ չինած կազմած են մեր մէջ իբրև սրտի և հոգիի շնորհ և գեղեցկութիւն։

Դնե՛նք Աստուծոյ գաղափարը, մեր կեանքի հորիզոնին ամենէն մաքուր բարձրակէտին վրայ, որպէսզի իր լոյսին մէջ տեսնենք Ճանապարհը, և ճանչնանք Ճշմարտութիւնը։

Յիշե՛նք միշտ զի՛նքը, Իր սիրովը միշտ կազդուրենք մեր սիրտը, խելամուտ լինել ջանանք Իր խորհուրդներուն, և Իր սուրբ կամքին գործադրութեամբը երկրի վրայ, մեր բովանդակ կեանքը ընենք օրհնութիւն Իր սուրբ անուան, կամքին և փառաց, յաւիտեանս ամէն։

Ս. ՀՈԳԻԻՆ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆԸ

«Ե՛կ, շունչ, ի չորից հողմոց, եւ շնչեա՛ ի մեռեալս յայսոսիկ, եւ կեցցեն». (ԵԶԵԿ. ԼԷ. 9).

Սրտագրաւ զօրութիւն մը կայ այս բառերուն մէջ. նուիրական սպասումի մը սարսուռը կ'անցնի անոնց մէջէն. անոնք կ'արտայայտեն գերազանց պարգեւի մը խուզարկումը. ու կը բանան օրհնութիւններու ճամբան։

Ոգեկոչութիւն մըն է ան, որ կը պարունակէ նաև խոստովանութիւն մը։ Մարգարէն, Հոգիի մարդ, գիտէ ի փորձոյ թէ ինքը, մինակը, ոչինչ է. թէ չի կրնար տիրել իր բնութեանը, յաղթել իր տկարութիւններուն, մնալ հնազանդութեան մէջ։ Բայց երբ Հոգին կը մղէ զինքը, ինքը կարող կ'ըլլայ խօսելու, գործելու։ Կը ճանչնայ՝ զի պատգամ մը աւանդուած է իրեն. կը հասկնայ՝ զի լոյս մը շնորհուած է իրեն. կրնայ՝ զի զօրութիւն մը փոխանցուած է իրեն։

Մարգարէն կը կանչէ Հոգիին. վասնզի ապացոյցներ ունեցած է թէ նա է միակ ոյժը որ կը խորտակէ ճակատագիրը, կը ջնջէ չարը, և կը նուաճէ մահը։

Խոստովանութիւն նուաստացուցիչ. որ կը հարկադրէ մարդը հաստատելու իր ապիկարութիւնը, որ կը ստիպէ զայն ճանչնալու իր մեղքը, որ կը պարտաւորէ զայն ոտքին տակ առնելու իր հպարտութիւնը։ Բայց խոստովանութիւն նոյն ատեն փրկարար. վասնզի նա որ այդպիսի ոգեկոչութիւն մը կ'ընէ, ցոյց կուտայ թէ ըմբռնած է Ս. Հոգիին մեծութիւնը, և թէ կրցած է անոր մէջ գտնել փրկութեան աղբիւրը եւ

յարութեան երաշխիքը. ու գիտէ թէ միայն Հոգին է որ կը կենագործէ, և թէ ատո՛ր համար է որ անոր դիմած է, և անոր վեհագոյն ներգործութեանը ենթարկած ինքզինքը։

Հին Ուխտի մարդու մը այս դատումը, այս մտքի հասունութիւնը, այս փորձառութիւնը կը շուարեցնէ զմեզ։ Ի՞նչ խոստովանութիւն է այն զոր մենք ըրած ենք կամ կրնանք ընել, մենք՝ որ Աւետարանի վերջնական յայտնութիւններն ընդունած ենք։ Նոյնքան անկեղծ, նոյնքան արմատական, նոյնքան սրտագին, նոյնքան կատարեալ, ու նոյնքան սրտառո՞ւչ է այդ խոստովանութիւնը մեր մէջ։

Այս ոգեկոչութիւնը յայտնագրութիւնն է տեսիլքի մը. Անիկա Եզեկիէլի կուտայ խոյանքը և քաջութիւնը, որոնց պէտք ունի անիկա, իր պաշտօնը շարունակելու համար։ Անով անիկա Տեսանող կ'ըլլայ։ Ճակատագրին եւ մահուան հայեցողութեան տեղ, անոր հոգիին մէջ կը ծագի ազատումին և կեանքին յայտնութիւնը։ Տեսիլք հրաշալի, որ կը յայտարարէ գերբնականին յաղթանակը։ Պատկեր՝ որ կ'անցնի կը գէ ինչ որ երևակայութիւնը կը յղանայ։

Որքա՜ն լայն է անջրպետը փտութեան և անապականութեան, միսին և Հոգիին, մարդկային սահմանափակումներուն և աստուածային անհունին միջև։

Եզեկիէլ տեսաւ, որովհետև խոստովանեցաւ իր անկարողութիւնը և եղկելիութիւնը։ Օրինաւոր եւ սիրտբաց խոստովանութիւնը կը պատրաստէ և կարելի կ'ընէ երկնաւորին փառքին տեսիլը։ Հոգիին միջամտութեան արդիւնքներն ու մեծագործութիւնները հաւատքին միջոցաւ տեսանելի կ'ըլլան։ Այդ տեսիլքը ինքզինքը կը հարկադրէ անո՛ր միայն, որ ճանչցած է

իր բարոյական տկարութիւնները. ան կ'ուղղէ զինքը իր ճամբուն մէջ, կը բռնէ զինքը իր գայթումներու միջոցին, ու կը պահէ զինքը ճշմարտութեան մէջ։ Իրմով՝ այլ ևս լուսաւորուած, արթնցած և համոզուած մըն է ան։ Ոչ մէկ բան չի կրնար այլ ևս կասկածելի դարձնել անոր, հոգևոր իրականութեան գոյութիւնը և ամենակարողութիւնը. ո՛չ ոք չի կրնար ջնջել անոր սրտին մէջ քանդակուած ստուգութիւնները, ո՛չ ալ խախտել այն որոշումները, զորս այդ ստուգութիւնները ծնած են անոր մէջ։

Պենտեկոստէն, Հոգեգալուստը, այսօր նորէն մեզի կը բերէ մահուան վրայ յաղթանակ տանող կեանքին, և մեղքը իր որջին մէջ անշարժացնող շնորհքին տեսիլը։ Այդ տեսիլքը եկած գտա՞ծ է, և համոզած ու լուսաւորա՞ծ է արդեօք մեզ ալ։ Մեր անձերուն ու մեր կրօնական կեանքին մէջ կը տեսնե՞նք յաղթող Հոգին։ Տիրապէս կը թագաւորէ՞ անիկա մեր նուաստացած մարմիններուն և մեր քնացած հոգիներուն վրայ։ Կը ճանչնա՞նք մեր մէջը անոր ամէն ակնկալութենէ գերիվերոյ և անսահման հնարաւորութիւնները, իր կատարեալ և միայուն ստեղծագործութիւնները։

Այդ ոգեկոչութիւնը աղօթք մըն է վերջապէս։ Աղօթք մըն է ձևով և բովանդակութեամբ։ Ամենէն գեղեցիկ աղօթքն է ան. որովհետև ոչինչ կայ աւելի մեծ քան կեցուածքը էակի մը, որ իր թշուառութիւնը կը խոստովանի Աստուծոյ առջև, և որ կը խոնարհի դէպի փոշին, Աստուծոյ հոգին ընդունելու համար։ Ի՜նչ շքեղ տեսարան այդ պատկերը, զոր հիացկոտ նայուածքով կը դիտեն հրեշտակները, և զոր Աստուած ինքնին իր ներկայութեամբը կը պատուէ իր Հոգիին միջոցաւ։

Ամենէն բարձր աղօթքն է ան. վասնզի ձգտումը և հետազօտութիւնն է գերազանց և կենսական շնորհին, որ կուտայ սիրոյ և սրբութեան լրութիւնը, եւ որ մեր տրամադրութեան ներքև կը դնէ Քրիստոսի բոլոր անչափելի հարստութիւնները։

Ամենակարեւոր աղօթքն է ան։ Առանց Հոգիին ներգործութեանը, ամէն ջանք, լաւագոյնը և ամենէն անշահախնդրականն անգամ, ընդունայն է և սին։ Ան միայն կարելի և ազդու կ՚ընէ քրիստոնէին անկեղծութիւնը. ա՛ն միայն Աւետարանին քարոզութեան կուտայ համոզիչ և նուաճող զօրութիւն մը. ա՛ն միայն Եկեղեցին կենդանի և փառաւոր մարմինը կ՚ընէ Քրիստոսի։

Եկո՛ւր, Հոգի, շնչէ՛ չորս հովերէն, շնչէ՛ զմեզ արթնցնելու համար մահուան քունէն, ոտքի հանելու համար մեռելները որոնք կը գտնուին եկեղեցիներուն մէջ ալ, յայտնելու համար կենդանի մեծապայծառ լոյսը։

Եկո՛ւր, որպէսզի տեսնենք քու յաւիտենական յաղթութիւնները. եկո՛ւր, որպէսզի ընդունինք քու արքայական կնիքդ. եկո՛ւր մեզի հետ բնակելու համար ընդ միշտ։

“ԳԼՈՒԽՆ ՈՏԻՑ ԽՈՆԱՐՀԵՑԱՒ,
ԶԻ ԶՊԱՏՈՒԻՐԱՆ ՔՈ ՄՈՌԱՑԱՒ„

ՇՆՈՐՀԱԼԻ

Շնորհալի, իբրեւ գերզգայուն սիրտ եւ գերիմաց միտք՝ որ սքանչելի ձիրքն ունի բառի մը պզտիկ պատկերին մէջ ամփոփելու խտացնելու բարձր ճըշմարտութեան մը գաղափարը։

Կեանքի ամէն վիճակ, ամէն գործ, ամէն զօրութիւն, ամէն առաւելութիւն, արդիւնք է կանոնաւորութեան և կարգի. թէ՛ բնութեան մէջ և թէ՛ մարդուն մէջ ամէն գեղեցկութիւն, ամէն արդիւնաւորութիւն ծնունդ է օրէնքի մը։ Աստղերը, արեւը կը դառնան ծիրի մը վրայ. բուսականութիւնը կ՚աճի՝ օրէնքի մը համեմատ. խանգարուած միտք մը չի կրնար դատել. խռոված սիրտ մը չի կրնար սիրել. խաւարի մէջ խղդուած խիղճ մը չի կրնար զգալ արդարութիւնը։

Բայց այս կանոնաւորութեան և կարգի վիճակը ամենէն աւելի մարդուն՝ Աստուծոյ պատկերովը և նմանութեամբը դրոշմուած այս բարոյական և բանաւոր էակին մէջ է որ երևան կուգայ. իբրև նպատակի մը սահմանուած կամ կոչումի մը մղուած գիտակից էակ, անիկա իր բնական կազմուածքին և հոգեկան յօրինուածքին մէջ տեսակ մը կանոնեալ կազմակերպութիւն է. իր մարմինին կառուցուածքը այնպէս մը շինուած է, որ անոր բոլոր մասերը, իրարու հետ համագործակցութեան մեքենականութեամբ մը, ամէնքն ալ կը ձգտին այդ կոչումին կամ նպատակին իրագործութեանը։ Այդ մասերու մէջ կան որ դէպի դուրս շարժումը կատարելու կը ծառայեն, ուրիշներ՝ դէպի

ներս շարժումը, ուրիշներ՝ շէնքին ամրութիւնը կ՚ապահովեն, ուրիշներ՝ անոր ներքին աճումը, ուրիշներ՝ նորոգութիւնը, ուրիշներ գործողութիւնը, ևայլն։ — Ու մարմինին առողջ, անվրէպ, ուղիղ և արթուն պաշտօնավարութիւնը հետևանքն է իր ֆիզիգական կազմին կանոնաւորութեան։

Բայց կարգի և կանոնաւորութեան հրաշալիքը մարդուն աւելի հոգեկան կազմութեան մէջ է որ ի հանդէս կուգայ։ Նիւթական այդ պատեանին մէջ, որ մարմինն է, կայ՝ կ՚ապրի զգացող, խորհող, ճանչցող, դատող, կամեցող, ինքզինքին գիտակից, անտեսանելի այլ իմանալի զօրութիւն մը, որ օրէնք է ամբողջ իր էութեամբն ու ինքնութեամբը. տեսակ մը ներքին իշխանութիւն, կամ, ինչպէս հին մեծ փիլիսոփան պիտի ըսէր, Հասարակապետութիւն, ուր ամէն գործ կը կատարուի նախագծուած պայմաններու և յարաբերութեանց պատճառականութեամբ, վերէն վար՝ հրամանակարգ տնօրինութիւններով, վարէն վեր՝ համակերպական յօժարութեամբ, ընդհանուր ներդաշնակութեան մը մէջ, և այդ ամէնը՝ գիտակցութեան լոյսի մէջ, այսինքն գոգցես իրերահասկցողութեան, փոխադարձ հաւանութեան և սիրոյ անոյշ հասկացողութեան մթնոլորտի մը մէջ։ Զգտում և հաւատք, մտածում և համոզում, կամք և քաջութիւն, յանձնառութիւն և ուխտ, սէր և դիւցազնութիւն հոն զիրար կ՚արթնցնեն կամ զիրար կը համակշռեն անդադար։ Աշխարհ մը ամբողջ, տիեզերք մը բովանդակ, որուն մէջ կը թագաւորէ գերագոյն իմաստութեան մը օրէնքը․ այսինքն կարգի և կանոնաւորութեան, այսինքն կազմակերպեալ ներդաշնակութեան վիճակ մը, որուն միակ առաւելութիւնը ֆիզիգականին վրայ՝ իր գիտակցական ըլլալն է լոկ․ մարմինին մէջ օրէնքը

կը կատարուէր՝ ինչպէս մեքենային մէջ, կոյր կանոնաւորութեամբ, իսկ հոն՝ որ հոգիին պարունակն է, ամէն ինչ տեղի կ՚ունենայ գիտակցութեան լոյսին մէջ, բանաւորապէս անհրաժեշտ, բայց բարոյապէս ազատ իրականութեան մը մէջ։

Բայց ինչ որ ամենէն աւելի աչքի կը զարնէ հոս, այն իրողութիւնն է որ բարձրէն տրուած հրաման մըն է իսկապէս որ կ՚ուղղէ և կը վարէ ամէն ինչ․ միտքն է այդ հրամանատարը, մարդուն մէջ զԱստուած ամենէն աւելի յիշեցնող այդ կարողութիւնը․ խորհուրդը՝ որուն զգացողութիւնը իր բոլոր կարելիութիւնները ի սպաս կը դնէ յանկարծ․ միտքը՝ այսինքն գլուխը, զգացողութիւնը՝ այսինքն սիրտը․ մէկը ղեկը՝ որ ճամբան կը ցուցնէ, միւսը՝ շոգեշարժ ույժին ընդունարանը, որ իր զսպանակները շարժման մէջ կը դնէ յանկարծ․ ու հոգիի կեանքը կը մտնէ իր լրութեանը մէջ։ Իր լրութեան մէջ է հոգիի կեանքը, երբ միտքն է որ կը վարէ զայն, երբ սէրն է որ կ՚ոգևորէ զայն, երբ հոգւոյն բոլոր միւս մեծ ու փոքր կարողութիւնները կը սպասարկեն իրեն, ներդաշնակութեան եւ խաղաղութեան, կարգի եւ կանոնաւորութեան ուղղութեան մը վրայ, որ օրէնքն է նոյնիսկ, այսինքն Աստուծոյ կամքը ինքնին։

Գլուխը իր դերին մէջ, պայծառ, որոշ, սուրբ․ սիրտը իր դիրքին վրայ, կենդանի, մաքուր, ազնիւ․ միւս ամէնքը, յօժարութիւններ, միտումներ, կամէութիւններ, ուշադրութիւն, երևակայութիւն, հոգեբանական բոլոր երկրորդական ու երրորդական վիճակներ, ամէնքը իրենց շրջանակին մէջ, իւրաքանչիւրը իր գիծին վրայ․ ա՛յն ատեն միայն կեա՛նքն է կեանք, բանաւոր և ազատ էակի մը արժանի կացութիւնը։ Տարբեր որ և է վիճակ, որ խանգարումը պիտի

ձլինէր կարգին և կանոնաւորութեան, արհամարհումը պիտի լինէր մարդուն վրայ տպաւորուած Աստուծոյ պատկերին։

«Գլուխն ոտից խոնարհեցաւ, զի զպատուիրան քո մոռացաւ»։ Շնորհալիին մտածութեանը մէջ կար ամբողջ այն խորհրդածութիւնը, որուն երանի՜ թէ ես կարողացած ըլլայի՝ իմ այս տկար խօսքերովս՝ տալ դոյզն մէկ պատկերը գէթ։ Այդ խօսքովը ան ըսել կ'ուզէ, գլուխը պէտք չէ առաջնորդուի ոտքերէն. բայց ուշադրութի՛ւն. խօսքը իշխանութեան կամ պաշտօնի իրաւունքներու գործադրութեան վրայ չէ։ Խոր բայց պարզ խօսք մըն է ան, որուն իմաստն է այս. խորհուրդը կամ մտածումն է որ պիտի վարէ մարդը իր կեանքին մէջ, սիրով քաղցրացած լուծի մը ներքև, և ոչ թէ հաճոյքը, հեշտանքը, սխալ հասկցուած վայելքը, որ մեղքն է։

Ու անմիջապէս կ'աւելցնէ. «զի զպատուիրան քո մոռացաւ». գլուխը այն ատեն կը ստորնանայ՝ կը խոնարհի, և ոտքը ղեկավարի դերին մէջ կը մտնէ, երբ կը մոռցուի Աստուծոյ պատուէրը. երբ կարգն ու կանոնաւորութիւնը կը խառնակուին մարդուն հոգեկան կեանքին. ևն.։

‘‘ԳԱՆՁԻԴ ԾԱԾԿԵԼՈՑ՝ ԳՏՈՂ ԶԻՍ ԱՐԱ,,

ՇՆՈՐՀԱԼԻ

Հոգիին ամենէն բնածին հրայրքն է Աստուծոյ զգացումը. բոլոր բնազդներուն խորագոյնը և ամենէն վսեմականն է ան. և նոյն ատեն մարդկային արժանաւորութեան ամենէն բարացուցականը. ատոր ամենէն գեղեցիկ ապացոյցն է կրօնի զգացման տիեզերականութիւնը. չկայ սիրտ մը, որուն անծանօթ մնացած ըլլայ այդ ազնուական կիրքը. չկայ ժողովուրդ մը, որ անկրօն լինի իրապէս և իսկապէս. կրօններու պատմութիւնը և փիլիսոփայութիւնը գերազանցօրէն կը հաստատեն ասիկա։ Ինչպէս ծաղիկը արեւին կը դառնայ առաջին անգամ, գիշերէն իր բաժակը վեր առած ատեն, նոյնպէս սիրտը Աստուծոյ խորհուրդովը կը տրոփէ՝ գիտակցութեան զարթումի առաջին րոպէին։ Մանկութենէն մինչև պատանեկութիւն, և յետոյ մինչև չափահասութիւն, մտքի պատճառախնդիր հետաքրքրութեան բոլոր յաջորդական շարժումներուն մէջ, ամենէն կենդանի՝ ամենէն ոգևորուած և ամենէն ինքնաբերական հարցումը կը հոլովուի խորհուրդներու խորհուրդին շուրջը, կ'ուղղուի պատճառներու պատճառին, այսինքն Աստուծոյ, իբրև ծածկուած մեծութեան մը, պահուած զօրութեան մը, թաքուն գանձի մը զոր կ'ուզենք աւելի մօտէն ունենալ և ճանչնալ ամէն վայրկեան։

Հոգիին այս վիճակն է որ Սուրբն Շնորհալի այնքան անոյշ քնքշանքով լեցուն պսպղուն փոքրիկ պատկերի մը մէջ կը շողացնէ, «Առաւօտ լուսոյ»ի

Գ. տունին մէջ քնարերգելով. «Գանձիդ ծածկելոյ գտող զիս արա». — Դուն որ ողորմութեան, այսինքն սիրոյ, ծածկեալ գանձն ես, կարողութիւն շնորհէ ինծի կարենալ գտնելու զքեզ. թող ապարդիւն չանցնին զքեզ գտնելու համար իմ թափած ջանքերս. թող ընդ վայր չանցնին օրերը կեանքիս, զոր ես կ'ուզեմ ամբողջովին քու անձիդ, քու խորհուրդիդ, քու զօրութեանդ, իմ մահկանացու աղքատիկ բնութիւնս հարստացնող գանձիդ գիւտին կամ հետազօտութեանը նուիրել: Աստուած ծածկուած բայց ճշմարիտ մեծութիւնն է: Հոգիէ հոգի՝ հանճարէ հանճար անժխտելի ազգականութիւններ կան, որոնք ժամանակին անջրպետին եւ ցեղային զանազանութեանց մէջէն յանկարծ կը զգացնեն իրենց գոյութիւնը. զարմանալի չէ ուրեմն որ մեր Ս. Հայրապետէն վեց դար ետքը, ԺԸ. դարուն, Ֆրանսացի գնահատուած մատենագիր մը, Ռասին որդի, ինքն ալ այլապէս շնորհալի բանաստեղծ մը, կրօնի գաղափարին նուիրած իր մեծ քերթուածին մէջ նոյն գաղափարը կը յայտնէ, երբ կ'ըսէ. «Այո՛, ծածկուած Աստուածն է այն Աստուածը, որո՛ւն իսկապէս պէտք է մենք հաւատանք: Ու թէև ծածկուած է ան, բայց բազմահոյլ վկաներ կան՝ Անոր փառքն ու ճշմարտութիւնը մեզի յայտնելու համար»: Երկու բանաստեղծներն ալ, որոնք մեծարժէք աստուածաբաններ են նոյն ատեն, «ծածկուած Աստուծոյ» այդ բացատրութեամբ տարակոյս չկայ թէ ակնարկելով հեթանոս գիտապաշտութեան տեսանելի և շօշափելի աստուածներուն, կ'ուզեն ըսել որ ճշմարիտ Աստուածը ոչ թէ այն է որ զգայարաններու տակ կը սահմանաւորուի, այլ այն՝ որ Իր անհունութեանը մէջ կ'ըմբռնուի բանականութեամբ և սրտի սրբութեամբ, և որո՛ւն ի խնդիր պէտք է ճգնի մարդ-

կային հոգին. ու մինչ մին կը ձգտի անոր «գտող» լինել, միւսը հանգամանօրէն կը ցուցնէ արդէն փաստարկութեան այն միջոցները, որոնցմով կեանքը կը պայծառանայ Աստուծոյ յայտնութեան լոյսերովը:

Աստուծոյ լոյսովը միայն կը պայծառանայ արդարև կեանքը. անսուտ է աստուածաշնչական պատգամը. «Լուսով երեսաց քոց տեսանեմք զլոյս». առանց աչքի անկարելի է տեսնել լոյսը. ու հոգիին աչքը Աստուծոյ մտածումն է. այդ մտածումովն է որ պիտի կրնանք ըմբռնել կեանքին իմաստը. ուրիշ բառերով, Աստուծոյ և աստուածայինին հետազօտութիւնն է որ կ'արժէքաւորէ կեանքը. կեանքը կեանք է զԱստուած գտնելու, «անծանօթին Աստուծոյ» ճանաչմանը ընծայուած նուիրումովը միայն: — Բայց ո՞ւր փնտռել և գտնել զԱյն: Իր գործերուն, Իր արտայայտութեանցը, ուրիշ խօսքով՝ Իր յայտնութիւններուն մէջ անշուշտ: Արդ, Աստուծոյ գործերուն գերագանցը, Իր արարչութեան պսակն է, անտարակոյս, մարդը. «Մատիցէ այր ի խորութիւն սրտի իւրոյ, և բարձր եղիցի Աստուած». իջիր անձիդ խորը, անձնաւորութիւնդ կազմող բարոյական օրէնքին մէջ, խղճիդ խորը, ու հոն պիտի գտնես զԱստուած. անքուն, անթարթ աչքը, որ կը հսկէ գիտակցութեան բարոյական լոյսին մէջ. խիղճը՝ բարիին և ճշմարիտին այդ զգայարանը, որ սիրտին և միտքին ներդաշնակուած գործակցութեամբը կազմուած կարողութիւնն է. արդարութեան ներքին ատեանը, օրէնքներէն և օրինագիրքերէն ալ գերազանց կանոն ուղղութեան, իբրև բնական զգացումը մեր էութեան և անոր կարողութիւններուն և գործերուն, իբրև ներքին զգացումը գործերու բարոյականութեան, իբրև սէրը բա-

րին՝ Անոր ծանօթութեամբը ներշնչուած մեզի․ Աստուծոյ ձայնն է անիկա որ կը խօսի մեր սրտին մէջ․ Աստուածային բնազդ, ինչպէս կ'ըսէր Ռուսօ, անշեղ առաջնորդ անգէտ և սահմանափակ բայց իմացական և ազատ էակի, անվրիպական դատաւոր, որ մարդը նման կ'ընէ Աստուծոյ, զմեզ Աստուծոյ ծանօթութեան տանող ամենէն անխաբ լոյսն է արդարև։

Թէ Աստուծոյ ոչ միայն զգացումը այլ Իր էութիւնը նոյնիսկ ունինք բնակեալ մեր մահկանացու բնութեան մէջ, կը հասկցուի Պօղոսի սքանչելի մէկ վկայութեամբը որ Բ․ Կորնթ․ Թուղթին ամենէն անգին մարգարիտն է․ ահա այդ խօսքը․ «Աստուած, որ «եղիցի լոյս» ըսաւ, յետոյ օր մը ինքն իսկ իր լոյսը ծագեց նաև մեր սրտերուն մէջ, զմեզ լուսաւորելու համար գիտութեամբը Աստուծոյ փառքին, որ Քրիստոսի դէմքին վրայ կը փայլի։ Այդ պատճառաւ, մենք մեր հողեղէն ամանին մէջ ունինք այդ գանձը․ ու մեր մէջը եղած զօրութիւնը Աստուծմէ՛ է որ կուգայ և ո՛չ թէ մենէ» (Դ․ 6–7)․ «Ունիմք զգանձս զայս յամանս խեցեղէնս»․ ծածկուած գանձը, Աստուած, մեր մարմինին մէջ սկսաւ բնակիլ այն օրէն՝ ուր Մարդեղութեան խորհուրդը իրականացաւ։ Բոլոր այն փաստերէն, զորս աստուածաբանութիւնն ու փիլիսոփայութիւնը յառաջ կը բերեն Աստուծոյ գոյութիւնը հաստատելու համար, ոչ մէկը այնքան համոզիչ է և կենդանի, որքան այն՝ որով ինքն իսկ ինքզինքը կը հաստատէ, իր մարմնանալովը մեր մէջ։ Իր զօրութիւնն է որ կ'ապրի մեզի հետ ու մեր մէջ․ ու ատո՛ր համար է որ ո՛րքան ալ նեղուինք՝ դարձեալ չենք ընկճուիր, ո՛րքան ալ տառապինք՝ չենք յուսահատիր, ո՛րքան ալ հալածուինք՝ չենք շուարիր, ո՛ր֊

քան ալ չարչարուինք՝ չենք փճանար․ ամէն վայրկեան Յիսուսի մահը մեր մարմինին մէջ ունինք, ու միշտ Յիսուսի մահն է որ կը յայտնուի մեր մէջ։ Ճըշմարիտ հաւատացեալը, քրիստոնեան, ամենէն աւելի իր անձի՛ն մէջ է որ պիտի զգայ և գտնէ զԱստուած, վասնզի Աստուածային զօրութեամբ միայն հնար է բացատրել իր տկարութիւնը դիւցազնութեան վերածող գաղտնիքը։ «Գանձիդ ծածկելոյ՝ գտող զիս արա»․ Շնորհալի այդ բառով կ'ուզէր ըսել․ ինծի երջանկութի՛ւնը տուր վայելելու իմ մէջս Քու կենդանի ներկայութեանդ ներգործութիւնը։

Բաւական է որ մարդ իր անձին մէջ եղածը, ուղղակի և կենդանի տպաւորութեամբ մը կը զգայ․ ատոր համար է որ խիղճէն և հաւատքէն քաղուած ապացոյցները Աստուծոյ գոյութեան մասին՝ ամենէն աներկևաններն են․ բայց անձէն դուրս ևս, ենթակայական տպաւորութիւններու ոլորտէն դուրս, առարկայական տպաւորութիւններու կամ արտաքին փորձառութեան աշխարհը կայ, ուր նոյնպէս, ամէն քայլափոխիդ պիտի հանդիպիս Աստուծոյ անուան և խորհուրդին։ Աստուած իր տիեզերական գործին մէջ կը ցոլանայ, ինչպէս գերազանց պատճառը իր տևական արդիւնքին մէջ։ Բնութիւնը բաց գիրք մըն է, յաւիտենական մատեանը, որուն ամէն մէկ էջին, մէն մի տողին վրայ նոյնիսկ Աստուած կ'երևի։ Համաստուածեան վարդապետութիւնը, այսինքն այն տեսութիւնը՝ որ զԱստուած կը նոյնացնէ տիեզերքին հետ, իբրև զայն կազմակերպող և ոգևորող հոգի, իր հիմքին մէջ անընդունելի թէև բոլորովին, բայց ձևապէս արժէք մը ունի, երբ հասկնանք զայն խորհրդանշական ձևի մը տակ, այսինքն իբրև դրութիւն մը,

որ ամէն տեղ Աստուծոյ անունը մատնանիշ կ'ընէ մարդուն։ Ո՞վ պիտի ուզէր ժխտել. Աստուած է որ կ'երեւի բնութեան ամէն մէկ երեւոյթին, Անոր տիեզերական իրականութիւնը բացատրող բոլոր մասերուն եւ փոփոխութիւններուն մէջ. կարգը եւ կանոնաւորութիւնը որ կը տեսնուի հոն, արդիւնքը կամ արտայայտութիւնն է անտարակոյս օրէնքի մը. իսկ ուր որ օրէնք կայ, հոն կայ օրէնսդիրը, այսինքն խորհող եւ խորհրդածող հոգիի մը գիտակցութիւնը, իր արդիւնաւորած գործին համեմատութեամբ չքեղ եւ լուսապայծառ. ու այս մտածումը արդէն իսկ Աստուծոյ գաղափարին առջեւ կը տանի զմեզ։ Բնութիւնը կամ տիեզերքը հանդիսարանն է Աստուածային մեծագործութեան. ամէն գեղեցկութեան մէջ որ հոն կ'երեւի, ամէն զօրութեան մէջ, որ հոն կը պարզուի, Աստուծոյ անունը կը փառաւորուի. Թիթեռնիկին թեւին վրայ Անոր անունն է գրուած. սիւքը որ կը շնչէ, մրրիկը որ կը գոռայ, ծովը որ կը փրփրի կամ կը խաղէ լուսնի ցոլքին տակ, արեւն ու աստղերը երկնի հաստատութեան վրայ, ամէնքը Անոր փառքը կը պատմեն. անչափելի՝ անհուն բովքն է Ան, որուն մէջ ծածկուած է յաւիտենական գանձը։

Ի՞նչպէս սակայն պիտի կրնայինք մոռնալ Առաքեալին այն միւս խորհրդածութիւնը, որով կը զարդարէ ան Կողոսացւոց Թուղթին Բ. գլուխը, ըսելով թէ որքան կը փափաքի ինքը որպէսզի ամէնքը գիտնան եւ սովրին սիրով թէ ի՛նչ է Քրիստոսով մեզի ճանչցուած Աստուծոյ խորհուրդը, որուն մէջ ծածկուած են իմաստութեան եւ գիտութեան բոլոր գանձերը։ Աստուծոյ մտածումին մէջ են, կ'ուզէ ըսել ան, արմատները այն բոլոր ճշմարտութիւններուն,

այն բոլոր մտաւորական, բարոյական եւ իմաստասիրական վարդապետութիւններուն, զորս պարկեշտ միտքը՝ այսինքն ուղղափառ իմացականութիւնը կ'ընդունին եւ կը մշակեն իբրեւ հոգիին կեանքը վարող մեծ սկզբունքներ։ Այս ըսել չէ անշուշտ թէ քրիստոնէութենէն առաջ եղած չեն գիտութիւն եւ իմաստասիրութիւն. ոչ. Եկեղեցւոյ հին Հայրերէն եղած են ոմանք, որոնք չեն խղճած ինչպէս Հին Ուխտի մարգարէներուն, նոյնպէս հին հեթանոսութեան մէջ ապրող բայց հեթանոսութեան խորհուրդէն տաղտկացած եւ իրենց նայուածքը ուրիշ հորիզոններու ուղղած կարգ մը մեծ միտքերուն մէջ տեսնել քրիստոնէական գիտութեան նախակարապետները։ Այդ Հայրերը կը պաշտպանեն սա տեսութիւնը թէ՝ որպէսզի մարդկութիւնը սկիզբէն իսկ հեղձամահ չըլլար թանձրամած խաւարի մը մէջ, Աստուած իր յայտնութեան ճշմարտութենէն զատ, կանուխէն ճառագայթներ ցանած էր մտաւորական եւ բարոյական աշխարհը ծածկող մթութեան վրայ, այսինքն Աւետարանէն առաջ ալ կար գիտութիւնը, բայց չափով մը եւ կողմնակի յարաբերականութեամբ մը միայն. աւելի մարդկային նկատումներու կամ պէտքերու վրայ քան թէ Աստուածային նպատակի մը համեմատ կազմուած այդ գիտութիւնը, սոսկ մտքի հետաքրքրութեան եւ առ առաւելն կենցաղական կարիքներու գոհացում տալու պէտքին ու կերպին վրայ էր որ կը դնէր իր հիմունքը։ Աւետարանի եւ խաչին փիլիսոփայութեան շնորհիւ է, Քրիստոնէական թուականէն ետքն է որ գիտութիւնը մտաւ իր նպատակին, աւելի ճիշդ՝ իր կոչումին բուն եւ լիուլի կալուածին մէջ, երբ ո՛չ թէ այս կամ այն մտահաճութիւնը, այլ սէրը՝ մարդկային հոգին ազնուացնելու եւ մարդկային կեանքը ազնուաւ-

կանացնելու ձգտումը եղաւ զինքը շարժող զսպանակը։ Ամէն բանի մէջ սէրը, այսինքն մարդը փրկանաւորելու, մեղքը սպաննելու, տգիտութիւնը հալածելու, մոլութիւնները արմատախիլ ընելու, տառապանքը մեղմելու, վիշտը սփոփելու, յոյսը պայծառացնելու, հաւատքը աւելի ամրապինդ գործելու, ընկերային ըմբռնումները աւելի հաստատուն սկզբունքներու վրայ դնելու, անցեալին խրատներովը ներկան բացատրելու, և ապագային մռայլը կարդալու ճիգը, որ քրիստոնէական մտածողութեան և բարոյականին ծնունդն է ամբողջ, լեցուց՝ զօրացուց և պայծառակերպեց մարդկային հոգին՝ Աստուծոյ խորհուրդին մէջ ծածկուած իմաստութեան և գիտութեան գանձերովը. գիտութիւն, իմաստութիւն, աստուածաբանութիւն, գրականութիւն, արուեստ, ամէնքն ալ աւելի կամ նուազ աստիճանով տոգորուեցան Աւետարանի շունչով. Նոր քաղաքակրթութիւնը, խաչին հովանիին ներքև ծաղկեցաւ օրէ օր, իր մէջ ընդունելով սուզելով հինին լաւագոյն տարրերը, և իր ազդեցութիւնը տարածելով իր պարունակէն արտաքոյ գտնուող ուրիշ միջավայրերու վրայ ևս։ Եթէ մինչև մեր ներկայի այս օրերը մարդկային կեանքի բոլոր գիծերուն վրայ դեռ կը մնան հին ոգիին հետքերը, ու գրեթէ ամէն մարզերէ ներս բոլորովին փարատած՝ անհետացած չէ հեթանոսութեան խաւարը, ատոր պատճառն այն է նախ որ աշխարհի այս անծայր դաշտին վրայ, զոր մենք մարդկային ազգի կեանքին իրականութիւնը կը կոչենք, սկիզբէն անհամեմատօրէն բազմաթիւ եղած են ժայռերն ու ճահիճները, և յետոյ ա՛յն մանաւանդ՝ որ քրիստոնէական մշակոյթին կերպն է հանգրուան առ հանգրուան զարգացումի պատմական մեթոտը, յամր բայց հաստատուն գնաց-

քի մը ճամբով գործադրելու համար Աստուածային ծրագիրները, մարդկային տկարութեան միջոցներով։ Բայց ինչ որ կը մնայ յաւէտ ճշմարիտ և անհերքելի, սա իրողութիւնն է թէ յառաջդիմութիւնը, միանգամ ընդ միշտ սկսուած քրիստոնէական լոյսին տակ, ժամանակին հետ կատարած է իր ընթացքը, միշտ աւելի արագ և ապահով քայլերով։ Շնորհիւ Աւետարանի ոգւոյն, որ այսպէս կամ այնպէս տոգորած է տիեզերական մտայնութիւնը, իմաստասիրութեան մէջ օրէ օր աւելի տիրական կը դառնայ հոգեկան իրականութիւններու հաւատքը. գիտութիւնը՝ տաժանքը թեթևցնելու եւ տառապանքը մեղմելու, այսինքն գթութեան և արգահատանքի շարժառիթներէն է որ կը տարուի. պատմութիւնը՝ ներբողական հռետորութեան պատմուճանէն մերկացած՝ այնպիսի գաղափարաբանութեամբ կը ներկայացնէ դէպքերու շղթայաւորումը, որ միտքը անոնց մէջ աւելի յստակօրէն կը կարդայ բարձրագոյն և բարի իմաստութեան մը օրէնքը. գրականութիւնն ու արուեստը կը ձգտին մաքուր բերկրանքներ տալ հոգիին, և աստուածաբանութիւնը՝ մէկ կողմ դրած միջնադարեան ցամաքութիւնները՝ Աստուծոյ և մարդուն իրական և կենդանի առընչութեանց գաղտնիքը կը քակէ, Աստուծոյ գաղափարը բացատրելով սիրոյ այսինքն Նախախնամութեան հաստատումովը, որ մենէ վեր՝ մեր ճակատագրին հոգը ունեցող ամենաբարի զօրութեան մը հաւատքը կը մխիթարէ և կը զօրացնէ զմեզ։ Ու այս բոլորը, այս ամէն հոգևոր և բարոյական յաջողութիւնները, սիրտի և միտքի այս բոլոր հարստութիւնները դէպի կեանքը հոսեցան այն օրէն, երբ Առաքեալին խորհրդածութենէն ազդուած բազում բարի կամքեր և գլուխներ, լծուած սուրբ աշխատանքի մը,

ամէնքը իրենց սիրտին խորերէն հառաչեցին. «գանձիդ ծածկելոյ՝ գտող գիս արա»։

Քրիստոս՝ յաւիտենական գանձը, իսկ Քրիստոնէութիւնը՝ անստգիւտ արժէքներու յայտնագործութեան անսպառ աշխատանքը եղաւ, բնութեան ամենէն հասարակ երեւոյթներուն, կեանքի ամենէն աննշան պատահարներուն, ընկերութեան ամենէն անշուք անկիւններուն մէջ գիտական զօրութիւններ՝ ընկերային սկզբունքներ, և մարդկային մեծութիւններ խուզարկելու և երեւան հանելու իր անուրանալի ջանադրութեամբը։ Երկար պիտի ըլլար, և տեսակէտով մը գուցէ նոյնիսկ անտեղի, մանրամասնել հոս թէ մարդկային գիտութիւնը և ճարտարարուեստը և ընկերաբանութիւնը ինչե՞ր կը պարտին քրիստոնէական միտքին՝ իրենց կատարած հսկայական յառաջդիմութեան մէջ. բայց աններելի պիտի ըլլար չյիշել հոս այն մեծ ծառայութիւնը՝ զոր Աւետարանով ոգեւորուած գիտութիւնը և դաստիարակութիւնը մատուցին մարդուն՝ բարեգործական եւ կրթական մարզերուն մէջ. որքա՜ն եղկելիներ, ճակատագիրէն ու բախտէն զարնուած ի՛նչպիսի դժբախտներ կեանքին վերադարձուց այն ոգին որ կ'ըսէր. «Զեղեգն ջախջախեալ ոչ բեկցես, և զպատրոգն առկայծեալ մի՛ շիջուսցես». ու ի՛նչ տաղանդներ, հանճարի և դիւցազնութեան ի՛նչ արժէքներ դուրս բերաւ թշուառներու այն երամէն՝ որոնց վրայ ծաղրով ու քամահանքով կը նայէր հին քաղաքակրթութիւնը. ու քրիստոնէական կրթութիւնը, դուն ըսէ մանկավարժութիւնը, ի՛նչ տաղանդներ, զմայլելի շնորհներով օժտուած ի՛նչ կարողութիւններ, ապագայի ի՛նչ գեղեցիկ յոյսեր գտաւ և ի հանդէս բերաւ աղքատութեան՝ տառապանքի և

զրկանքի ստուերներուն մէջ հիւծող այն փոքրիկներէն, սա դողդոջ և անզօր մանուկներէն, որոնց մէջ սակայն կը պահուէր ժողովուրդներու կեանքին խորհուրդը. «գանձիդ ծածկելոյ՝ գտող գիս արա՛». այս եղաւ նշանաբանը քրիստոնէական գթութեան և ուսուցումի գործին. երջանի՜կ վաստակ, որ ոսկիի՝ հազւոր հարստութեան Աստուածային հանքեր ցոյց տուաւ մեզի կեանքի ամենէն խոնարհ մթութիւններուն մէջ։

Առաւօտ լուսոյ, արեգակն արդար, առ իս լոյս ծագեա՛.
Բղխումն ի Հօրէ, բղխեա՛ ի հոգւոյս, բան քեզ ի հաճոյս.
Գանձդ ողորմութեան, գանձիդ ծածկելոյ՝ գտող զիս արա՛։

«ՔԵԶ ՄԻՇՏ ՄԵՐՁ ԾԱՆԻՐ, ՔՈՒՆ ՄԱՀՈՒ ԵԿԵԱԼ, ՔՆՆՈՂ ԴԱՏԱՒՈՐ»

ՇՆՈՐՀԱԼԻ

Մահուան վրայ մտածել, դժուար է. բայց կարեւոր է. որչափ բարեբախտութիւն մըն է՝ մահուան խորհուրդին շատ ընտանի չըլլալը մտքին, նոյնքան դժբախտութիւն պիտի ըլլար անոր բոլորովին անծանօթ լինելը մտածութեան։ Առիթներ՝ անոր մասին մտածելու. մահուան ձայնը ներքին կեանքին մէջ։

Մարդիկ միշտ խորհած են, այս կամ այն չափով կամ ձեւով, մահուան վրայ. թէ՛ նախնական ժողովուրդներու եւ թէ՛ քաղաքակիրթ ազգերու մէջ նըշաններ կան այդ մասին. մարդկային միտքը միշտ զբաղած է մահուան հարցով։ Հին իմաստութիւնը լուրջ փորձեր ըրած է զայն մեկնելու. Սենեկա կ'ըսէր. «Մահը օրէնք մըն է». Մարք Օրէլ կ'ըսէր. «Մահը հաւանաբար տեղ փոխել մըն է». «Բոլոր անծանօթ բաներուն մէջ ամենէն պատկառազդու բանն է ան», կ'ըսէր ուրիշ մը։ Հին միտքը նոյնիսկ կրցաւ բարոյական տեսակէտէ ալ նայիլ անոր վրայ. յիշել խրախճանքի սեղանը մտցուած կմախքին պարագան։

Բայց մահուան գաղափարին բուն լուսաբանութիւնը քրիստոնէութեան գործն է. ան է որ վարդապետօրէն բացատրեց թէ մահը հանգրուան մըն է միայն մեր գոյութեան մէջ. թէ, ոչ թէ կորուստի վիհ մը կը բանայ ան մեր ոտքերուն առջեւ, այլ անցքի դուռ մը, ուսկից հոգին իր թռիչքը կ'առնու դէպի անմահութիւն. ու Աւետարանէն միայն սորվեցաւ

մարդը թէ, մահուան ճամբէն պիտի անցնի՝ հասնելու համար յաւիտենական արդարութեան։ Հիները չունէին հանդերձեալ կեանքին պայծառ ըմբռնումը, բուն եւ ճշմարիտ կեանքին գաղափարը։ Անոնց համար անմահութիւնը ուրիշ բան չէր՝ եթէ ոչ մարմինի կեանքին յաւերժացումը. մոմիային եւ պալատական դամբարաններուն իմաստը այդ է։

Բայց մահուան մտածումը, քրիստոնէական հաւատքին մէջ, ոչ միայն հանդերձեալին խորհուրդը լուսաւորեց, այլ եւ ազդեց երկրաւոր կեանքին՝ յաւիտենականին պատրաստութիւնը ընելու համար զայն։ Ասոր համար է որ գերեզմանները ոչ թէ տխրութեան եւ սարսափի վայր են մեզի համար, այլ սրբարաններ, հոլանի եկեղեցիներ։ Շիրիմը բեմ մըն է, ուսկից մահը թէ՛ անմահութիւն կը քարոզէ հաւատացեալին համար, եւ թէ՛ բարոյական՝ ներկայ կեանքին համար։

Այս երկու իմաստով եւս պէտք է առնել Շնորհալիի խօսքը։ Մեռնիլ կայ. արդարութիւն կայ։ «Մահուան միջոցաւ է որ բարոյականը աշխարհ մտաւ». կ'ըսէ Շաթօպրիան։

Մահուան մտածումը լուրջ կ'ընէ մարդը. բարի կեանք մը ապրիլ կը թելադրէ անոր. կ'օգնէ զօրեղապէս՝ տիրանալու համար ճշմարիտ իմաստութեան. պատրանքներէն կը սրբէ մեր հոգին, ցոյց կուտայ մեզի թէ որքան կարճ է կեանքը՝ համեմատութեամբ պարտականութիւններուն, զորս պէտք է կատարենք անոր ընթացքին. կը հարկադրէ զմեզ պզտիկ կիրքերով չլեցնել մեր սիրտը, ներող լինել մեր նմաններուն, եւ լայնախոհ՝ կեանքի գործառնութեանց մէջ։

Մահուան մասին քրիստոնէական ըմբռնումին ամենէն առողջ կողմը այն է սակայն որ յաւիտենական և Աստուածային արդարութեան գաղափարը կը ներշնչէ մեզի. հինները չունէին այս հասկցողութիւնը. գերեզմանէն անդին արդարութիւն ըսելով անոնք կը հասկնային սա միայն թէ անոնք պիտի կարենային շարունակել հոն իրարու դէմ իրենց վրէժի կեանքը։ Մենք կը հաւատանք թէ գերազանց, աննկատ և ճշմարիտ արդարութիւնը պիտի գտնենք միւս կեանքին մէջ, անոր երկիւղը պէտք է ազդէ մեր վրայ։

Մահն է որ պիտի սորվեցնէ մեզի ապրիլ մեր երկրաւոր կեանքը. բայց մինչև որ կը սորվինք ապրիլ, մահը յաճախ կը հասնի արդէն։ Ասոր համար է որ Շնորհալի կը խրատէ մահը միշտ մեզի մօտ համարել, և Աստուածային արդարութեան գաղափարը չհեռացընել միշտ մեր միտքէն։

ՇՆՈՐՀԱԼԻԻ ԱՆՁԸ

Շնորհալի, երգողն ու աղօթողը. բանաստեղծն ու հոգևորականը. քաղցրութիւնն ու սրբութիւնը. գաղտնիքը իր կեանքին, գործունէութեան, գրականութեան։

Իր ներքին կենցաղը. «սէր իմ». իր յարաբերութիւնները իրեններուն և այլոց հետ. պատկառանք, շնորհք. շրջասփիւռ ազդեցութիւն։

Աղօթողը իր մէջ. զուգակշիռ իր և Նարեկացիին. սա՝ արիւնած խղճին պոռթկումն է, ինքը լուսաւորուած սրտին պայծառութիւնն է. Նա բուրվառն է այրող խունկին, ինք բաժակն է խաղաղութեան խորհուրդին։

Իր աղօթքներուն ամենէն ժողովրդականը. «Հաւատով խոստովանիմ». 24 ժամերու թիւը. ինչպէս Նարեկացիինը տարուան օրերուն թիւը։ Այս աղօթքը դասաւորուած հոգեշունչ մտածումներու փունջ մըն է։ Անոր մէջ են հոգիին բոլոր լոյսերը, սրտին բոլոր ծալքերը։ Անոր բովանդակութիւնը ունի հետեւեալ բաժանումները. աստուածաբանական, դաւանաբանական, խոստովանական, հայցողական, աղերսական, զղջական, վախճանաբանական, բարեխօսական։

Իմաստի նմոյշ մը անկէց. «Լուացից զմեղս անձին իմոյ յառաջ քան զելանելն իմ յաշխարհէս». սրտի

արցունքը (= ճշմարիտ անկեղծութեան լացը). աչքերուն արցունքը, յաճախ ջղային տկարութեան տուրք. ստէպ կեղծիք. սիրտին արցունքը կը լուայ մեղքը. — Իր ձեռքովը կատարել իր մաքրութիւնը. մաքուր մտնել գերեզման. այլք մենէ վերջ թող աղօթեն՝ օրհնելու համար մեր յիշատակը. բայց հարկ է որ մենք սրբենք վերջացնենք մեր հոգիին հաշիւը։ Գործնական բարեպաշտութիւն։

ԽՈՐՀՈՒՄՆԵՐ՝ ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՏՕՆԻՆ ԱՌԹԻՒ

«Ոչ եթէ մարմնական համարէին զկռիւն, այլ հոգեւոր առաքինութեան»: (ԵՂԻՇԷ Ե.)

Վարդանանց պատերազմը ռազմական տեսակէտով չէ որ պէտք է գնահատուի. անոր ամբողջ նըշանակութիւնը կը կայանայ Ազգին մեծամասնութեան կամ լաւագոյն մասին՝ գաղափարի մը սիրոյն զոհուելու համար ցոյց տուած պատրաստակամութեան մէջ։

Այդ գաղափարը իր (ոչ թէ նիւթական կամ քաղաքական այլ) բարոյական գոյութեան հարցն է։

Իբրեւ պզտիկ ժողովուրդի մը կողմէ մեծ պետութեան մը դէմ մղուած կռիւ, անիկա գրեթէ անզուգական է ամբողջ մարդկային պատմութեան մէջ. Լէոնիդասի Թերմոպիլեան պատերազմը այս տեսակէտով հազիւ կրնայ յիշեցնել զայն։

Բիրտ ույժին դէմ իրաւունքին մարտնչումն է ան. այս պատճառաւ, պատերազմէ աւելի՝ դիւցազնութիւն մըն է անիկա։ Եւ ինչ որ մեր գրականութեան մէջ իբրեւ գրաւոր յիշատակ կը պահուի մեզի անոր մասին, պատմութենէ աւելի դիւցազներգութիւն մըն է, այսինքն գաղափարական յաղթանակի մը երգը։

Հաշիւը կամ գիւանագիտութիւնը չէ որ կը գործէն անոր մէջ, այլ սէրը, նուիրումի ոգին, որ չի գիտեր սանձուիլ, որ չի ճանչնար տրամաբանութիւն, որ կը զգայ թէ մեռնիլը պէտք մը՝ անհրաժեշտութիւն մըն է հոն ուր կեանքը կորսնցուցած է այլ եւս իր նշանակութիւնը։

Այդ զգացումը անհատական վիճակ մը չէ, այլ ազգային համայնական կիրք մը, որ իր հնոցին մէջ

կը համաձուլէ բոլոր սիրտերը, բոլոր կամքերը, բոլոր նպատակները. Եկեղեցին և բանակը, քաղքենին և շինականը, սեպուհն ու ռամիկը, կիներն ու մանուկները։ Բոլոր հասակները, բոլոր դասակարգերը, ամէնքը համախոհ են իրարու հետ, ու կարծես կը շարժին մէկ զսպանակէ մը։

Հայրենիքին սէրը և կրօնքին հրայրքը. այս երկու նուիրական կիրքերը երբ կը լծուին իրարու հետ ազգի մը հոգւոյն մէջ, ա՛լ դիւցազնութիւնն է որ կը սկսի հոն։ Այսպէս եղաւ Վարդանանց դէպքին մէջ։ «Հայր մեր զԱւետարանն ճանաչեմք, և մայր՝ զառաքելական Եկեղեցիս Հայաստանեայց». այս է բանակին կարգախօսը. ո՞վ կրնայ կեցնել այդպիսի ոգեւորութեամբ շարժող ույժը։ Մարտնչութիւնները, ուրացութեան դէպքերը, կասկածամիտ վարանոտութեան երկչոտութիւնները ամէնքը կը ջախջախուին. միակ բացորոշ և վճռական կամք մըն է որ կը տիրապետէ։ Թշնամին չի կրնար արհամարհել իր դէմ ցցուած վտանգին լրջութիւնը։

Վարդանանց կռիւը Աւետարանով լուսաւորուած ազգի մը խղճմտանքին հանդիսաւորագոյն պայթումն է։ Իր զաւակներուն պաշտպանութեան համար՝ կատղած վագրին դէմ ծառացող մօր մը յուսահատ մաքառումն է ան։ Ու այդ պայթումը այնքան ահարկու է, որքան մաքուր է գիտակցութիւնը իրաւունքին՝ զոր ունի անիկա իր դատին արդարութեանը մասին։

Երկու ժամանակակից մատենագիրները, Եղիշէ և Փարպեցի, որոնք կը խօսին անոր մասին, կը խօսին այդ զգացումով. ու Շնորհալի, որ այդ դիւցազնական տռամին երգը կը նուագէ իր բանաստեղծի քնարին վրայ, տպաւորուած է նոյն զգացմամբ։ Ասոնք ամէնքը միեւնոյն կերպով կ'ըմբռնեն Աւարայրի իրականութիւնը։

Արդար դատ մը, բարի գաղափար մը, Հայրենիքի և Եկեղեցւոյ սէրը, Ազգին գոյութեան հարցը. ահա գաղափարը կամ նպատակը։ — Համոզումին քաջութիւնը, հաւատքին ույժը, նուիրումին տենդը, ահա և միջոցները։ Մարմնական կռիւ մը չէ ան, այլ հոգեւոր առաքինութեան մեծագործութիւն մը։

Ամբողջ ազգին վրայ կը շահապետեն իր պատմութեան ոգին և Աւետարանի շունչը. բանակին առջևէն մէկ գծի վրայ կը տարուին խաչը և զինուորական դրօշը, Աւետարանը և Լուսաւորչի աջը։ Ամէն ինչ հոգիի զէնք է. «Զինու հոգւոյն վառեալ» (հոգեւոր զէնքով սպառազինուած) բացատրութիւնը, զոր Շնորհալի կը հիւսէ անոնց յիշատակին պանծացումին նուիրուած իր երգին մէջ, պատերազմին նկարագիրը կը բացատրէ պարզապէս։

Եթէ Սահակի և Մեսրոպի սերունդը Ե. դարուն մէջ չկարենար Վարդանանց պատերազմ մը կազմակերպել, Հայ Ազգը տասնևհինգ դար առաջ արդէն կորսնցուցած պիտի ըլլար իր գոյութեան իրաւունքը։ Առանց չափազանցութեան, առանց հայրենամոլ նախապաշարումի վարկածներուն անձնատուր ըլլալու, պարտաւոր ենք ընդունիլ թէ այդ պատերազմին, այսինքն անով շահուած բարոյական յաղթանակին կը պարտինք մեր ազգային և կրօնական կեանքը, մեր բարոյական գոյութիւնը։

Ու կը շարունակենք ապրիլ իբրև ազգ, վասնզի Վարդանանց պատերազմը աւելի կամ նուազ գեղեցկութեամբ և սաստկութեամբ շարունակուած է միշտ, և կը շարունակուի տակաւին մեր ազգային կեանքին մէջ։

Ահա և ներկայի իրականութիւնը. աշխարհագրական, զինուորական, քաղաքական և այլ տեսակէտներով մենք կը գտնուինք անշուշտ անհունապէս

աւելի յոռի պայմաններու մէջ քան Ե. դարու Հայութիւնը. բայց ազգին բարոյական գոյութեան վտանգներուն դիմագրելու՝ այսինքն կռուին ոգին նոյնն է. վտանգի նոյնն է ազգային ինքնագիտակցութեան և իրաւունքի հոգեբանական վիճակը։ Նոյնն է Եկեղեցին, որ իր ծոցին մէջ կը թխսէ ազգին յոյսերը. նոյնն է գրականութիւնը, որ ժողովուրդին կեանքէն կը ստանայ իր սնունդը, ու նոյնն է վերջապէս ժողովուրդը, որ անսասան կը մնայ ապագայի նկատմամբ իր հաւատքին վրայ։

Ամէն կողմ, ու ամէն օր Վարդանանց հոգին է որ սքանչելիք կը գործէ, Այրարատի յաւիտենական նայուածքին առջև՝ հին խորհուրդները և նոր մըտածումները արտասովոր խառնումներէն ձևացած տարօրինակութեանց մէջ, եւրոպական քաղաքակրթութեան եռուզեռուող ոգորումներուն գիրկը։ Միջագետքի տափաստաններուն վրայ, Սիբիրոյ լեռանցամէջ սփիւռքին ծայրերը, Նոր աշխարհի տաղտուկներուն և պարտասանքներուն մէջ, Հնդկաստանի հեռաստանեայ սահմաններուն մէջ հողմակոծուած այս ազգը, ձևի եւ պայմաններու բացատրելի զանազանութիւններով անշուշտ, բայց ուղղութեան և ոգիի անբացատրելիօրէն բարձր ու համանման իտէալով, նոյն կռիւը կը մղէ. ու աշխարհ կը խոստովանի թէ մղուածը մարմնական կռիւէ աւելի հոգեւոր առաքինութեան պայքար մ'է ինքնին։

Թող ընդ միշտ կենդանի մնայ այդ ոգին, որ միայն կրնայ ապրեցնել այս ազգը. թող մեր պատմութեան մէջ յաւիտեան պայծառ և ոգևորեալ մնայ Վարդանանց պատկերը և անոր արթնցուցած գաղափարը. ու անոնց ազդեցութեամբը թող շարունակ ոգևորուիլ, մեր ազգային գործունէութեան մէջ, ճշմարիտ քաջութիւնն ու իմաստութիւնը։

ՏՕՆ ԱԶԳԱՅԻՆ
ՅԻՇԱՏԱԿ ՆԱՀԱՏԱԿԱՑ ՄԵՐՈՑ

Օրուան խորհուրդը օրուան տօնական կարգադրութեան իմաստին մէջ է. Զատիկ և Կրկնազատիկ. առաջինը ընդհանուր քրիստոնէութեան տօնախմբած զոհի գաղափարն է. երկրորդը՝ հայութեան հանդիսաւորած զոհի մտածումն է. քրիստոնեայ Զատիկը, հայկական Զատիկը։ Առաջինին կը կցուի ընդհանուր ննջեցելոց յիշատակի տօնը, երկրորդին՝ հայ ննջեցելոց յիշատակի տօնը. առաջինը ընդհանուր մեռելոց է, երկրորդը՝ մեր մեռելոցը։ — Ըմբռնելու համար Յարութիւնը, պէտք է ինկատի ունենալ զանոնք որ մեռան անոր հաւատքովը. ըմբռնելու համար հայ կեանքի խորհուրդը, զայն լուսաւորող յոյսին սրբութիւնը, պէտք է աչքի առջև ունենալ պատկերը այն Հայոց որոնք մեռան այդ յոյսով, յոյսով՝ որ լի է անմահութեամբ։

«Գերեզմաններու մէջ միայն, կ'ըսէ Հիւկօ, կարելի է մտածել անմահութեան վրայ». ու չկայ աւելի խորհրդաւոր գերեզման մը քան տիեզերական այն մեռելադաշտը՝ որուն պատկերը այսօր կը վերանորոգուի ամենուս սրտին մէջ, և որ կարենայ մեզի մըտածել տալ անմահութեան վրայ։ Տխուր է այդ պատկերը, բայց չէ անարգ և անփառունակ. մահուան սարսափը չի թագաւորեր հոն, այլ՝ անմահութեան յոյսը. և ո՜րչափ գեղեցիկ է այդ յոյսը, որ անթառամ ծաղիկի մը պէս կը բացուի սև սև մթութեանց խորքին վրայ։ Այդ մահը ակամայ և անզգէտօրէն կրուած մահ

մը չէ, այլ կամքով և հաճութեամբ ընդունուած մահ մը, որ դիւցազնօրէն դէպի նահատակութիւն վազող ազգի մը արժանի է. հաւատքով և սիրով, երգով և ցնծութեամբ, յոյսով և քաջութեամբ կրուած նահատակութիւն մը. մահ չէ այն, այլ անմահութիւն։

Ամէն գերեզմանաքարի վրայ կը լինի վերտառութիւն մը որ մեռելին կեանքն ու մահը և անոր հոգւոյն նկարագիրը կը պատմէ։ Այս մեծ գերեզմանադաշտին վրայ պիտի չլինէր աւելի սրտագրաւ տապանագրութիւն մը, քան Առաքեալին այն խօսքը (Եբր. ԺԱ. 36–ԺԲ. 2), ուր «ի հաւատոց վկայեալ» մարդոց նահատակութեան հանդէսը կը նկարագրուի։

Կանգ առած այդ գերեզմանադաշտին մէջ, աչքերնիս յառած այդ աստուածաշունչ տապանագրութեան, չենք կրնար ինքզինքնիս թելադրել որ և է ուրիշ մտածութիւն, քան զոր ինքն իսկ Առաքեալը կը թելադրէ մեզի. «այսուհետև մեք որ այսչափ շուրջ զմեօք մածեալ ունիմք զբազմութիւն վկայից, զհպարտութիւն զամենայն ի բաց ընկեսցուք և զմեղս կարևորս, համբերութեամբ ընթասցուք ի պատերազմն որ առաջի կայ մեզ»։

Ամէն բառ իր տեղն ու իմաստն ունի այս խօսքին մէջ.

Այսուհետեւ. գործ մը կատարուած՝ շրջան մը աւարտած է. անցեալի մը և ներկայի մը ցուցադրումը կայ։

Մեք. ոչ ոք կրնայ ըսել դուք. չկայ մէկը որ ինքզինքը հաղորդ չզգայ վիշտին ու փառքին հանրականութեան. ամէնքս նոյն գիտակցութեամբ տոգորուած ենք։

Այսչափ շուրջ զմեօք մածեալ. անձկօրէն շրջապատուած ենք նահատակներու շարքերովը. անոնք մեր

սերունդին են, անոնց անունը մերինն է. ամենուս սրտին մէջ է անոնց յիշատակին խորանը. ամէն տուն իր սուգն ունի. ամէն տան մէջ նահատակի մը յիշատակը և մասունքը կայ. ամէն տուն եկեղեցի մ'է այլեւս, ամէնքս ալ սուրբի մը փառքը ունինք։

Բազմութիւն վկայից. անհասանելի մեծութիւնը թիւին. բիւրք բիւրոց, հազարք հազարաց։

Ի բաց ընկեսցուք զհպարտութիւն եւ զմեղս կարեւորս. վիշտը՝ լուրջ, և արդար փառքը՝ վեհանձն կ'ընէ անհատն ու ազգերը. — ահաւոր ճգնաժամը, զոր անցուցինք, երեւան հանեց մեր մեծութիւնները և թերութիւնները նոյն ատեն. պէտք է տէր մնանք առաջիններուն, եւ ուղղենք երկրորդները։ Ազգային ամբարտաւանութիւնը՝ ցեղային փոքրկութիւնները ջնջելու ժամը հասած է. այսուհետև պէտք է ապրինք կեանքը այն ազգերուն, որոնք չեն կոյր իրենց ճակատագրին հանդէպ։ Անցեալին յարգանքը պէտք է արմատանայ մեր մէջ, ու արմատացնէ իրեն հետ ապագային անկորընչական յոյսը։

Սուգի օր մըն է զոր կ'ապրինք, բայց փառքի տօն մըն է այն զոր կը կատարենք. կորսնցուցինք՝ բայց չկորսուեցանք. պիտի կորսուէինք եթէ չկորսնցնէինք։ Մեր մեռելները մեր անմահութիւնը շինեցին. վասնզի մեռան յոյսով մը որ լի էր անմահութեամբ։ Օրհնութիւն և փառք իրենց յիշատակին։

ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

էջ		տող	սխալ	ուղիղ
17	վարէն	1	չորս	երեք
23	»	6	հոգկեան	հոգեկան
48	վերէն	6	առաւելութիւն-ները	առաւելութիւն-ները
66	վարէն	2	գերրորդութիւն	գերրորդութիւն
77	վերէն	8	վ	է
78	»	3	անթնցած	արթնցած
124	վարէն	3	արուետին	արուեստին
145	»	12	սիրտը	սիրտէ
147	»	1	կարողութիւններ	կարողութիւններ
179	»	7	մեծութիւն	մեծութեան
220	վարէն	8	դասաւորեցին.	դասաւորեցին
220	»	7	մէջ	մէջ.
266	»	9	գպատարագն	գպատրոյկն

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0142721

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԱԾ ԳՈՐԾԵՐԸ

	Պաղ. Դահ.
ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ, (իր ծննդեան հարիւրամեակին առթիւ), Փարիզ, 1925, էջ 230։	10
ԱՒԵՏԱՐԱՆԻ ՃԱՄԲԷՆ, (Կիրակնօրեայ խոկումներ), Գահիրէ, 1927, էջ 148։	10
ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՀԱՅՈՑ ՀԻՆ ԵՒ ԱՐԴԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԸ ԵՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՇԻՆՈՒԹԵԱՆ Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉ ՆՈՐԱՇԷՆ ԵԿԵՂԵՑՒՈՅ ԳԱՀԻՐԷԻ, Գահիրէ, 1927, էջ 126։	10
ԲԵԹՍԱՄԻՒՍԻ ՍԱՅԼԸ, արտատպուած «Սիոն»էն, ([illegible]). 1928, էջ 24։	2
ՆԱՐԵԿ, Աղօթամատեան Ս. Գրիգոր Նարեկացւոյ. արդի հայերէնի վերածուած, 1931, էջ 627։	15
ԵՂԻՇԷ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ԴՈՒՐԵԱՆ, (իր քահանայութեան յիսնամեայ յոբելեանին առթիւ), 1932, էջ 328, (սպառած)։	15
ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹԻՒՆ, (Ժորժ Լ. Ֆոնսըկրիվ), թարգմ. 1932, էջ ԺԶ + 391։	15
ՊՕՂԻԿՏՈՍ Հայ Վկայ, տաղաչափեալ, 1935, էջ 96։	10
ԱՒԱՔԵԼՈՑ ՇԱՒԻՂՈՎ, (Կիրակնօրեայ խորհրդածութիւններ Տէրունական օրերու Առաքելական ընթերցուածներու առթիւ), 1939, էջ Ը + 240։	6
ՍՈՒՐԲՔ ԵՒ ՏՕՆՔ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, 1939, էջ ԺԲ + 372։	7
ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ, Ինքնագիր եւ թարգմանածոյ, 1940, էջ ԺԲ + 224:	10
ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑՒՈՅ, արտատպուած «Սիոն»էն, 1940, էջ 171։	10

15350

ԳԻՆ ԵՐԿՈՒ ՇԻԼԻՆ